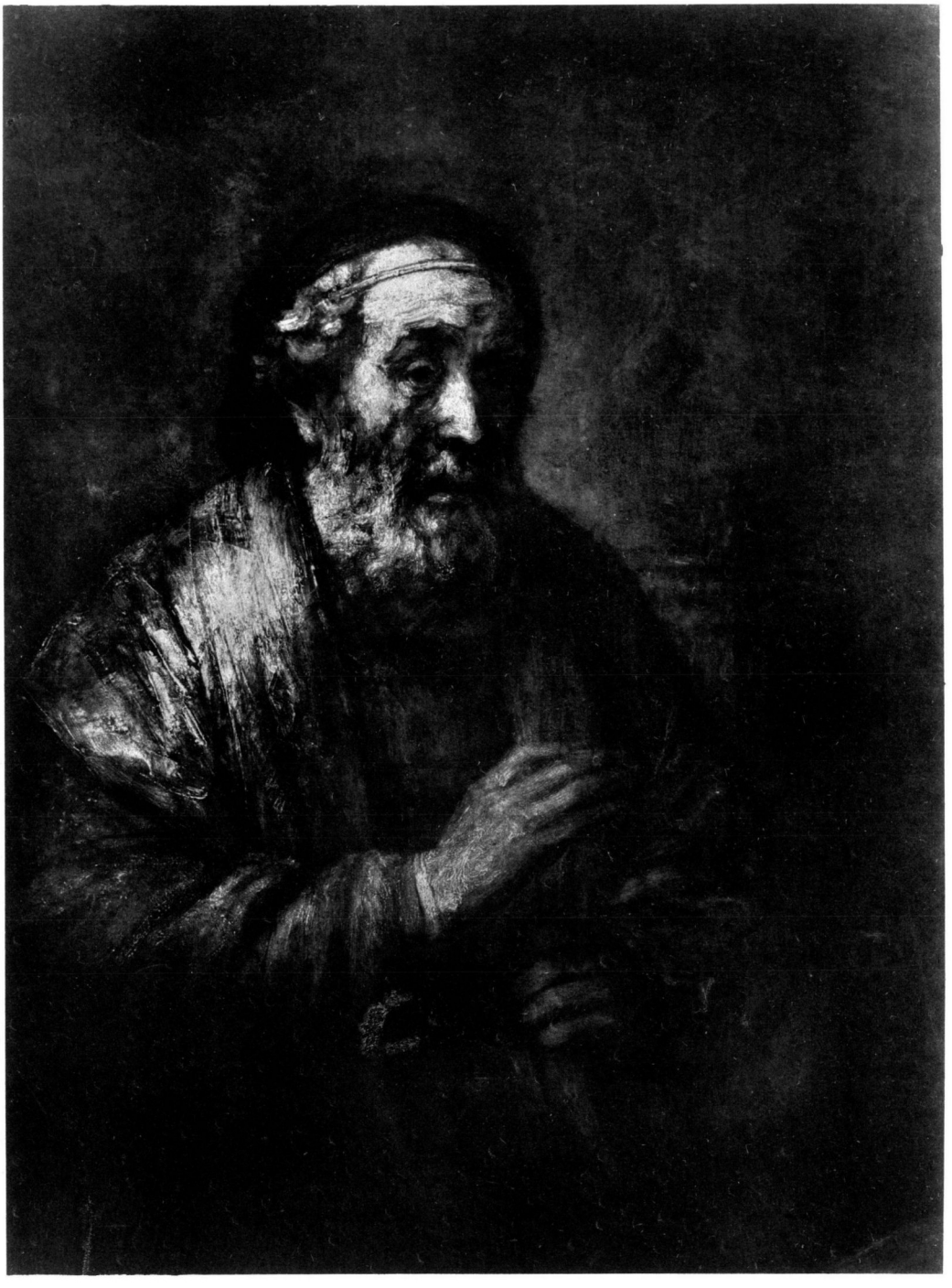

HOMERUS DOOR REMBRANDT VAN RIJN.

Eigendom van DR. A. BREDIUS,

DE HOMERUS VAN REMBRANDT

DOOR

JHR. DR. J. SIX.

ET leven, de ontwikkeling, de kunst van REMBRANDT, hoezeer ook bestudeerd, heeft nog steeds verrassingen voor ons. Of is het niet merkwaardig te kunnen vaststellen dat de man, dien men zijn verwaarloozing der classieken verweet, blijkt, meer dan menig ander van zijn land- en tijdgenooten, oog voor de antieken gehad te hebben, niet merkwaardig, dat wij, bij den man, die voor ongeletterd door gaat, een fijne characteristiek van een ouden dichter en geestige tegenstelling van Grieksche philosophen vinden.

Wij wisten wel dat REMBRANDT ter latijnsche schole was gegaan, maar ORLERS voegt aan zijn bericht de mededeeling toe: en heeft daartoe (t.w. tot zijne Jaeren ghecomen wesende de stadt ende t gemeene besten met zijn wetenschap zoude mogen dienen ende helpen bevorderen) gants geen lust ofte genegentheyt gehadt, dewijle zijne natuyrlicke beweghinghen alleen streckten tot de Schilder ende Teycken Conste; Waer omme zij luyden genootsaeckt geweest zijn, haren Soon uyt de schole te nemen.

Wij wisten wel dat REMBRANDT in 1620 in het *Album Academicum* als student in de letteren werd ingeschreven, maar wij namen, op het getuigenis van

SANDRART, aan dat hij geen latijn verstond. Toch schijnt hij nog wel drie of vier jaar gestudeerd te hebben, want, wanneer men overlegt dat zijn vroegste gedateerde werk van 1627 is en hij maar drie maanden bij LASTMAN bleef, dan verkrijgt men voor zijn drie jaar leertijd, als schilder, bij JACOB ISAACSZ SWANENBURGH de jaren 1623 of 24 tot 1626 of 27. De snelle ontwikkeling toch die men in zijn eerste werken waarneemt, maakt het hoogst onwaarschijnlijk dat hij in 1627 reeds geruimen tijd zelfstandig zou gewerkt hebben.

Zou soms REMBRANDT, tegenover zulk een ingebeelden, opgeblazen vreemdeling als SANDRART, zich ook dommer gehouden hebben dan hij was! Of heeft hij zijn studententijd wellicht meer aan grieksch en hebreeuwsch [1]) dan aan latijn besteed? Zelfs dit komt mij niet geheel onaannemelijk voor bij den vriend van rabbijnen en verlichte theologen. Het is toch een even gewoon verschijnsel bij de grootste kunstenaars een breede wetenschappelijke ontwikkeling waar te nemen, als het onwaarschijnlijk mag heeten, dat REMBRANDT, in elk geval waar wij een dieper inzicht in de kennis der oudheid waarnemen, telkens bij zijn vrienden zou zijn te rade gegaan.

Maar dit zij zoo het zij, tegenover de uitdrukkelijke getuigenissen van tijdgenooten, kan het dwaasheid schijnen mijn vermoeden van het tegendeel te stellen, ik zal verder de feiten zonder nadere verklaring vermelden.

Het zijn portretten waar wij ons mede zullen bezig houden en wel phantaisie-portretten, een genre in de 17e eeuw niet zoo zeldzaam als ten huidigen dage. Wel is waar mogen wij portretten van apostelen en heiligen lange na niet altijd, als werken van zuivere verbeelding opvatten. De kunstenaars waren vaak gebonden door typen, die als werkelijke portretten golden. Maar toch, naast typen als die van PETRUS en PAULUS of STEPHANUS, om de meest sprekende te noemen, staan andere waarin de scheppende kracht van den kunstenaar veel vrijer kon putten uit den schat van opmerkingen omtrent het hem omringende leven en waar men duidelijk genoeg het gebruik maken van modellen, uit zijn omgeving, kan waarnemen.

Het ligt buiten het bestek van dezen arbeid dit onderwerp verder te vervolgen, evenzeer als het nagaan van de vraag in hoeverre REMBRANDT in zijn portretten van mannen uit de geweide of kerkelijke geschiedenis, zijn PAULUS, MATTHAEUS, HIERONYMUS, FRANCISCUS, ANASTASIUS en diergelijke zich aan de overlevering heeft gebonden of vrij is te werk gegaan.

Wat mij aanleiding heeft gegeven tot de samenstelling hier gegeven, die

---

1) De Heer J. PH. VAN DER KELLEN vestigde mijn aandacht op de bekende teekening te Weenen waar DAVID de slip van SAULS kleed afsnijdt, 1 Samuel 24 v. 4—6, waarin REMBRANDT niet de lezing der statenvertaling volgde maar zich aan den Hebreeuwschen text hield.

ik overtuigd ben dat verre van volledig moet blijven, is de HOMERUS door den heer A. BREDIUS verworven en in het Mauritshuis tentoongesteld. Mijn onderzoekingen, die daarvan uitgingen, hebben mijn aandacht op andere werken gevestigd, die ik eerst wensch te bespreken.

ZENO en LUCIANUS. De datum is mij niet bekend van twee tegenhangers die verloren schijnen, maar er is alle reden te vermoeden dat het vroege werken zijn, die de rij openen. Ik meen de ZENO en LUCIANUS die in het bezit waren van PICART en onder de schilderijen van zijn weduwe in 1737 te Amsterdam geveild werden als:

N°. 38 het Hooft van LUCIANUS, door REMBRANDT . . . . . 4 — 0
en N°. 39 het Hooft van den Philosoof ZENO van dito. . . . . 8 — 10

Die tegenstelling is zeer merkwaardig. HERAKLIET en DEMOKRIET, de weenende en de lachende philosoof, waren bekend, meer dan die vrij scheeve characteristiek verdiende. Van later datum zijn de AESOPUS en MOENIPPUS van VELASQUEZ, de scherpe en de blijmoedige spotter onder de dichters, juist van tegenstelling, onovertreffelijk van characteristiek, maar niet zoo fijn gevonden als de tegenstelling bij REMBRANDT, van de beide gehelleniseerde semieten, den ernstigen stichter der stoa en den geestigen bestrijder der stoïcijnen.

Het is waar dat het werk, voor zoover wij het kunnen beoordeelen, niet geheel aan de verwachting beantwoordt, maar wij stellen die thans wellicht wat te hoog. PICART heeft in twee zwarte kunst platen de herinnering aan die koppen bewaard en de Heer J. PH. VAN DER KELLEN leerde mij die platen kennen en stelde mij in de gelegenheid er een afbeelding van te geven, fig. 2 en 3. De ZENO is een soort vermoeid Christustype, dat wij wellicht beter zouden waardeeren wanneer wij thans niet een autentiek portret kenden door HELBICH [1]) uitstekend geschetst met de woorden: (es) „zeigt die Büste einen geistreichen semitischen Typus und einen eigenthümlichen aus nervöser Reizbarkeit und Missvergnügen gemischten Ausdruck, wie wir ihn noch heut zu Tage öfters bei jüdischen Litteraten wahrnehmen."

Het oog van den ouden LUCIANUS is wel doordringend maar men stelt hem zich gaarne scherper, fijner en vooral levendiger voor. Toch zouden de oorspronkelijke werken allicht iets meer van REMBRANDTS groote gave van charakterteekening laten zien, al zoude ik wel kunnen aannemen, dat hij die nog niet ten volle ontwikkeld had, in den leeftijd waaruit deze stukjes dagteekenen.

PARACELSUS. Ook uit zijn vroegen tijd vermoed ik dat het portret dagteekent van AUREOLUS PHILIPPUS THEOPHRASTUS PARACELSUS BOMBASTUS

1) Führer durch die öffentlichen Sammlungen klassischer Alterthumer in Rom I blz. 211.

AB HOHENHEIM TRISMEGISTUS GERMANICUS. Het is weder aan HOET dat wij de kennis van het bestaan daarvan danken. Hij vermeldt het II blz. 344 in een *Register van de voornaamste zoo Oude als Nederduitsche Meesters gemaakt* als volgt:

N°. 14 een PARACELSUS een half Figuur, door REMBRANDT . . 200 — 0.

Ik vermoed dat de 24 schilderijen van dit Register, met hun prijzen in ronde cijfers, zijn eigendom waren en bij hem te koop. Hoe het zij ik weet niet mede te deelen waar zich dit stuk thans bevindt, maar kan wellicht anderen in de gelegenheid stellen het terug te vinden. Een prentje, aan WENZEL HOLLAR toegeschreven en voorkomend in de kleine *Hand- und Denkbibel* van 1684 werd reeds in 1771 door J. C. B. MÖHSEN in zijn *Verzeichniss einer Sammlung von Bildnissen Grössentheils berühmter Aerzte* met het door HOET vermelde werk in verband gebracht. Ik geef een reproductie van het exemplaar in de Albertina te Weenen, waarvan de onderste regel, met de woorden *Trismegistus Germanicus* ontbreekt, fig. 1. Zeker is de vraag niet uit te maken, aleer de schilderij is terug gevonden, maar het vermoeden van MÖHSEN is niet onaannemelijk, al ligt het niet zoo voor de hand als men zou opmaken uit den slechten doortrek van ABERLE in zijn *Theophrastus Paracelsus enz.* fig. 3 waar het er uitziet als een portret van REMBRANDT zelf op jeugdigen leeftijd. In werkelijkheid is het dit echter niet en de sterk gekromde neus o. a. wijst op zoo groote overeenstemming met autentieke portretten van PARACELSUS, die hem op later leeftijd doen kennen, dat naar alle waarschijnlijkheid aan deze afbeelding ook een autentiek portret, uiterlijk van 1520, ten grondslag ligt. In elk geval is het een betrouwbaarder beeld dan de merkwaardige phantasie van RUBENS, al zoude ook daaraan nog een origineel ten grondslag kunnen liggen. Voor dat echter de schilderij van REMBRANDT teruggevonden is zal het bezwaarlijk gaan ons een oordeel te vormen over REMBRANDT's opvatting, maar geeft HOLLAR dit werk terug, dan blijkt wel dat hij niet als RUBENS den kwakzalver heeft willen schilderen, aan wien nog heden ons „bombast" herinnert. Van den ernst en het nadenken van dezen merkwaardigen geneesheer en onderzoeker, zooals ons zijn portretten op lateren leeftijd die laten zien, vinden wij echter ook geen spoor.

TORQUATO TASSO? Het eerste phantasieportret dat wij thans moeten behandelen kan van 20 jaar later zijn. Het is de z.g. HOOFT van 1653 vroeger in de verzameling van Lord BROWNLOW, thans bij den Heer RUDOLPH KANN te Parijs, die mij welwillend de afbeelding in *Oud-Holland* toestond, fig. 7. Het is een van de meesterwerken van REMBRANDT van opvatting en uitvoering. Een man met een langen baard, een baret op en een kleeding aan, die zeer aan de 16e eeuw herinnert, een figuur, zooals men die op schilderijen van TITIAAN verwacht, staat met de hand op een HOMERUS-kop, met een weemoedig peinzende uitdrukking

te droomen. Van HOOFT heeft de man niets, maar die naam wijst toch de richting waarin gezocht moet worden, het kan niet anders dan een dichter zijn. Evenwel geen man uit het midden der 17e eeuw, want niemand uit de hoogere standen, of zelfs uit de middenklassen, geen dominee en geen rabbijn, droeg meer dien geheel gevulden baard. Het mag niet onmogelijk zijn hetzelfde model [1]), dat voor dit werk geposeerd heeft, in andere stukken van den meester terug te vinden, zeer ten onrechte als rabbijn gecatalogiseerd, maar dit geeft ons den naam van den dichter niet en toch kan die niet ontbroken hebben.

Men veroorloove mij een gissing, meer niet.

De HOMERUS-kop schijnt mij het veld van onderzoek te beperken tot de epische dichters en dan moet men, daar VONDEL natnurlijk niet in aanmerking komt, wel aan een buitenlander denken.

VERGILIUS zoude allicht meer „romeinsch" zijn uitgevallen, zelfs bij REMBRANDT. Wij hebben geloof ik in de 17e eeuw in Nederland geen andere keus dan tusschen ARIOSTO en TORQUATO TASSO en dan spreekt alles voor den laatsten. De beeltenis van ARIOSTO is bekend genoeg en wijkt sterk af, wat ik van portretten van TORQUATO TASSO zag, daarentegen scheen mij zeer onbetrouwbaar en geleek veel op een omwerking van het portret van ARIOSTO. De schepping van REMBRANDT kan dus geheel vrij geweest zijn of gebouwd zijn op een echt of voorgewend portret dat mij onbekend bleef. In elk geval past de weemoedige uitdrukking van het gelaat voortreffelijk voor den dichter van het Bevrijd Jerusalem en wordt niemand, beter dan hij, gekenschetst door de wijze waarop hij zijn hand op den kop van HOMERUS legt. Het is toch bekend dat hij zijn groot epos geheel in aansluiting aan HOMERUS omwerkte.

Ook de HOMERUS-kop zelve, fig. 6, stelt een belangrijke vraag ter oplossing: welk exemplaar namentlijk van de vele antieke replieken, die gevonden zijn, daaraan ten grondslag kan liggen.

In het vorig jaar, 1652, toen REMBRANDT in de *Pandora* van JAN SIX zijn HOMERUS teekende die zijn verzen voordraagt, kende hij, zooals men uit de bijgevoegde afbeelding zien kan, fig. 4, nog geen antiek portret van een dichter, daar hij een gelauwerden, blinden grijsaard teekende, die veel meer aan zijn TOBIAS-

---

1) Somwijlen is het model te herkennen waar de benaming verloren ging. Zoo komt het mij hoogstwaarschijnlijk voor dat men in de z.g. Pallas te St. Petersburg bezit: „Het Pourtret van den Sone van REMBRANDT, den Helm op 't Hooft, een Schilt ende Harnas door denselven (t.w. REMBRANDT) als no. 309 in 1738 in de veiling der verzameling van den *Grave de Fraula* voor *f* 50.— te Brussel verkocht. De maten stemmen overeen 4 voet 4 en een half duim Brusselsch is 1.21½, 3 voet 6 en een half duim is 0.99; thans wordt 1.17 bij 0.91 opgegeven.

Zoo schijnt de vader van REMBRANDT reeds vroeg als PHILO JUDAEUS gegolden te hebben, GERSAINT blz. 292.

figuren herinnert dan aan de schepping der oudheid. Heeft wellicht SIX hem toen op het bestaan van antieke portretten gewezen en hem in de gelegenheid gesteld er een te verkrijgen? Wij weten het niet, maar dit is zeker dat in REMBRANDTS boedelbeschrijving van 1656 een *Homeruskop* voorkomt, klaarblijkelijk dezelfde waarnaar hij in 1653 schilderde en die hij later ook voor de schilderij van den Heer BREDIUS gebruikte.

Nu zoude ik gaarne aanwijzen welke antieke HOMERUS-kop, hetzij in origineel of in afgietsel, want beide zou mogelijk zijn, zich in het bezit van REMBRANDT bevond, maar het heeft mij niet mogen gelukken daaromtrent iets te vinden. De buste, zooals REMBRANDT die schilderde, schijnt aan geen der veertien [1]) thans bekende marmeren exemplaren voor te komen. Het blijft natuurlijk mogelijk dat die vroeger aan een daarvan is aangebracht geweest, of dat degene die den kop in pleister goot er deze buste aan toevoegde, maar het komt mij waarschijnlijker voor aan een thans weer verloren exemplaar te denken, omdat deze bustevorm mij niet uit den nieuweren tijd, wel uit laat-romeinschen tijd bekend is. (B.v. de buste van APOLLODORUS te Stockholm n°. 66.) In geen geval kan de HOMERUS FARNESE te Napels ten grondslag liggen, omdat niet alleen de bekleeding van de buste anders is maar ook de kop in houding en type vrij sterk afwijkt en die van REMBRANDT daarin nader aan de meeste andere exemplaren staat.

Van de veertien genoemde koppen, drie in het Capitool, één te Napels, te Mantua, te Londen (Br. Mus.), te Schwerin, te Sansouci, te Parijs (Louvre), te Madrid, te Wilton House, te Verona, te Rome (Pal. Giraud) en te Stockholm zijn er verscheidene die onmogelijk in aanmerking kunnen komen omdat zij eerst nà dien tijd zijn gevonden. Zoo is b.v. het exemplaar te Parijs in 1767 te Rome gevonden, dat van het Britsch Museum in 1780 in de ruïnen van Baiae en dat te Schwerin eerst in 1868 te Terracina.

Ik bezit niet genoeg gegevens om aldus het geheele aantal te schiften en te weinig afbeeldingen om het voorbeeld te kunnen herkennen, maar ook Dr. PAUL ARNDT te Munchen, die over veel meer materiaal beschikt en Prof. Dr. J. J. BERNOULLI te Basel, die in de oudere literatuur over dit onderwerp zeer goed tehuis is, konden mij niet helpen. De Heer BERNOULLI wees er mij op dat de kop van REMBRANDT van alle hem bekende exemplaren afweek, door het korte haar voor de ooren. Dit zou een herkenningsteeken kunnen zijn.

In de verzameling in REMBRANDT's huis namen de antieken een zeer belangrijke plaats in. Behalve de stukken *op de cleyne schildercamer* die waarschijnlijk voor het onderwijs moesten dienen, maakten zij het hoofdbestanddeel uit van de verzameling *op de kunstcamer* terwijl ook verder in het huis nog hier

[1]) Zie over alle bekende exemplaren J. J. BERNOUILLI, Jahrbuch d. K. D. Arch. Instituts XI. (1896) blz. 161.

en daar enkele stukken voorkomen. Waarschijnlijk zijn het deze stukken geweest die hij nu en dan te pas bracht in zijn werk. De kop b.v. die hij bij het omwerken [1]) van zijn prediking van JOHANNES op den obelisk plaatste is klaarblijkelijk antiek en in elk geval kunnen wij aan niets dan aan een werk in zijn bezit denken bij het beeld op den achtergrond van zijn eigen portret met tandeloozen mond, vroeger in de verzameling DOUBLE thans bij den Heer CARSTANJEN te Berlijn.

Minder zekerheid hebben wij omtrent de voorbeelden van (*een boeckie*) *vol statuen, van Rembrandt nae 't leven geteeckent*, dat ook in zijn boedelbeschrijving voorkomt. Sommige van REMBRANDTS schetsboekjes zouden gemakkelijk genoeg, in hoofdzaak, te reconstrueeren zijn, maar van dit mogen wij reeds tevreden zijn dat de Heer HOFSTEDE DE GROOT een blad in de bibliotheek van den Koning van Italie te Turijn teruggevonden heeft. Het is afkomstig uit de beroemde verzameling van Sir JOSUA REYNOLDS en aan de vriendelijke bereidwilligheid van Graaf AL. VESME dank ik dat ik er hier een afbeelding van kan geven, fig. 8. [2])

Ik meen wel TRAJANUS te herkennen en al komt deze naam in den boedel van REMBRANDT niet voor, hij kan die kop hebben bezeten, maar even goed mogelijk is het dat hij dien bij een ander Amsterdamsch verzamelaar heeft aangetroffen en geschetst. Ik mag echter niet verzwijgen dat de kop die REMBRANDT schetste mij zeer twijfelachtig antiek schijnt te zijn. Niet alleen dat de trekken met een forschheid zijn aangegeven die eer aan 16e of 17e eeuwsche kunst dan aan antieke herinnert — dit zou desnoods een gevolg van zijn eigen opvatting kunnen wezen — maar de helm met zijn driehoekige voorrand is ongehoord voor een keizer portret en zoowel de draperie als het voetstuk, komen mij hoogst onwaarschijnlijk voor bij ieder antiek. Ware de buste nieuw en de kop antiek geweest, dan zou deze laatste bedenking vervallen en kon men wellicht eer aan een laat Grieksch werk dan aan een keizer portret denken, maar mij lijkt een moderne TRAJANUS toch het meest waarschijnlijk.

ZENO? Keeren wij na deze uitweiding tot ons onderwerp terug dan moet ik thans de aandacht vestigen op een kop in de Hermitage te St. Petersburg, daar onder nº. 818 zonder naam vermeld en door den Heer BODE op omstreeks 1654 gesteld, fig. 5. Het is een oud man, zittende in een hooge, vierkante leuningstoel, met wit haar en baard, een band om het haar die een kapje vasthoudt, zooals wij dat ook bij HOMERUS zullen vinden, en een zwarten, antiek gedragen mantel over de roode kleeding. Het is echter niet slechts die kleeding, die mij doet

1) De Heer BODE maakte er mij mondeling opmerkzaam op, dat de aangezette stukken klaarblijkelijk van veel later datum zijn dan het middenvak. Wanneer de Heer BODE dus het middenvak terecht tot zestienhonderd en in de dertig terugbracht, kan daarnevens toch NORBLIN goed ingelicht zijn geweest toen hij als datum van het geheel 1656 opgaf.

2) Door een misverstand in spiegelbeeld afgedrukt.

vermoeden dat een antieke kop ten voorbeeld heeft gestrekt, een Grieksche kop, waarschijnlijk uit de 4e eeuw v. C. in den geest van den welbekenden SOPHOKLES van het Lateraan. SOPHOKLES zelf is het echter niet. Maar wie dan?

Men veroorloove mij nogmaals een gissing.

Toen ik eens voor mijn toehoorders aan de Akademie mijne meening omtrent dit werk uiteenzette, werd mij van verschillende kanten de naam van ZENO genoemd. Bij eenig onderzoek bleek mij dit te berusten op een algemeene, oppervlakkige gelijkenis met een z.g. ZENO, een geheele figuur, die evenwel ten tijde van REMBRANDT nog niet opgegraven was. Onderwijl had ik echter in de aangewezen richting gezocht en misschien ook iets gevonden. In de *Paradigmata graphices variorum artificum etc.* van C. EPISCOPIUS komt op Pl. 50 een ZENO voor *ex marmore antiquo*, een herme met het opschrift ΖΗΝΩΝ, in de editie van DIOGENES LAERTIUS van WETSTEIN, Amsterdam 1692 p. 594 als ZENO ELEATES opgenomen, waarvan het origineel echter aan VISCONTI reeds niet meer bekend was. Al te veel gewicht wil ik er niet aan hechten, maar mij schijnt deze kop een merkwaardige overeenkomst met dien van REMBRANDT te vertoonen. De bouw, de rimpels op het voorhoofd, de oogleden, de wallen onder de oogen, de plooien in de wangen, de vorm van den neus, ja de richting van de oogappels en ook haar en baard, op één uitzondering na. De knevel, namelijk, heeft een geheel anderen vorm en de vorm die REMBRANDT aan den knevel gaf is geheel onantiek. Heeft hij den langen, afhangenden knevel van het beeld voor een deel van den baard genomen of zich, in aansluiting aan het model dat hij voor de kleur van haar en gelaat had gezocht, aan een knevel uit zijn eigen tijd gehouden? Hoe het zij, het type wijkt sterk af van wat REMBRANDT zelf vroeger als ZENO van Citium gegeven had. Kan hij ditmaal aan den Eleaat gedacht hebben? Het is mogelijk, maar waarschijnlijker schijnt mij, dat hij, zooals hij zoo dikwijls gedaan heeft, meende zich zelf te verbeteren en thans den echten stichter der Stoa te geven.

HOMERUS. Het laatste werk in dezen geest dat wij van REMBRANDT kennen is zeker het belangrijkste. Het is de HOMERUS, dien de Heer BREDIUS aan het Kon. Cabinet van schilderijen te 's Gravenhage in bruikleen gaf en zoo vriendelijk was mij ter behandeling in *Oud-Holland* aan te bieden, Pl. I. Het werk is gemerkt *andt f* 1663 en het eerste werk dat van dit jaar bekend werd. Aan de staalmeesteı uit de eerste maanden van 1662 en het reusachtige doek van den CLAUDIUS CIVILIS, dat in Augustus van datzelfde jaar reeds op het stadhuis geleverd was, maar waaraan hij rekende nog tot het begin van het volgend jaar te zullen werken [1]), beide tot de grootste meesterwerken van REMBRANDT gerekend, sluit

1) Dit meen ik te lezen uit de acte in *O.-H.* II bl. 88 meegedeeld.

de HOMERUS zich waardig aan. Het werk heeft geleden. Er is een deel van weggesneden, zooals duidelijk genoeg blijkt uit de punt van de pen en twee vingertoppen van den man die de verzen van den dichter opteekende, die nog in de hoek rechts onderaan te zien zijn. Hoeveel er verloren ging is niet met zekerheid te zeggen. Indien men de schets van 1652 ten grondslag mocht leggen van de reconstructie zou men een zeer groot schilderij verkrijgen. Maar dit is niet geoorloofd. In de schets staat HOMERUS, in de schilderij is hij in een leuningstoel gezeten. Naar analogie van andere werken van REMBRANDT uit vroeger en later tijd, ligt het voor de hand een doek aan te nemen breeder dan hoog, met twee figuren tot aan de knieën zichtbaar, waarvan ons bijna de helft verloren ging. Het stuk moet ook verder in een treurigen toestand van vervuiling zijn geweest toen de Heer BREDIUS het verwierf en zulk een paardemiddel als een restauratie door den Heer HAUSER te Berlijn schijnt in dit geval alleszins gewettigd. In de donkere partijen mag de herstelling ook in alle deelen geslaagd heeten; de roode kleeding, waartegen de handen in toon uitkomen, is rijk en rijp van kleur en de atmospheer, die in die partij heerscht, bleef behouden. Meer geleden heeft de kop waar de hoogsels te hard uitkomen door het verlies der halve toonen er tusschen, maar toch blijft het werk, ook nog zoo, een zeer merkwaardig stuk, om de kracht van uitdrukking en groote opvatting van dien kop met zijn oogen zonder licht en van de actie van de figuur, waaraan zelf de teekening der handen tot op zekere hoogte is opgeofferd. Want juist die schijnbare zwakheid in den vorm van de hand, draagt het zijne bij om het handgebaar, waarmede de dichter zijn verzen begeleid, levend te maken en de beweging uit te drukken.

Het is een voorrecht van bezielde kunstwerken dat niets het leven dat zich daarin uitdrukt kan verwoesten, dan algeheele vernietiging. De beelden van de gevels van het Parthenon en de meesterwerken van REMBRANDT zijn in dit opzicht van een natuur, wij leeren dit weder uit dit fragment, zooals wij het reeds vroeger aan de anatomische les van DEYMAN zagen.

Dezelfde HOMERUS-kop, dien wij reeds leerden kennen, heeft ook aan dit werk ten grondslag gelegen, zooals een blik op de afbeeldingen, die wij geven, beter dan woorden leert. Het is waarschijnlijk dat REMBRANDT, dien kop nog bezat, daar er toch ook in denzelfden tijd nog een ander beeldwerk in origineel of in afgietsel in zijn atelier was, zooals zijn eigen, reeds vermeld, portret, bij den Heer CARSTANJEN te Berlijn leert.

REMBRANDT leverde ook hier echter geen gekleurde copie naar dit beeld. Ik bedoel niet dat hij den dichter behalve zijn gouden band een callotje opzette evenals zijn ZENO (?) maar dat hij zijn voorbeeld verwerkte. Hij heeft niet

misschien de bezieling van den goddelijken dichter, die de antieken uitdrukken geheel tot zijn recht doen komen, maar hij heeft hem doen ademen en leven gegeven zooals hij alleen dat vermocht en er een diep gevoelde overtuiging in gelegd, zooals hij alleen daar het geheim van had. Het is niet dezelfde, maar een soortgelijke uitdrukking, als wij in zijn portretten van leeraars vinden, in de overreding van zijn ANSLO en de gemoedelijkheid van zijn SWALMIUS. Maar hij heeft nog meer gedaan dan dat, de uitdrukking der oogen, de beweging van den mond, iedere trek van het gelaat, de houding van de geheele figuur, dat gebaar van de rechter hand, ja zelfs het krampachtig vasthouden van de linker, alles werkt mede om ons den dichter te doen hooren voordragen, zoo goed als zijn TULP, zijn SWALMIUS, zijn ANSLO en anderen meer. Hij heeft gevoelt wat VONDEL zoo kernachtig heeft uitgedrukt, *wie* ANSLO *zien wil moet hem hooren* en op dit werk laat zich met het volste recht overbrengen het woord: *Ay* REMBRANDT *maal* HOMERUS *stem.* Maar die stem spreekt niet, en dat ziet men ook, van geloofsbeleidenis als bij SWALM, van overreding als bij ANSLO, demonstreert niet als TULP. Die stem verhaalt, vertelt met al de uitvoerigheid van geziene bijzonderheden, die de blinde zich zoo gaarne weer voor den geest roept. Ben ik aan het phantaseeren en wil ik meer zien, dan te zien kan zijn? Ik geloof het niet. Er ligt een concentratie van gedachten op dat oude, vermoeide gelaat, die geen andere verklaring toelaat, er is een nadruk in de beweging van die hand, een preciseeren in de houding van die vingers, die te duidelijk spreken.

Ten slotte herhaal ik de vraag die ik aan den aanvang stelde. Zou men niet mogen aannemen dat REMBRANDT meer vertrouwd was met de oudheid en een breeder ontwikkeling bezat dan men meestal aanneemt?

DIE BIBLIOTHEK

DES

PRINZEN MORITZ VON ORANIEN

VON

Dr. ANTON CHROUST.

EIN freundlicher Zufall hat uns das Verzeichnis der Büchersammlung des Prinzen MORITZ VON ORANIEN erhalten. Ich fand es gelegentlich meiner Arbeiten für die Lebensgeschichte des ABRAHAM, Burggrafen und Herrn zu DOHNA [1]), in dem Familienarchiv der gräflichen Familie DOHNA zu Schlobitten in Ost-Preussen (Fasz. 41/2). Dieses für die Geschichte des ausgehenden XVI. und des ganzen XVII. Jahrhunderts ungemein reichhaltige Archiv bietet bei den engen Beziehungen, durch welche die Herrn zu DOHNA geraume Zeit mit den Niederlanden verbunden wurden, überhaupt eine Reihe sehr beachtenswerter Mitteilungen in Tagebüchern und Briefwechseln für die politische und für die Geistesgeschichte der Vereinigten Niederländischen Provinzen.

---

1) ABRAHAM VON DOHNA. Sein Leben und sein Gedicht auf den Reichstag von 1613. München, 1896.

Für die DOHNA nicht minder wie für den grössten Teil des reformierten Adels Deutschlands bedeuteten die Niederlande die hohe Schule der Kriegskunst; unter MORITZ VON ORANIEN oder Graf WILHELM LUDWIG gedient zu haben, war geradezu Bedingung für alle jene, die später in ihrer deutschen Heimat nach höheren militärischen Ehren strebten; es gibt fast keinen Fürsten der spätern protestantischen Union, noch einen höheren Befehlshaber derselben, der dieser Forderung nicht genügt hätte. — Noch ein Zweites verband die Niederlande mit dem reformierten Deutschland: das reformierte Kirchenwesen, dessen Entwicklung in den Provinzen man diesseits des Rheines mit grösster Spannung verfolgte. Neben den militärischen und theologischen lockten aber auch die allgemeinen Bildungsinteressen nach Leyden und Gröningen, nach Amsterdam und dem Haag; die Kavalierstour umgieng, namentlich seit dem Beginn des XVII Jahrhunderts, nicht leicht die Provinzen; mit den Grössen der Leydener Universität Briefe zu wechseln gehörte für die gebildeten Kreisen des reformirten Deutschlands zum guten Ton; die deutsche Literatur weist nicht spärliche Spuren der Beeinflussung durch die niederländische auf; auch auf Tracht und Sitte haben diese Beziehungen des nördlichen Deutschlands zu den Niederlanden merkbar eingewirkt; es hat eine Zeit gegeben, wo der vollendete deutsche Edelmann sich wie ein holländischer Mijnheer zu geben hatte.

Unter den Kulturvermittlern zwischen Deutschland und den Niederlanden sind die Brüder DOHNA zweifellos nicht die letzten gewesen: drei von ihnen, FABIAN, ABRAHAM und DIETRICH, haben längere oder kürzere Zeit unter dem Oranier gegen die Spanier gefochten; ein vierter, CHRISTOPH, der erst verhältnismässig spät, nach der Katastrophe des kurpfälzischen Hauses, nach dem Haag kam, wo der Winterkönig Hof hielt, ist sogar in nahe verwandtschaftliche Beziehungen zur oranischen Familie getreten; Prinz FRIEDRICH HEINRICH vermählte sich mit AMALIA Gräfin von SOLMS—LAUBACH, der Schwester der Gemahlin CHRISTOPHS ZU DOHNA; dank dieser Verwandtschaft wurde CHRISTOPH ZU DOHNA Generalgouverneur der Orange. Im Dienst des Winterkönigs hat auch der fünfte Brüder ACHAZ wiederholt und lange sich im Haag aufgehalten.

Aelter sind die Beziehungen ABRAHAMS ZU DOHNA zu den Niederlanden und zu MORITZ VON ORANIEN; von 1604 bis 1609 hat ABRAHAM nahezu ununterbrochen in den Niederlanden geweilt, — wie seine tagebuchartigen Eintragungen in die Schreibkalender dieser Jahre erkennen lassen — meist in unmittelbarer Nähe des Statthalters. Mit diesem machte er die wenig glücklichen Feldzüge von 1605 und 1606 mit; an den langwierigen Anstands-Verhandlungen hat ABRAHAM häufig als Ohren- und Augenzeuge teilgenommen; was er über deren wechselvollen Verlauf Tag für Tag in seinen Kalender einträgt, dürfte wol zu dem

zuverlässigsten gehören, was über diese Dinge uns mitgeteilt wird, und verdient durchaus die Aufmerksamkeit der Geschichtsforscher.

Nicht nur die militärischen, auch die wissenschaftlichen Interessen des hochgebildeten Oraniers hat der strebsame und lernbegierige Ostpreusse geteilt. Die Zeiten unfreiwilliger Musse während der Verhandlungen hat ABRAHAM zur Ausfüllung der Lücken in seinem Wissen verwendet; nicht nur mit der Landessprache, auch mit dem spanischen und englischen machte er sich im Haag bekannt. Er verkehrte mit den leydener Theologen und Philologen, die im Hause des Statthalters aus und ein giengen. Sein Hauptinteresse gehörte allerdings der angewandten Mathematik, zu der Prinz MORITZ, der auf die Theorie der Kriegskunst selbst grosses Gewicht legte, ABRAHAM Aneifrung und Anleitung gegeben zu haben scheint, vor allem dadurch, dass er ihm seine, besonders für die Kriegswissenschaften reichhaltige Büchersammlung zur Verfügung stellte. Wie eifrig ABRAHAM diese Erlaubniss benützte, zeigt, dass er im Mai 1608 einen Katalog der oranischen Bibliothek zusammenstellte und später noch ergänzte.

Dieses Bücherverzeichnis, das ich einem Wunsche der Herrn Herausgeber entsprechend im folgenden zum Abdruck bringe, gibt Zeugnis von den vielseitigen Interessen des Statthalters; dass die Kriegswissenschaftliche und die historische Literatur die theologische an Zahl erheblich übertrifft, wird nicht überraschen, muss aber doch hervorgehoben werden. Theoretische und angewandte Mathematik neben der Architektur nimmt einen breiten Platz ein.

An politischen und theologischen Streitschriften war die Bibliothek nicht reich, eifriger wurde die Literatur der ritterlichen Künste gesammelt; neben den Werken über Pferde, Falken, Hunde, stehen auch GESNERS zoologische Werke. Von den geheimen Wissenschaften, Alchemie, Magie, Daemonologie scheint MORITZ wenig gehalten zu haben. Am meisten Beachtung verdient die Abteilung Miscellanea, bei welchem Schlagwort auch die schöne Literatur untergebracht ist; zahlreich ist sie allerdings nicht, doch die Werke des RAMUS und RONSARD sind vorhanden. Fleissig scheint der Prinz dagegen Kupferstiche gesammelt zu haben.

Die Bibliothek zählt im ganzen 403 Werke in 432 Bänden; manches Werk ist doppelt vorhanden, manches in mehreren Sprachen. Natürlich überwiegen die Werke in lateinischer Sprache; sie machen ungefähr die Hälfte der ganzen Sammlung aus. Ein starkes Fünftel ist in französischer, etwa ein Sechstel (64) in holländischer Sprache abgefasst, Werke in italienischer Sprache zählte ich etwa 30, die deutsche Sprache bringt es kaum auf ein Dutzend, die spanische Literatur ist durch drei Bücher, die englische gar nicht vertreten. Eine genauere Statistik ist bei der geringen Sorgfalt, die ABRAHAM VON DOHNA der Wiedergabe der Titel angedeihen liess, nicht wol zu geben.

Im Anschluss teile ich noch das Verzeichniss der Bücherschätze mit[1]) die der vorhin erwähnte DIETRICH VON DOHNA, der jüngere Bruder ABRAHAMS, bis zum Jahr 1616 für sich erworben hatte. DIETRICH, der 1620 als kurpfälzischer Oberstleutnant bei Rakonitz fiel, hat einen grossen Teil seines Lebens in niederländischen Diensten und gleichfalls in der Nähe des Prinzen MORITZ zugebracht. — Es ist die Bibliothek eines Reitersmannes, aber eines frommen; Bibel und Psalter stehen neben der Silva curiosa und dem Ingenioso Hidalgo von der Mancha; im Gegensatz zur Bibliothek der Statthalters besteht DIETRICHS Büchersammlung fast zur Hälfte aus spanischen Werken, dagegen ist die lateinische Sprache gar nicht vertreten, denn der Rittmeister dürfte auch den *Plutarch* in französischer Uebersetzung gelesen haben; freilich hat ihm auch die deutsche Literatur fast nichts zu bieten gehabt. Für die geistigen Interessen jener Zeit scheint mir auch dies kleine Verzeichniss nicht ohne Bedeutung zu sein.

I.

MAURICII PRINCIPIS CATALOGUS.

ABRAHAM VON DOHNA. 1608. 24 April. Hagae.

G. W. G.

HISTOIRES.

Histoires anciennes tant Grecques que Latines.

In Folio.

T. LIVIUS.
NICEPHORI historia ecclesiastica.
JULIUS CAESAR; latine.
XENOPHONTIS opera omnia.
5. Numismata.
C. TACITUS, LIPSII.
ZONARAS, NICEPHORUS.
POLIBIUS gallice.
JULIUS CAESAR GOLZII.
10. CAESAR AUGUSTUS eiusdem.
Fasti magistratuum Romanorum.
EUSEBIUS.
STRABO.
THUCIDIDES.
15. SUETONIUS.
POLYBIUS graece et latine.
De antiquitatibus Romanis.
Q. CURTIUS.

---

[1]) Schlob. Arch. Fasz. 47/2.

HERODOTUS.
20. De ludis Circensibus.

In Quarto.

Les fastes.
Commentarii in CAESAREM Ital. PALLADII.
SUETONIUS gallice.
Der Grieken opgang ende ondergang.
25. LIPSII admiranda.

In Octavo.

In 12°.

ARRIANUS.
Imagines imperatorum.

HISTOIRE MODERNES.

In Folio.

TEVET, des hommes illustres.
SCALIGER, de emendatione temporum.
30. Chronologia HENRICI BUNTING.
COMMINAEUS, gallice.
Navigationes de JEAN BAPTISTE RAMUSE ital. tom. 1, tom. 2, tom. 3.
PIETER BOR, neederlandsche historie 1. deel, 2. deel.
Chronique ancienne et moderne de Hollande et Zeelande, tom. 1, tom. 2.
35. Memorie neederlantscher historie.
Description des Pais-bas, GUICC. [IARDINI].
Chronike von Hollant.
EMANUEL DE METEREN, neederlandtsche historie.
Historiae Sabellicae tom. 1, tom. 2, tom. 3.
40. JOVIUS.
Description des royaulmes du monde.
PLATINA, de vitis pontificum.
Chronica de CARLO V. hispan.
45. Annales Austriacorum principum GERARDI DE ROO.
Genealogia HENNINGII.
GUICCIARDINI, description des Pais-bas, nouv. edition.
Historischer bericht der braunschweigschen sach.

In Quarto.

Relazione del reame di Congo.
50. Discours de la guerre d'Allemagne.
Vitae et icones sultanorum cum historia Pannoniae.
Belegerung von Alkmaer.
Histoire de la paix Maltien(?).
Beschrieving van die staaden van Hollant van GODEFROY BOOT.

In Octavo.

55. Republique van Schwitzerlant.
Historie van Westindien, JOSEPHUS DE ACOSTA.
Aventure de roy SEBASTIAN.
Speculum tyrannidis regis Hispaniae.
Cronicon CARIONIS.
60. GUICCIARDIN, des guerres d'Italie, 1. volume, 2. volume.
Histoire de l'estat de France.
Commentaires de MONLUC.
Inventaire de France 1. partie, 2. partie, 3 partie.
Memoires de la Ligue 1. volume,
65. Historia BASILIDIS Moscovitae.
Verradereye van den jesuiten GARNET tegens den Koning van Engelant.

DE LA GUERRE.

De arte militari.

In Folio.

LEONART FRONSBERGER.
Vom Keyserligen rechten.
AELIANUS, latine.
70. „ gallice.
ONOSANDER,
LEO IMPERATOR.
Paralleli militari di PATRICIO, 1. parte, 2. parte.
Castrametation de CHOULX.
75. Instructions de la guerre.
DEVOLI et BRANCACIO, dell'ordonanzie et battaiglie.
De la discipline militaire.
VALTURIN, de l'art militaire, gallice.
Della militare disciplina, de CIMI . . SANESE.
80. Harangues militaires.
GEORGII AGRICOLA, de arte militari.

In quarto.

LIPSIUS, de militia Romana.
PATRICIUS, de militia Romana.
Dell'espugnationi et diffese di GABRIEL BUSCA.
85. Delle cose di guerra.
Discorso del capitan CHRISTOVAL LOCHUGA.
Instructien voor jonge soldaten te voet ende te paerd.

In octavo.

ANTONIUS VULTURINUS Jesuita, de re militari.
90. Milice françoise de MOMMORANCI.
POLIENI stratagemata.
ONOSANDER, de re militari.
LEO IMPERATOR, de apparatu bellico.
RAMUS, de militia Caesaris.
95. Spiegel der oorlogsaken.

DES FORTIFICATIONS.

In Folio.

Fortification d'ADRIAN CONFLANS.
Fortification de GALASSO.
CARLO TETTI.
PASSINO.
100. Fortification de JACQUES PERRET.
LORINI.
SPECKLE.
WINKELMANS discours des fortifications.

In Quarto.

GABRIEL BUSCA, des fortifications.
105. CATANEUS, latine.
„ gallice.
Sterkten Bouwing, SIMON STEVIN.
Le guide des fortifications.

ARCHITECTURE ET MACHINES.

In Folio.

Machine di RAMELLI.
110. Theatrum instrumentorum BESSONII.
Architecture di JAC. BAROSSIO.
Regole de'cinque ordini di architectura eiusdem.
VITRUVIUS, latine.
„ gallice.
115. Theatrum RESSONII [?]
Termes de HUGES SAMBIN.
LUIGI COLLADO, de l'artigleria.

Modelles d'artifice du feu de JOSEPH BAILLOT.
La pyrotechni.
120. Architectura de PIETRO CATANEO.

In Quarto.

La pyrotechnie.
Machine et quartieri.
M. JOHAN BOUVIER, von der buchsenmeisterei.
Poliorcetica LIPSII.
125. Essamini de' bombardieri.
Le opere di TARTAGLIA.

MATHEMATICA.

Arithmetica et Astronomica.

In Folio.

Astronomicum Caesarium.
Opus Palatinum.
DÜRER, de la proportion.
130. SEBASTIAN MUNSTER und ALBERT DÜRER.
ARCHIMEDES.
ADRIAN ROMANUS, in Archimedem.
TYCHONIS BRAHE, stellarum errantium restitutio.
Eiusdem Astronomica.
135. Gnomonica CLAVII.
LUDOLF VAN COELEN, van den cirkel.
Prodiadochi in I. librum EUCLIDIS.
CARDANUS, de regulis algebraicis.
„ de astrorum iudiciis.
140. Opuscula mathematica ORONTII FINAE.
De numeris perfectis.
Tabula generalis JOANNIS REGIOMONTANI FRANCI.
Astrologiae methodus JOANNIS GARCANI.
PTOLOMAEI Almagestum.
145. Speculum uranicum.
SCALIGER, de quadratura circuli.
CARDANUS, de rerum varietate.
Wiskonstige gedachtenissen daer hem S. Exc. in geoefnet heeft door SIM. STEVIN.

In Quarto.

Entechna musica.
150. TYCHONIS BRAHE, Phenomenis.
AUPOLICUS, de sphera.
Apologia CLAVII.
Almanach perpetuel.
Ephimerides MARTINI EVERARDI.
155. HERONIS spiritualium liber.
Traicté de toiser.
Weegkonst STEVINS.
Theorica nova planetarum.
Arithmetica STIFELII.
160. Conformatio horologiorum WITEKINDI.
CARDANI tractati varii.
Cosmolabe de JACQUES BESSON.
De elementis et orbibus coelestibus MESSAHALA.
Tabulae Prutenicae motuum caelestium per ERASMUM REINHOLT.
165. Primus liber tabularum directionum per eundem.
WERNERUS, de elementis.
Tabulae resolutae JOANNIS VERDUNGEN.
Calendarium PETRI PILATI VERONENSIS.
Enchiridion artis numerandi.

170. Compositio quaerentis novi.
CARDANI mathematici libelli.
Opuscula mathematica PETRI DE ALLIACO.
ARCHIMEDES, de incidentibus.
De proportione orbium coelestium JOANNIS KEPLERI.
175. Tractatus arithmeticus partium et allegationum PETRI DE SALMACO.
Ephemerides JOSEPHII MOLETII mathematico.
CLAVIUS in sphaeram JOANNIS DE SACROBUSTO.

In Octavo.

Arithmetica GEMMAE FRISII.
ADRIANI ADRIANIDIS doctrina sphaerica.
180. JOSEPHI SCALIGERI elenchus per CLAVIUM.

GEOGRAPHICA ET COSMOGRAPHICA.

In Folio.

C. PTOLOMAEI opera.
Geographiae liber manuscriptus.
PAULI MERULAE cosmographia generalis.
PTOLOMAEI tabulae.
185. Theatrum urbium orbis terrarum. tomus 1, 2, 3, 4, 5.
Urbium theatrum [tomus 5.] GEORGII BRAUN.
MERCATORIS cosmographia.
Atlas MERCATORIS.
Cosmographia ORTELII.
190. Cartenboek der mitländischer zee.
Reisboek der Portugalloisen door LINSCHOTEN.
Carten ende verbalen belangende Zeelant.
Napasser der oost- ende westzee.
Enkhuyser zeekartenboek von LUCAS WAGENAER.
195. Americae et Floridae descriptio 1 et 2.
Americae pars 3 et 4.
" " 5 et 6.
" " 7 et 8.
" " 9.
Augmentum PTOLOMAEI de novo orbe.

In Quarto.

Cosmographia APPIANI.
Geographiae PTOLOMAEI pars II.
Terrae totius descriptio.
200. Portuum investigandorum ratio GROTII.
JAN HUYGENS LINSCHOTEN.
Syntagma ARATEORUM.
JOANNIS ELIOTAE ANGLI Hidrographia.
Konst van zeevart.
205. SIMON BARENTS beschreibung von Nova Zembla.
Liecht der zeevart door WILLEM JANSON.
Tresor van die zeevart.
Reysen van SPILBERGEN.
T' Goult-coningryk van Guinea.
210. ZACHARIAS SILIUS, de situ orbis.
Theatrum mundi et temporis JOANNIS PAULI GALLUCII.

In Octavo.

Historie van die Westindien JOSEPHI D'ACOSTA.

Reyse van HOULTMAN in t' eiland van Sumatra.

GEOMETRICA.

In Folio.

Geometria DURERI.
215. Manière pour mesurer les longitudes par WILH. NAUTON.
Chordarum resolutio ADRIANI de arcubus Romanis.
Resolutiones cordarum.
Summa de arithmetica et geometrica proportione.
Propositiones PTOLOMAEI de sinibus et coreis. GEORG PERTAG (PEUERBACH)
220. Instrumentum sinuum PETRI ADRIANI.
Demonstrationes JACOBI POLATARII in EUCLIDIS elementa geometrica.
De triangulis omnimodis JOANNIS REGIOMONTANI.

In Quarto.

Theorie du quadrant.
Pratique de la geometrie d'ORONCE.
225. Practike der lantmetery.
Discobrimientos geometricos.
6 Boeken EUCLIDIS van der gront der lantmeterye.
3 Tractat der mechanischen instrumenten L. HULSII.
Descriptio locorum solius regulae adminiculo manuscripta.
230. WILEBORDI SNELLII geometria.

THEOLOGICA.

In Folio.

Biblia gallica.
Biblia hispanica.
Ecclesiasticus manuscriptus.

In Quarto.

Discours de la religion.
235. Tafereel von ST. ALDEGONDE.
Paraphrasis GEROBULI in Psalmos.
JUNIUS in Danielem.
Tableau.
Utlegging des catechismi CORNELIS CORSTENS.
240. Staet der kerken CRISPINI.
L'estat de l'église TAFFIN.
Traicté de l'amendement de vie TAFFIN.
Oorsprong der tempeln RODOLFI HOSPINIANI.
HUGONIS GROTII pontifex.
245. Religionis libertas (tweemael).
Censura ubiquitatis JOANNIS LAMPADII.
Bible escrite à la main.
Meditation sur l'oraison de Jesus.

In Octavo.

Bible françoise.
250. Aurea salutis catena.
Sermon sur la resurrection de Christ.
Wederlegging zeker geschrift JACOB JANSEN Herdooper.
Catechismus Witebergensis.
Uncti Jesus effigies.
255. Medication sur l'oraison de Jesus.
Hierosticon B. A BARLICOM.

Responce apologetique du Sr. de St. ALDEGONDE.
De conjugio spirituali inter Christum et ecclesiam.
Dos trattados del papa y della messa.
260. Pseaume de St. ALDEGONDE.
Oorsprong der herdoper secten.
Van die predestinatie van M. PIETER WYRS.
Loci communes.
Explications des evangiles de MELANTON.
265. Clavis prophetica CAROLI GALLI.
Bulle van CLEMENS den 8. paues
Christliger extract aus den 4 evangelisten.
De papatu Romana carmen.
Confession de l'electeur FREDERICQ 3.
270. Jesus Christ mit zynen aposteln beschriven door JOAN WIRYX.

In 12o.

Pseaumes de David escrist par ESTER Angloise.
INNOCENTIUS PAPA, de contemptu mundi.

PHILOSOPHICA.

In Folio.

SYDRACH.
Opuscule de PLUTARCH 1, 2.
275. Les essais de MONTAGNE.
Vicissitude des choses.
El conde BALTHASAR CASTIGLIONE.
CARDANUS, de subtilitate.
ULISSIS ALDROVANDI philosophi medici ornitologiae tom. 1, tom. 2.
250. Eiusdem de animalibus et insectis.
MARC AURÈLE.
HYPPOLITUS SALVIANUS, de aquatilibus.
Vogelbuch GESNERI (tweemael).
Tierbuch GESNERI.
285. Fischbuch GESNERI.
De avibus.

In Quarto.

De natura magnetis.
Phisionomia PORTAE.
ARISTOTELES de mundo.
290. HENRICI MUTHANAE.
Liber secretorum VON DER HORST.

In Octavo.

Magia naturalis.

MEDICA ET CHIRURGICA.

In Folio.

AMBROISE PARÉ.
Historia plantarum CLUSII.

In Quarto.

295. HEURNIUS, de morbis pectoris.

In Octavo.

De curandis venenis 1, 2.
Apologia chimica JOSEPHI MICHELII.
Observationes FORESTII liber 2, liber 3, liber 4.

MISCELLANEA.

In Folio.

CALEPINUS undecim linguarum.
300. BOCACE, des nobles malheureux.
Tuyn, helpt mi stouten. (?)

In Quarto.

Epistres des princes.
Auriacum HEINSII.
GROTII scutum Auriacum.
305. Oratio panegyrica Gertrudisbergen.
SCALIGERI epistolae de vetustate gentis suae.
Incompste van den prins van Orang.
Apologie van den prins.
Oratio panegyrica van der innemen van Groningen.
310. Victorie van die General-Staten.
Princeps Auriacus.
Sonnets de M. JEAN PETIT.
Oratio panegyrica de militia.
Oratio panegyrica de victoria Turnhaltana.
315. Epitalamium comitis ab HOHEN [LOHE].
Certamen novem Musarum.
MAURITIUS ALBERTI WITO.
Oratio panegyrica.
Epicedium ad principem MAURITIUM.
320. Oratio panegyrica KINSCHOTI.
Mirabilia anni 1600.
Oppugnatio urbis Bredanae.
Bataille de Nieuport.
Gratulatio victoriae MAURITII adversus Albertum.
325. Triumpfliet.
Parenesis Belgicarum provinciarum.
Le miroir de l'union Belgique.
Utlegging van metamorphosis Ovidii.
Grammatica CORNELII VALERII.
330. CORNELIS BOISENS schryfboek.
La venerie et fauconerie de JAC. FOUILLOUX.
Speelen van Haarlem door ZACHAR. HEINS.
Verbeeterung der schriftuer door COELHAAS.

In Octavo.

Res gestae HENRICI BURBONII.
335. Belgica demologia.
MARTIANUS CAPELLA.
Gesta Nassavica.
Savoisienne.
Origo principis MAURITII.
370. Philomela.
Florilegium epigrammatum.
Decameron de BOCACE.
Retorica VALERII.
Spraekboek malaisch.
345. Comedie van den loop deses tyts.
La venerie de l'empereur FREDERICQ.
BAUDII poëmata.

In Duodecimo.

Histoires tragiques 1. 2. 3.
Serrees de GUILLE. BOUCHER.
350. Les devises heroiques.
Oeuvres de RONSART.
Grammatica RAMI.
Lettres PASQUIER.
Lettres du TRONCHET, secretaire de la royne mère.

L'ESCUYERIE.

In Folio.

355. Von Zeumen.
La broue.
Anatomia del cavallo.
Infirmità del cavallo.

Ritterlige reuterkunst und turnierbuch.

360. Peerdebeelder gedruckt.

Cavallo frenato di PIERO ANTONIO FETRATO NAPOLITANO.

In Quarto.

LAURENT RUSÉ.

FREDERIGO GRIGIONE, ital. gallice.

Gloria del cavallo.

365. CLAUDIO COSTE.

Medizinboek van paerden van M. JAN VAN DELFT.

Notitie van die generatie van paerden van zyn Exc. staende voor Ryswik.

CESARE FIASKY.

In Octavo.

De' marchi de' cavalli.

L'ESCRIME.

In Quarto.

370. L'escrime d'ACHILLE MOROZZI.

L'escrime de S. DEDIERE.

PETER BAILLI.

Cabinet d'escrime.

Della scienzia della spada.

In Octavo.

375. Della scienzia della spada.

PEINTURES.

In Folio.

Effiges des princes et capitaines de nostre temps.

Imitationes MICHAELIS ANGELI.

Beeldboek van koperdruksels.

Beelden.

380. Krichsbeelden.

Omnium gentium habitus JOOS VAN BOSCHER.

Ducum imagines.

In Quarto.

Gront der schilderkunst.

Gedenkboek van JACOB DUYM.

385. Perspective VREDEMAN. 1. 2. teyl.

Perspective DE KOK ende VRIESE.

Perspective de SIRIGUTTI.

Ritratto di 100 capitani di guerra con gli lor fatti da FILIPPO TOMASINO.

POLITICA ET JURIDICA.

In Folio.

Notitia dignitatum.

390. Poli[ti]que de HENRY GEORGE LAUTERBACH [?]

Statuta hospitalis Hierosolimitani.

Tronus iustitiae (tweemael).

Placaeten ende ordonanz op t'stuck van die wildernisse.

In Quarto.

Politica LIPSII (tweemael).

395. De iure belli Belgici.

Ordonance sur le faict de la justice.

Admonitio ad orbis terrae principes.

De feudis iuris scripti Hollandici.

Credenzschreiben und instruction herzog CARLS VON SUDERMANLAND.

400. NIC. CRAGIUS, de repub. Lacedaemon.

In Octavo.

MACHIAVELLI discours.

Politica DANAEI.

Edictum reginae Angliae.

II.

DIE BIBLIOTHEK DES RITTMEISTERS DIETRICH VON DOHNA IM JAHRE 1616.

Dos tratados del papa, el secundo es de la missa, in 8°.

La silva curiosa JULIAN DE MEDRANO, cavallero Navarro, in 8°.

El ingenioso hidalgo Don Quichotte de la Mancha, in 8°.

Libro de los commentarios de GAIO JULIO CAESARE, in 8°.

5. 2 Tomi vitarum PLUTARCHI, in 8°.

Dictionarium teutsch und französisch, in 8°.

La bible françoise, in 8°.

Histoire du grand TAMERLANES, in 8°.

La famosa y temeraria compania de ROMPE COLUMNAS.

10. Les oeuvres de CORNELIUS TACITUS et de VELLEIUS PATERCULUS, in 4°.

Tesoro de las tres lenguas francesa, italiana y espannola, in 4°.

Christliche warnung des trewen Eckarts, in 8°.

Historie de GEORGES CASTRIOT, in 8°.

Tragicomedia de Calisto y Melibea, in 12°.

Le theatre du monde, in 12°.

Des saines affections, in 16°.

Refranes o proverbios espanoles, in 8°.

Les oeuvres poetiques, in 16°.

1 Psalmbuchlein französisch, in 16°.

1 „ niederlandisch, —

De la vida de GONCALO HERNANDEZ, in 8°.

BARLAMONT niederlandisch und französisch, in 8°.

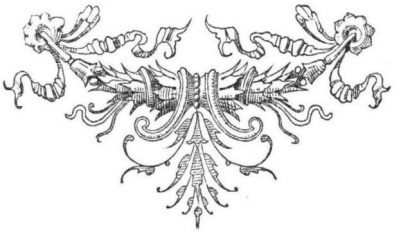

PIETER NOLPE

1613/14 — 1652/53

DOOR

MR. CH. M. DOZY.

De herleving onzer kunstgeschiedenis komt om persoonlijke redenen meer der schilder- dan der plaatsnijkunst ten goede. Dit feit moge zonderling zijn, daar het studiemateriaal van eerstgenoemde veel meer dan dat der laatste door gansch Europa verspreid is, te betreuren is het slechts betrekkelijk, daar het evenwicht juist daarom zooveel te gemakkelijker te herstellen is.

Voor de geschiedenis van de ontwikkeling der graveerkunst ten onzent, moet allereerst het werk onzer graveurs beschreven zijn en zelfs dit is nog lang niet geschied. Ik hoop althans eéne lacune op dit terrein te doen verdwijnen door het mij zeer sympathieke werk te beschrijven van den man, wiens naam ik hierboven plaatste. Dit werd mij gemakkelijk gemaakt, doordien het sinds lang het streven is geweest van den oud-directeur van 's Rijksprentenkabinet te Amsterdam, den Heer J. PH. VAN DER KELLEN, de platen onzer groote graveurs der 17e eeuw zoo volledig mogelijk bijeentebrengen. Hetgeen elders door hem aangeteekend en voor mij van belang was, werd mij bereidwillig afgestaan en steeds

vond ik hem in dubieuse gevallen tot advies bereid. Geen prent is dan ook hier aan NOLPE toegeschreven, tenzij VAN DER KELLEN aan die attributie zijne sanctie verleende en indien deze arbeid eenigzins volledig mag genoemd worden, is het allereerst aan hem te danken.

Is omtrent de meesten onzer plaatsnijders allengs een en ander bekend geworden, omtrent PIETER NOLPE verkeert men nog gansch en al in 't duister. Volgens NAGLER en anderen zou hij in 1601 te 's Gravenhage geboren zijn en „*eine frühe Reife beurkundet* (*haben*)" door een landschap te schilderen in den trant van VAN GOYEN met monogram en gedagteekend 1616. Vroeg rijp zou dit zeker zijn, want NOLPE was toen drie jaar oud. Anderzijds wordt zijn levensduur veelal met zestien jaren verlengd tot 1670; dientengevolge worden prenten aan hem toegeschreven, die hij onmogelijk kan gegraveerd hebben o. a. het ongeval van JOHAN MAURITS VAN NASSAU te Franeker in 1665 door J. DE VISSCHER [1]) en het vertrek van den Koning van Engeland in 1660 door P. H. SCHUT en C. V. DALEN jun. [2]) Tegen de attributie aan NOLPE van de prent op het bezoek van HENRIETTE MARIA VAN ENGELAND op Heemstede door C. Jz. VISSCHER in 1642 zou dit bezwaar niet bestaan [3]). NAGLER noemt hem een leerling van CORN. VISSCHER en SUYDERHOEFF en zeker herinnert zijn graveertrant aan deze beiden. Maar hiertegen is op te merken dat zij zijne tijdgenoten en waarschijnlijk zelfs jonger dan hij waren.

Het juiste geboortejaar van NOLPE kan ik tot mijn leedwezen niet opgeven. Uit de hier volgende acte van ondertrouw blijkt evenwel dat hij hetzij in 1613 of 1614 is geboren.

Kerkinteekenregister in dato 9 October 1637

PIETER NOLPE *van Amsterdam, oud* 23 *jr., vergezeld met zijne moeder* LYSBETH NICOLAES, *plaatsnijder, wonende N. Z. Achterburgwal.*

MARRETIE JANS *van Hoorn, oud* 22 *jr., wonende Groenmarkt.*

in marg., *sij heeft der ouders consent ingebracht.*

De bruidegom alleen onderteekende en wel aldus

1) JOUBERT II 322.
2) HUMBERT et ROST V 419.
3 Cat. NEBE p. 56 no. 44.

Den naam van zijn vader speelde een gelukkig toeval te Bergen op Zoom mij in handen. Den 11en Januari 1600 trouwde er ENGELBERT NOLPE van Attendale met ELISABETH NICOLAAS GABRIELS'dochter van Bergen op Zoom. Den 26en Juni 1601 werd de jonge man er poorter, zooals toentertijd veelal na het huwelijk geschiedde, om het voorrecht van geboren poorterschap aan het verwachtte kind te verzekeren. In November 1601 werd dit geboren, een meisje ELSKEN; in November 1604 volgde een jongen JOHANNES. Hoe deze laatste bij zijn huwelijk in 1636 kon gezegd worden van Goes afkomstig te zijn, is mij duister gebleven. Zijn vader woonde althans reeds Augustus 1623 te Amsterdam, toen hij een schuldbekentenis van *f* 370 onderteekende. Wellicht had hij er zijn weg over Zuid-Beveland heen gevonden. Hij was September 1633, zijne vrouw LYSBETH CLAASdr. October 1636 nog in leven. Omtrent zijn beroep bleek mij niets; dat hij geene voorname plaats in de maatschappij bekleedde kan hieruit blijken dat hij bij zijne inschrijving als poorter zijn naam slechts door een monogram 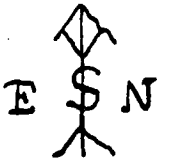

wist aan te duiden.

Zijne kinderen ging het niet onfortuinlijk. JAN, de oudste, ging varen. Toen hij, niet voor de eerste maal in 1633 zou uitzeilen, ditmaal als constabel en bootsman in dienst der O. I. Compagnie, kon hij bij testament [1]) zijne ouders elk *f* 600 toezeggen met de bijvoeging dat zij daarmede tevreden moesten zijn, aangezien hij nooit eenig genot van hen gehad had; waren zij het niet, dan verviel de som aan de armen; bovendien aan zijne zuster ELSJE *f* 100 van wege de vele vriendschap die zij hem gedaan had, ook door hem op zijne voyages uitterusten.

In 1636 was hij weêr terug, hij trouwde toen met TRIJN DIRKSdr. eene weduwe. [2]) Hij was destijds nog varensgezel; in 1641 had hij het varen aan kant gedaan en was sleper van beroep. Hij had zijne schaapjes toen blijkbaar op het drooge, althans hij bezat een huis buiten de Regulierspoort dat hij voor *f* 2300 van de hand deed. [3])

Zijn broeder JACOB was eveneens gaan varen, hij keerde evenwel niet terug, maar overleed op *Jambi*, als opperhoofd der O. I. Compagnie aldaar. In 1660 en volgende jaren werd zijne nalatenschap, die niet minder dan 35 à 40 duizend

---

1) 2 September, not. P. Pz. v. P.ERSSEN (?).
2) 4 October.
3) Reg. v. Kwijtscheld R. 73.

gulden bedroeg, onder zijne erfgenamen verdeeld [1]). Dezen waren de nagelaten kinderen van zijn broeder PIETER en zijne zusters AGNIETE en ELISABETH. Zijn broeder JAN was, evenals eene zuster ANNA genaamd, blijkbaar zonder kinderen na te laten, overleden.

De twee genoemde zusters hadden niet lang genot van hun rijkdom. Beiden overleden kort na elkander, want reeds Maart 1665 werd de inventaris hunner nalatenschap opgemaakt, te hunnen huize buiten St. Anthonie's poort in de Stadsherberg [2]). Het totaal montant was ook bij hen niet onaanzienlijk nl. netto *f* 37081. Een deel daarvan werd zonderling bewaard bevonden, nl. 715 gulden in een blaas, *f* 1250 aan dukaten enz. in een vischnet en dgl. meer. Opmerking verdient het groote aantal schilderijen, vooral landschappen. Uit het lijstje van boeken blijkt dat de gezusters veel met den bekenden JACOB BÖHME op hadden.

Bij testament van 26 Octob. 1663 hadden zij, ieder aan de langstlevende het vruchtgebruik besproken en, eenige legaten daargelaten, tot erfgenamen ingesteld de kinderen van hun broeder PIETER zaliger. Die kinderen waren:

AALTJE, gedoopt 14 Septb. 1638, gehuwd eerst (1659) met den boekverkooper ISAACK NAUWINCX en daarna met GERRIT VAN GOEDESBERGEN.

ELISABETH, gedoopt 23 Febr. 1642, in 1660 of '61 gehuwd met JAN MICHIELS VAN DEN BERGH.

ENGELBERT, geboren omtrent 1643, in 1665 gehuwd met BAEFJE CORNELISdr., in 1667 als chirurgijn te Bunschoten gevestigd.

De twee jongsten ANNA, geb. 1648 en PIETER, geb. omtrent Mei 1652, waren overleden.

Kennen wij zoodoende de naaste bloedverwanten van den plaatsnijder en een en ander omtrent hunne maatschappelijke positie, zijne eigen levensomstandigheden zijn grootendeels, spijtig genoeg, in 't duister gebleven. Wij zagen dat hij tijdens zijn huwelijk op de N. Z. Achterburgwal woonde, in 1640 had hij zijn zaak overgebracht naar de Kalverstraat, in 1648 was zijn kunsthandel in de St. Nicolaasstraat gevestigd, zeker geen vooruitgang. Van de bovengenoemde erfenissen van zijn broeder en zusters profiteerde hij zelf niet. In 1652 komt hij nog voor als woonachtig in laatstgenoemde straat. In Augustus 1653 was zijne weduwe er kunstkoopster. Vreemd genoeg vond ik nergens zijne begrafenis geboekt.

---

1) Notulen der XVII van 20 Augustus 1660 en 28 Sept. 1661; notaris J. H. LEUVEN 6 Octob. 1660 en 13 Octob. 1663; not. A. v. SANTEN 13 Decb. 1667; Bewijsreg. der Weeskamer 2 Novb. 1661.

2) Notaris J. H. LEUVEN Maart en 11 August. 1665.

3) Eod. loco 26 Octob. 1663.

MARRETIE JANSdr. leefde nog in 1665, waarschijnlijk evenwel niet tezelfder plaatse. Althans haar zoon PIETER werd April 1664 van de Doelenstraat uit ten grave gedragen. Brengt men van hetgeen deze naliet[1]) in aftrek hetgeen hij van zijn oom had geërfd, dan blijft zeer weinig over voor hetgeen men als zijn vaderlijk erfdeel kan beschouwen.

Vóordat ik tot de bespreking van NOLPE's graveerwerk overga, komt de vraag te berde of hij alleen op dit terrein heeft uitgemunt, dan wel ook als schilder genoemd mag worden. Aan hem worden veelal toegeschreven zekere landschapstukken gemerkt met de latijnsche letters P N geëntralaceerd en zeer aan VAN GOYEN herinnerende. Zoolang er zoovele monogrammen in onze kunstgeschiedenis onverklaard blijven, moet ik deze attributie ongegrond noemen. Verwantschap met NOLPE's prenten bestaat er niet; in geen enkel archiefstuk wordt hij als schilder aangeduid, het voorkomen van bijzonder vele landschappen in de nalatenschap zijner zusters werd door mij pour acquit de conscience genoemd, maar kan toch op zich zelf moeielijk als bewijs gelden; eindelijk het laatste jaartal op de betrokken doeken is 1636, terwijl de eerste gravure, zoover bekend, van 1637 dateert, zoodat het den schijn kan hebben dat hij het penseel met de graveernaald verruilde, het oudste evenwel is 1630 en het stuk, waarop dit prijkt, kan nauwelijks voor het werk van een 16 of 17jarig jongman gelden.

Evenwel acht ik het aangewezen de schilderijen met gemeld monogram op te noemen, van wier bestaan ik kennis draag.

De meesten werden mij door de Heeren BREDIUS en HOFSTEDE DE GROOT aangewezen. Het zijn de volgenden:

1. Rivierlandschap, op den voorgrond twee bootjes met visschers, rechts boerenwoning en hooiberg, links onderaan gemerkt *P N* (monogr.) 1630, br. 48½, h. 39; eigendom van den Heer I. G. DE HAAN te 's Gravenhage.

2. Landschap, voor een herberg houden verscheidene wagens stil, rechts twee paarden voor een met stroo gedekte stal; gemerkt *P N* (monogr.) 1631, op MOLYN gelijkende, maar fletser, br. 51, h. 35; eigendom van den Heer MAX OPPENHEIM te Mainz; op de tentoonstelling aldaar 1887 nr. 159 (in den catalog. het jaar verkeerd opgegeven als 1642).

3. Landschap 1631, reizigers te paard en boeren; rechts op eene hoogte bosch, links een vijver, op den achtergrond een dorp, br. 59 h. 39; catalog. der veiling SIERSTORPFF te Berlijn 1887 no. 26.

4. Landschap, een zandweg voert naar rechts voorbij eene boerenwoning,

---

1) Weeskamer 17 Juni 1664, 16 Septb. 1665.

die door zware boomen omringd is. Vóoraan eenige figuren; bij de woning een wagen, aan de put ook personen; gemerkt onderaan op een plankje: *P N* (monogr.) 1633, br. 22 h. 16; in het Koninkl. Museum te Berlijn (collectie SUERMOND, Aken 1874) in den catalog. van 1883 nr. 833B, in dien van 1891 niet meer (depôt?)

5. Kanaallandschap, visschers met sleepnet, aan den oever twaalf vischkaren; gemerkt onderaan links op een plankje *P N* (monogr.) 1633, br. 70½ h. 46; in de oude Pinakothek te München (collectie ZWEIBRÜCKEN) in den catalog. van 1888 nr. 538 (Phot. v. HANFSTÄNGL Cab. VI).

6. Rivierlandschap, gemerkt *P N* (monogr.) 1636; wat flauw, zeer zwakke figuren br. 70½ h. 39; in het Museum te Kopenhagen, in den catal. van 1896 nr. 253.

7 en 8. Twee kanaallandschappen, pendanten, één er van althans gemerkt: *P N* (monogr.) 1636; op dit: links water met schepen, rechts boomen, een toren met huizen enz.; op het andere het water rechts, de boomen links; br. 72 h. 41; in het Musée RATH te Genève; in den catalog. van 1892 nr. 273, 274 (274 gemerkt; aangeduid als Ecole de VAN GOYEN.)

9. Slapende Venus naar links; br. 20½ h. 23½, als gemerkt met monogram en jaartal opgegeven in den catalog. der veiling REIGERSBERG te Keulen 17 October 1890 nr. 110; zeer twijfelachtig, gekocht door LAND.

10, 11. Twee landschappen, gemerkt, in de veiling der collectie's CLANCART en TYRELL te Londen Maart 1892, gehouden door CHRISTIE, MANSON en WOODS, nr. 60, verkocht voor *f* 580.

12. Landschap, een herder met zijn hond, twee ruiters; br. 79 h. 45; in het Groothertogelijk Museum op het slot te Mannheim; in den catalog. van 1880 nr. 84, als door VAN GOYEN geschilderd.

13. Landschap, rondje, eigendom van den Heer ST. MICHEL te Mainz.

14. Landschap, dorpstraat, vóoraan ruiters en voetgangers, br. 56 h. 34; in het Museum te Leipzig, (Thiemesche Stiftung) in den catalog. van 1891 nr. 575.

15. De hooioogst. In de veiling HABICH te Cassel 9 Mei 1892, nr. 111 van den catalogus, br. 58 h. 39; gekocht door REINHOLD voor 160 Mark.

16. Landschap, drie ruiters en een hond; br. 35½ h. 24½; eigendom van den Heer P. v. SEMENOFF te St. Petersburg.

17. Landschap, in 't midden boerenhuizen, links vooraan een boer bij een put, br. 43 h. 31; in het Museum te Cassel, in den catalog. van 1888 nr. 356, toegeschreven aan VAN GOYEN.

18. Landschap, boerenwoning onder boomen, op den achtergrond veldarbeid, br. 70 h. 48, in het Museum te Mainz; in den catalog. van 1887 nr. 75, toegeschreven aan VAN GOYEN, gelijkt meer op MOLYN.

19. In 1887 bij Mevrouw de Weduwe BERG te Frankfurt a.Main, klein stukje.

20. Ruitergevecht, bij het uitgaan van een bosch worden ruiters door soldaten in hinderlaag beschoten; op den achtergrond boomen en een wagentje, br. 47 h. 35; catalog. der veiling PAUL MANTZ te Parijs 1895 no. 71.

Slechts eéne teekening van NOLPE is mij bekend en nog wel sinds kort. Enkele weken geleden kwam zij voor in eene auctie van de firma R. W. P. DE VRIES, waar de Heer P. LANGERHUYSEN Lz. te Huizen ze kocht. Deze had de goedheid ze mij ter beschrijving toetezenden.

Met de pen op perkament geteekend, komt zij met geen enkele prent van NOLPE overeen, maar, al kwam zijn naam er niet op voor, zou zij toch dadelijk als zijn werk te herkennen zijn.

Op den voorgrond rechts staat op eene hoogte een gezelschap van vier personen; in 't midden twee dames achter elkaâr, en face gezien. De voorste wordt door een van links komenden heer, den hoed in de hand, aangesproken; de achterste evenzoo door een rechts staanden heer, die den hoed op het hoofd houdt en den rug naar den toeschouwer toekeert.

Rechts van dit gezelschap nog twee mannen, waarvan de één, een vuurroer over den schouder zich verwijdert, de andere meer achterwaarts langs hen heenziet.

Aan gene zijde der hoogte en links daarvan, over de volle breedte van het blad, ijsvermaak, een draakvormige ar, ijsschuitjes, sleden, een kolfpartij en schaatsenrijders.

Op den wal links van het ijs vooraan eenige hooge gebouwen, waarvan een met een torentje, verderop een molentje en in 't verschiet een hofstede met hooiberg.

De handteekening bevindt zich op de helling links van de hoogte, zie de calque, bovendien is in den linker benedenhoek, naar het schijnt eene 17e eeuwsche aanduiding *P. Nolpe* 1638.

br. 295 h. 141. Op de keerzijde: *No.* 1328.

GRAVURES VAN EEN JAARTAL VOORZIEN.

1. Floraes Gecks-kap | of | Afbeeldinge van 't wonderlycke Jaer van 1637 doen d'eene Geck d'ander uytbroeyde, | de Luy Ryck sonder goet, en Wys sonder verstant waeren. | Opschrift boven in de plaat.

In 't midden een groote narrenkap, met de opening naar voren en met eene vlag daaraan vastgehecht, waarop twee narren met het onderschrift: inde 2. Sotte bollen; in de kap ziet men een aantal mannen aan tafels zitten, een

er van houdt een weegschaal in de hand, op de voorste tafel staat eene kaars. Boven het gezelschap: De Comparitje. Aan gene zijde der kap een man, die er tegen schijnt te wateren, achterwaarts rijdt Flora op een ezel naar rechts voorbij, begeleid en achtervolgd door volk, waarvan twee haar met roeden slaan; op den achtergrond een kasteel. Rechts in 't verschiet landschap met kerktoren; rechts op den voorgrond drie mannen met schop en hark, een van hen tast met zijn hand in een tusschen hen staanden mand met bollen en bloemen, waarvan er ook enkelen op den grond liggen.

Aan deze zijde der kap loopt een man met een korf met bollen op zijn rug en een meisje met bloemen in dé hand naar rechts; naar den voorgrond toe kruit een ander man door een jongen vergezeld een wagen met bollen en bloemen naar een vuilnishoop in den linker hoek.

Links ter zijde van de kap staan eenige personen op een hoogte, nl. tegen de kap aan een jongen en verder naar links een man, die zijn hoofd krauwt en bedrukt ziet, een lachend heer (volgens de verklaring een waard die bij den handel wel heeft gevaren), een man in gebogen houding, in een mand met bollen ziende, die hij voorover houdt, achter dezen de duivel, met een poot op een omgevallen mand, in de rechter hand een zandlooper, in de linker een lange stok, aan welks uiteinde een narrenkap en waaraan lager tal van (verkoop) briefjes hangen.

Achter deze personen een hooge bouwval, op welks top een huisje staat.

Rechts onderaan in de plaat *C. Dankerts excúd.*

In de marge toelichting Aenden Nieús-gierigen Leser. | in 8 kolommen onderteekend I. D. L.

1e staat: als voren, in het Gemeentearchief te Haarlem.

2e staat: rechts onderaan: *Húgo Allert excúd.*, het oude adres uitgeslepen.

3e staat: het vorige adres bijna onzichtbaar gemaakt, in de marge onder de 4e en 5e kolom: *H. Focken Excú.* |

4e staat: het laatstgemeld adres uitgeslepen, komt wel voor in het Tafereel der dwaasheid.

br. 535, h. 418 (marge ad 55 incl.)

Eene verkleinde copie in de 2e uitgave van De drie Zamenspraeken Tusschen Waermondt en Gaergoedt 1734.

2—4. INTOCHT VAN MARIA DE MEDICIS 31 AUGUST. 1638.

2. Wapen van Amsterdam in gekroond schild; het uitloopend voetstuk hiervan met de leeuwen-schildhouders op een balk. Onderschr.: amstelrodami a° domini CIƆIƆCXXXIX. | Cornelium Dankerum Excudebat. |

Een latere uitgave mist het adres, heeft in boekdruk een vijfregelig bovenschrift: iconismus turmæ patritiæ equestris | christianissimam | reginam matrem, mariam mediceam | amstelrodamum intrantem iussu dd. consulum | excipientis, et dedvcentis. | en is aan de keerzijde bedrukt met eene (zonder den aanhef) 12regelige Latijnsche opdracht aan de vier met name genoemde Amsterd. burgemeesters, gedagt. 1 Septb. 1639 en ondert. *V. A. civis cliensque humillimus* | W. de Leeuw. | br. 518 h. 376.

3. effigies | mariae de medices christianissimi | galliarvm regis henrici — magni conivgis, trivm regvm | matris, hetrvriae — dvcis filiae. | boven het portret ten halven lijve, half naar links gewend in ovalen rand binnen breed uitgewerkt schild. Omschr.: sic ivit nostram grandis medicea per vrbem, — sceptrorvm mater svscipienda trivm a°. MDCXXXVIII. Het schild, uit welks kroon bloemen spruiten, wordt gehouden door twee engelen, met bloemtakken in de hand en een wapenschild, waarop resp. de lelien en de penningen naast zich. Het geheel op breede lijst, waaronder vrbem amstelodamensem intravit regina — ipsis calendis septembris anno CIƆIƆCXXXVIII. | *G. Hondthorst effigiem pinxit.*

Het portret is blijkbaar door HOLSTEYN gegraveerd,
br. 520 h. 374.

4. De intocht zelf op zeven bladen.

Op blad 1 onderaan l. *J M: D: Jonge designavit* | *P Nolpe fecit.* Op den achtergrond links de Haarlemmerpoort en de brug over de gracht met twee ophalen en een poorthek. Door dit laatste gezicht op een molen; op de brug en tot voorbij het poorthek gewapende schutters. Rechts nadert de optocht, voorop drie blazende trompetters, daarachter een voorrijder.

Op blad 2 achter een tweeden voorrijder de aanvoerder van den stoet; naast zijn paard loopen twee jongens, de eene met een degen onder den arm. Hij wordt gevolgd door 21 ruiters in 7 reien (ten deele op blad 3).

Op blad 4 en 5 achter een vaandeldrager te paard hetzelfde aantal ruiters eveneens drie aan drie. Daarop volgt, grootendeels op blad 6 het zesspan vóor den wagen, waarin MARIA DE MEDICIS en eene dame tegenover haar gezeten zijn. Achterwaarts een stoet van 18 ruiters ter begroeting der Koningin uit Amsterdam gekomen. De voorste spreekt de Koningin aan, van hem is alleen het hoofd zichtbaar door den open wagen heen. Links van het voorspan een man en face gezien, leunende op een staf, ter zijde van den wagen een ander, een

pistool in de hand, aangeblaft door een hond. Achter den wagen tien ruiters, waarvan slechts enkelen ten volle zichtbaar. Daarachter op eenigen afstand, grootendeels op blad 7 twee mannen te voet en twee te paard vóór een wagen met den koetsier op den bok, maar slechts ten deele zichtbaar.

Op den voorgrond rechts drie personen in gesprek, één met een degen op zij wijst naar den optocht, één der twee anderen zit op een paal.

br. 490 + 473 + 469 + 473 + 470 + 465 + 211 = 3051 h. 315.

Hierbij behoorend gegraveerd bovenschrift op strooken van 3.5 hoog:

iconvsmvs tvrmæ patritiæ eqvestris chri | stianiss. reginam matrem, mariam medic | eam amstelro. intrantem ivssv dd. conss. | dedvcentis, cohort, præfecto d. corn. a da | velaer d. in petten, eqvit. magist. corn. a | vloeswyck sign: nicolavs bas. locvmt. | petro ab. hoorn. | [1])

Van vier ruiters in den optocht bestaan copiën nl. op blad 3 van de aan deze zijde rijdenden in de 4e en 6e rei achter den aanvoerder en op blad 4 van den vaandeldrager (zonder vaandel) en van den ruiter dezerzijds in de tweede rei achter hem.

De copiën zijn zeer getrouw, alleen verschillen de kragen en van den vaandeldrager ook de hoed; met de ruiters van 1660 (v. i.) komen zij minder overeen.

br. 125, h. 195.

In het Rijksprentenkabinet te Amsterdam berusten acht teekeningen vóor de gravure, bovendien links genummerd, *No.* 1 heeft onderaan links *J M designavit.*

Van blad 1—5 zijn de verschillen zeer onbeduidend; op blad 6 staat de wagen meer naar achterwaarts en zijn er niet één maar twee honden; op blad 7 staat achter den eerste een tweede persoon, met pistool gewapend. De strook van het midden van dit blad tot dat van blad 8 (waarop een achttal ruiters en toeschouwers door elkaâr staan) is niet in plaat gebracht. Dit verklaart de geringere breedte van blad 7 der gravure. Daarvoor heeft de graveur wel het slot van blad 8 der teekening gebruikt, maar is daarvan toch in tal van opzichten afgeweken.

De bladen van teekening en plaat dekken elkander niet.

br. 307 à 322, h. 192 à 198.

2e staat:

Bovenschrift in 't midden: *Afbeeldinghe op wat wyse haere Hoogheeden* maria stúart Princesse Rojael, *en haeren Soon zyne Hoogheyt* wilhelm van nassoú, | de III Prince van Orangien, *&c. op 't versoek vande...*

1) Op afzonderlijk blad in auctie SLAGREGEN (F. MULLER en Co.) October 1892.

Heeren . . . . en | . . . . *Burgermeesteren der Stadt Amsterdam etc. door de Amstelsche Ridderschap, der selver stede zyn ingeleyt, op den* 15 *van Somermaent* A° 1660, *onder 't geleyde* | *vande . . . . Cornet.* | Daaronder in drie kolommen de namen der deelnemers, waarvan drie door A B C op de plaat zijn aangeduid. Deze heeft de volgende veranderingen ondergaan:

Op blad 1 staat de nieuwe poort (zonder toren) evenwijdig aan het hek dat hier van dak en muren voorzien is, de tusschengelegen brug, amper zichtbaar, heeft slechts één ophaal; de molen is weggevallen. Het costuum van den aanvoerder der schutters is gewijzigd. Vóor de trompetters is een pauker toegevoegd, de voorrijders achter hen zijn weggevallen. De twee maal zeven reien bestaan hier uit vijf in plaats van uit drie ruiters en de vaandeldrager tusschenin is anders uitgerust. In de koets de twee dames ongewijzigd, op de voorbank is de prins bijgevoegd, zijn gezicht is naar den toeschouwer gewend. De tien ruiters achter de koets zijn vervangen door een gansch andere groep van vijf ruiters, één van de tien is bij abuis blijven staan. De groep aan 't slot is geheel als op den 1en staat.

5—13. FEESTELIJKHEDEN TER EERE VAN MARIA DE MEDICIS SEPTEMBER 1638.

medicea | hospes, | sive descriptio | pvblicae gratvlationis, | qua | Serenissimam, Augustissimamque | Reginam, | mariam de medicis, | excepit | senatvs populvsque | amstelodamensis. | Auctore Caspare Barlaeo, | stadswapen | amstelodami, | Typis Johannis & Cornelii Blaev, | CIↃIↃCXXXVIII. |

marie | de medicis, | entrant dans Amsterdam: | ou, | histoire | de la reception | etc. . . . . a amsterdam, | Chez Jean & Corneille Blaev. | CIↃIↃCXXXVIII. |

blyde | inkomst | der... | koninginne, | maria de medicis, | t' Amsterdam. | Vertaelt uit het Latijn. . . . . | t' amsterdam, | By Iohan en Cornelis Blaev, | CIↃIↃCXXXIX. |

In dit werk zijn de navolgende platen door NOLPE gegraveerd:

5. resp. blz. 14/15, 32/33 en 18/19. Voorstelling op den triomfboog op den Dam.

In 't midden HENDRIK IV en MARIA DE MEDICIS door een bisschop vóor het altaar in 't huwelijk verbonden. Twee engeltjes houden boven hen een koningskroon. De sleep van den bruidegom wordt door twee knaapjes, die van de bruid door een meisje opgehouden. Achter genen een page met den helm,

achter het meisje twee koorknapen. Op den voorgrond links Mars en Hercules, deze met het wapenschild der Bourbons, rechts Minerva met het wapenschild der Medici's. Dit wapen ook op den wimpel van de speer die zij in de hand houdt. Op twee der penningen van het wapen en op één in den wimpel de leliën. Rechts onderaan in de marge 3.

1c staat: het wapenschild der Medici's onjuist gequarteleerd nl. de penningen in 2 en 3, daarop geene leliën, wel op een van die in den wimpel; het schoeisel van Minerva heeft alleen vertikale, hare voeten geene arceering; de achtergrond alleen horizontaal gearceerd; ongenummerd.

2e staat: het wapenschild juist, nl. de penningen in 1 en 4, in ieder vak op één penning leliën evenals op den wimpel; het schoeisel ook horizontaal gearceerd, evenals de linker voet; achtergrond als voren; ongenummerd.

3e staat: als boven; de geheele achtergrond en andere deelen der plaat zijn ook vertikaal gearceerd, br. 375 v.o., 380 v.b., h. 290.

6. resp. blz. 22/23, 42/43 en 30/31. Voorstelling op den triomfboog op de Varkensmarkt.

Van links komt MARIA aanrijden onder een troonhemel in een door vier leeuwen getrokken wagen; achter haar zitten hare drie dochters met de wapenschilden hunner echtgenoten Groot-Brittannie, Spanje en Savoye; vóor haar zitten hare twee zoons LODEWIJK XIII en de hertog van ORLEANS, eveneens met hunne wapenschilden.

Rechts komt door eene poort van achterwaarts de stedemaagd van Amsterdam, staande in eene kogge, MARIA tegemoet; achter haar in het schip Mercurius en twee gewapenden, waarvan één aan een speer stads wimpels vertoont. Te rechterzijde van het vaartuig, staan in de poort vier personen de werelddeelen voorstellende en achter hen twee vrouwen. Op den achtergrond ziet men tegen een huis aan. Bovenaan op banderol: læta devm partv.; rechts onderaan CL. *M. Inv.* en in de holl. uitgave in de marge 5,

br. 376 h. 284.

7. resp. blz. 44/45, 72/73 en 54/55. Eerste vertooning aan de noordzijde van het eiland in den Amstel.

In 't midden de ouders van MARIA door een bisschop in 't huwelijk verbonden; rechts het altaar met assisteerende koordienaren, daarvóor hangt een lamp; achter de bruid een slippendraagster. Links zit op een troon MARIA's grootvader Keizer FERDINAND I in ornaat; aan weerszijden staan gewapenden, onder aan de kroon twee knaapjes, de een met een zwaard. Rechts onderaan

CL. *Moyaert. Inv.* en in de Hollandsche uitgave in de marge *PNolpe: fecit:* 7, br. 384 h. 289.

8. resp. blz. 46/47, 74/75, 56/57. Tweede vertooning aan de noordzijde van het eiland.

In 't midden zit op den achtergrond Keizer MAXIMILIAAN in ornaat op den troon en overreikt de keizerskroon der met haar wapenschild voor hem knielende stedemaagd van Amsterdam; aan weêrszijde achterwaarts gewapenden en naar den voorgrond toe, zoodat het middenvak openblijft, de zeven keurvorsten, herkenbaar aan hun wapenschild aan hun voet geplaatst. Rechts onderaan CL. *M. Inv:* en in de Holl. uitgave in de marge 8,

br. 384 h. 289.

9. resp. blz. 46/47, 76/77 en 58/59. Eerste vertooning aan de zuidzijde van het eiland.

In 't midden een bol gallia splijtende door een brandende toorts, die een daarachter staande duivelsgestalte er in steekt. Links staat Frankrijk (gekroond en in langen mantel) het handenwringende aan te zien; achter haar Ceres, Bacchus, Pomona en Flora, (herkenbaar aan hunne kapsels) vol ontzetting. Rechts aanschouwt HENDRIK IV als Hercules het tafereel, zittende tegen een pilaar geleund; Vrede en Rechtvaardigheid liggen terneêrgeworpen bijna onder den bol. Rechts achterwaarts komt Venus met wanhopig gelaat en opgeheven armen aanrijden, door eene kabouterachtige gestalte voortgestuwd; Cupido verbergt zich in het gewaad, dat haar ten deele omgeeft. Rechts onderaan CL. *Moyaert Inv.* en in de Holl. uitgave in de marge 9,

br. 381 h. 288.

10. resp. blz. 48/49, 76/77 en 58/59. Tweede vertooning aan de zuidzijde van het eiland.

In 't midden de bol gal lia van één gekloofd; er achter Flora, Venus, Cupido en Pomona met ontsteld gelaat. Rechts achterwaarts Ceres en Bacchus en op den voorgrond tusschen de nog te bodem liggende Vrede en Rechtvaardigheid Frankrijk, dat smeekend de handen opheft tot Jupiter, die zich met Juno en anderen boven in de plaat in de wolken van den Olympus vertoont. Uit dezen daalt Mercurius, van rechts komende, neder in de richting van Hercules, die links op den voorgrond staat en opwaarts ziet. Jupiter wijst met de rechterhand naar hem, met de linker naar Mars en Minerva. Rechts onderaan: CL. *M. Inv.* en in de Holl. uitgave in de marge 10,

br. 376 h. 291.

11. resp. blz. 48/49, 78/79 en 60/61. Derde vertooning aan de zuidzijde van het eiland.

In 't midden de twee helften van de bol g a l l i a tegen elkaâr gesteld. Rechts trachten Vrede en Rechtvaardigheid zich op te richten; achterwaarts zien Venus en Cupido toe en evenzoo naar 't middén toe Bacchus, Flora, Pomona en Ceres. Rechts staat Hercules tusschen Mars en Minerva, evenals éerstgenoemden luisterende naar de godin, die naar den bol wijst; achter hen wijst Mercurius opwaarts naar den Olympus, van waar de goden toezien. In de Holl. uitgave in de marge 11.

br. 379 h. 290.

12. Achter de vorige. Vierde vertooning aan de zuidzijde van het eiland.

In 't midden legt Hercules om den bol g a l l i a een stevigen band, door Mars en Minerva daarbij geassisteerd. Rechts geeft een vrouwelijke figuur gehelmd en met spies gewapend aan den Vrede de hand; bij deze ligt een lictorenbundel op den grond. Links Bacchus, Ceres, Flora, Pomona en Venus in dank de handen vouwend en in verrukking de armen omhoog heffende. Boven in de plaat de Olympus met de goden. Rechts onderaan CL. *M. Inv:*

De 2e staat in de Holl. uitgave heeft meer arceeringen o.a. op den bijl rechts onderaan, de pilaren aan weerszijde, de vrouwelijke gestalten vooral links; en in de marge rechts 12.

br. 376 h. 286.

13. Achter de vorige. Vijfde vertooning aan de zuidzijde van het eiland.

In 't midden torscht Hercules den bol g a l l i a, door Mars en Minerva daarbij ondersteund. Evenals op alle voorgaande platen aan weêrszijden tegen den rand een pilaar met draperie, tegen dien links Minerva's, rechts Mars' attributen. Op den achtergrond links Rechtvaardigheid, rechts Vrede op een met festoenen omhangen voetstuk.

Links onderaan CL. *M. Inv.*, in de Holl. uitgave in de marge 13.

br. 380 h. 286.

14. JACOBUS TIRAS OP ZIJN DOODBED.

In de marge: R. P. F. J a c o b v s T i r a s O r d: M i n o r v m, *Moritúr Hornæ* 3º *Septemb. A*º 1638. | *Hæcne Dei Tuba Lingua silet? . . . . non fuit* H o r n a *tuus?* | (achtregelig in twee kolommen) r. ondert. *I. Cools.* Links *R. Deyer Pin.* | *P. Nolpe fe.*

De pater is gekleed in een monnikspij met opgeslagen kap; hij heeft de stola om, de handen samengevouwen om een kruisbeeld, de voeten bloot; hij

ligt van links naar rechts op een plank met een mat onder zich, het hoofd op een bos stroo.

Rechts op den achtergrond hangt een gordijn van boven neêr om een met een kleed omhangen tafel, op dezen een boek, waarop een doodshoofd; een zandlooper is er tegen aangevallen; een walmend olielampje dreigt om te vallen; van de tafel hangen een bul en een rozekrans af,

br. 396 h. 504 (marge ad 46 incl.)

15—20.

christelycke | offerande, | Bestaende | In Gheestelycke | Rymen ende Zangen: | . . . . . | Gesamentlycke aenleydende tot een | Christelyck leven. | *Gemaekt door* Jan Krul. | aan de keerzijde van het slot der voorrede: Men vint dese Boekjens (zynde principa- | len) te koop by Cornelis Dirksz. Kool, | Boeckvercooper inde Warmoesstraet inde Passer. Ofte by den Au- | theúr op de Roose-graft, in 't Draet- | Vat, tot Amsterdam. Anno 1640. |

Hierin:

15. *Christelijcke Offerhanden*, bovenaan op een door engeltjes vastgehouden banderol. Links zit een man achter een toonbank geld en kleedingstukken uit te deelen aan behoeftigen. Te rechterzijde der toonbank haalt een man brood uit een korf en staat een kroes. Van boven dalen zonnestralen neêr, waartusschen engeltjes dartelen, br. 93 h. 134.

16. Een rijkgetooid meisje neemt knielende een boekje aan van een fraai gekleed jongman. Rechts achterwaarts knielt voor een altaar eene vrouw in eenvoudig gewaad en ziet naar het paar om. Een engel spreekt haar toe; op den bodem naast haar liggen sieraden. Onder de plaat in boekdruk: Keer mijne ooghen enz., boven de plaat evenals bij de volgende gravures de titel van het werkje, aan de keerzijde 34 regels vers: O Werelt! enz., br. 87 h. 109.

17. blz. 17. Aan eene geknielde vrouw worden door twee andere vrouwen appelen en bloemen aangeboden, die rechts knielende, de andere staande. Boven haar keeren twee engeltjes een korfje met bloemen om. Rechts op den achtergrond boomen en struikgewas.

Onder de plaat in boekdruk: Godt-zalige liefde enz.; op de keerzijde vier coupletten, br. 87 h. 109.

18. blz. 25. Rechts staat eene vrouw naar een achter haar staanden engel te luisteren. Links achterrwaarts zit eene vrouw op de luit te spelen; aan hare voeten ligt een opengeslagen liedeboek. Op den achtergrond ziet men tegen een tafel aan, waarop een spiegel en andere voorwerpen.

Onder de plaat in boekdruk: Ydelheyts versmadingh enz., op de keerzijde vier coupletten, br. 87 h. 109.

19. blz. 36. Rechts zit eene vrouw, eene luit in de hand, naar links opwaarts ziende naar een voor haar staanden engel. Te harer rechte staat van voren gezien een man in pelgrimsgewaad, een staf in de hand. Aan weêrszijde geboomte.

Onder de plaat in boekdruk: Hoe sullen wy singhen enz., op de keerzijde drie coupletten, br. 87 h. 109.

20. blz. 41. Links knielt naar rechts gewend eene vrouw, met een hart in de hand, dat weêrkaatst wordt in een spiegel, dien een engel haar voorhoudt. Op den achtergrond een tafel, waarop een spiegel, een walmende kaars en verschillende toiletbenoodigdheden

Onder de plaat in boekdruk: Ontfermt u mynder enz., op de keerzijde 20 regels vers, br. 87 h. 107.

Dit werkje is herdrukt als derde boek van 't eerste deel van de pampiere wereld | ofte | Wereldsche Oeffeninge, | . . . *van* J. H. Krvl in folio in 1644 en in 8° zonder jaartal verschenen. In laatstgenoemden druk zijn de plaatjes veel meer afgesleten. Kenbaar zijn dezen aan het ontbreken der spreuk onderaan, aan de keerzijde, die in de foliouitgave met groote, in de 8° editie met kleine letter, maar in beiden met doorloopende tekst, dus niet met verdeeling in coupletten bedrukt is en bepaaldelijk n°. 15 in de 8° editie door het in de plaat gedrukt zijn van: *van't* eerste deel *zijnde de*, en het onbedrukt zijn der achterzijde.

De uitgave in 4° van de Pampiere Wereld van 1681 heeft copiën der plaatjes en sens invers. Op n° 15 draagt de banderol geen opschrift.

21. UITTOCHT VAN HET SPAANSCH GARNIZOEN UIT GENNEP.

Op vier bladen, onderaan rechts genummerd.

1. Hoc ordine atque hac forma ex arce | Genapiensi egressum Venloum uersus | se contulit præsidium Hispanicum |

July 29 Anno 1641. | in 't midden van de plaat bovenaan; links onderaan *Jacob Martsz de Jonge inventor* | *C J Visscher excudit.* |

Voorhoede, bestaande uit wagens, beladen met vrouwen, kinderen en huisraad en uit kanonnen; links op den voorgrond toeschouwers, waaronder een man en vrouw met kind te paard, br. 297 h. 202.

2. Van rechts naar links vooraan ruiterij, daarachter voetvolk; rechts op den voorgrond eene marketentster enz., in 't verschiet de Maas, br. 296 h. 201.

3. Vooraan wagens met huisraad, daarachter voetvolk; dezerzijds galoppeert vóoraan een ruiter en gaat halverwege een geestelijke. Op den voorgrond toeschouwers (rechts op een heuvel); in 't verschiet de Maas, br. 298 h. 200.

4. Het spaens guarnisoen, is in dese | (hier afgebeelde) ordre, getrocken | uyt het Huys te gennep na Venloo, | op den 29 Juli A°. 1641. | als op blad 1.; links onderaan aanduiding van nr. 1—4 in de plaat. Begroeting van FREDERIK HENDRIK (met gevolg, waaronder zijn zoon) en den gouverneur van Gennep (THOMAS PRESTON). Rechts, achter dezen ruiterij en in 't verschiet het Huys. Ook hier op den voorgrond toeschouwers, br. 296 h. 201.

Bij deze reeks behoort:

I. Een bovenschrift (witte letters op zwarten grond) expugnatio ortissimae arcis gennapae. a° domini MDCXXXXI.

II. Korte verklaringe, mitsgaders de Afbeel- | dinge van 't Leger van Syn Hoogheyt den Prince van | Orangien voor 't Genneper Huys. | in vier kolommen; aan 't slot: t' Amsterdam, by Claes Jansz. Visscher, woonende inde Kalver- | straet, inde Visscher. Anno 1641. |

III. Volght een verhael in wat ordre | het Garnisoen (na dat het accoort | was getroffen) is getrocken uyt het | Huys te Gennep. | boven den Holl. tekst links; rechts Fransche tekst zonder opschrift; twee kolommen. Aan weêrszijde rand van horizontale eikels.

22—78.

LVII. *Morale Sinne-Beelden* | *Aen syne* | *hoogheydt,* | . . . . *Frederick Hendrick* | . . . . . *Wesende den* 29 *January Anno* 1641. | *Oudt* 57 *Jaren* . . . . t' Amsterdam, | — | *Ghedruckt by Theunis Iacobsz, woo-* | *nende in de Wolve-straet in de Hystory* | *van Josephus. Anno* 1641. De voorrede is onderteekend *I. Barbonius.* in 8°.

In dit boekje 57 plaatjes van NOLPE, waarvan 3, 23, 34, 38 en 54 in den

rechter, de andere in den linker bovenhoek genummerd en allen aan de keerzijde bedrukt zijn. De betrokken spreuk staat in 't Latijn en in 't Hollandsch in boekdruk boven de plaat, br. 67 à 72 h. 48 à 51.

22. omnibús idem. Zon, Jervsalem en Babel beschijnende.

23. et succus pecori, et lac subducitur agnis. Een herder melkt een schaap.

24. summa et ima. Een arend ziet van een rots neêr op klein gedierte aan den voet.

25. lege et rege. Een kroon rust op een op eene tafel liggend boek.

26. nulli sua mansit imago. Een lijkenveld met geraamten en kronen.

27. αλαβαστως. Een gesloten vaas, er boven een kroon.

28. vt lapsu graviore ruat. Een arend, vliegende met een schildpad in de klauwen.

29. vos quoque jungit amor. Een geblinddoekte engel omvat met een krans den chaos.

30. pedibus timor addidit alas. Een gevleugeld hert in vollen loop.

31. tangit qvoscvnqve colores. Een kameleon.

32. imitantur hamos dona. Een knaapje met een schotel aas, waaraan hoeken hangen.

33. sic pascva divitvm pavper. Een leeuw valt een ezel aan.

34. terret adhvc, et animat. Een trom met stokken aan een boom gebonden, op den achtergrond een gevecht.

35. maior qvam cvi possit fortuna nocere. De Fortuin op een rad gezeten op de baren der zee.

36. non ut tondear, sed ut tvndar. Een hand grijpt een varken bij zijn achterpoot aan; het mes ligt er naast.

37. non deficit alter. Dubbel slot van een roer, dat daardoor tegelijk vuurroer en lontroer is.

38. imperat, ut serviat. Een gekroonde leeuw, met den klauw op den aardbol.

39. maiora minoribus obsunt. Een zee, waarin groote visschen kleine verslinden.

40. summa opulentia. Een boom, gespleten door de vracht der takken.

41. satis est prostrasse. Een leeuw met den klauw op een te bodem geworpen man.

42. et qvæ svnt dei, deo. Een Romeinsche munt, in 't verschiet eene stad.

43. tu vince loquendo. Een boek door een zwaard doorstoken.

44. nvlla nisi ardva virtvs. Een eenhoorn springt tegen een rots op.

45. res animos incognita turbat. Twee benden soldaten, gescheiden door het verduisteren van de stralen der zon.

46. fvgientem seqvor. Een man vlucht voor zijne schaduw.

47. telo animis præstantior omni. Een hond houdt een kaakbeen vast; in 't verschiet een stad en een gevecht.

48. a tergo nvnqvam metvs. Borstharnas en helm.

49. haud viribus impar. Een man met leeuwenhuid omhangen en een knods in de hand, houdt een vossenvel omhoog.

50. apparet marti, qvam sit amica venvs. Een duivenpaar in een soldatenhelm op een rots, twee andere duiven komen aanvliegen.

51. non magna relinquam magna sequor. Een man, wien zijn mantel ontvalt en achter wien kroon, scepter en rijksappel liggen, loopt op een kroon in de lucht toe.

52. qvæ svnt, qvæ vervnt, qvæ mox ventvra. Op een voetstuk p r v d e n t i æ drie dierenkoppen resp. vooruit en terzijde ziende.

53. onus arma timenti. Een hert vlucht voor honden naar een bosch toe.

54. alivd plectrum, alivd sceptrum. Een viool, strijkstok en scepter gekruist.

55. hoc illi garrula lingua dedit. Een door de zon beschenen raaf zit op een tak te kijken naar een naast elkander onder de boomen zittend paar.

56. vix sine fvmo ignis emicat. Eenige fel brandende stukken hout.

57. pervigilant ambo. Een leeuw zit tegenover een haas.

58. non vno dejicitvr ictv. Een houthakker staat bij een boom.

59. fvmo pereat, qvi fvmos vendidit. Een man is aan een voet opgehangen, zijn hoofd is door rook onzichtbaar; een ander man schijnt dit aan te blazen, twee Oosterlingen zitten er naar te kijken.

60. pvgnat utroq; Bellona gezeten tusschen wapenen en buidels met geld.

61. alit justitia canes. Uit het water rijst een menschelijke gestalte op, een staf in de linker, een boek in de rechterhand, omringd door hondekoppen.

62. palma negata macrum, donata reducit opimum. Een hand houdt twee door eene kroon verbonden palmtakken, waarvan de eene verdord is, de andere bloeit.

63. solus nescit advlari. Een paard, dat een ruiter afwerpt.

64. in nocte consilium. Een uil op een boek staande.

65. dux fæmina facti. Judith met het hoofd van Holophernes.

66. non est metvendús achilles. Een doode leeuw door konijntjes omringd.

67. ut magis luceat. Een hand snuit een op een tafel staande kaars.

68. ferro nocentivs avrvm. Een veldheer biedt een ander een vaas aan.

69. tu servare potes, tu perdere. Een hand met een zwaard en een hand een tong vasthoudende.

70. imperium reflexum. De zon veroorzaakt door de terugkaatsing van hare stralen in een spiegel brand.

71. qvi bibit inde fvrit. Een gekroonde vrouw met een kop in de hand gezeten op een draak met zeven koppen.

72. aut cita mors aut victoria læta. Een engel met een kroon in de rechter en een doodshoofd in de linker hand zweeft boven twee strijdende legers.

73. piger ad poenas princeps, ad præmia velox. Een vorst op zijn troon steekt een kroon uit en heeft in de andere hand het zwaard vastgebonden in de schede.

74. brevis de stipula flamma Drie mannen houden een stoppelvuurtje aan.

75. non fit sine periculo. Horatius Cocles verdedigt de achter hem afgebroken brug.

76. quidquid multis peccatur in ultum est. Een rechter, zittende tusschen zijne dienaars en om genade smeekenden.

77. jam parce sepulto. Eneas aan de takken van den in een boom veranderden Polydorus trekkende.

78. ad opem brevis hora ferenda est. Een belegerde vesting wordt ontzet.

79. INTOCHT VAN HENRIETTE MARIE 20 MEI 1642.

op drie bladen met het doorlopend onderschrift in de marge:

Af-beelding van het Puyck der Burger-Ruyteren door laste der Heeren Burgemeesteren vergadert om de Koninginne van Groot Britanie Henrieta Maria, op den 20 May in | den Iare 1642 Amsterdam besoekende, in te Halen. Opper-Rit-meester was, de Heer Dirck Tholinx, voor-zitted Schepen, en Hopman van een Vaendel Burgeren. | Teken-drager de Heer Iohan Oetgens, Ionck-Heer van Waveren, Ruygenes etc. Ritmeesters plaets-houwer, de wel-af-gerede Ioachim verpoorte vorts bestond de Vaen uyt de Navolgende

hieronder de namen in 12 + 12 + 10 kolommen van vier en eene van één naam, aan 't slot *Pieter Potter pinxit. Pieter Nolpe fecit.*

Aan 't hoofd van den optocht rechts op het derde blad rijden twee trompetters, achter hen een ruiter met een gezadeld, onbereden paard, volgt een aanvoerder, een karwats in de hand en achter dezen vijf reien van vier ruiters

en twee ruiters van de zesde rei. Aan gene zijde van den stoet vóoraan staan twee toeschouwers en loopen drie anderen mede. Op den achtergrond boerenhuizen, koeyen en rechts een vijftal toeschouwers. Op den voorgrond langs den optocht een smal water, dezerzijds daarvan links ligt een schaap.

Op het middenblad de twee andere ruiters der zesde rei en daarachter zes reien van vier. Volgt een aanvoerder met een vaantje aan zijn speer en dan drie reien van vier ruiters, ten slotte een koets met zes paarden bespannen, waarin twee personen. De stoet komt van den achtergrond af. Aan gene zijde een aantal boerenhuizen, vee en toeschouwers; *Slooter-dijck.* Op den voorgrond loopt bovengemeld water door. Dezerzijds daarvan weiland met acht toeschouwers, drie koeyen, eene geit en een hond.

Het laatste, linksche blad vertoont den stoet in het middenplan, bestaande uit 80 niet in het gelid rijdende ruiters, generzijds rijden zes koetsen mede. In het verschiet enkele boomen en vee. Dezerzijds draaft in 't midden een ruiter met den stoet mede; links en rechts een koe en rechts twee jongens. Op den voorgrond links een groep van vijf personen en een hond, in 't midden een jongen en twee mannen, rechts twee koeyen en drie personen.

1e. staat: als voren.

2e. staat: de onderste naam van kolom 4 op blad 3 veranderd van *Andries verhaar* in *Andries van haijren.*

3e. staat: onder den naam des graveurs *F. de Wit excudit,*

br. 480, h. 394 (marge ad 25 incl.)

Drie stroken van deze plaat zijn later gebruikt voor de prent, getiteld 's Gravenhaeghse blyde Inkomst en Uyttocht | van . . . . Karel Stuart de tweede, enz., uitgegeven in 1660 te Amsterdam bij FRANÇOIS VAN BEUSEKOM.

Het zijn die, waarop de stoet zelf is afgebeeld en wel op den voorgrond de aanvoerder en vijf reien achter hem, de vijfde rei is ten deele bedekt door de afbeelding van KAREL II, die de geheele hoogte der plaat links beslaat. Op het middenplan is het stuk gebruikt van het eerste voórspan voór de koets links tot en met vijf reien en een klein deel der zesde rei voór den aanvoerder van dat gedeelte rechts. Op den achtergrond komen de twee middelste koetsen met de er naast rijdende ruiters voor.

80—89.

Beschrivinge vande | blyde | inkoomste, | . . . . . van Haare | Majesteyt van Groot- | britanien, ... | . . . . | *Tot*

Amsterdam, | Den 20 May, 1642. | gekr. Amst. wapensch. door twee leeuwen gehouden | t' amsterdam, | By Nicolaes van Ravesteyn, | Voor Pieter Nolpe, *Boeckverkooper inde Calverstraat* | CIƆIƆCXLII. | in fol.

Enkele exemplaren van dit boek, overigens noch wat platen noch wat tekst betreft van de anderen verschillend, hebben in den titel *Boeckverkooper* door *Kunstverkooper* vervangen.

De toeeigening aan vier met name genoemde burgemeesters van Amsterdam, zes blzz. lang, is onderteekend Pieter Nolpe, de daaropvolgende beschrijving der blyde | inkomst. | (blzz. 1—36) is aan 't slot gedagteekend: *In Amsterdam duizend zes honderd twe en veertigh, den* 19. *dagh* | *van Oegstmaent.*

Die beschrijving vermeldt verscheidene Romeinsche zegebogen en daarna eenigen te Amsterdam opgericht, nl. 1587 bij LEICESTER's komst, 1594 ter eere van prins MAURITS, 1609 bij gelegenheid van het bestand, 1613 bij den doortocht van ELISABETH VAN DE PALTS, 1618 bij de komst van prins MAURITS, en 1638 toen MARIE DE MEDICIS Amsterdam bezocht. In dit laatste jaar was alle dat werck door schrijvers handen . . gegaen. Dat dit NOLPE was, is niet wel mogelijk, daar de ongenoemde ook in 1618 een voornaam deel aan de feestviering had genomen.

Van de twee eerste vertooningen (in het Damrak) van 1642 werd afgezien, toen de intocht in strijd met het aanvankelijke voornemen van de landzijde af plaats had.

80. blz. 20/21. In 't midden rijdt Neptunus, een drietand in de hand, op een door twee zeepaarden getrokken wagen naar den voorgrond toe; achter hem aan komt rechts Arion, de lier bespelende, op een dolfijn; links achterwaarts het schip dat den zanger heeft uitgeworpen; het is kenbaar aan de Spaansche wapenschilden tegen de buitenwanden bevestigd. In 't verschiet links huizen, rechts een toren met andere gebouwen, in 't midden een burg, blijkbaar door een groot aantal piekeniers bezet.

In de marge achtregelig Latijnsch vers (*Dum mediis — meminisse Ducis*) in twee kolommen onder het doorloopend opschrift etiam servamvr in vndis; onderaan rechts in de marge *IW* : *Jn.* | *PN fe* |

br. 366, h. 358 (marge ad 70 incl.)

Gezinspeeld werd hier op het behoud der Vereenigde Provincien door *Willem I.*

81. blz. 22/23. Rechts is Andromeda aan een rots geklonken, over dezen

heen ziet men op den achtergrond tal van bedroefde en verbaasde toeschouwers. In den hoek rechts tegen de rots aan leunt een stroomgod, een roeispaan in de hand, op een uitstroomende waterurn en houdt een gevleugelde waternymph zulk een urn vast. Van links komt het monster aanzwemmen, vuur en vlammen uitbrakende tegen Perseus, die in 't midden op zijn gevleugeld ros neerdaalt om het te bestrijden. In 't verschiet, links en in 't midden de stad, n.l. de Damsluis met aangrenzende huizen; het Damrak wordt door verscheidene welbemande booten bevaren.

In de marge vers als boven (*Alligat Andromedam — fuit mixta salute salus*); opschrift: pvlchræ pro libertatis amore. | br. 381, h. 340 (marge ad 59 incl.)

Perseus stelt FREDERIK HENDRIK voor.

82. blz. 22/23. Voorstelling tegenover het Raadhuis; a. het tooneel.

Bovenaan het gekroonde wapenschild van Amsterdam, vanwaar guirlandes uitloopen; tusschen de pilasters aan weerszijden schildjes met wapens en opschriften (links: *De vloot* | *van Jacob Wilckens* | en *De Siluer* | *vloot;* rechts: *De vloot* | *van* | *Lonck* | en *De vloot* | *in Duyns* |). De gordijnen dragen even als bij de volgende poorten, beiden de Amst. kruisen. br. 211, h. 312.

Dit getimmerte werd in 1648 herhaald, het wapen bovenaan was evenwel toen dat van Holland en de schildjes waren horizontaal gearceerd.

83. blz. 22/23. Voorstelling als voren; b. de vertooning.

Het huwelijk van prins WILLEM en MARIA VAN ENGELAND, voorgesteld door Peleus en de gevleugelde Thetis. Zij staan in 't midden op het tweede plan, aan hunne voeten de wapenschilden van Nassau—Oranje en Grootbritannie. Achterwaarts, tusschen hen in staat (HENRIETTE MARIA?) der bruid een vlammend hart vertoonende, achter den bruidegom staat Amor met pijl en boog en twee duifjes. Boven het bruidspaar zweeft de faam, haar roem verkondigende, op den achtergrond, op den top der heuvelen een orkest.

Aan weerszijden bergachtig landschap, links en rechts een groot aantal personen, waaronder vele goden en godinnen, in 't verschiet Apollo den zonnewagen mennende; bovenaan komt een knaapje op een vogel aanvliegen.

In de marge vers als boven (*En, Thetis Emonii properans — spem cupit esse suam.*); opschrift: alivs nascetvr achilles; onderaan rechts in de marge *I.W. In* ¦ *PN f.* | , br. 372, h. 346 (marge ad 52 incl.)

84. blz. 24/25. Voorstelling vóor de Beursstraat; a. de poort.

Bovenaan in 't midden gekroond wapenschild met den tweehoofdigen adelaar,

aan de uiteinden van het dak links het wapenschild van Engeland, rechts dat van Nassau, tusschen de pilasters ledige nissen, br. 206 h. 312.

85. bl. 24/25. Voorstelling als voren; b. de vertooning (het verbond in 1292 tusschen ADOLF VAN NASSAU en EDUARD II VAN ENGELAND gesloten.)

In 't midden zit in het tweede plan ADOLF op den troon, een scepter in de hand; links staan in twee reien de zeven keurvorsten, kenbaar aan hunne wapenschilden, achter hen steken speren uit en ziet men door een poort naar buiten. Den troon nadert van rechts komende EDUARD; hij evenals zijn talrijk gevolg van gewapenden bevinden zich op een estrade, waarop rechts onderaan twee knaapjes in gesprek zitten. Tusschen de twee vorsten verheft zich een lange speer, onderaan vastgehouden door een op de trede van den troon zittend knaapje, bovenaan omklemd door twee in elkaâr gesloten handen.

In de marge vers als boven (*Hic est — frendet Iber*); opschrift: genvs alto a sangvine divvm; br. 370 h. 349 (marge ad 62 incl.)

86. blz. 28/29. Voorstelling op de Damsluis (tusschen het huis de Pot en „des Stadtskassen die de Visch-mart verschuylen".) a. de poort.

Bovenaan het gekroond wapenschild van Groot-Britannie door leeuw en eenhoorn gehouden; (volgens de beschrijving zouden de twee uiterste schilden bij de vorige poort afgebeeld, op deze geprijkt hebben). In de nissen tusschen de pilasters links Minerva, rechts Mars onder het opschrift resp. van *Vtuitur* | *Ingenio.* | en *Tuos mirabitur* | Inda | *Triumphos* |; beiden hebben aan hun speer resp. 7 en 6 wapenschilden hangen (de door FREDERIK HENDRIK bedwongen sterkten), br. 210 h. 311.

87. blz. 28/29. Voorstelling als voren; b. de vertooning (het huwelijk van REINOUD VAN NASSAU, hertog van Gelre, met LEONORA VAN ENGELAND.)

In 't midden in het tweede plan staat het bruidspaar op een estrade, waartegen hunne wapenschilden liggen; zij worden door een achter hen staanden bisschop in den echt verbonden. Links van hen staat de vader der bruid EDUARD III, naast hem zit een knaap zijn wapenschild vasthoudende. Achter de bruid twee bruidsmeisjes en meer naar links koorknapen met kandelaars en een wierookvat, men ziet hier tegen een altaar aan, waarop een crucifix, een miskelk enz. Rechts achter den bruidegom drie knapen en verderop een groot aantal gewapenden, die den uitgang naar buiten (door een hooge gewelfde poort) afsluiten.

In de marge vers als boven (*Sceptriferos — Cæsaris illa domus.*);opschrift dis genita et genitvra deos.

Onderaan rechts van het midden *I. W. f.* en verderop naar den hoek toe *PN f.*, br. 381 h. 353 (marge ad 67 incl.)

88. blz. 30/31. Voorstelling aan de Varkensluis („na ouder gewoonte voor de Doelestraat") a. de poort.

Bovenaan staat Hercules een wereldbol torschende (FREDERIK HENDRIK en de Nederlanden); aan weerszijde liggen resp. Jupiter en Atlas (WILLEM I en MAURITS), dit met verbazing aanschouwende, ter zijde der pilasters resp. vier ledige schildjes, br. 208 h. 311.

89. blz. 30/31. Voorstelling als voren; b. de vertooning (het huwelijk van ACOB II VAN SCHOTLAND met MARIA VAN EGMOND, dochter van REINOUD VAN GELRE.)

In 't midden knielt naar links gewend op een estrade het bruidspaar, achter hen een knaap en een meisje als slippendragers, tegen hen aan staan hunne wapenschilden. Links van hen staat, de rug naar hen toegewend een bisschop vóor een altaar, om hem heen zijn vier koorknapen bij de plechtigheid behulpzaam. Rechts en in 't midden achterwaarts tal van toeschouwers, achter hen gewapenden, over hen heen ziet men door een minder hoog gewelfde zijgalerij van het kerkgebouw naar buiten.

Onderaan evenals op nr. 87 *I. W: f* en *PN. f.*

In de marge vers als boven (*Hanc quoque — Filia Regis amat.*); opschrift: g e n e r o s t e t h y s e m i t o m n i b v s v n d i s, br. 375 h. 340 (marge ad 65 incl.)

90. ZINNEPRENT OP DEN STAATKUNDIGEN TOESTAND IN ENGELAND.

Bovenaan op en onder drie banderollen de volgende inscripties: in 't midden m a g n a * b r i t a n n i a * d i v i s a, links p r o f e s s i o c h r i s t i a n a s i v e r e x c v m p a r l a m e n t o, rechts p r o c e s s i o r o m a n a | s i v e r e x s i n e p a r l a m e n t o, lager de Fransche en Engelsche vertalingen, die ter zijde in twee, die in 't midden in eén regel en gescheiden door het jaartal 1 6 4 2. De ets bestaat uit twee bladen; het blad links vertoont in 't midden den Tower met naar den voorgrond uitrukkende troepenmacht, bovenaan Edinburg en Hull aan den h v m b e r f l v: De geheele linkerzijde van dit blad is ingenomen door benden ruiterij en voetvolk met den koning in zijn tent in hun midden. Op het blad rechts staan op den voorgrond zes personen in gesprek, waarvan één in kardinaalsgewaad (Richelieu) een weegschaal houdt, boven welks schalen men *pro hispania* en *pro Francia* leest, gene wordt door één der zes met den voet naar beneden gedrukt.

Meer achterwaarts van deze groep staat een man in een preekstoel met een

blaasbalg *vento meridionali* te blazen; aan den voet vau den preekstoel staan drie personen, waarvan één eveneens met een blaasbalg, boven hen op een bord: *Instructionibus Generalis.*

In den linker benedenhoek van het linksche blad verklaring der letters op dit, der cijfers op het rechtsche blad en verder amstelodami * hans. van der pill | *excud* : *& dedicat. Posteritati* : ∽ 31 * *Dec* : ∽ 1642; br. van elk blad 413 h. 467.

Bijbehoorend is eene gedrukte beschrijving in boekdruk in het Fransch en in het Engelsch. Zie de uitvoerige toelichting in den Catalogue of prints and drawings in the British Museum I 1870 n° 143 p. 96.

91—96.

het | leven | van | konstance: | *Waer af volgt het* | tooneelspel, | *De* | spaensche heidin: | *Door* M, G, T. | vignet | t' Aemsterdam, *Gedrukt by Nicolaes van Ravesteyn.* | *Voor Johannes Jacott, Boekverkoper by de Beurs, op 't Rockin, inde vergulde Cronyck,* 1643. |

In dit boekje de volgende prentjes:

91. vóorin: Onder de takken van een zwaren boom de heidin met het gestolen kind, dat feestelijk getooid is, op den arm, zijn rechter handje houdt zij vast; van onder haar hoofddoek hangt een lange vlecht neder. Links in het verschiet personen bij een bosch. Rechts bovenaan s : v l[1]), br. 103, h. 126.

92. bl. 57. Op den voorgrond man, vrouw en kind en eenige voorwerpen, op één waarvan P Q; links achterwaarts Pretiosa in gesprek met Majombe; in het verschiet eene stad, br. 105, h. 125.

93. bl. 73. Links staan Francisco en Pretiosa bij een hut te luisteren naar Don Jan, die in jachtcostuum is gekleed en een speer in de hand heeft. Rechts onderaan zit Majombe, tot hem opziende. Op den achtergrond herders rond een vuur bij een bosch. Links onderaan P Q, br. 111, h. 131.

94. bl. 99. Leonora houdt den ingezonken Don Philippo, die een papier in de linker hand heeft in hare armen op. Rechts een tafel met brandende kaars en achterwaarts een ledikant, tegen den achtermuur hangt een schilderij en staat een koffer, waarop hoed en halskraag, op den grond daarbij een muil, br. 112, h. 133.

95. bl. 111. Links staan bij een boom Pretiosa en Majombe in gesprek,

[1]) Blijkens het voorbericht S. DE VLIEGER.

bij hen staat Don Jan in langen mantel, met pluimhoed en op een staf geleund en zit een vrouw met den rug naar den toeschouwer gekeerd. Rechts zit een vrouw met een kind aan de borst en een tweede tegen haar aan. Op een kruik naast haar P Q. In 't verschiet een ruïne op een met struikgewas bezetten heuvel, br. 107, h. 129.

96. bl. 141. Op den voorgrond links zitten drie rechters om een tafel, waarbij een ledige vierde zetel; rechts staat Pretiosa tusschen hare ouders, achter hen Majombe met gevouwen handen, de vader wijst zijne dochter naar Don Jan, die links achter de rechters op een platform te voorschijn treedt, de muts in de hand, blijkbaar door zijn bewakers vrijgelaten. Achter den platform rechts en links toeschouwers. In 't verschiet het beeld van Themis. Rechts onderaan *Isack*: *Isacksz.*, br. 124, h. 141.

De uitgave van 1657 (Amsterdam, GILLIS VALCKENIER) heeft dezelfde gravures tezelfder plaatse, in die van 1671 (Amsterdam, JACOB LESCAILJE), 1718 (Leyden voor de L. en H. schouwburgen) en 1753 (Amsteldam, IZAAK DUIM) vindt men ze soms wel, soms niet ingelascht.

97. GEVECHT BIJ ANTWERPEN 4 SEPTEMBER 1643.

Rechts op den voorgrond gevangenneming van *Don Di* | *Boria* door *Rit. M: Kroock* en de zijnen. Vooraan ligt een man op den grond, zijn hoed naast hem; rechts van dezen *Hendrick Doncker exc.* en verderop *P. Nolpe f.* Links op den achtergrond het slagveld met *Zyn Hoocheyt Prins Wilhelm*, *Generael Stakenbrock*, *Graef van Stierum*, *Graef van Salm* en *Spaense Infantery*. In 't verschiet: *Hant werpia*, *Düren*, *Mercxem* en *Mishagen*, br. 324, h. 255 (bovenrand afgesneden.)

(Wordt vervolgd.)

DE SCHILDERS
ADRIAAN EN FRANS VERWILT

DOOR

P. HAVERKORN VAN RIJSEWIJK.

P den 18en October 1609 werd afgekondigd en op den 8en November daaraanvolgende werd voltrokken — blijkens het Trouwboek — in de Gereformeerde kerk te Rotterdam het huwelijk tusschen „ADRIAEN FRANSS, *Jong Gezel, van Antwerpen, wonende „in de Westewagestraat*" en „LIJNTGE WILLEMS VIRULIJ, *Jonge Dochter, wonende in den Oppert*".

LIJNTGE of, zooals zij elders genoemd wordt, CATHARINA was eene dochter van den schilder WILLEM VIRULIJ I, die, van Antwerpen naar Rotterdam verhuisd, in 1586 daar eene woning in de Westewagenstraat had betrokken, en van zijn eerste vrouw, die den 7en Augustus 1588 overleed. Na den dood van haar vader op 11 October 1602 en den hertrouw van haar stiefmoeder op 11 Mei 1603 had zij haar intrek genomen bij haar broeder, den schilder WILLEM WILLEMSZ. VIRULIJ, in den Oppert[1]).

ADRIAEN FRANSSE droeg, gelijk straks blijken zal, den familienaam VERWILT. Dat hij, gelijk WILLEM VIRULIJ, uit Antwerpen was gekomen, in de Westewa-

---

1) Zie: *De schilders* VIRULIJ in het *Rotterdamsch Jaarboekje*, 1894.

genstraat woonde en ook schilder was, het zijn drie redenen voor een, welke zijne kennismaking, zijne verlooving en zijn huwelijk met LIJNTGE VIRULIJ verklaren. Bovendien waren zij bijna even oud. Zij was geboren omstreeks 1585, en volgens eene verklaring, door hem op den 23en Maart 1634 afgelegd bij den notaris N. VAN DER HAGEN, waarin hij zegt toen 52 jaren oud te zijn, was hij geboren in 1582.

Nu dient te worden bewezen, dat de familienaam VERWILT hem niet willekeurig is toegekend. Gelijk de meeste burgers in dien tijd noemde hij zich en werd hij door anderen genoemd slechts bij zijn doopnaam en dien van zijn vader. Een officieel stuk waarin wij zijn familienaam vinden, is o. a. de acte der huwelijksvoorwaarden van zijn neef WILLEM VIRULIJ den derde, dd. 16 Januari 1631.[1]) Daar wordt „WILLEM VIRULIJ *de jonghe*" geadsisteerd door „WILLEM „VIRULIJ *zijn vader en* ARIJ FRANSZ VERWILT *zijn oom*".

Van zijne opleiding tot schilder en van zijne beoefening der kunst kunnen wij niets verhalen. Aan het slot van deze levensschets zullen wij eenige schilderijen van hem vermelden, die in Inventarissen voorkomen. Of er een tot onzen tijd bewaard bleef, dat gelooven we niet; er is er ons althans geen bekend. En toch is hij waarschijnlijk geen onverdienstelijk schilder geweest, daar hij door zijn collega's tot hoofdman werd gekozen. In die hoedanigheid onderteekende hij op 12 en 17 Augustus 1620 acten, welke ook als bijdrage tot de geschiedenis van het gilde de aandacht verdienen. De acte van 12 Augustus 1620 — te vinden in het archief van den notaris J. VAN ALLER ANDRIESZ., Proth. XII — luidt: „WILLEM PIETERSZ. VAN DER WALLE, *overman van de sijdelaeckecoopers ende „cramersgilde*, ABRAHAM VAN SON, *hooftman van de goutsmedengilde*, ADRIJAEN „FRANSZ., *hooftman van schilders ende glasemaeckersgilde*, PIETER PIETERSZ., „*hooftman van St. Loijsgilde*, ADOLPHUS MAXIMILIANUS, *hooftman van de cleer-„maeckersgilde, ende* CORNELIS MELISZ., *hooftman van schoenmakersgilde, mitsgaders* „HANS HUIJSSENS, *hooftman van draijersgilde, alle binnen dese stede, soo voor „heurselven alsmede in dese vervangende ende henl. starck maeckende voor elckx „heurl. respectiue medecompanjons, verclaerden in de voors. qualite te hebben „geapprobeert ende geratificeert, sooals sijl. approberen ende ratificeren bij dese, „alle sodanige communicatien ende besoignen als* LEENDERT BEEWOUTS *ende* JAN „THONISSE SNEEWIJNS, *mede hooftluijden van de sijden laeckekoopersgilde alhier, „met advocaten in 's Gravenhage hebben gehouden nopende de vernieti(gi)nge van „de reiffelarije ofte loterijcrame dewelcke alhier bij* GERRIT PIETERSZ. GOMMERS „*cum sociis op deser stede aenstaende kermisse soude worden voortgeset, mitsgaders*

---

[1]) *Rotterdamsch Jaarboekje*, 1894, bl. 180.

„*de inhoude van de requeste tot dien fine aen den hove van Hollant gepresenteert „ende interdictie daerop van denselven Hove vercregen*" — geven BEEWOUTS en SNEEWIJNS machtiging om bij voornoemd Hof voort te gaan, zoodat die loterij geheel zoude mogen worden vernietigd. En in de acte van den 17en Augustus machtigen de hoofdlieden van dezelfde gilden (drie zijn door anderen vervangen) dezelfde lieden om naar den Haag te gaan ten einde rechtsgeleerden te consulteeren hoe zij zouden verkrijgen, dat de loterijkraam, welke Burgemeesters op de kermis wilden toelaten, geweerd werd.

Het ging ARIJ FRANSZ. VERWILT goed. Den 7en Juli 1614 kocht hij van HANS VAN LONDERSEEL een huis, de Vos genaamd, aan de Westzijde van de Westewagenstraat, naast dat waarin de schilder DIRCK EVERTSZ. woonde. Het kostte 1450 gld., van welke som hij *f* 125 comptant betaalde en het overige afloste met *f* 125 per jaar — dezelfde conditiën waarop LONDERSEEL het gekocht had op 29 October 1610. Bij dezen voorzichtigen koop bleef zijn zwager WILLEM WILLEMSZ. VIRULIJ voor hem borg, en uit de Renteboeken blijkt dat de schuld gekweten was en de rentebrief geroijeerd werd op den 11en April 1618. Twee jaren na dezen koop, op 22 April 1616, werd in het Giftebœk genoteerd dat „HENDRICK CRIJNSSE (VOLMARIJN) *schilderievercooper gaf aen* ADRIAEN FRANSSE, „*schilder, twee huijsen besijden malcanderen buijten de oude Schiedamsche poort „binnendijcks*", en dat de kooper betaalde „*tien hondert guldens in gelde ende „voorts met een brieff van ses hondert guldens*".

Meermalen wordt hij vermeld in de Voogdijboeken. Onder anderen den 15en Mei 1615, toen „WILLEM VIRULIJ DE JONGHE *ende* ADRIAEN FRANSSE, „*schilder*", werden benoemd tot voogden over de vier kinderen, nagelaten door zijne schoonzuster „ELISABETH WILLEMS VIRULIJ, *schildersdochter ende* THOMAS „CORNELISZ" (VAN ARCKEL). Uit verscheidene andere stukken, te onbeduidend om op te noemen, blijkt dat hij in goede verstandhouding leefde met de familie van zijne vrouw, en toen WILLEM VIRULIJ op 21 en 23 Juni 1622 zijn huis in den Oppert en een erf in de Scheepmakersstraat verkocht, was „ADRIAEN FRANSS. „VERWILT *schilder*" voor hem borg „*specialijck verbindend sijn huijs & erve aen „de Westsijde van de Westewagestraet*", enz. [1])

Zijn huwelijk bleef niet kinderloos. In de Doopboeken vond ik hem niet vermeld, maar straks zal blijken dat drie kinderen hem overleefden: FRANÇOIS, ANNA en JOHANNA. Bijtijds werd dan ook gezorgd voor een testament. Op den 5en December 1623 werd de notaris WILLEM JACOBSZ. geroepen bij „ADRIAEN „FRANSSE, *schilder*, & LIJNTGE WILLEMSE VIRULI" in hun huis „*staende in de*

---

1) *Giftebœk* XIX f. 370, 371.

„*Westewagestraet*" en moest hij hun testament maken. Daarin kenden zij aan „*de kinderen die zij alreede hebben geprocreert ende noch sullen mogen procreeeren,* „*in volcomen voldoening van haer vader off moeders erffe met hen allen tsaemen* „*eens de som van* 150 *guldens*", en „*aen de naeste bloetvrijenden van de eerst-* „*stervende tsamen eens de som van* 6 *guldens*".[1]) Dit testament werd echter door hen op 19 Juli 1625 herroepen en vervangen door een ander, dat zij ten kantore van denzelfden notaris passeerden[2]), Daarbij maakten zij den langstlevende van hen erfgenaam, en brachten zij de uitkeering aan de gezamenlijke kinderen op 450 carolus guldens.

Door de onvolledigheid van de Doodregisters kan niet precies gezegd worden, wanneer onze schilder overleden is. Hij leefde nog den 24en Juni 1639, want op dien dag verklaarden JACOB en WOUTER WOUTERSZONEN, gebroeders, bij den notaris G. VAN DER HOUT[3]) „*schuldich te wesen aen* ADRIAEN FRANSS, „*woonende inde Westewagestraet alhier,* 400 *gld. wegens geleende gelden op dato* „*deses*". Hij is echter gestorven vóór den 10en Mei 1641, zooals blijkt uit de volgende overdracht dd. 12 Juni van dat jaar[4]): „WILLEM WILLEMSZ. „VIRULIJ *als hiertoe hebbende procuratie van* LIJNTGE WILLEMSdr., *wede wijlen* „ADRIAEN FRANSS VERWILT, *sijnde d'selve procuratie gepasseert voor* JACOB „DE MARS, *Not. publ. binnen deser stede, & seeckere getuijgen den* 10en *Meij* 1641 — „*geeft in die qualite aen* THONIS EVERTSS, *Glaesmaecker, gifte ende eijgendom* „*van twee huijsen & erven, naest de andere, staende & gelegen aende Westzijde* „*vande Schiedamsche dijck alhier, belent* enz." „*Ende bekende van de coope ende* „*overdrachte deser voldaen te wesen met de somme van* 450 *gld. gereet & noch* „*met een custing rentebrieff van* 2000 *gld. op huijden verleden*".

Van zijn kunst is, zoover ik weet, niets tot ons gekomen, en zelfs in oude inventarissen wordt zij zelden aangetroffen. Op 26 Februari 1631 werd hij met een POOL WILLEMSZ. benoemd tot voogd over de kinderen van wijlen MAERTEN ADRIAENSZ. BALCKENEIJNDE, die schilder en kunstkooper was en ook in de Westewagenstraat woonde. Op den inventaris van dien boedel, welke op genoemden dag werd ingediend, staat onder de schilderijen vermeld:

Een guld. maet van ADRIAEN FRANSS (geschat op). . . .	10 gld.
Een lange JEPHTA *van* ADRIAEN FRANSS	10 gld.
Twee smalle guld. maeten van ADR. FRANSS, *t stuck* . . .	10 gld.

1) Protocol VII.
2) Protocol VIII.
3) Protocol XXVI f. 124
4) *Gifteboek* XXVII f. 311 verso.

Een VENUS *van* ADR. FRANSS . . . . . 6 gld.
Drije langekens van ADR. FRANSS *t stuck* . . . . . 4 gld.
Een salvatorsmaet DE DRIJE CONINGE *van* ADR. FRANSS
met baleijne lijst . . . . . 8 gld.

En onder de uitschulden staat: „ADRIAEN FRANSS, *schilder, compt van „geleverde schilderie* 500 *gld*".

In het opstel over de VOLMARIJNS [1]) heb ik reeds medegedeeld, dat op den inventaris, door de weduwe van HENDRICK CRIJNSSE VOLMARIJN den 23en Februari 1646 ingediend, staat: „*Een groot soort langh van* JACOB & ESAU, *van* ARIJEN FRANSS".

In den boedel, nagelaten door zijn zoon FRANÇOIS VERWILT, staat genoteerd: „JOHANNES *Predikinge in de woestijne door den ouden* VERWILD.

„*Een groot stuck van* REBECCA *uts.*

„*Een dito van* CIJMON *en slapende nymph door uts.*

Na zijn dood bleef zijne weduwe wonen in de Westewagenstraat. Dit blijkt o. a. uit de giftbrieven van 24 Mei 1657 en 3 Augustus 1663, welke betreffen de belendende panden. Uit de overdracht van 3 Augustus 1663 blijkt tevens dat haar huis het tweede ten zuiden van de Mostertsteeg was (thans Westewagenstraat No. 11). Zij was, naar het sehijnt, een goede financierster. Op 27 December 1642 liet haar nicht LIJSBETH WILLEMS VIRULIJ, weduwe van ARIE GILLISS VISSCHER, een custingrentebrief op haar transporteeren. Op 1 October 1659 leende zij 400 car. gld. tegen 5 percent. Den 30en April 1664 kocht zij een huisje aan de zuidzijde van de Mostertsteeg dat achter haar huis in de Westewagenstraat lag, voor 700 gld., en den 8en November 1669 nam de weduwe van den schilder HENDRICK VAN MUNSTER van haar een hypotheek van *f* 200 à 4 percent op haar huis, welke hypotheek eerst 19 jaren later werd afgelost, blijkens quittantie van FRANÇOIS VERWILT dd. 29 Juni 1688. [2])

Zij stierf in Mei 1670. In de week van 4—11 Mei van dat jaar werd in het Begrafenisregister genoteerd op Vrijdag: „*Een* 10 *gld. kijst voor* LIJNTIJE „WILLEMS VIJERLEIJ *wedu. in de Westewagestraet, in de kerck, sarck,* 1 *doode „verset, gebeente verleijt...* 3 d". Haar dochter JOHANNA, die bij haar was gebleven, volgde haar nog in dezelfde maand. In de week van 18 tot 25 Mei 1670 werd op Woensdag genoteerd: „*Een* 10 *gld. kijst voor* JOHANNA VERWIJLT, „*J. D. in de Westewagestraet naest den boerendans, kerck, sarck*".

De andere dochter, ANNA geheeten, was gehuwd met PIETER HOLTHUIJSEN,

1) *Oud-Holland*, 1894, p. 141.
2) Renteboek 24.

kruidenier, maar stierf reeds voor 24 Juli 1658, want op dien dag werden FRANCOIS VERWILT en WILLEM VIRULIJ de jonge, benoemd tot voogden over haar kinderen. [1])

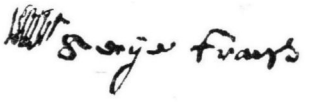

Indien wij de aanteekeningen van Dr. JAN SIJSMUS mogen vertrouwen, en er is geen reden om dat hier niet te doen, dan is FRANS VERWILT geboren in 1623. Waarschijnlijk heeft hij van zijn vader het schilderen geleerd. IMMERZEEL vertelt dat hij in 1598 geboren en in 1655 overleden is, wat niet meer behoeft te worden tegengesproken, en dat hij, zijn eerste onderwijs in het landschapschilderen van CORNELIS DUBOIS ontvangen hebbende, onder leiding van POELENBURG kwam. Die CORNELIS DUBOIS is een foutieve verbetering van KORNELIS VAN BOJO LENBOURGS, onder welken phantastischen naam SANDRART CORNELIS POELENBURG bedoelde, wat door HOUBRAKEN van SANDRART werd overgenomen. HOUBRAKEN, wiens artikeltje door IMMERZEEL misbruikt werd, schreef DE BIE en SANDRART slordig na, maar niemand noemde vóór IMMERZEEL VERWILT een leerling van POELENBURG, al zijn allen het eens dat hij dezen navolgde. VERWILT bleef te Rotterdam wonen bij zijne moeder, maar vertoefde meer dan eens geruimen tijd op Walcheren. Dr. BREDIUS deelde eene notarieele acte, in den Haag verleden, mede, waarin VERWILT zelf verklaart dat hij in April 1643 te Middelburg was geweest. [2]) In November 1643 was hij weder te Rotterdam, zooals blijkt uit de volgende, ook voor de zeden van dien tijd niet onaardige acte. Op den 6en November verschenen bij den notaris P. VAN LEEUW [3]) een jongmensch van 15 jaren, twee getrouwde vrouwen van 28 en 36 jaren en een meisje van 17 jaren, die „*ten versoucke van* FRANCHOIS „VERWILT *ende* ANNETJE VERWILT" getuigden „*dat op den 11en deser 's middachs „ten huijse van de requestranten is gecomen* ABRAHAM SAFTLEVEN, *vragende de „voorn. req^t.* ANNETJE VERWILT, *waerom dat sij gingh seggen dat sijn huijsvrouw „een hoer was ende dat sij bij den backer geslapen hadde ende dat hij 't koetje „met 't kalffje hadde gekregen; 't welck de req^nt seijde onwaerachtig te sijn sulcke*

1) Register 85 f 62b.
2) *Oud-Holland*, XII p. 161.
3) Protocol II f 299.

„*woorden gesproken te hebben, waernaer de voors.* SAFTLEVEN *de reqte* ANNETJE „VERWILT *scheldende voor een hoer en gaff de reqte in haer huijs een slach met* „*sijn vuijst voor haer borst ende noch een slach voor haer koon dat 't bloet wt* „*haer mont spronck. Naer welck gerucht de req.* FRANCHOIS VERWILT *van boven* „*quam, zeggende tegen de voors.* SAFTLEVEN *wat hem schorte ende dat hij met* „*reden soude spreken, waerop de voors.* SAFTLEVEN *seijde Jou wil ick hebben* „(*tastende in sijn sack*) *komt voor deur, gij valsche getuijge die valsche attestatie* „*hebt laten maken ende dreijchde doenmael noch den voors.* VERWILT *waer te* „*sullen nemen ende t's'avonts in 't water te bruijen, al soude hij op 't schavot* „*staen*", enz.

Of VERWILT sedert steeds te Rotterdam gebleven is, dat kunnen wij niet zeggen. Den 19en Augustus 1648 was hij getuige bij denzelfden notaris P. VAN LEEUW [1]). In Augustus 1653 was hij „resideerende tot Vlissingen", en kwam van daar naar Rotterdam, om er den 26en Augustus de kunstplaten uit het sterfhuis van CRISPIJN VAN DE PAS den oude afkomstig, te helpen taxeeren [2]). Vijf jaren later, op 24 Juli 1658, werd hij met WILLEM VIRULIJ DE JONGE gesteld tot voogden over de kinderen van wijlen ANNA VERWILT, in welke qualiteit hij ook tegenwoordig was bij het inleveren van den inventaris op 18 September 1658. Drie jaren later was hij weder te Middelburg, en zeker voornemens daar geruimen tijd te blijven want hij werd er lid van het St. Lucasgild. [3]) Waarschijnlijk bleef hij er evenwel slechts kort, daar zijn naam niet meer voorkomt in het register van dat gild.

Na den dood van zijne moeder en van zijn zuster JOHANNA woonde hij alleen in het huis in de Westewagenstraat. Hij was niet onvermogend en verdiende veel met schilderen. Herhaaldelijk vindt men hem dan ook vermeld in de renteboeken als geldschieter. Het eerst op 18 December 1670, dan op 23 Februari en 23 October 1671, op 6 Februari 1672, 31 Mei 1675, 13 Juni 1676, 18 Januari en 14 Februari 1681. En niet te Rotterdam alleen, ook in Den Haag leende hij geld, zooals blijkt uit eene acte, medegedeeld door Dr. A. BREDIUS. [4])

Toen hij ongeveer 66 jaren oud was, achtte hij den tijd gekomen om een testament te maken. Hij deed dit niet te Rotterdam, maar te Delft, misschien om al de neven en nichten, die wellicht meer belangstelling in zijn fortuin toonden dan hem lief was, en die hij toch eenigszins teleurstellen zou. Van zijn testament,

---

1) Protocol V. f 80.
2) *Oud-Holland.* X p. 119.
3) OBREEN's *Archief* VII 196.
4) *Oud-Holland*, XII, 162.

dd. 14 Maart 1689, heeft Dr. A. BREDIUS het een en ander medegedeeld; ook dat hij het met den dood bevestigde in 1691, daar hij begraven werd in de week van 5—12 Augustus van dat jaar.[1]) Voegen wij erbij dat hij stierf op 8 Augustus.

Er is in dat testament het een en ander dat van ijdelheid getuigt, hetzij kunstenaarsijdelheid of die van een rijk geworden burgerman. Zóó de door Dr. BREDIUS medegedeelde bepaling, dat men „*sal versoucken veerthien brave jongmans van „de Remonstrantsche Religie die men geven sal elck een stuck gout van* 12 *guldens „en lange roumantels aen doen sal op de begravenis en van handschoenen en „lamphers voorsien, met een statieuse streeck van menschen gaande agter 't lijk, „sonder carossen*".

VERWILT had tot executeurs benoemd WILHELMUS HOVIUS, praeceptor der Latijnsche school, en JOHANNES SANTVOORT, apotheker. Beiden bedankten voor de benoeming, de eerste om zijne werkzaamheden als onderwijzer, de tweede omdat hij reeds met drie voogdijen was belast. Vermoedelijk begrepen de heeren dat dit executeurschap veel tijd zou kosten; ongeveer een kwart eeuw duurde het beheer. Op den 21en Augustus 1691 werd door Weesmeesters aangesteld als executeur de notaris JOOST WITTIUS, die op 16 December 1694 werd vervangen door JACOB TIERENS, klerk van den Secretaris der Weeskamer. Deze maakte op 30 November 1695 plaats voor FRANS WAGHMANS, die op zijn beurt twee jaren later vervangen werd door Mr. PIETER OUSEEL, na wien op 20 October 1705 optrad WILHELMUS RIJCKWAERT, Med. Dr., in wiens plaats JOB VAN HEEL trad den 6en September 1714.

De inventaris en de rekeningen der executeurs[2]) liggen voor mij, en een boekdeel zou noodig zijn om alles op te nemen. Daar dit echter geheel nutteloos is, wil ik trachten uit de verschillende documenten mede te deelen wat den lezer kan interesseeren.

FRANS VERWILT had de Remonstrantsche kerk te Rotterdam tot erfgenaam gemaakt. Als er rekening werd gedaan door de executeurs, waren dan ook altijd drie geauthoriseerden van de Remonstrantsche kerk tegenwoordig. Op den 3en December 1689 was de schilder ADRIAAN VAN DER WERF door de opzieners van die gemeente benoemd tot procuratiehouder, en woonde deze dus de meeste verrekeningen van den boedel bij.

VERWILT's bepalingen omtrent zijne begrafenis werden uitgevoerd. De tweede „*uijtgeeff*" van den executeur betreft de „*Doodschulden van het lijck*", en bedraagt 690 gld. 10 st. Het was inderdaad een deftige begrafenis. De

---

[1]) *Oud-Holland*, XII. p. 162 en 163.
[2]) Reekeningboek ter Weeskamer 85 f 381 enz.

veertien dragers kregen ieder een „*gouden ginie*"; *f* 15 kostte de huur van hun rouwmantels; 58 gld. 10 st. werd besteed aan krip voor de „*rouwbaende*" voor dragers, bidders, koetsier, en 18 paar handschoenen; 83 gld. 6 st. was het salaris der dragers; 23 gld. 2 st. dat der bidders; 9 gld. 16 st. werd betaald voor het „*rijden van 't lijck.*" VERWILT's buurman JACOBUS COENE en zijn leerling CORNELIS SINGELAAR ontvingen 24 gld. voor het afleggen van het lijk. Begrafenisbilletten werden gedrukt voor 41 gld. 9 st., en ongeveer 200 gld. voor een „*halff okshooft france wijn, 34 stoop rijnse wijn op de begravenis en sterffhuijs geconsumeert*".

FRANS VERWILT had — gelijk gezegd is — vele neven en nichten; ééne nicht van zijne zijde, de overige van zijn moeders kant, VIRULIJS, De eerste, MARIA MICHIELS, bedacht hij 't ruimst; maar de kinderen van GERRIT WILLEMSZ. VIRULIJ, MICHIEL WILLEMSZ. VIRULIJ, ELISABETH VIRULIJ (die gehuwd was geweest met CORNELIS THOMASZ. VAN ARCKEL), WILLEM WILLEMSZ. VIRULIJ vergat hij niet. En als een der kinderen overleden was en kinderen had nagelaten, dan kende hij aan deze legaten toe. Ook zijn „*dienstmaeght*" MARIA GIJSBERTS VAN BARNEVELT bedacht hij ruim, hetgeen misschien er toe medewerkte dat deze later trouwde met BASTIAEN KERSBERGEN.

Op den 6en October 1691 leverde JOOST WILLEMS den inventaris van VERWILT's nalatenschap in. Bij het testament was gelegateerd aan MARIA MICHIELS en aan MARIA VAN BARNEVELT, elk voor de helft „*alle sijn linde, „wolle, sijde, beddens, peuleuwe, hooftkussens, deeckens, servetten, tafellakens, „slaaplakens, sloopen, en alle andere soorten van lijwaat, alle sijne boeken, tin, „ijser, coper, houtwerk, kisten, tafels, stoelen, sitkussens, potten, pannen, Oostindisch „en Delfs posteleijn, aardewerck en voorts generalijk alle sijnen inboel, huijsraet „en huijssieraat, mitsgaders sijne cleederen, alsmede aan* MARIA MICHIELS *nogh „vier silvere lepels, ende nogh twee silvere lepels aan de gemelde* MARIA VAN „BARNEVELDT". Op 20 September 1691 werden de meubelen en het huisraad door den vendumeester verkocht voor 772 gld. en 12 st., waarbij kwam voor de zes zilveren lepels 22 gld. 9 st. 4 penn., voor een Japansche rok 6 gld. en voor turf 7 gld. 4 st. Daar MARIA MICHIELS en MARIA VAN BARNEVELT slechts haar leven lang vruchtgebruik van een en ander toekwam, accordeerden zij met de regenten der Remonstrantsche kerk dat zij van deze som zouden genieten 4 percent jaarlijks.

Aan zijn leerling CORNELIS SINGELAER had VERWILT gelegateerd „*alle „sijne prenten, teekeninge, pleijsters van steen, alle sijne vrijfsteenen met de „lopers daartoe, met alle sijne verwe, penceelen, eescls, ongeschilderde doecken, „leeman en paletten.*"

JOOST WITTIUS vermeldt deze dingen slechts pro memorie, en gaat dan over tot de opsomming der in den boedel aanwezige schilderijen, 142 in getal. Zes daarvan worden afzonderlijk vermeld als „*concerneerende den colonel* TOLMANS. Het zijn:

No. 1. *Portret van den colonel* TOLMANS *tgunt bij hem van den overledene is gekocht ende niet betaalt.*
No. 2. *Een ront stukje van de Liefde hoort in eijgendom tot den voorn. colonel* TOLMANS.
No. 3. *Een cleijn conterfeijtseltje van des overledenen suster hoort toe als vore.*
No. 4. *Een groot stuk van de Liefde met cuijpidoon komt toe als vore.*
No. 19. *Een stuk schilderij vam Adam ende Eva.*
No. 72. *Een naakte Proserpina met kupidoon sonder lijst, bij den overledene op ordre van den voors.* TOLMANS *geschildert sonder dat daarvan een vast accoort is gemaakt.*

Bij zijn eerste rekening deelde JOOST WITTIUS mede, dat hij deze zes stukken had „*gestelt in bewaringe van de regenten van de Remonstrantsche kerck.*"

Alle overige schilderijen stuk voor stuk op te noemen heeft m. i. geen zin. Verreweg de meeste zijn van VERWILT zelf. Eerst laat ik die volgen, welke aan andere schilders worden toegekend. Het zijn:

21. *Een conterfeijtsel van een man door* BLOKLAND.
22. *Een uts. van een vrouw door uts.*
36. *St. Antonius tentatie door* SAGTLEVEN.
71. *Een stuk van* DOP *sonder lijst.*
76. *Een maanlichje door* DE WITH.
77. *Een landschap door* GLAUDE LORNOOIJ (CLAUDE LORRAIN?)
80. *Een copij van* HOLBEIJN *na de minnemoer van keijser* KAREL.
87. *Een lantschap met schaapjes door* HERMAN SAGTLEVEN.
89. *Een lantschap van* BOT *met beelden van* POELENBURGH.
91. *Een lantschap door* DE VLIEGER.
94. *Een maneschijntje van* CRABBE.
95. *Scheepjes door* DE VLIEGER.
97. *Een lantschapje door* VIERULIJ.
102. *Copie van* MIERIS *portret door* VERWILD.
103. *Een vrouwtje met olijkoehen door* HENDRIK MAARTENSE SORGH.
113. *Een jagt van* RUBBENS.
137. *Johannis Predikinge in de woestijue door den ouden* VERWILD.
138. *Een groot stuk van Rebecca.*
139. *Een dito van Gijmon en slapende nymph door uts.*
140. *Hollands welvaart door* WILLEBOORTS.
141. *Portret van den overledene door* WILL. VAN DR HAGE.

Onder de werken van FRANS VERWILT vinden wij vier exemplaren van een portret van GERARDT BRANDT den jonge, den Remonstrantschen predikant te Rotterdam [1]), die in Mei 1680 zijn intrede deed en op 21 December 1683 over-

[1]) In de Remonstrantsche kerkenkamers te Amsterdam en te Rotterdam bevinden zich portretten van dezen predikant, waarvan de maker onbekend is. Dat te Rotterdam verkeert in geen gunstigen staat. Het kan m. i. aan VERWILT worden toegeschreven wat behandeling en kleur betreft en wel onthoudend dat de schilder 60 jaren oud was, toen hij dit portret maakte.

leed, 26 jaren oud; een portret van CHRISTIAEN VAN DUIJREN; de portretten van VERWILT's vader en moeder en van zijn zusters JANNETJE en ANNETJE VERWILT. Verder verscheidene „*tronies*" van oude mannen en vrouwen, koppen van schapen en rammen, koetjes, landschappen met bokken en schapen, „*cleijne beeldjes*", zwemmers, satertjes, badende Dianas en dergelijke van het toen gezochte soort. Afzonderlijk meen ik te moeten vermelden:

No. 5. *Een agtkante conterfeijtseltje van den overledene.*
20. *De besnijdenisse van Christij.*
30. *Een oesterbanketje met een roemer wijn.*
31. *De proffeet David.*
34. *Een out vrouwtje met een swart kapje.*
35. *Een vierkant stuk met een doot kint.*
49. *Een edelman met paart, moor en windhonden.*
50. *Een man met een fluijt.*
51. *Elisabeth met Johannes.*
53. *Een kersnagje.*
56. *Een oud militair.*
64. *Een polak die tabak rookt.*
65. *Een ruijter met een paart op stal.*
66. *Een schoon groot stuk van Batseba met koning David.*
83. *Een Hieroniemus.*
84. *Pan en Seringe.*
85. *Een Juffer met een pappegaij.*
86. *Een bootschap van Maria.*
88. *Een posteljon.*
90. *De propheet Elia op koper.*
92. *Een stukje van de jonge Tobias.*
104. *Een mannetje met twee paarden.*
105. *Een boereschuijr met een mannetje op een paart.*
106. *St. Marcus met de leeuw.*
107. *Een droncken boer met een pijp op zijn muts.*
108. *Een do. die een pijp aansteekt.*
123. *Een groot stuk met een slapend vrouwtje en een zater.*
132. *Hieronimus met kupidootjes.*
133. *Maria Magdalena met kupidootjes.*
134 en 135. *Twee agtkante landschapjes.*

Niet alleen in de Haarlemsche, ook in de Leidsche Courant werd geadverteerd dat „*alle de schilderijen bij* FRANÇOIS VERWILT *nagelaten soo door hem* „*als andere vermaarde meesters gedaan, ten sterfhuijse van voorn.* VERWILT „*staande vooraan in de Westewagenstraat*" zouden verkocht worden op 20 September, en uit de rekening van den executeur blijkt dat de „*uijtroeper*" de verkooping van de schilderijen en huizen „*uitriep*". Met de schilderijen werden de „*horlogien*" in het openbaar verkocht door den vendumeester GERRIT VERBURGH, en de opbrengst was, na aftrek van 92 gld. 7 st. voor salaris, stadsrecht, huur van tafel en banken, trekpenningen enz. 952 gld. 11 st.

MARIA VAN BARNEVELT kocht een „*diamant ringetje*" voor 30 gld.; het zilverwerk bracht op 346 gld· 12 st., en een zilveren schaal 40 gld. 14 st.; aan gouden specie was er voor 86 gld. 10 st.; potpenningen en een tabaksdoos met ketting 24 gld. 5 st.; aan comptante penningen *f* 1700 — 10 st. Er waren 21 rentebrieven tot een gezamenlijk bedrag van 26,182 gld. Het huis aan de Westzijde van de Westewagenstraat „*van outs genaamt De Vos, waarin* FRANCOIS VERWILD *is comen te overlijden geregt op N°.* 971" werd op 5 Februari 1692 aan ISAAC VAN DER PEEL verkocht voor 784 gld. 7 st. 8 penn. en een schuldrentebrief à 3 pCt. van 2000 gld.[1]) Het huis „*in de Mostaardsteeg, streckende uit de steeg tot achter de woning*" van FR. VERWILT, bleef verhuurd aan JACOB COENE voor 50 gld.

De afrekening der legaten is voor ons van geen belang. Enkele mededeelingen mogen volstaan. Voor MARIA VAN BARNEVELT had VERWILT bepaald, dat zij „*soo het haar belieft agt weecken naar zijn overlijden in zijn sterffhuijse „sal vermogen te blijve wonen ende een vrouwmensch tot haar geselschap nemen omme „denselven tijt uijt zijnen boedel te leven en teeren in alle redelijckheijt naar haar „welgevalle;* 400 *gld. om op zijn verscheijden daarmede eerlijck te kleeden in „den rouw*; 250 *gld. 's jaars haar leven lang; haar conterfeijtsels, zoo geschildert „als geteeckent met een vierkant en een driekant kasje staande beijde op zijn „agtercamer*"; alles behalve de helft van zijn inboedel. Uit de rekening blijkt, dat zij in die acht weken verteerde 72 gld. 12 st., en dat zij nog *f* 63 ontving over een half jaar huur als dienstmaagd en *f* 30 voor een *samaar bij* VERWILT *aan haar mondeling besproken*"

Aan MARIA MICHIELS werd, volgens testament, voor rouwkleeding betaald 800 gld.

Daar FR. VERWILT de Remonstrantsche kerk tot erfgenaam had geconstiteerd, voldeed JOOST WITTIUS aan haar niet het legaat van 1000 gld. maar betaalde hij wel de aan de Diakonie-armen besproken *f* 400 en de aan het Weeshuis gelegateerde *f* 400.

Ten slotte enkele stukken van VERWILT, vermeld in oude inventarissen:

Een kersnachtje van VERWILT *met een vergulde lijst.*

Twee stuckjes, beijde uijtbeeldend een naect vrouwenmenseh van denzelve VERWILT.

Een stuckje, uijtbeeldend een juffr. met de hand op een pilaer mede van VERWILT.

---

[1]) Inventaris en Gifteboek.

Nogh een stuckje van denzelven VERWILT *uijtbeeldend een monsieur met een slapende juffr. aan een tafel.*

Nogh twee stuckjes van denselven VERWILT, *het eene uijtbeeldend de Vlucht van Joseph ende Maria, ende het andere een naect jongetje.*

Nogh twee langwerpige stuckjes, het eene het oordeel van Paris, ende het andere drie naecte engeltjes uijtbeeldende, beijde mede van VERWILT.

Inventaris van JACOB SPIJKOORT'S boedel door hem ontruimd November 1679.

Een nagtvrouken met een sater van VERWILT.

Invent. van Mr. ADR. EEUWOUT BLANCKERT, 26 Oct. 1686.

Venus palleering van VERWILT.

Invent. v. ADR. BLANCKERTS, wed. JACOB VAN VREDENBURGH 12 Febr. 1689.

Als wij zien hoeveel schilderijen FRANS VERWILT heeft geschilderd, en hoe weinig werken van zijn hand thans bekend zijn, rijst dan niet de vraag, of er onder de talrijke aan POELENBURGH toegekende werken niet eenige schuilen van zijn hand? In zekeren zin zou dit voor hem een compliment zijn, maar het zou hem toch niet helpen aan een hoogeren rang in de kunstwereld. Veeleer zouden daartoe bevorderlijk kunnen zijn de weinige portretten van zijn hand, zooals het levensgroot jongensportret in het Rijksmuseum; schilderijen niet gefabriekt naar een vast model, maar waarin hij zijn talent ten beste gaf, zonder zich te storen aan markt of publiek.

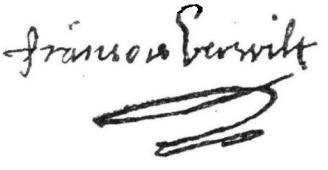

Hollanders in een Schotsch Album Amicorum

MEDEGEDEELD DOOR

E. W. MOES.

DOOR den heer BAUMGARTEN werd in 1892 het album amicorum van den Schot THOMAS SEGETUS uitgegeven 1). Daar hij evenwel van de Hollandsche namen weinig heeft kunnen lezen, plaats ik deze hier nog eens bij elkander, tenminste voor zoover ik ze uit de copie van den heer BAUMGARTEN heb kunnen opmaken, want het album zelf kon ik niet raadplegen, daar het berust in de Vaticaansche Bibliotheek te Rome (cod. lat. 9385).

23. ADOLPHUS OCCO A. F. A. N. Auguste Vindelicorum Col. octobris anno Christi MDXCVI.
25. IOES COOTVYCKIUS Ultraiectensis Belga, Venetiis IX Kal. Novembr. CIↃIↃXCVII.
42. I. VAN DER DUYN, Venetiis 8 Jun. ao 1600.
43. ADRIANUS HODENPYL Batavus, Venetiis 8 Junii Ao 1600.
44. GYSBERTUS BERESTENIUS Delphensis, Venetiis 7 Kal. octobris CIↃIↃC.
53. ERYCIUS PUTEANUS, Francofurti VIII Kal. octobr. CIↃIↃXCVII.
59. GISBERTUS VOSSIUS Amstelredamus Serenissimi Archiducis Austriae Ferdinandi medicus, Patavii Antenoris 7 Maj. 1598.
63. JACOBUS APER DE HOUVE Batavus. Patavii Antenoris ao 1598 17/6.
64. TIMANNUS A WEEDE Ultraiectinus Belga, Patavii Antenoris 18 Junii Anno 1598.
65. ARNOLDUS JOH. F. Friso, Patavii Antenoris anno apochae christianae CIↃIↃIIC Eid. Sextil.
69. STEPHANUS DOUSA, Venetiis 24 Maii Anno 1600.
70. JANUS DIMMER CRIDISON (?) Hollando-Hagensis, Venetiis 10 die novemb. An. 1600.
73. JUSTUS RAPHELENGIUS, Venetiis proprid. Non. VII CIↃIↃC.
75. JOANNES A WOUWER, Venetiis IIX kl. Novemb. CIↃIↃC.
76. ARNOLDUS VAN DER MYLE, Venetiis 25 octobris 1600.
95. JO. BERNARDO VAN RANDEWIC Belga. Venetia a li 17 di Maggio 1600.

1) Zeitschrift für Vergleichende Litteraturgeschichte, N. F., V., Berlin 1892 p. 88—95.

DE MIDDELBURGSCHE TAPIJTEN

DOOR

C. DE WAARD.

EENE der belangrijkste merkwaardigheden van Zeelands hoofdstad is zeker wel de Abdij, een aantal gebouwen, van afwisselenden vorm en in onregelmatigen kring aaneengesloten, die meest allen hun toegang in het daarbinnen gelegen fraaie met boomen beplante plein hebben. Het geheel duidt reeds bij een enkelen blik aan, dat de eerste bouw tot een lang vervlogen tijdperk behoort. Inderdaad gaat een onderzoek naar de eerste bestemming diep in de geschiedenis terug, totdat we komen in de 12e eeuw aan een klooster, waarvan het tijdstip van stichting onzeker is. Toch is die bestemming over het algemeen vrijwel dezelfde geweest, in dien zin, dat het sinds 1574 was de zetel van bestuur. Thans nog doet het voor een gedeelte dienst als hotel voor den Commissaris der Koningin, rijksarchiefdepôt met provinciale bibliotheek, provinciale bureelen en vergaderzaal van de Staten; dit laatste gedeelte was vroeger gemeubeld en versierd met voorwerpen, die aan „Syne Excellentie", wanneer deze als stadhouder of eerste edele te Middelburg vertoefde, zouden mogen getuigen van de goede eigenschappen van het Zeeuwsche volk,

zoowel op gebied van kunst als in zake van toewijding in den dienst der gemeenschappelijke belangen der Nederlanden. De schilderstukken en tapijtbehangsels, die de wanden van het lokaal dekten, kunnen dan ook werkelijk als zoodanig aangemerkt worden en strekken thans nog ten bewijze, hoe ver onze vaderen het in de tapijtweefkunst gebracht hadden. Ofschoon niet zoo algemeen beoefend en bekend als de schilderkunst, heeft toch ook de tapisserie enkele malen een punt van onderzoek uitgemaakt, waarvan de resultaten in geschriften zijn neergelegd; en het spreekt vän zelf, dat daarbij dan ook vooral aan de Middelburgsche tapijten de aandacht werd gewijd. [1]) Toch, hoe ijverig ook de nasporingen werden verricht, mocht men er tot heden niet in slagen de bewijsstukken omtrent de vervaardiging en alles, wat in verband daarmede moet zijn verricht, aan het licht te brengen. [2]) Het gevolg van dit gebrek aan betrouwbare gegevens is geweest, dat men allerlei onderstellingen en beschouwingen ten beste gaf, die niet geacht kunnen worden bevorderlijk te zijn aan de kennis der geschiedenis. De kennisneming ook der beschrijving van de vlaggen, die op de tapijten voorkomen, welke in 1862 of daaromtrent, naar het heet, met zeer veel zorg in bijzonderheden is opgemaakt en in verschillende geschriften [3]) werd opgenomen, kan ik niemand aanbevelen, omdat bij herhaalde verificatie met de te Middelburg aanwezige twee tapijten gebleken is, dat er weinig van deugt. Het kan eveneens van nut zijn te weten, dat de platen, die van de tapijten in 1783 werden gemaakt en in de Zelandia illustrata worden bewaard, uit een oogpunt van nauwkeurige schildering der vlaggen, waardelooze prenten zijn. Op grond van een en ander was het mij dus dubbel aangenaam, toen bij een onderzoek in de liassen acquitten van het Zeeuwsche archiefdepôt (voor eene andere zaak) een aantal stukken, op de vervaardiging der tapijten betrekking hebbende, voor den dag kwamen, die bij verbetering van onjuiste voorstellingen ook meerdere kennis dienaangaande kunnen verspreiden (zie bijlagen A 1—8, B, C 1 en 2 en D), en dat wel op een tijdstip, waarop de gobelins door plaatsing van twee hunner in het rijksmuseum te Amsterdam en door de restauratie van dat betreffende *den slag voor Rammekens*, die, naar te hopen is, door de restauratie der anderen gevolgd zal worden, weer meer de aandacht trekken.

De stukken geven aanleiding tot de volgende opmerkingen.

a. In het algemeen. De tafereelen werden met zorg door mannen van

---

1) DE LA RUE, Geletterd Zeeland 1734. DE KANTER en DRESSELHUIS, De provincie Zeeland 1824. Mr. J. VAN DE GRAFT, De tapijtfabrieken enz. Met 7 kopergravures van de Middelburgsche tapijten 1869.

2) Hierop maakt het tapijt, dat den slag voor Bergen op Zoom voorstelt en waaromtrent eenige stukken werden gepubliceerd (zie Mr. VAN DE GRAFT p. 159 en 160), eene uitzondering.

3) Ook Mr. VAN DE GRAFT nam die over.

naam op het gebied van teeken- en schilderkunst en onder toezicht en goedkeuring van de bevoegde autoriteit ontworpen en afgewerkt, en zijn dus niet overgelaten aan de fantazie van den tapissier, waardoor twijfel aan de juistheid der voorstelling in het algemeen[1]) is buitengesloten. Zoo blijkt uit bijlage A 3, dat het patroon van den slag voor Bergen op Zoom door de Staten van Zeeland vooraf is gezien, en uit A 2, dat de admiraal JUSTINUS en graaf JAN (VAN NASSAU) zich dienaangaande interesseerden, terwijl bij het ontwerpen van het patroon betreffende den slag voor Rammekens medewerking is verleend door een man die niet alleen met den zeekrijg in het algemeen, maar ook met den bedoelden slag in het bijzonder bekend zal zijn geweest, daar toch de naam van JOOS DE MOOR, als kapitein van een oorlogschip, in de geschiedenis van verschillende gevechten, omtrent dezen tijd op de Schelde geleverd, herhaaldelijk wordt genoemd.

Het loon voor de vervaardiging der tapijten is van allen hetzelfde geweest, nl. 3 £ per vierkante oude el, waarop echter het stuk met het wapen van Zeeland eene uitzondering maakt; de prijs, daarvoor besteed, was 4 £ per vierkante oude el.

b. In het bijzonder. De bijlagen *A* hebben allen betrekking op het doek, voorstellende *den slag voor Bergen op Zoom*, 29 Januari 1574[2]), thans nog te Middelburg aanwezig. Het is het oudste der zes tapijten. Tot de vervaardiging werd door de Staten van Zeeland besloten op 30 Juli 1591, terwijl de uitvoering van het werk werd opgedragen aan FRANCHOIS SPIERINCX te Delft, die de leverantie belangrijk genoeg achtte om daarvan contract op te maken. Omtrent de personen, die het ontwerp teekenden en schilderden, bewaren de stukken het zwijgen, wij weten echter, dat het in 1592 gereed en 40 vierkante ellen groot was, eene afmeting, die ook aan het binnenwerk van het doek gegeven werd. De rekening, die op bijlage A 6 voorkomt, moet toch volgens de werkelijke afmetingen van het tapijt in dien zin worden opgevat, dat het *geheele* doek $64^{11}/_{16}$ oude ellen groot werd gemaakt en de vervaardiger voor den rand eene *verhooging* van prijs van $^1/_3$ £ per vierkante oude el in rekening bracht.

Den 12 April 1595 hing het tapijt in de zaal van Zijne Excellentie. Volgens beide rekeningen beliepen de kosten 249 £ 2 sch. 9 gr., maar dit bedrag dient verhoogd te worden met ongeveer 5 £ 6 sch. 8 gr., zijnde $^1/_5$ gedeelte der 26 £ 13 sch. 4 gr., die in de rekening van de andere tapijten zijn uitgetrokken voor reizen (o. a. naar Delft) enz., zoodat het totaal bedrag uitmaakt eene som van 254 £ 9 sch. 5 gr. of *f* 1526,82[5].

Bijlage *B* is de rekening van de eerste kosten van het tapijt „*De slag*

1) Natuurlijk wordt niet beweerd, dat alle détails historisch getrouw zijn wedergegeven.
2) Zie VAN METEREN fol. 88 en 89, overgenomen door Mr. VAN DE GRAFT p. 160 en vlg.

voor Rammekens". Het springt reeds dadelijk in het oog, dat op die rekening het geschiedkundige feit wordt gesteld op het jaar 1573, terwijl het tapijtstuk bekend stond als voorstellende eene overwinning der Zeeuwen in Juli 1572. En nu zou ik zeer gaarne aan eene schrijffout in de rekening willen gelooven, indien het ware, dat beeld en legende zoo precies in overeenstemming waren met hetgeen er toen (in Juli 1572) op de Schelde is voorgevallen. Maar dat is op verre na het geval niet. Wie VAN METEREN op fol. 65 en HOOFT op fol. 250 aandachtig naleest, zal ontwaren, dat het eerste, doch ook het belangrijkste gedeelte der handeling, waaronder het verbranden van Spaansche azabres, onder de *Sluische* kust voorvalt; daarna komt de Lissabonsche vloot voor Vlissingen, de Biscaïsche vloot voor Rammekens ten anker. Van de eerste worden schepen met kostbaarheden buitgemaakt, de laatste lost haar krijgsvolk en wol, voor Middelburg bestemd, en wel zonder eenige stoornis. Is daarbij nu iets wat den naam van „*Slag voor Rammekens*" verdient, zooals de rekening (zie bijlagen C 1 en 2) het tapijtstuk herhaaldelijk noemt, en wat het ook inderdaad te aanschouwen geeft, waarop van toepassing kunnen zijn de woorden van de legende „Terwijl de Spaansche vloot zich door haar getal en macht en onder de hulp van het kasteel Zeeburg (Rammekens) veilig acht, verachten de Zeeuwen daarentegen het getal, de macht en het kasteel en steken de vloot in brand"? Neen. Op 28 Februari (of d.o.t.) 1573 [1]) daarentegen trachtte de Spaansche vloot, die zich te Antwerpen geducht versterkt had, zich te stellen onder de hoede van het kasteel *Rammekens*, en leverden de Zeeuwen onder het bereik der Spaansche bezetting van dat kasteel, den vijand een slag, welke in hevigheid het gebeurde voor *Sluis* en *Vlissingen* in Juli 1572 verre overtrof en ten volle den naam van slag voor Rammekens verdient. Dat daarbij ook Spaansche schepen werden verbrand, is zeer goed aan te nemen, al maakt de geschiedschrijver er geene melding van. Het kwam bijna in elk zeegevecht voor. Maar, zal men mij tegenwerpen, er is reeds een tapijt, dat het gevecht van 28 Februari 1573 voorstelt en wel het zoogenaamde vijfde. De gevondene stukken zullen straks aantoonen, dat dit eveneens eene dwaling is geweest. Bijlage *B* is in het rekeningboek van den tresorier-generaal in verkorten vorm ingeschreven, zoodat eene bevestiging der juistheid van het jaartal 1573 daarin niet te vinden is. Nog eene korte opmerking. Tien of twaalf oorlogschepen komen in Juli 1572 van onze zijde in actie. Vóór mij ligt eene beschrijving van vlaggen van meer dan twintig Hollandsche schepen, die op het doek van den slag voor Rammekens te onderscheiden zijn.

Overgaande tot eene beschouwing van de bijlagen *C.*, merken we op, dat na de

1) VAN METEREN fol. 81.

opneming van den plaatselijken toestand voor Rammekens op 17 Augustus 1595, waaraan de kosten verbonden waren van	10 £	8 sch.	4 gr.
het *tweede* beeld van het gevecht in teekening werd gebracht, en nu door den als zeeschilder bekenden HENDRIK VROOM voor	16 „	0 „	0 „
Immers op 24 Juni 1595 waren reeds aan HUYBRECHT LEYMERS, die te Dordrecht woonde, de kosten van het schilderen eener *proef*teekening voldaan met	14 „	16 „	8 „
Deze proefteekening was vervaardigd door ALBRECHT EBELEN, maar HUYBRECHT LEYMERS conterfeitte daarop het land. Samen ontvingen zij voor hun werk eene som van . .	6 „	0 „	0 „
Ook het tweede patroon werd door LEYMERS geschilderd voor een bedrag van.	19 „	16 „	8 „
waarvoor hij op 15 Mei 1597 quiteert.			
Nog meerdere kosten waren aan het werk verbonden, zooals opneming van terrein, waarvoor ongeveer berekend moet worden $^1/_3$ gedeelte van 28 £ 13 sch. 4 gr. =. . . .	9 „	11 „	2 „
Het trakteeren van schilders, reizen, porto's: $^1/_5$ gedeelte van 26 £ 13 sch. 4 gr. =.	5 „	6 „	8 „
Papier en verf: de helft van 1 £ 11 sch. 6 gr. = . .	0 „	15 „	9 „
De legende op het patroon werd door ALBRECHT EBELEN geschilderd; hij ontvangt $^1/_4$ gedeelte van 16 sch. = . . .	0 „	4 „	0 „
Het tapijt zelf, dat even zoo groot is als *de slag voor Bergen op Zoom*, werd aan JAN DE MAECHT betaald met. .	192 „	0 „	0 „
Samen	274 £	19 sch.	3 gr.
of	*f* 1649,77^5.		

De slag voor Lillo[1]) werd zeker kort na het vorige tapijt door dezelfde personen in beeld gebracht. De kosten waren als volgt:

Opneming van den plaatselijken toestand: $^1/_3$ gedeelte van 28 £ 13 sch. 4 gr. =.	9 £	11 sch.	1 gr.
Teekenen van het patroon, wat VROOM in Juni 1596 te Antwerpen deed	27 „	11 „	8 „
Schilderen van het patroon . . , ...	10 „	16 „	8 „
Letteren van het patroon: $^1/_4$ van 16 sch. =. . . .	0 „	4 „	0 „
Voor twee kussens, die VROOM voor zijne vrouw geschonken werden	3 „	0 „	0 „

1) 30 Mei 1574. VAN METEREN fol. 92 en VAN DE GRAFT p. 173.

Papier en verf: de helft van 1 £ 11 sch. 6 gr. = . .	0 £ 15 sch. 9 gr
Trakteeren van schilders, reizen, porto's: $^1/_5$ gedeelte van 26 £ 13 sch. 4 gr. = ...	5 „ 6 „ 8 „
Tapijtwerk	137 „ 5 „ 0 „
Samen . .	194 £ 10 sch. 10 gr.
of . .	*f* 1167,25.

Het in de rekening volgende tapijt stelt voor de historie van *het beleg van Veere of de slag voor het fort de Haak* (op de Noordkust van Walcheren, thans verlaten). Hiervóór werd er reeds met een enkel woord op gewezen, dat men zich van het hier afgemaalde beeld eene verkeerde voorstelling heeft gemaakt. Van dit doek, dat stellig voor twee bepaalde muurvlakken (ter weerszijden van den schoorsteen?) in twee stukken vervaardigd werd, is de kleinste helft aanvankelijk beschreven als te zijn eene voorstelling van het vertrek van den eersten Arnemuidschen koopvaarder naar Oostindië. [1]) Daarna kwam men de waarheid wat dichter nabij door de vermelding, dat het stuk was doorgesneden om twee vakken bij den schoorsteen te vullen, en *dat het duidelijk te zien was, dat deze twee afgescheidene stukken één geheel uitmaakten*, waarom dan ook het laatste geen bijschrift heeft. [2]) Men noemde toen de voorstelling van het doek eene andere mislukte poging der Spanjaarden om Middelburg te ontzetten, 10 October 1574 (! — Middelburg ging 20 Februari te voren reeds over), totdat Mr. VAN DE GRAFT, het een zoowel als het ander verwerpende, de verzekering gaf, dat het twee afzonderlijke stukken zijn, waarvan het grootste den slag voor Rammekens van 28 Februari 1573 voorstelt. En dat gevoelen werd blijkbaar ook door de regeering gedeeld, toen zij dien zoogenaamden slag voor Rammekens in 1867 op de Parijsche wereldtentoonstelling exposeerde, terwijl het andere gedeelte de minder groote eer genoot van te Middelburg voor tochtscherm gebruikt te worden. [3])

Zonder ons nu te verdiepen in de meerdere of mindere overeenkomst van het beeld met de geschiedkundige beschrijving van het feit bij Rammekens, had toch naar mijne meening de landzoom op het doek een onoverkomelijke hinderpaal voor deze opvatting moeten zijn; immers het land van Walcheren aan de Zuidkust is reeds in teekening afgebeeld op het doek van JAN DE MAECHT, en hoe geheel anders is het daar als op dit tapijt! Bij vergelijking springt het verschil dadelijk in het oog. Of nu de beide thans bestaande brokstukken inder-

---

[1]) DE LA RUE p. 94.
[2]) DE KANTER en DRESSELHUIS p. 83 en 84.
[3]) Mr. VAN DE GRAFT p. 190.

daad de twee deelen zijn, die als *het beleg van Veere of de slag voor den Haak* gemaakt werden, heb ik door opneming van de beide doeken niet kunnen nagaan, omdat de grootste helft bij het Departement van Binnenlandsche Zaken, of wellicht te Amsterdam in het Rijksmuseum [1]) berust. Alleen het kleine gedeelte heb ik kunnen onderzoeken. Het heeft binnen de boorden eene hoogte van 2.75 M., dus ongeveer gelijk aan de hoogte, die Mr. VAN DE GRAFT van het andere stuk opgeeft, bij eene breedte van 1.87 M., of met den aan weerszijden zich bevindenden vasten rand 2.19 M. Voegt men nu hierbij de totale breedte van het andere deel, dan verkrijgt men 2.19 + 3.73 = 5,92 M. Dat is te veel, want het doek werd 8 ellen of 5.60 M. breed gemaakt. We mogen echter betwijfelen, of de boorden die Mr. VAN DE GRAFT van het grootere deel gemeten heeft, die zijn, welke de vervaardiger er om heeft gemaakt; aan den boven- en onderrand van het kleine doek zijn ook veranderingen aangebracht, en als de boord van het groote stuk aan de zijden ook op 16 cM. wordt gesteld, dan komt de rekening vrij wel uit, we krijgen dan nl. 2.79 + 1.87 + 4 × 0.16 = 5.30 M. (De tapijten zijn alle eenigszins gekrompen). Ook eene vergelijking van de totale breedte van het binnenwerk van beide stukken, 2.79 + 1.87 = 4.66 M., met de breedteafmeting van het patroon (dat wel op de ware grootte van het tapijt zonder rand zal geteekend zijn), 5 M. ruim, wijst er op, dat we met de in de rekening bedoelde tapijtstukken te doen hebben. Zoo men de afbeeldingen der beide tapijten bij VAN DE GRAFT [2]) naast elkander plaatst, en ze vergelijkt met de beschrijving van het geschiedkundige feit bij VAN METEREN [3]), zal men zich volkomen kunnen verzekeren van de juistheid mijner stelling.

---

1) Volgens Mr. VAN DE GRAFT bevonden zich drie der zeven tapijten in 1869 in het gebouw van het departement van Binnenlandsche Zaken te 's-Gravenhage. Zoo ik wel ben ingelicht, berusten twee van die drie stukken thans in het Rijksmuseum.

2) Tot mijn leedwezen bleek het onmogelijk in dit tijdschrift eene afbeelding der beide stukken op te nemen, en moet ik dus de lezers verwijzen naar de reproducties bij VAN DE GRAFT.

3) fol. 82: „Tenselfden daghe seylde de vlote van Antwerpen af, om dat kasteel te kunnen ontsetten, „onder het beleydt van den heere van BEAUVOYS, die tot Nimmeghen den hertogh van ALBA besocht hadde, „van hem hooghelijcken gheloont ende bedanckt voor sijn goede diensten, van wien hem den gheheelen last „van de Zeelandtsche oorloghe belast was, met den colonel MONTDRAGON. Also den 5n Augusti van Antwerpen „met dese vlote ghevaren, soo heeft hy haer vertoont anderwerf op de Honte, zijnde een stercke vlote met de „proviand-schepen, maer verstaende het verlies van 't kasteel, hebben sy eenen anderen weg met dese vlote „moeten soecken. Waeromme ghevaren zijn voorby de stadt Vlissinghen ter zeewaert inne voorby Westcappel „ende Domborgh nae den Haeck varende by der Vere. Des princen vlote en was doen ter tijdt van gheen „soldaten versien, ter cause dat deselfde op de dijcken soo byoosten als bywesten Vlissinghen lagen, soodat „des koninghs vlote dien wegh sonder wederstoot passeerde. Dan de Zeelanders ofte princens vlote nam haren „wegh binnen door het Joncker-Frans-gat tot voor de stadt van der Vere. Ende het voorszeide krijghsvolck, „dat op de dijcken hadden gheleghen, werdt nae de stadt van der Vere gevoert, uyt welcke stadt langhs „den dijck uytvallen na den Haeck deden, alwaer MONTDRAGON hem alreede beschanst hadde, tegen wien „op eenen namiddagh wel vier uren lang geschermutseert werdt, maer op den avondt werden sprincen volck „naeghejaeght tot de poorten van der stadt Vere.

Het doek werd vervaardigd door HEYNDRICK DE MAECHT na den dood zijns vaders († 29 November 1598) voor eene som van	135 £	0 sch.	0 gr.
Het is ongeveer van gelijke afmetingen als *de slag voor Lillo.* VROOM was al weder de in deze onontbeerlijke man, die het beeld schiep ter hoogte van $4^1/_8$ — en ter breedte van $7^3/_8$ ellen. Hij werd voor zijn werk den $\frac{12 \text{ Juni}}{26 \text{ Augustus}}$ 1599 betaald met	18 „	2 „	6 „
Het patroon werd ook weder door denzelfden LEYMERS geschilderd. Zijne kwitantie is van 14 Juni 1600 ad . . .	13 „	14 „	6 „
Opneming van het terrein: $^1/_3$ gedeelte van 28 £ 13 sch. 4 gr. = ...	9 „	11 „	1 „
Andere kosten van trakteeren der schilders, reizen: $^1/_5$ gedeelte van 26 £ 13 sch. 4 gr. = ...	5 „	6 „	8 „
Vacatiën om het patroon aan te nemen: de helft van 26 sch. 8 gr. = ...	0 „	13 „	4 „
Voor papier: $^2/_3$ gedeelte van 26 sch. = ...	0 „	17 „	4 „
Voor het schilderen van de letters op het patroon door ALBRECHT EBELEN moet berekend worden: $^1/_4$ gedeelte van 16 sch. = ...	0 „	4 „	0 „
Samen . .	183 £	9 sch.	5 gr.
of . .	*f* 1100,82⁵.		

„Met behulp van de voorszeide Spaensche hebben BEAUVOYS ende MONTDRAGON een groote parthye van „haer provande uyt haer schepen op den Haeck gelost ende vandaer voorts met wagens in Middelborgh gebrocht.

„De smalle schepen van den prince werden binnen de plate oft zand gebrocht, die insghelijcx op eenen „namiddagh een schermutsinghe deden, den windt zijnde van den lande nae den Haeck toe, tegen de lichte „schepen des koninghs, die tegen haer uytquamen. Van wederzyden werdt dapper geschoten, sodat oock een „van 's konings smackzeylen geabordeert wert ende genomen.

„Daernae heeft men binnen der Vere toeghemaeckt eenighe brandtschepen om die na den Haeck onder „'s koninghs schepen te seynden, maer datselfde door eenen landtman aen des koninghs vlote ghewaerschout „zijnde, soo is de vreese onder hunlieden gekomen, sodat sy hebben de plaetse den Haeck verlaten, hebbende „maer twee derdeparten van haer provande noch ghelost. Des princen schepen, de smalle vlote, heeft haer van „binnen de zandtplate omtrent den Haeck vervolght, alwaer wederomme van beyde zyden dapper ghestreden „worde, gheduerende tot den donckeren avont toe, soodat men doen ter tijdt seer bescheydenlijcken de ysere „coghels uyt het geschut sagh aenkomen ende vlieghen, hetwelcke niet vele is geschiedt, ende dit gerchiede den „26 Augusti (1573). Daer bleef doodt don FELIX DE GOESMAN, sone van den grave van OLIVARES, met „andere van 's koninghs volck.

„Des princen groote schepen hebben die zeewaerts naeghevolght; de smalle vloote van de smackseylen „heeft ghepooght om van binnen door nae de quartieren van Vlissinghen haer te ontmoeten, maer quamen „wat te kort, ende alsoo voeren des konings vlote voorby Vlissinghen de Honte op nae Antwerpen. Maer „eenighe leeghe provandeschepen, hebbende voren opstaande halve cartouwen metalen geschut, werden ontrent „Vlissingen den wegh ondergaen: dies pooghden hun seer om te stranghen aen de Vlaemsche zyde, dan daer „wierde drie ofte vier van haer ghenomen. MONTDRAGON was voor gouverneur in Middelborg ende Arne-„muyden gelaten met 15 vendelen voetvolcx."

Het volgende tapijt, de historie van *het beleg voor Zieriksée*,[1]) werd mede door HEYNDRIK DE MAECHT vervaardigd en kostte	98 £	5 sch.	0 gr.
VROOM werd voor het patroon ter grootte van $16^1/_4$ ellen den 21 October 1599 voldaan met	13 „	5 „	0 „
Bovendien ontving hij eene deken ter waarde van . .	6 „	0 „	0 „
LEYMERS ontving voor het schilderen	8 „	6 „	6 „
Maar deze noemt het patroon hoog $4^1/_8$ en breed $4^1/_2$ ellen, samen $18\frac{9}{16}$ ellen, eene afmeting, die het tafereel ook zal gekregen hebben.			
Trakteeren der schilders, reizen, porto's: $^1/_5$ gedeelte van 26 £ 13 sch. 4 gr. =.	5 „	6 „	8 „
Vacatiën om het patroon aan te nemen: de helft van 26 sch. 8 gr. = ...	0 „	13 „	4 „
Papier: $^1/_3$ gedeelte van 26 sch. = ...	0 „	8 „	8 „
Voor het schilderen der legende op het patroon ontving ALBRECHT EBELEN $^1/_4$ gedeelte van 16 sch. =. . . .	0 „	4 „	0 „
Samen . .	132 £	9 sch.	2 gr.
of . .	*f* 794,75.		

Het laatst vervaardigde tapijt is het schoorsteenstuk „*Het wapen van Zeeland en van de steden van die provincie*". Het is 1 £ per el duurder geweest dan de overige tapijten, doch ook volgens verklaring van HEYNDRICK DE MAECHT, aan wien het werk schijnt opgedragen te zijn, een van de beste stukken. Zijn dood in 1602 was de oorzaak, dat het door hem aangevangen werk bij zijne weduwe, FRANCIENKEN OOBRYE, werd voltooid. Evenals van den slag voor Rammekens blijkt ook van dit tapijt, dat er twee, wellicht drie, ontwerpen zijn gemaakt. Immers in de bijlagen vinden we eene kwitantie van ALBRECHT EBELEN voor een stuk te maken aan de schouw ad . . . . . 1 £ 12 sch. 0 gr.

Een dito van JERONIMUS HERMANS, dd. 11 Maart 1603, voor een stuk tapijt voor de schouw ad . . . . . 6 „ 13 „ 4 „

Een dito van den bekenden KAREL VAN MANDER[2]),

1) October 1576. VAN METEREN fol. 102 en VAN DE GRAFT p. 180.

2) Hij heeft ook voor den koning van Denemarken tapijten geteekend; zie Kronijk van het Hist. Gen. 1856 p. 62, 1857 p. 327.

toen te Haarlem woonachtig, 1603, voor het teekenen van het patroon van het wapen van Zeeland ad	23 £	0 sch.	0 gr.
Dit laatste alleen werd geschilderd n.l. door HUYBRECHT LEYMERS. Zijne kwitantie is van 15 December 1603 . . .	13 „	0 „	0 „
Andere kosten, als: papier, porto's, reizen.	3 „	19 „	0 „
Tapisserie	69 „	0 „	0 „
Samen . .	117 £	4 sch.	4 gr.
of . .	*f* 703,30.		

Totaal bedrag der zes tapijten: 1157 £ 2 sch. 5 gr. of *f* 6942,72[5].

Waar de beide schilderstukken, waarvan ook in de bijlagen gesproken wordt, zich thans bevinden, kan ik niet mededeelen. Eveneens is mij onbekend, of de namen van de schilders, de prijzen en de voorstelling dier schilderijen reeds vroeger gepubliceerd werden.

Voor het collationeeren der afschriften verleende de rijksarchivaris in Zeeland mij zijne hulp.

BIJLAGE A 1.

Extract uit de notulen der Staten van Zeeland. [1])

30 July 1591.

Belegerijnge ende slach voor Bergen.

Is geresolveert, dat men op den cop, te schencken aen den gouverneur MORGAN, zal doen dryven het belegh van Bergen op den Zoom, ende is die tresorier VALCKE gelast te doen maken een schilderie van de slach voor Bergen voorscreven in 't jaer 1574 by BOISOT ende JULIAEN ROMERO, tapijtsgewyse gemaeckt, om te mogen hangen in de raedcamer ende elders.

BIJLAGE A 2.

Uit eene lias acquitten van den tresorier VALCKE over 1594 betreffende convooien en licenten. [2])

Monsieur le tresorier, Uwer E. schryvens van 17 November is my wel ter handt commen, daeruuyt ic UE. meyninghe genochsaem verstaen hebbe. Ick en meyne soe subit van UE. niet gescheyden te hebben, maer die sieckte overviel my seer sterck, soedat ick se daer niet langher en dorste verbeyden, dan, Godt sy geloeft, opt weeromme reysen op water heeft se begoest te verlaeten, ende thuis commende is al achterbleve door Godts genade.

Aengaende den prijs, waervoor ick die tappisserye soude moeghen maecken om eere ende danck daeraen te behalen, hebbe ic UE. selve mondelinghe geseyt is dry ponden Vlaems voor delle, daer niet in begrepen den oncost van de patroonen, want die patroonen en dienen niet om eenich ander werck naer te maecken als UE. selve wel can consideren; dan soe menheeren hun willen laeten genueghen met werck, gelijck andere hun soudén moeghen maecken, soe ben ic gereet menheeren UE. oock te dienen voor denzelven prijs, daer andere hunlieden

[1]) Ofschoon reeds vroeger gepubliceerd, wordt dit stuk volledigheidshalve ook hier opgenomen.

[2]) Ook de Bijlagen A 3—7 zijn aan deze lias ontleend.

voor sullen cunnen gedienen. Dan alsulcken werck, *dat dient tot eere ende lof van de landen als oock tot een eerbighe memorie voor die nacomers* [1]), en behoort men naer mijn beduncken niet te ontrecken hettgene hun dient tot siraet, want alsulcke tapisserye soewel dienen tot dien dienst ende heerlijcheyt van de landen als eenighe andere sirraeten. Ick ben wel verseckert, soet menheeren slechter doen maecken, dat hun leet sal sijn, als syt sullen gemaeckt sien. Haddet mijnheeren goet gedocht, het hadde seer wel te passe gecommen om dat stuck nu te maecken, want ick exterordinaris bequaemheit nu daertoe hebbe. Het waere my een gevenst geluck, moecht ic die landen ende UE. eene aengenamen ende bequamen dienst doen.

Den admirael JUSTINIS ende graef JAN hebben tot mynen huyse geweest ende hadden wel willen den patron sien van den slach van Berghen. Ick hebbe hun belooft die van UE. te ontbieden, soet UE. belieft hem leveren aen Sr. GOOSAERT SIMAY, die sal en aen my bestellen; soe den admirael ende den grave die gesien hebben, sal ick hem terstont wederomme aen UE. overseynden. Die rekeninghe van den patron sal Uwe E. hierinne vinden, dewelck ic gestelt hebbe, sonder dat daer yet op te seggen can vallen, want ick wel can beweyssen, dat ic soe veele daervoor betaelt hebbe, ende dat met dieghene, diet ghelt van my ontfanghen hebben.

[2]) . . . . . .

. . . . . .

Hiermede een eynde maeckende, presenteere ic mijn recommandas in UE. goede gratie, biddende den almoeghende Heere,

Monsieur le tresorier, UE. te willen verleenen een lanck ende gerust leven. Desen 27 Novembris anno 1592 in Delft.

UEdelheyts gewillighe dienar
(get.) FRANCHOYS SPIERINCX.

Op de vierde bladzijde staat als adres:

Monsieur
Monsieur JACOB VALCKE
[Treso]rier-generael van
[Zeel]ant tot
Middelburch.

---

1) De cursiveering is van mij.

2) Volgt een passage over eene plant, die de briefschrijver voor den tuin van den heer VALCKE wil overzenden.

BIJLAGE A 3.

Extract uute notulen, gehouden durende die dachvaert der heeren Staten van Zeelant, geleght tegens den XVIen December 1592.

XVen Aprilis 1593.

Die tresorier VALCKE heeft vertooght, hoedat hy was overcommen opt believen van de Staten met zeker tapitsier tot Delft om die tapitserye van de slach van Bergen te doen maken op den voet over lange gesien: Is goetgevonden die zulcx te doen voorderen.

Concordat collatione facta per me:
(get.) C. ROELS [1]).

BIJLAGE A 4.

Monsieur le tresorier, Ick hebbe verstaen van Sr. GOOSSAERT SIMAY, dat Uwe Edelheyt begheert te sien den boort, tot welcken eynde ic UE. denselven seynde om UE. advis daerop te hooren, denwelcken U sal believen metten den alderiersten duer SIMAY wederomme te seynden, oft anders ic soude daer gebreck aen hebben; soe onse kermisse niet voorhanden geweest hadde, het en waer niet wel moeghelijck soe langhe te derven. Die verfkens sal ic oock op haer behoorlijcke plaesse schryven ende UE. dan oock overseynden om van gelijck UE. advis daerop te hebben. Hier is by een contrackt, dat UE. sal believen te doen naeschryven, soet UE. soe bevalt, ende my een geteeckent overseynden ende behouden dit voor UE. Overmidts het gheen gemeyn werck en is, soe wort dit gemeynelijcken soe gedaen. Het ghelt sal UE. believen aen SIMAY te doen tellen ende sal voor goede betalinghe strecken. Hiermede een eynde maeckende, recommandeer ic my in UE. goede gratie,

Monsieur le tresorier, biddende den Almoegende Uwe Edelheyt te verleenen een lanck ende gerust leven.

Desen 8 Juny anno 1593 in Delft.

UE. gewillighe diener
(get.) FRANCHOYS SPIERINCX.

Op de vierde bladzijde staat als adres:

Aen mijn heere
[JACOB V]ALCKE, tresorier
[generael v]an Zeelant tot
Middelburch.

---

1) In dorso van dit stuk staat: »23 Aprilis 1593"; dit is blijkbaar de datum van afgifte van het extract.

BIJLAGE A 5.

Ick JACOB VALCKE, tresorier-generael van Zeelant, als daertoe gedeputeert van wegen die heeren Staten van Zeelant, bekenne mits desen, besteet te hebben aen FRANCHOYS SPIERINCX, tapissier tot Delff, om te doen maecken voor die heeren Staten voorseid, soo haest als hem mogelick sal sijn, een stuck fijn tappisserie den slach voor Bergen, lanck 11¼ ellen ende diep 5½ ellen, ende dat volgende den patroon ende boorden, die ick VALCKE voorseid hem hebbe doen maecken, ende die den voorseiden SPIERINCX ons al volmaect verthoont heeft, all totten pryse van drie ponden Vlaems voor delle van de tappisserie soo voor de hant als voor de stoffen. Dies soo moet den voorseiden SPIERINCX dat maecken op dieselve deucht van de tapisserye van Diana, die hy ons verthoont heeft, present monsieur REYGERSBERGHEN van der Vere, al van fyne ende dopirolle syde, ende fijn saeyetten. Daerop ick VALCKE hem contant sal doen betaelen op goede rekeninge de somme van tweentsestich ponden Vlaems ende andere tweentsestich ponden Vlaems binnen vijff maenden naestcomende, ende die reste op de leveringe vant voorseide stuck. Ende al wat hierop betaelt sal werden, sal men stellen op den rugge vant jegenwoordige contract. In teeken der waerheid zonder arch ofte list hebben wy hier aff doen maecken twee gescriften van éénen inhoudt [1]) ende gelijck, die ondertekent met ons eyghen handt desen VIII Juny anno XV^C drientnegentich.

(get.) JACOB VALCKE.

BIJLAGE A 6.

Anno 1595 den 24 Meerte.

Declaracie van de rekeninge van de tapijtcherie den slach van Bergen, gemaict door FRANCHOIS SPIERINCX.

In den eersten het stuck tapijtcherie is lanck 11½ ellen ende diepe 5⅝ ellen, is tsamen 64$\frac{11}{16}$ ellen, tot £ 3 delle bedraecht £ 194. 1. 3.

Item de patroon, groot 40 ellen, cost alles. . . . . „ 26. 13. 4.

Item de boorden, groot 27½ ellen, costen alles . , . . „ 9. 3. 4.

---

[1]) Het andere „gescrift van éénen inhoudt", geteekend door FRANCHOYS SPIERINCX, is ook aanwezig. Aan den voet daarvan staat: „Dubbel van desen onder mijn signature gegeven aen GODERT SIMAY voir SPIERINCX den 17 Juny 1593", en aan de achterzijde: „Hierop ontfangen by my GOOSAERT SCHIMEY desen 17 Juny 1593 twee ende tsestich pont Vlems. . . . . £ 62. 0.—"

Item den 12 Meerte anno 1592 gereyst tot Middelborch om te toonen zeker patroonen aen Mijnheer VALCK ende Mijnheer REIERSBERGE, met gaen ende keeren 6 dagen, verteert alles de somme van	£	1.	10.	—
Item 24 Mey anno 1592 gereyst metten schilder ende zynen cnecht, met gaen ende keeren 10 dagen, verteert . . .	„	5.	—	0.
Item primo Juny gereyst tot Middelborch om de patroonen te laeten sien, met gaen ende keeren, verteert	„	1.	5.	—
Item de schilder met zynen knecht voor 10 dagen vacasie, tot 6 schellingen 8 sdaechs	„	3.	6.	8.
Item gevachert by my FRANCHOYS SPIERINCX in de 3 reysen 21 dagen, tot 5 schellingen daechs, is	„	5.	5.	—
Item aen den erbeider ende clauwieren, hem betaelt . .	„	—	3.	4.
Somma. .	£	246.	7.	11.

(get.) FRANCHOYS SPIERINCX.

Heer tresorier VALCKE, Wy ordonneren U te betalen aen FRANCHOYS SPIERINCX, tapetsier, ter causse als voren de somme van tweehondert sessenviertich ponden seven schellingen elff grooten Vlaems, ende bringen mits desen zynen quictantie; sal U in uuytgeven passeren, daer ende zoo behoort. Aldus gedaen int hoff van Zeelandt tot Middelborch den XXV Marty 1595.

£ 246. 7. 11. (get.) J. FLORISSE. JOH. HUYSSE. J. ZUYTLANDT.

Registrata int ordonnantiebouck van den tresorier folio XLVI.

Ter ordonnantie van de Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeelandt.
By my

(get.) C. ROELS.

Op de tweede bladzijde staat:

Ick FRANCHOYS SPIERINCX bekenne midts desen ontfanghen te hebben van mynen heere tresorier VALCK duer ordonnantie van de heeren Staeten general van Zeelant de somme van tweehondert sessenviertich ponden seven schellingen elf grooten Vlaems, volchende de ordonatie aen dander syde staende. In tecken der waerheyt hebbe ick didt geschreven ende geteeckent desen 26 Merten 1595.

(get.) FRANCHOYS SPIERINCX.

BIJLAGE A 7.

Den 12 April anno 1595.

Betaelt aen HANS LA ROES £ 1. 12. 8. voor 24½ ellen canifas om tstuck tapijtcherie den slach van Bergen te garniceren, cost 8 stuvers delle. . . . . £ 1. 12. 8.

Voor ditto stuck, groot 64½ ellen, te garniceren, tot 3½ grooten delle . . . . . „ — 18. 10.

Voor clauwieren ende erbeyt van ditto stuck te doen hangen op de sale van zyne Excellentie, 3 schellingen 4 grooten. . . . „ 0. 3. 4.

Somma . . £ 2. 14. 10.

(get.) per me GOOSAERT SIMAY.

Heer tresorier VALCKE, Wy ordonneren U te betaelen aen GOOSAERT SIMAY ter caussen als vooren de somme van twee ponden vierthien schellingen ende thien grooten Vlems, ende bringen dese met behoorlijcke quictantie; zal U sonder zwaricheyt in uuytgevèn geleden wordden, daer en soo behooren sal. Aldus gedaen int hoff van Zeelandt tot Middelburgh den XIIen Aprilis 1595.

(get.) PIETER DE RIJCKE. J. FLORISSE. D. JACOBI.

2 — 14 — 10

Registrata int IIe ordonnantiebouck van den tresorier folio XLVIII verso.

Ter ordonnantie van de Gecommitteerde Raeden van de Staten van Zeelandt.
By my (get.) C. ROELS.

Welke somme van twee ponden veertien schellingen thien grooten Vlaems ¡ck onderscreven bekenne van dheere tresorier VALCKE ontfangen te hebben desen XVen Aprilis 1595.

£ 2 — 14 — 10. (get.) per me: GOOSAERT SIMAY.

BIJLAGE A 8.

Extract uit de „XII Reeckeninghe van de convoyen ende licenten van den tresorier-generael van Zeelant Mr. JACOB VALCKE, ingaende den 1 Aprilis XVC vier ende tnegentich ende eyndende den lesten Marty XVC vijff ende tnegentich".

folio CXLVI verso.

NOTA. Sy verdacht dese tapitserie tot dienste

Aen FRANCHOYS SPIERINCK, tapeschier, woonende tot Delff, de somme van tweehondert zes ende veertich ponden seven schellingen elff grooten Vlaems, over

n den lande vol-
ens de resolutie
n de Staten wel te
ewaren. (*Andere*
hand) Zedert is
ebleken by rece-
sse ende attestatie
n de deurwaerder
ANS VAN ROUBER-
EN in date den
III October 1598,
t de voorseide
apijtserie onder
eer andere meu-
en, den lande an-
ommende, onder
jn bewaringhe zijn
laste van den
ade int lochiment
n Zyne Excellen-
e, lighende de
orseide attestatie
archivis hier ter
mer.

tmaecken van seecker stuck tapescherie van de slach voor Bergen op Zoom, geschiet in den jaere LXXIIII, ende andere oncosten daerop gevallen by declaratie, ordonnantie van den XXV^en^ Marty XCV ende quitantie II^C^ XLVI £. VII sch. XI gr.

Aen GOSEN SEMEY de somme van twee ponden veertien schellingen thien grooten Vlaems, over tbesetten van de voorschreven tapescherie met canifas ende ander behouften. By declaratie, ordonnantie van den XII^en^ Aprilis XCV, ende quitantie. . . . . , ... II £ XIIII sch. X gr.

2 — 14 — 10 —

BIJLAGE B.

Uit eene lias acquitten van den tresorier VALCKE over 1596 betreffende convooien en licenten.

Declaratie van verschot van penningen ende oncosten, gedaen by den tresorier van Zeelant op diverschen tyden ende occasiën ten dienste van den lande, raeckende dadmiraliteyt, als volgt:

Den XVII^en Augusty XCV met dheeren burgemeesteren van Middelburg, Vlissingen ende Vere geweest voor Rammekens up ende met den schepe van capiteyn LONCKE met den tapitsier, schilder, JOOS DE MOOR ende andere, om te bewerpen tpatroon van een tapisserie van tbranden van de Spaensche azabres anno LXXIII geschiet voor ende omtrent Rammekens, ende betaelt over provisie van spyse ende dranck aldaer mitsgaders wagenhuere . . . VIII £ XV sch.

Aen tbootsvolck voor hun drinckgelt . . . . . I „ XIII „ IIII gr.

Summa facit . . X £ VIII sch. IIII gr.

Die voorschreven tresorier VALCKE wordt geconsenteert mits desen in uuytgeven te mogen bringen de voorseide thien ponden acht schellingen vier grooten Vlems; ende sullen hem sonder swaricheyt in uuytgeven geleden worden, daer ende soo behoort. Aldus gedaen in thoff van Zeelandt tot Middelburgh den XXX^en July 1596.

£ 10 — 8 — 4

(get) D. JACOBI. JOH. HUYSE. JUSTAES ADRIAENSEN.

Registrata int ordonnantiebouck van den tresorier folio CLXII.

Ter ordonnantie van de Gecommitteerde Raeden van de Staten van Zeelant.
By my
(get.) C. ROELS.

Desen X £ VIII sch. IIII [1]) gr. zijn by my van toonder ontfangen den XIII^en December 96.

(get.) JACOB VALCKE.

---

1) In het hs. staat VII.

BIJLAGE C 1.

Uit eene lias met etiquet, waarop staat: „Dierste ende leste rekeninghe van wylen den heer tresorier VALCKE, nopende tprovenu, gecomen van diversche comptoiren, soe van paspoorten, faulten ende abuysen van convoien ende licenten, daeruuyt de tapitseriën ende andere nottelicheden geproveniëert ende gemaect sijn".

Ie ende laetste Rekenijnghe van den tresorier VALCKE nopende de paspoorten ende faulten van commisen van de licenten ende convoien de anno XV^C^XCVII ende te vorens, daerjegens de tapitserie ende eenige andere oncosten daerjegens gevallen.

Voor de camere.

Aan het hoofd van deze eerste bladzijde staat:

Overgebracht by CRISTIAEN VERMUYEN, als onderwinder van den sterffhuyse van d'heer tr(e)sorier VALCKE saliger, ter Rekencamer van Zeelant; ende heefft in de qualiteyt als booven gedaen den gerequireerden eet volgende dinstructie der voorschreven camer den XIIIIen Juny 1605.

Ie ende leste Rekeninge ende bewijs, die doende zijn de weduwe ende erffgenaem van wylen den heer tresorier mr. JACOB VALCKE saliger memorie aen de Edele heeren van de Rekencamer in de rekeninghen van Zeelant van alsulcken ontfanck als

. . . . . .

mitsgaders van de betalinghen daertegens gedaen vermogens de resolutiën ende appostille, hiervooren transschreven [1]), ende op yder partye hiernaer geëxhibeert in ponden, schellinghen ende grooten Vlaems.

. . . . . .

. . . . . .

1) Hier wordt gedoeld op het aan de rekening voorafgaands „Extract uutte elffste ende leste generael rekeninghe wylen Mr. JACOB VALCKE saliger memorie, in zijn leven tresorier-generael ende raidt van Zeelandt folio CXV verso", waaruit blijkt, dat „tprovenu" van zekere inkomsten „specialick gedestineert ende geëygent is tottet maken van eenighe tapitsseriën historiale van eenighe heerlicke exploicten van oorloghe hier te lande geschiet, ter eere van den lande ende tot meubleringe van het logijs van Zyne Excellentie alhier".

Uuytgheven jegens den voorschreven ontfanck. Ende eerst over tmaken ende besteden van vijff stucken tapitsseriën voor thoff van Zeelandt tot het logement van Zyne Excellentie, wesende het eerste stuck van den slach voor Rammekens, het tweede den slach voor Lillo, tderde de eerste ende tweede partye van den Haeck by der Veere, tvierde van tbelech van Zierickzee ende tvijfde wesende de wapen van Zeelandt ende van de steden.

Dese ende naegelegen partyen werden aengenomen ter goeder trouwen ende ten goeden bevijnde, mitsgaders by sekere particularisatie ende articulen, gehouden tusschen de wedue van HEYNDRICK DE MAECHT, soe by JAN DE MAECHT als HEYNDRICK DE MAECHT ter eenre gehouden met de wedue van wylen den heer tresorier VALCKE, inhoudende de de somme van sevenhondert negen ende tachtentich ponden twee schellingen vijf grooten, soe over de principale stucken van de tapitserie als diversche oncosten, daerop gevallen, medebrengende volcomen quitantie hier overgelevert.

Aen JAN DE MAECHT, tapitsier, de somme van eenhondert twee ende tnegentich ponden Vlaems, ende dat over tmaken van een stuck fijn tapijts, daerinne gewrocht den slach van Rammekens, lanck XI ellen en halff, breet V ellen en halff ende een halff vierendeel, makende tsaemen LXIIII ellen, hem besteedt naer advenant van drie ponden Vlaems delle, blijckende by bekentenisse van denzelven MAECHT ende attestatie van HANS VAN ROUBERGEN, deselve tapijtsserie van wegen den lande ontfanghen hebbende, dus hier dezelve. . . CXCII £

Notandum dat de recepisse van ses stucken tapyten van ROUBERGEN, berustende onder denselven, in datum den XIIen Juny 1605 is berustende in archivis dezer camere.

Aen denselven de somme van eenhondert zeven ende dertich ponden vijff schellingen Vlaems, voor tmaken van een stuck fijn tapijts, daerin gewrocht is den slach van Lillo, lanck acht ellen, breet vijff ellen en halff ende een halff vierendeel, tsamen XLV ellen ende drie quart, voor den loon van drie ponden Vlaems delle, dus hier dezelve. . . . . CXXXVII „ V sch.

Notandum dat achtervolgende den inventaris ofte recepisse van ROUBERGEN dit stuck tapijts in twee partyen stact.

Alnoch betaelt aen HEYNDRICK DE MAECHT de somme van eenhondert vijff ende dertich ponden Vlaems, over tmaken van een stuck tapijts, daerop gevrocht is de historie van tbelech van der Veere, lanck acht ellen ende breet vijff ellen en halff ende een halff vierendeel, tsamen XLV ellen, voor den loon van drie ponden Vlaems delle, dus hier dezelve CXXXV „

Alnoch aen denselven de somme van acht ende tnegentich ponden vijff schellingen Vlaems, over tmaken van een stuck tapijts, daerop gevrocht is dhistorie van tbelech van Zierickxzee, lanck vijff ellen drie vierendeel ende een halff, ende breet vijff ellen en halff ende een halff vierendeel, makende tsamen XXXII ellen en drie vierendeel, voor den loon van drie ponden Vlaems delle, dus dezelve . XCVIII £ V sch.

Alnoch aen de weduwe van den voorschreven HEYNDRICK DE MAECHT de somme van negen ende tzestich ponden Vlaems, over tmaken van een stuck tapijts wesende de wapen van Zeelandt ende van de steden desselffs, tsaemen groot zeventhien ellen ende een quart, tegens vier ponden Vlaems delle, dus hier dezelve . . . . . LXIX „

In de quitantie ls in den text hier vergelevert; ende het stuck berus- ende in de reken- amer.

Betaelt aen mr. J. NICOLAI, schilder tot Leyden, de somme van achthien ponden Vlaems, ende dat over op douck te schilderen het heerlick ontset der voorschreven stadt Leyden, hem by den tresorier saliger van wegen den lande van Zeelandt besteedt volgens syne bekentenisse van den XXV^en July XVI^C drie hier overgelevert, dus dezelve . . . . . XVIII „

By affirmatie.

Item betaelt voor een lanck casken om de schilderie in te leggen III schellingen, ende van wagen- ende schipvracht tsaemen de somme van . VIII sch. IIII gr.

Prima somme van doorginele tapijtstucken VI^CXLIX „ XVIII „ IIII „

Dese ende aenge- en partyen wer- n hier aengeno- n ter goeder trou- n op de affirma- van de rendanten, sgaders volgende voorseide decla- e ofte specifica- gecrifiëert by gementioneerde etten, meest ge- steert by de re- ctive schilders e conterfeyters van hare moyte, ieerde costen,

Ander uutgheven over oncosten, gevallen op de voorschreven vijff stucken tapijtsseriën.

Eerst op tstuck van den slach voor Rammekens ende Lillo, soo over teeckenen, ontwerpen van de patroonen als van schilderen, mitsgaders diversche oncosten ende vacatiën, gratuiteyten ende

reysgelt, beloofde propynen als andersins, sonder daer anders staet geappostilleert.

Alsoe tot dese stucken maer en dienen acht biljetten 1) ende quitantiën, beloopende maer ter sommen van XCIX £ XIII sch. II gr. 12 myten, dienende het negende biljet 2) op het artickel van IX £ XIIII sch. hiernaer gevougt folio 12 verso, ende sedert om deselffte redenen geredresseert.

anders daertoe gedaen, alles uuytwysende de bescheeden hier overgelevert, bestaende in negen billetten [1]) en [2]), die tsaemen bedraghen . . . . . XCIX £ XIII sch. II gr. XII m.

Sy geweten alleene de gementioneerde aff schilderingen ende patronen van de respective stucken sijn berustende; tsedert heeft den rendant Vermuyen overgelevert ter camere vijff stucken patronen, daervan teene dobbel is, verklarende geene meer onder den sterffhuyse te berustene, dus hier daerop ge(re)signert.

Item noch betaelt over d'affschilderen van de patroonen van tstuck van den Haeck by der Veere, als oock de patroonen van den slach van Zierickzee, mette vacatiën ende ander oncosten daertoe gedaen, volgende vier billetten [3]), daervan sijnde, hier geëxhibeert, tsaemen de somme van. . LIIII £ XV sch. II gr.

---

1) (a—h).

a.	Eene quitantie van P. BAHUET (z.d.) wegens verteeringen van H. VROOM in de Maecht te Antwerpen van 4—20 Juni (1596).		3 £ 13 sch. 4 gr.
b.	Eene idem van HEYNDRICK DE VROOM (z.d.) wegens reis- en verblijfkosten van 1—22 Juni (1596)		23 „ 18 „ 4 „
c.	Eene idem van HEYNDRICK DE VROOM (voor het teekenen van het patroon van den slag voor Rammekens).		16 „ 0 „ 0 „
d.	Eene idem van HUYBRECHT LEYMERS dd. 1597 Mei 15, voor het schilderen van de bataille voor Rammekens	19 £ 16 sch. 8 gr.	
	Idem van Lillo	10 „ 16 „ 8 „	
	Onkosten van papier en verven	1 „ 11 „ 0 „	
			32 „ 4 „ 10 „
e.	Eene quitantie van HUYBRECHT LEYMERS voor werk van 48 dagen aan het stuk van de bataille, die AELBRECHT geteekend had, en een gulden verschot dd. 1595 Juni 24		14 „ 16 „ 8 „
f.	Eene idem van HUYBRECHT LEYMERS voor het conterfeiten van het land van Walcheren (z.d.).		2 „ 0 „ 0 „
g.	Eene idem van ALBRECHT EBELEN (z.d.) voor het teekenen van het stuk van Rammekens		4 „ 0 „ 0 „
h.	Eene verklaring van H. VROOM (z.d.) van de ontvangst van eene deken en twee kussens (de deken is in een anderen post verrekend, zie hierna in noot 2 het negende biljet)		3 „ 0 „ 0 „
			99 £ 13 sch. 2 gr.

2) Het negende biljet betreft de deken (zie hierna bij r) en is 6 £ groot, die met de hierboven uitgetrokken 99 £ 13 sch. 2 gr. uitmaken een bedrag van 105 £ 13 sch. 2 gr. Hoe men nu aan die 12 mijten is gekomen, is niet opgehelderd kunnen worden. De post is doorgehaald en bijgeschreven, aanvankelijk luidd hij: 105 £ 12 sch. 10 gr.

3) (i—m)

Eene quitantie van HUYBERECHT LEYMERS dd. 1600 Juni 14, voor het schilderen van het patroon van den slag voor den Haak, breed $4\frac{1}{8}$, lang $7\frac{3}{8}$ ellen, makende $30\frac{1}{2}$ ellen à 9 sch.. . . . . 13 — 14 — 6

By sekere declaratie, by den rendant Vermuyen overgegeven.

Tsedert den rendant gehoort mitsgaders deur kennisse van eenige der auditeuren, transeat alhier de geëxtendeerde somme.

Item alnoch betaelt over verscheyden provianden, by de heeren medegevoert mette saloupen int visiteren van den Haeck, Rammekens, Lillo ende anders, dienende omme de patroonen te beworpen, mitsgaders over tvollen van de kelders met wijn ende medegenomen, alsoo men daerover tot verscheyden stonden telckens soo vier ofte vijff dagen heeft moeten vaceren met groote suytte soo van bootsvolck als anders, bedragende conform de declaratie [1]) hier overgelevert . . . . . XXVIII £ XIII sch. IIII gr.

Tsedert hierop gesien de declaratie, by den rendant overgegeven sijnde van verscheide natuere, wert alhier alleenlijck rakende 't stuck van de tapitsserye gepasseert de somme van ses ende twintich ponden derthien schellingen vier grooten Vlaems, ende sal nyettemin op de reste hierachter folio XVIII regardt genomen werden, als naar behooren.

Item dheer tresorier saliger heeft bovendien ter saken van desen dickwils geleden noch andere groote costen, nyet alleene in het tracteren tzynen huyse van de tapijtssiers, schilders ende andere daarmede gemoyt geweest sijnde, maer oock van in persoone ende door zyne Edele dienaers daerover te vaceren tot Leyden als tot Delft ende elders, mitsgaders ter saecken van desen ende anderssins tot dienste van den lande verschoten verscheyden penningen soo aen tport van brieven als anders, conform de deductie hier overgelevert [2]), daerop de Edele heeren een redelick insyen sullen gelieven te nemen ende sulcx te passeren, als naer redene ende discretie, stellende tzelve ter discretie van de Edele heeren . . . . XXVI £ XIII sch. IIII gr.

Nog voor idem van den slag voor Zieriksee, breed 4⅛, lang 4½, ellen, samen 18⁹⁄₁₆ ellen à 9 sch. . . . . 8 — 6 — 6
Nog voor 8 dagen vacatiën om de patronen aan te nemen en naar hier over te brengen . . . . . 0 — 26 — 8
23 £ 7 sch. 8 gr.

k. Eene quitantie dd. 1599 Juli 3 à 12 £ in voorschot van het werk bij i omschreven.

l. Eene quitantie van HENDERICK VROOM dd. 1599 $\frac{\text{Juni 12}}{\text{Augustus 26}}$ voor zijne vacatien „int afbeelten van de vlote van den Haeck" . . . . . 18 „ 2 „ 6 „

m. Eene quitantie van HENDERICK VROOM dd. 1599 October 21 „over teyckenen vant stuck van Zierickzee, groot XVI¼ ellen tot vier gulden delle. Noch twee dagen vacatiën tot XX sch. 's daechs. Item noch aen verteerde costen met scheepsvracht VIII sch. IIII gr." . . . . . 13 „ 5 „ 0 „
54 £ 15 sch. 2 gr.

NB. Deze quitantie staat op de achterzijde van een brief van H. DE VROOM aan H. DE MAECHT, „mijd een rool pampyer, wonende ynt Sellebrooskerck agter het stathuis tot Middelburch.

1) Is ook aanwezig, doch geeft niets meer dan in den tekst.

2) Op die deductie is de post door den rendant begroot op: 92 £ 14 sch. 8 gr.

By vier biletten hier overgelevert. 1)

Item noch betaelt over diversche bewerpen van patroonen mette cole ende affschilderen met syne coleuren van de wapen van Zeelandt ende hare omstandicheden volghende vyer billetten [1]) dairvan sijnde, hyer geëxhibeert, zamen de somme van . . XLVI £ XII sch. IIII gr.

Bij specificatie ende de biljetten hier overgelevert. 2)

Alnoch betaelt aen HEYNDRICK VROOM van diversche oncosten van(t) stuck van de Veere ende de Haeck achtervolgende de specificatie, inhoudende de somme van . . . . . IX „ XIIII „

II^a Somma over oncosten, op de voorschreven tapitseryen ende anders gevallen . . . . . IIᶜLXVI £ I sch. IIII gr. 12 m.

. . . . . .

. . . . . [3])

De rekening is geteekend door:

S. PARDUYN. J. SCHOTTE. NICOLAES CAUWE.
E. OLIFFPHANT. PR. WILLEMSE.
C. E. PORRENARE. J. VAN VOSBERGHEN.
My present P. COORNE.

---

1) (n—q)

n.	Eene quitantie van HUYBERECHT LEYMERS dd. 1603 December 15, voor het schilderen van het patroon van Zeeland		13 £ 0 sch. 0 gr.
o.	Eene idem van JERONIMUS HERMANS dd. 1603 Maart 11, voor het maken van een patroon voor een stuk tapijt voor de schouw		6 „ 13 „ 4 „
p.	Eene rekening van FRANSIEN OBRY wed. H. DE MAECHT (z.d.) voor:		
	1. papier	0 £ 5 sch. 0 gr.	
	2. briefport ende rollen, ontvangen van Dordrecht	0 „ 4 „ 0 „	
	3. reis- en verteerkosten wegens eene reis naar Haarlem als anderszins	3 „ 10 „ 0 „	
			3 „ 19 „ 0 „
q.	Eene quitantie van den schilder KAREL VAN MANDER, 1603, voor het teekenen van het patroon van het wapen van Zeeland		23 „ 0 „ 0 „
			46 £ 12 sch. 4 gr.

2) (r en s.)

r.	Eene quitantie van H. DE MAECHT voor eene deken (aan H. VROOM) voor het „ackederen van het stuck te maken van Syeryxes" (zie hiervoren blz. 86 noot 2) (z.d.)		6 £ 0 sch. 0 gr.
s.	Eene rekening van H. DE MAECHT van drie posten:		
	1. aan ALBERCHT voor een stuk te maken aan de schouw (z.d.)	1 £ 12 sch. 0 gr.	
	2. voor papier van drie stukken (z.d.).	1 „ 6 „ 0 „	
	3. voor vier rollen van schilder met letter (z.d.).	0 „ 16 „ 0 „	
			3 „ 14 „ 0 „
			9 £ 14 sch 0 gr.

3) Volgen nog uitgaven, andere zaken betreffende.

BIJLAGE C 2.

Uit dezelfde lias.

Rekenijnghe van FRANCIJNKEN OBRY, weduwe van HEYNDRICK DE MAEGHT, van diverssche tapisseriën, gemaeckt soo by JAN DE MAEGHT, heuren mans vader, als HEYNDRICK DE MAEGHT, haren man saliger, mitsgaders van noch een stuck, by deselve weduwe nair hair mans doot doen maken, alles tot behouve van het landt van Zeelandt, omme dairmede de sale van thoff van Sijn Excellentie alhyer te behanghen ende vercieren, eensamentlick van de oncosten dairop gevallen, alles gerekent in ponden, schellingen ende grooten Vlaems.

(Volgen de posten van de vijf tapijten, waarvan de omschrijving overeenkomt met die in C 1 reeds opgenomen) . (631 £ 10 sch.).

Oncosten op de voorschreven stucken gevallen.

Eerst betaelt aen AELBRECHT een schilderie voor een proevve van het stuck van Rammekens.[1])	IIII £. gr.		
Alnoch betaelt aen HUYBRECHT den schilder over het conterfeyten van het landt[2])	II „ „		
Alnoch betaelt aen den voorschreven HUYBRECHT LYMERS over het schilderen van het stuck van Rammekens, dat ALBRECHT eerst geteekent hadde[3])	XIIII „	XVI sch.	VIII gr.
Alnoch aen denselven betaelt over het schilderen van het voorschreven stuck van Rammekens, andermael getekent by HEYNDRICK VROOM[4]) . .	XIX „	XVI „	VIII „
Alnoch aen den voorschreven over het schilderen van het tweede stuck van den slagh voor Lillo, gheteeckent by HEYNDRICK VROOM[4]) . . .	X „	XVI „	VIII „
Alnoch betaelt aen HEYNDRICK VROOM over het bewerp ende teeckenen van de patroonen van den			

1) Zie blz. 86 noot 1) onder g.
2) „ „ 86 „ 1) „ f.
3) „ „ 86 „ 1) „ e.
4) „ „ 86 „ 1) „ d.

slagh voor Rammekens de somme van XVI £ Vlaems, dairin begrepen XX schellingen grooten voor den wijn besproecken [1]. . . . . XVI £. gr.

Dient mede hiernae op VI £ op tstuck van Ziericzee.

Alnoch hebben de heeren belast den voorschreven VROOM te ontbieden tot het ontwerpen ende teeckenen van het tweede stuck van den slagh voor Lillo, ende aleer hy begeerde te commen, weder vry gedefroyeert wesen ende bovendyen alle dage genieten XX schellingen grooten, hebben hem voor een schoonicheyt voor sijn huysvrouwe moeten vereeren met twee kussebladeren, dye gekost hebben [2] III „ „

Betaelt aen den voorschreven VROOM over negentyen daghen werckens int teeckenen ende stellen van den voorschreven tweeden patroon, te weeten van den eersten Juny totten XIX^en derselver incluys, gerekent van den dagh sijns vertrecx van Hairlem tot sijn wederkeeren derwairts tot XX schellingen grooten daeghs, compt. [3]. . . . . XIX „

Alnoch aen denselven betaelt drie ponden Vlaems voor drye daghen int wederkeeren tot Hairlem [3] . . . . . III „ „

Alnoch betaelt aen de weert in de Maeght van Antwerpen de somme van dry ponden XIII schellingen IIII grooten Vlaems, voor sooveel by HEYNDRICK VROOM aldair verteert gedurende den tijt, hy met tvoorschreven stuck doende was [4] . . III „ XIII sch. IIII gr.

Alnoch betaelt over de nairvolgende oncosten by VROOM verschoten, herwairts commende, te weten:

Wagenhuyre van Hairlem op den Haghe . . . . . IIII sch.

Onder weghe verteert . . . . II „

---

1) Zie blz. 86 noot 1) onder c.
2) „ „ 86 „ 1) „ h.
3) „ „ 86 „ 1) „ b.
4) „ „ 86 „ 1) „ a.

Voor vracht van den Haghe op Delft . . . . . VI gr.
Voor den ontbijt tot Delft . . I sch. VI gr.
Voor vracht tot Rotterdam . . VIII gr.
sMiddaeghs tot Rotterdam verteert III sch.
Voor vracht van Rotterdam op Middelburgh . . . . . II sch. VI gr.
Alnoch onderwege verteert . . V sch.
Bedragende tzamen [1]) . . . . . XIX sch. II gr.

Alnoch betaelt aen groot pampier totten maeken van dry patroonen, te weeten een by AELBRECHT ende dander by VROOM [2]) . . . . . XXXVI sch.

Alnoch betaelt aen verwe, ghebruyckt int schilderen van de voorschreven stucken [2]) . . . . XXVIII sch.

Alnoch betaelt aen HEYNDRICK VROOM voor oncosten int wederom keeren nair Hairlem [3]). . . XIX sch. II gr.

Oncosten op de stucken van tbelegh van der Veer off den Haeck, mitsgaders tbelegh van Ziriczee.

Item betaelt voor een deecken, dye mijn Edele heeren aen HEYNDRICK VROOM vereert hebben, present mijnheer HUYSSENS, dairvoren betaelt [4]) . . . . . VI £
Noch aen AELBRECHT betaelt } XXXII sch
Voor pampier van de dry stucken } [5]) XXVI „
Voor vier rollen te schilderen } XVI „
Comen dese pertykens tzamen te bedraghen IX £ XIIII sch.

Oncosten gevallen op het stuck tapijts van de wapen van Zeelandt.

Verschoten by HEYNDRICK DE MAEGHT aen pampier tot tvoorschreven stuck [6]). . . . . V sch.

1) Zie blz. 86 noot 1) onder b.
2) Deze posten zijn in de rekening van den rendant niet zuiver terug te vinden.
3) Zie blz. 86 noot 1) onder b.
4) „ „ 88 „ 2) „ r.
5) „ „ 88 „ 2) „ s.
6) „ „ 88 „ 1) „ p 1.

Item aen de rollen ende bryeven van Dordrecht tot het schilderen van deselve wapen [1]. . . . . IIII sch.

Item noch gereyst by HEYNDRICK DE MAEGHT nair Hairlem om te besteden tzelve stuck aen CHARLES VERMANDER met de cole te bewerpen, compt over sijn vacatyen soo voor tgaen als keren [2] . . . . III £ X sch.

Item by HEYNDRICK DE MAEGHT aen CAREL VAN MANDER over tbewerp ende schilderen met de cole van tzelve werck [3] . . . . . XXIII „ gr.

Item aen JERONIMUS HERMANSS., schilder tot Middelburch, over het Ie bewerp ende affsetsel met de cole van tvoorschreven stuck, dsomme van [4]. VI „ XIII sch. IIII gr.

Item noch betaelt aen HUYBRECHT LEYMERS, schilder tot Dordrecht, over het affsetten met de coleuren van het voorschreven patroon de somme van [5] XIII „ gr.

Somma van alle dese oncosten ende tapisseryen bedraghen ter somme van. . . . . VIIcLXXXIX £ II sch. V gr.

Ick ondergeschreven, weduwe van HEYNDRICK DE MAEGHT, tapissier, kenne mits desen ontfanghen te hebben uuyt handen van dye van den sterffhuyse van wylen d'heer tresorier mr. JACOB VALCKE saliger memorie de voorschreven somme van sevenhondert negenentachtentich ponden, twee schellingen, vijff grooten Vlaems. Oirconden desen geteykent met mynen eyghen naem ende handt, onderteyckent desen III dagh van September 1604.

(get.) by mie FRANSIENKEN OOBRYE de wede van HEYNDERIJCK DE MAECHT.

---

1) Zie blz. 88 noot 1) onder p 2.
2) „ „ 88 „ 1) „ p 3.
3) „ „ 88 „ 1) „ q.
4) „ „ 88 „ 1) „ o.
5) „ „ 88 „ 1) „ n.

BIJLAGE D[1]).

Uit eene lias acquitten van den ontvanger-generaal TEELLINCK over 1613.

Heer ontfangher-generael TEELLINCK, wy ordonneren U te betalen aen AMBROSIUS BOSSCHAERT, schilder, de somme van veertich ponden grooten Vlaems, tot voldoeninghe van een stuck schilderie, wesende den slach tusschen onse oirlochschepen ende de Spaensche galleyen van Spinola gheschiet[2]), dwelck van hem is ghecocht tot een cieraet van de raetcamer, welcke somme, mits overbrenghende dese mette quitancie, U sal gheleden worden in rekeninghe. Ghedaen int collegie van der admiraliteyt tot Middelburch den XXIII May 1612.
£ 40 — 0 — 0.

(get.) W. VAN SYPESTEYN. S. TENIJS. J. SCHAEP.

Registrata folio LXXXII.

Ter ordonnantie van den voornoemden Rade:
(get.) ADR. NICOLAI.

Geregistreert ter greffie van mijn E. M. heeren die Staten van Zeelant in haere E. M. ordonnantiebouck, geteickent met lettere A folio 196; actum den 25 Meye 1612.
(get.) J. VAN ROUBERGHEN.

Dese bovengenoemde somme van veertich ponden grooten Vlaems bekenne ick ondergeschreven ontfanghen te hebben uuyt handen van dheer ontfanghergeneael TEELLINCK desen 25 Mey 1612.
40. 0. 0. (get.) AMBROSIUS BOSSCHAERT.

---

1) Hoewel deze bijlage niet rechtstreeks op de Middelburgsche tapijten betrekking heeft, heb ik toch gemeend dit stuk, dat mij toevallig in handen kwam, en eveneens een bewijs bevat van de belangstelling der Staten van Zeeland in de vereeuwiging van roemruchtige daden, niet te moeten achterhouden.

2) 26 Mei 1603. Zie VAN METEREN folio 485 d. en 486 a en b.

PIETER NOLPE

1613/14 — 1652/53

DOOR

MR. CH. M. DOZY.

II.

---

98. PAUS INNOCENTIUS X.

apa Inocencio Decimo romano. | *Ætatis.* 72 *A°* 1644. |

Afbeelding (borstbeeld) van den paus en face, met knevel en langen baard, met de pauselijke kroon op het hoofd en een mantel hoog om den hals en over de schouders. Rechts het pauselijke wapen. Om het geheel een cirkel. Onder dezen op een vellum met cartouche bovenrand, vorenstaand opschrift.

br. 89 h. 113.

Deze plaat komt voor boven op een groot folio blad, dat tot opschrift heeft: de namen ende geboorte-plaetsen van alle de pausen, | enz.; de lijst beslaat drie kolommen, boven de middelste en onder het portret een zesregelig Hollandsch vers onder het opschrift: ramúm prætendit olivæ. | eene zinspeling op de duif met takje in den bek in het wapen.

1e staat: als voren.

2e staat: de duif in het wapen is vervangen door een adelaar boven een vos; in het onderschrift D e c i m o door u n d e c i m° en 72 *A°* 1644 door: 65 *A°* 1676.

Hier dient de plaat tot hoofd voor een folio blad met drie verzen op INNOCENTIUS XI, één van 36 regels in twee kolommen en twee tweeregelige, onderteekend J. v. V.

99.

J o h a n n e s V a n d e r R o s i e r e n v a n B r u g g h e, n u XV O c t o b e r A n n o M DC XLIIII o u t LXIII I a r e n, groote roos | in ovalen randlijst om het portret (borstbeeld). Dit half naar links gewend met kort krullend haar, opwaarts gestreken snor en breeden kinbaard. Een zeer groote, platte kraag bedekt grootendeels het gladde, toegeknoopte gewaad.

Onderaan (buiten het ovaal) links *P. Potter Pinx.*, rechts *P. Nolpe Sculp.*

br. 86 h. 105.

1e staat: het opschrift op witte randlijst, zonder roos

2e staat: als boven.

NB. Latere afdrukken zijn vol krassen en roestvlekken op de roos, de kraag en elders.

100—108.

Icones legatorum Monasterii et Osnabrugae existentium . . . . Amsterdam ap. A. VAN WAESBERGEN 1644.

In deze verzameling, waarvan een tweede uitgave verscheen bij ROMB. VAN DEN HOEVE te Amsterd. onder den titel: Pacificatores orbis Christiani etc. zijn de navolgende portretten van NOLPE; de twee uitgaven vertoonen alleen verschil wat het adres betreft, dat in de eerste bij de meesten is weggelaten, in de tweede steeds voorkomt. Zie v. SOMEREN Catalog. v. gegrav. portretten 1888 blz. 178.

100. *Frater Josephus Bergaigne episcopus Syluae | ducensis . . . . regiæ catholicæ | Maiestatis . . . . Legatus . . . |*, zevenregelig onderschrift. Borstbeeld een weinig naar links gewend, baard en snor weinig ontwikkeld, in geestelijk gewaad, met barret.

br. 130 h. 138 (marge ad 67 incl.)

101. . . . . *Dominus D. | Casparus de Bracamonte y Gusman, ... Regiæ Catholicæ Majest: | . . . Legatus . . . |*, zevenregelig onderschrift.

Borstbeeld een weinig naar rechts gewend, smalle knevel en sik, het haar hangt sluik af op den horizontalen halskraag, van den mantel is slechts de den rechterschouder bedekkende helft zichtbaar.

br. 129 h. 138 (marge ad 68 incl.)

102. *Franciscus a Donia, . . . Frisiæ . . . Legatus . . .* | , drieregelig onderschrift. Borstbeeld een weinig naar rechts gewend; het eenigzins krullende haar is achterwaarts gestreken, de snor is kort, de sik breed; gladde kraag op effen gewaad.

br. 130 h. 139 (marge ad 68 incl.)

103. *Johannes de Knuyt . . . . Zelandiæ . . . . Plenipotentiarius.* | , zesregelig onderschr.

Borstbeeld een weinig naar links gewend, krullend haar, sik en knevel kort, de gladde kraag is met kant omzoomd, het gewaad is gebloemd, op de borst hangt aan een keten een medaille St. Joris voorstellende.

br. 128 h. 139 (marge ad 67 incl.)

104. . . . . *Dominus* | *D: Claudius de Mesmes, Comes d'Auaux, etc.* | . . . . *Galliæ . . . Legatus . . .* | , zesregelig onderschr.

Borstbeeld een weinig naar links gewend; het haar hangt krullend neder op de lange gladde halskraag, die van voren aanéen sluit; knevel en sik zijn kort, het gewaad is effen met een sjerp onder de kraag over den linker schouder.

br. 130 h. 139 (marge ad 67 incl.)

105. *Guilelmus Ripperda, ... Transisa-* | *laniæ . . . . Legatus . . .* | zesregelig onderschr.

Borstbeeld een weinig naar links gewend; het haar hangt krullend neder op de gladde, met kant omzoomde kraag, knevel en sik zijn flauw; het gewaad is gebloemd.

br. 130 h. 139 (marge ad 66 incl.)

106. . . . . *D. D.* | *Abel Seruien Comes de la Roche des aubiers* | *Regi Christianissimo . . . . . Plenipotentiarius.* | , zesregelig onderschr.

Borstbeeld naar rechts gewend; het haar hangt krullend neder op de gladde, van voren toegesnoerde kraag, het gewaad is effen, snor en sik vallen weinig in het oog.

br. 129 h. 139 (marge ad 67 incl.)

107. . . . . *Dominus D.* | *Joannes Adlerus Salnius, ... Sueciæ . . . . Legatus . . .* | , zesregelig onderschrift, links onderaan in de marge *P. Nolpe sculpsit.*

Borstbeeld een weinig naar links gewend; het haar hangt krullend neder

op de met kant omzoomde kraag, de sik is spits, de snor kort en opwaarts gestreken; het gewaad is effen.

br. 129 h. 139 (marge ad 67 incl.)

108. *Isaacus Volmarus. I. V. D. Sacræ Cæsareæ Majestis* | . . . . . *Legatus,* | . . . | , zesregelig onderschr.

Borstbeeld een weinig naar rechts gewend in ovalen rand; het krullend haar is naar achteren gestreken; lange breede kinbaard, forsche knevel; het gewaad is gebloemd, de kraag glad en van voren aaneensluitend.

br. 126 h. 143 (marge ad 64 incl.)

109.

Vyt Toocht der — 'Stadt Hulst, op twee bladen.

Dit opschrift op een banderol, bovenaan rechts op het rechtsche blad onder een vellum, waarachter aan weêrszijden vlaggen, pieken enz. uitsteken en waarop in vier kolommen A tot X wordt toegelicht en de afwezigheid van *Den Gouverneur en den Grave mottry* wordt verklaard.

Het blad links vertoont links op den voorgrond een hooge muur, bovenop wappert de vlag en zijn eenige personen, aan den voet op en bij een ietwat begroeide hoogte een aantal toeschouwers, waaronder *Syn Hoogheyt* en *P. Willem* met gevolg. Op den achtergrond links *Hulst* en meer rechts drie forten. Over de geheele breedte van dit blad de uittrekkende Spaansche troepen; rechts op den voorgrond drijven twee mannen vee.

Op het blad rechts verwijdert het leger zich naar den achtergrond toe; links op den voorgrond eene marketentster met haar tent en toebehooren, den soldaten inschenkende, meer rechts een ruiter in draf door een hond aangeblaft en verder een man op zijn staf geleund; achterwaarts toeschouwers met wagens. Op dit blad links onderaan: *Rombout van den Hoeyen Excudyt*

br. 408 en 409 h. 263.

110. KAART VAN BRAZILIE op negen bladen.

brasilia | qua parte paret | belgis + | , groot opschrift op het bovenste middenblad in een driehoek, gevormd door van de beide bovenhoeken naar het midden afdalende bundels bogen, pijlen, lansen enz.; aan de beide boveneinden hangen trossen huishoudelijke zaken aan lussen, lager de wapenschilden, links van de Generaliteit, rechts van Nassau (zonder randschrift), in 't midden onderaan het gecombineerde wapenschild der Braziliaansche gewesten. Aan weêrszijden van den driehoek eenige inheemsche met name genoemde dieren. Onderaan over de geheele breedte van het blad jacht- en krijgstooneelen, links *Brasiliaennen*

Vrucht enz., in 't midden *de Bradery*, rechts *de Struys Iacht* br. 535 h. 395. Het bovenblad links vertoont tegen den bovenkant aan, over bijna de geheele breedte eene afhangende bloemen en vruchtenguirlande, daaronder in 't midden drie met name genoemde dieren en een cactus; dezen zoomin als de guirlande zijn van de hand van NOLPE. Op dit blad overigens de kaart van het land met de zeekust van links te halver hoogte tot onderaan in 't midden.

br. 540 h. 392.

Deze kaart beslaat van het middenblad links den grooten rechter bovenhoek en van het middelste middenblad den kleineren linker benedenhoek, voorts van de twee benedenbladen in 't midden en rechts een bovenste strook, resp. bijna en geheel over de volle breedte.

Van het middenblad links wordt de linksche helft ingenomen door eene zeer groote cartouche tegen den rand aan, rechts met wapentuig getooid, bovenaan prijkende met het Nassau'sche wapenschild door bloemen en vruchten omgeven; uit een hoorn daaruit spruitende komt een groote rookwolk te voorschijn. Boven dit alles op een breede banderol: Iohannes Mauritius . . . . | *hanc omnium, quæ ante hac Fuerunt, novissimam* | *et accuratissimam Brasiliæ Belgicæ Tabulam* | *singulari cura suis sumtibus, deliniari et* | *anno D. MDCXLIV in Belgium redux Sculpi* | *perficique — curavit* Anno MDCXLVI | Binnen de cartouche 23regelig opschrift: Brasiliæ | . . . Tabula nova, continens | Præfecturas . . . . . vel Rio Grande. *Quam* . . . . . *superstrue-* | *bat & delineabat Georgius Marggraphius Germanus Anno Christi* 1643 | *Longitudinem* etc. *Latitudinem* etc. *Distantias* etc. *Ostijs fluviorum* etc. *Nomina propria* etc., aan 't slot een afstandswijzer van *Milliaria Horaria* etc.

br. 540 h. 395.

Onderaan rechts sluit zich aan de cartouche een benedenwaarts gerichtte hoorn des overvloeds aan van het linksche benedenblad. Hij is ten deele de bovenafsluiting van een cartoucherand, die de voorstelling op dat blad van de overige bladen afscheidt. Die rand is rechts met bladeren en vruchten, onderaan met verschillende voorwerpen getooid; in den linkerbenedenhoek omvat hij een schild, waarin qvà | patet | orbis. | De voorstelling vertoont de geheele kust op kleine schaal, met een afstandswijzer van Duitsche en Spaansche mijlen rechts; een titel Maritima | Brasiliæ | universæ | links bovenaan in een cartouche, waarbij een Europeaan en een inboorling als schildhouders fungeeren.

br. 527 h. 390.

Het middelste en het rechtsche middenblad vertoonen over de volle breedte bovenaan een aaneengesloten landschap, op het middelste grootendeels door een water ingenomen, waarin bootjes varen en een vischvangst plaats heeft met een

Schilt wacht enz. op een hooge stelling en waaraan een *Faringe Plantagie* enz. ligt met een inrichting, waarin de *Faringe werdt . . . gerast en gedroocht.* Op het rechtsche blad is het landschap bergachtig, in 't midden *Brasiliaennen Coeucken en rust plats.* |

Lager is op het middelste blad *Thuys van d'Heer van een Suycker Moolen,* links een palmboom, de bijgebouwen ten deele op het rechtsche blad met een hoogen palmboom en eene inscriptie *Suyker riet eens geplant* | enz. Daarvan door de kaart van een stuk binnenland gescheiden rechts een *Aldea ofte Brasiliaensch Dorp.*, waaruit *Een comp^a Brasiliaennen* | enz. uittrekt onder een vlag, waarop W.

Middelste blad br. 540 h. 395, rechtsche blad br. 533 h. 391.

Op de twee laatstbesproken bladen en de midden- en rechtsche benedenbladen, resp. deelen der wapenschilden van Paranambuca, Itamarac, Paraiba en Rio Grande.

Op de twee genoemde benedenbladen, waarvan de bovenhelft grootendeels door de kaart wordt ingenomen, een aantal zeeslagen, genummerd I—IV en met Latijnsche onderschriften; op het middelste die van 12 Januari 1640, voorts op dat blad een aanwijzing *a—q* van punten in den omtrek van Olinda en onderaan in het midden op een vellum Notularum explicatio in twee kolommen, in 't Portugeesch en Latijn.

br. 532 h. 390.

Op het benedenblad rechts de andere drie zeeslagen van 13, 14 en 17 Januari 1640; voorts een schaal van *Milliaria horaria* etc.; in den rechter benedenhoek een cartouche met Præfecturæ | de Paraiba, et | Rio Grande. | en daaronder in lijst: t' Amsterdam Gedruckt | *By Huych Allart Anno* 1659. | (vooral het laatste cijfer blijkbaar een ander vervangende.)

br. 538 h. 393.

Het 9e blad, bovenaan rechts, ontbreekt aan het beschreven exemplaar dat berust in de verzameling BODEL NYENHUIS in de Rijksbibliotheek te Leiden. De eerste staat is dit niet, daar het na den dood van NOLPE is uitgegeven, het is evenwel zeer frisch.

Van eene dergelijke kaart van Brazilie berusten de 2 × 3 bovenbladen in de Gemeentebibliotheek te Rotterdam; schijnbaar dezelfde vertoont zij overal verschillen. Het aan het bovenbeschreven exemplaar ontbrekende blad vertoont bovenaan eene breede guirlande van vruchten en bloemen, in 't midden een aantal met name genoemde dieren en onderaan over de volle breedte de voortzetting van de voorstelling op het bovenste middenblad en wel *Brasiliaenen ter Iacht* en hun . . . *schermutseren* | *Tegen Malcanderen* |

Evenmin als op het linksche bovenblad der andere kaart zijn hier de dieren en de guirlande van de hand van NOLPE, het overige echter stellig wel. br. 524 (afgesneden) h. 392

De meest in het oog loopende verschillen der twee kaarten zijn:

voor het bovenste middenblad: het wapen van Nassau heeft op deze kaart tot randschrift honi · soit — qvi · mal · y · pense, in de spelling der opschriften zijn een paar verschillen en dat der braderij ontbreekt.

voor het bovenblad links: hier drie schepen, op de eerstbeschreven kaart vijf en een boot.

voor het middenblad links: in 't midden vier schepen minder (13) en *Sumtibus.*

voor het middelste middenblad: hier ontbreken de opschriften en de palm links.

voor het middenblad rechts ontbreken eveneens de opschriften en links de hooge palmboom.

Deze twee kaarten zijn beiden zoo vrij en artistiek geëtst dat het onmogelijk is te beslissen, welke het origineel en welke de copie is; beiden kunnen zij aan NOLPE worden toegeschreven.

In den prijscatalogus der firma F. MULLER & Co. (Géographie 1891) kwam onder no. 1273 een dezer kaarten, compleet in negen bladen voor met het adres van CLEMENDT DE IONGHE.

In BARLAEUS' Rerum per octennium in Brasilia historia 1647, zijn de vier vóorinstaande kaarten der prefecturen blijkbaar copiën van de hier beschreven kaarten, waarmede zij evenwel niet samenvallen, de tafereelen uit het leven der inlanders daarop zijn volgens den Heer VAN DER KELLEN stellig van de hand van GILLIS VAN SCHIJNDEL.

III. BEGRAFENIS VAN PRINS FREDERIK HENDRIK. 10 Mei 1647.

begraef enisse | van | syne hooghcyt | frederick | henrick, | volgen in vijftien regels zijne titels | *Gheteeckent en uytghegheven door* | Pieter Post, | *Architect ende Schilder der . . . Princen van Orangien;* | Enghesneden door | pieter nolpe. | t'amsterdam, | *Gedruckt by Nikolaes van Ravesteyn,* | CIƆIƆCLI. | *Met Privilegie.* | , aan de keerzijde: *Extract van 't Privilegie.* | 14 regels (het octrooi was gedagt. 1 Febr. resp. 3 Mei 1649).

Volgen op 2 ongenummerde blzz. de opdracht aen | . . . de princesse | *douagiere van orange,* | enz., ondert. p. post. en daarna op blzz. 5—40 de beschrijving der begraeffenisse enz. Aan 't slot hiervan: Zyn te

vinden by den Autheur in 's Gravenhage, | ende t' Amsterdam by P. Nolpe. |

De optocht is in 30 bladen afgebeeld, onderaan rechts genummerd.

Blad 1 heeft links de Eer Poort *Opgerecht Aen de Zuyder Brugge* enz.; De Guarde van Syn Hoocht. enz. marcheert er door.

Volgen op dit blad tien en op blad 2 veertien *Militaire Officiers* enz., daarna twee Controlleurs *Geleydende den Rouw* en voorts van blad 2 tot en met 8 domestiqven, welk bovenschrift driemaal herhaald wordt. Lager duiden andere opschriften de groepen aan en wel:

Van blad 2 tot en met blad 4 het mindere personeel, 52 in getale, voorop de Keucken-Jongens; de Barbiers besluiten dit gedeelte. Van blad 4 tot en met blad 6 hoogere beambten en wel 45, te beginnen met Mr. Pickeurs, te eindigen met de Requestmrs. Op blad 6 en 7 elk zes Pages, daarna dertien Eedelluyden en twee Doctoren. Op blad 8 twee Predicanten, vier Advocaten, een Deurwaerder *van Rade*, De (twee) Auditeurs, de Tresorier, de Griffier, de twee Secretarissen, de zes Reeckenmeesters ende Raedt van Syne Hocht.

Blad 9 geeft vier Ketel Trommels, twaalf Trompetters en een controleur te paard: Hendrick Maes de Loeckre enz. te zien.

Op blad 10 gaat voorop Arent vander Graef. | *Commissaris vande Monstering* | *Als Herault van Wapenen* en volgen zeven met name genoemde personen als dragers of geleiders van de Corne-tte van Couleuren, den Guidon van Couleuren, den Tournoy Helm., het Tournoy Schilt., het Tournoy Peerdt en De Groote Standaert van Couleuren.

Op blad 11 gaat Jacob Soetens als Commissaris en Herault voorop, van dit blad tot en met blad 18 vertegenwoordiging der verschillende heerlijkheden van den prins, nl. telkens een rouwpaard met twee geleiders en een vaandrager, in 't geheel met name genoemd zestig personen en wel voor Warneston., Herstal., Grimbergen, Cranendonck, Geertruden-bergh., Diest., Grave ende Lande — van Cuyck., Ysselsteyn., Breda en Polanen., Vere ende — Vlissingen., Leerdam., Buren, Moers., Lingen, Chalon., Dietz, Vianden., Catzenel-lebogen., Nassau., Orange.

Op blad 18 verder Iohan van Luchtenburch als Commissaris en Herault en achter hem van dit blad tot en met blad 21, een en twintig met name genoemde personen als dragers of geleiders van den Pennon van — wapenen., den Guidon van Wapenen., het Peerd van Bataille., de Groote Standaert met de volle Wapenen., het Peerd — van Eere., de Groote Baniere., de Vier Quartieren., den Helm van | Parure.,

Het Schilt met | de volle Wapenen., t'Rapier van | Wapenen., den Wapen Rock., het Rouw Peerd., de Ordre des Coninghs | van Engeland., Het Sweerd van | Souveraniteit., de Princelycke Kroon.

Op blad 21 volgen drie met name genoemde hofmeesters, Willem van Persyn als Commissaris en Herault en daarna de vier voorste paarden van den lijkwagen, naast welke op dit blad zeven personen, waarvan vier met name genoemd zijn.

Op blad 22 de lijkwagen; naast de vier achterste paarden negen personen, waarvan de namen van vier zijn aangeduid. De slippen van het lijkkleed worden gedragen eenerzijds, niet zichtbaar door Hans Aelbrecht, *Grave van Solms* enz. en Hans Wolphert, *Heer van Brederode* enz., dezerzijds door Iohan Mauritz. *Grave van Nassau* enz. en Wilhem Fredrick, *Grave van Nassau* enz. Links bovenaan lijst van de namen van De (achttien) Coronels Gaende ter zyden het Lyck, rechts bovenaan op dit en op het volgende blad die van de veertien L. Coronels Dragende het daix ofte Poisle. Van deze 32 zijn 22 geheel of ten deele zichtbaar.

Volgt op blad 23 Syne Hoochht. tusschen (een weinig achterwaarts) Don Guillaume en Don Emanuel, beiden *Prince van Portugael* en met David van Morlot enz. als slippendrager, daarna Syne Churf: Doorl: Wilh: Fredrick | Churfurst van Brandenburch. tusschen Boguslaw Radzivil enz. en Furst Christian | *van Anhalt* en met Chrentryck van | Burckstorff enz. als slippendrager

Op blad 24 en 25 volgen twaalf voorname personen achter elkander, voorop Don Ferdinand. | Alex: *Prince van* | *Portugal.*, aan't eind Franciscus enz. *Ambassadeur van Portugal* en daarna vijftien in getale De . . . . Staten Generael der Vereenichde Nederlanden.

Op blad 26 De . . . . Raden van State der enz. (tien), twee Camerbewaerders | *van Haer Groot Mo:* en Aert Geubel | *als Herault van Hollandt.*

Op blad 27 De (twee en twintig) . . . Staten van Hollandt ende Westvrieslandt.

Op blad 28 Den president ende Raden vanden Hoogen Rade over Hollandt Zeelandt en Vrieslandt en daarna Den President ende Raden over diezelfde gewesten, beide colleges uit negen personen bestaande en voorafgegaan resp. door hun twee Eerste Deurwaerders

Op blad 29 gaan evenzoo twee Deurwaerders vooraf aan de ze

Rekenmeesters vande Graef- | lickheyt van Hollandt, volgen de Magistraet van | Delft en die van 's Gravenhage (2 × 4 personen) en vijf Predicanten | van Delft.

Op blad 30 sluiten drie Predicanten van | 's Gravenhage. den stoet. Bijna geheel wordt dit blad overigens ingenomen door een monumentaal voetstuk; in 't vooruitspringend middenvak ligt de buste van den prins naar links op een verhevenheid, wier voorzijde een achtregelig opschrift draagt: Parta Patriæ Tranqvilla libertate, | Qvæ est pax vera, | Satvr non Diervm, sed laroris (sic), et gloriæ, | æterna tranqvillitate frvitvrvs | Qvæ est pax verissima, | Talis obdormivit | an. Dni CIƆIƆCXLVII | æt at. LXIII. | Achter de buste staan twee knaapjes, met speren, op een waarvan de vrijheidshoed prijkt, terwijl de andere met bloemen en lauweren versierd is. Links blaast een engeltje op twee bazuinen. Bovenaan de wapens der zeven provinciën met de namen, omstrengeld door een band en lauwertakken, die om een pijlbundel onder het middenschild zijn samengebonden. Aan weêrszijden van den sokkel zit een engeltje, links met een gelauwerd doodshoofd en een bloem, rechts met een zandlooper, naast hen een omgekeerde walmende fakkel. Opschrift van den sokkel: *Petrus Post* | . . . . . *Fecit et Vulgauit.* | *Petrus Nolpe Sculpsit* | , links: *Cum Privilegio* | *Ordd: Generalium*; rechts: *et Hollandiæ* | *ad Septennium.* | Het vak links geeft het *Gesight op syde van waagen en baare* enz., dat rechts het *Gesight van vooren, ende van achteren* enz. Onderaan aan weerszijden een schaal van 10 *R*: *L. Voeten* resp. *R. Lant. voeten.*

br. blad 1 en 2: 541, blad 30: 544, de overigen 542.

h. blad 1. 2. 9—11. 14. 15. 17—29: 201; 3—7. 16: 202; 12. 13: 200 en 8. 30: 203.

Een andere, waarschijnlijk tegelijkertijd verschenen uitgave heeft de opdracht en de beschrijving niet in boekvorm, maar op zeven vellen in twintig onderaan genummerde kolommen, aan 't slot het *Extract van 't Privilegie* en daaronder: *Zyn te vinden by den Autheur in 's Gravenhaghe,* | *ende t' Amsterdam by P. Nolpe.* | *t'* amsterdam, *By* Nikolaes *van* Ravesteyn, 1651. Daarbij behoort een bovenschrift met kapitale letters gedrukt:

begraeffenisse · van · syne hoocht · frederick · henrick · byder gratie · gods · prince · van · orange · grave · van nassav &c.

br. 2714 h. 37.

Zie MULLER Catal. v. historieprenten Supplem. 1924 b.; het exemplaar is thans in het Rijksprentenkabinet te Amsterdam, de twee portretten (in zeer afgesleten staat) zijn er van elders bijgevoegd.

112.

Stiers wreedheyd | *gepepleegt aan* | meester en vrouw | En wonderlyk bestiert tot verlossing hunnes Kinds, geschiet tot Sardam. | gedrukt bovenschrift boven de plaat aan 't hoofd van het blad.

De hollende stier van achteren gezien heeft de vrouw op de horens, links ligt het kind op den grond, rechts de man, voor hem uit zijn hoed en stok. Op den achtergrond rechts verbaasde toeschouwers, links twee runderen en verderop eene boerenhoeve. Links onderaan *PNolpe fec.* Onder de plaat gedrukt in 't midden twee kolommen verzen, links vier van veertien regels, allen onderteekend *H. Bergius.*, rechts vier van ongelijke grootte, waarvan de drie eersten ondert. *Ireton Anglus, Deught maakt Edel* en *P. C. Boois.* Links van deze verzen eene *Historische* | *Aentekeninge* enz., ondert. *H. Soet,* rechts eene *Verklaringe Van Mr. ireton* enz., gevolgd door een zesregelig versje van *H. Bergius.*

Onderaan over de geheele breedte van het blad eene *Toevoeginge,* aan 't slot: *Tot Zanerdam, by Hendrik Jacobsz: Soet, Boek-verkooper aanden Dam inde witte Pers* | 1647. |

1e staat als voren br. 163 h. 95, volle br. van het blad 300 h. 434.

2e staat, aan elke zijde der breedte is de plaat verkleind, links tot aan de staande koe, rechts tot aan den buitenrand van den hoed op den grond br. 142 h. 95.

Zie over deze gebeurtenis o.a. Navorscher XIX 1869: blzz. 131—151, 257 vgg., 606—611.

113. KAART VAN HOLLAND EN UTRECHT

in den verkoopcatalogus T. B. GROEBE 1837, blz. 135 aangeduid als:

't Graafschap Holland, uytghegheven door J. A. COLOM A° 1647, bevatt. 20 uitnemend in kleuren en met goud afgezette kaarten, voorafgegaan door heerlijk geteekende wapens (evenzoo behandeld) van de 18 stemmende steden.

Verkocht voor *f* 20.—

Alleen de latere uitgave bij COVENS en MORTIER is mij bekend.

Veertig kaarten op twintig bladen, vier in de breedte en vijf in de hoogte; in den rand genummerd, het blad onderaan links 1.2, het daar bovenaansluitende 3.4.

Zeven bladen vertoonen de hand van NOLPE.

1. op blad 3.4 (de kust van *Ter Hey* tot *Noort wyck op zee*) verscheidene schepen en een groote visch.

br. 295.295 h. 405.

2. op blad 8 (de Noordzee) in de rechtsche helft eene vrouw met bloemen in de hand, zittende op een zeewolf.

br. 293 h. 405.

3. op blad 9. 10 (de Noordzee), rechts als pendant van de voorgaande figuur een zeegod op een zeepaard, de helft links bijna geheel gevuld door een gekroonde cartouche, waarin een leeuw naar links gewend; de bovenste helft is door twee takken omgeven; in de onderste helft aan weerszijden een meermin, die met de handen boven 't hoofd den kop van een dolfijn omvat, welke hier en bovenaan uit de cartouche te voorschijn komt; onderaan tusschen hen kleine met den hertogshoed gekroonde cartouche met wapen, waarboven Aquitania | T.
br. 305. 294 h. 405.

4. op blad 20 twaalf scheepjes, het bovenste niet.
br. 310 h. 406.

5. 6. op blad 36. 37 ieder de helft eener langwerpige krulcartouche, waarin drie afstandsmaten.
br. 296. 294 h. 407.

7. blad 39. 40 (Friesland) bijna geheel ingenomen door een groot voetstuk, waarop eene cartouche met het wapen van Nassau staat, gekroond door een helm; aan weerszijden steken oorlogswapenen achter de cartouche uit, op het voetstuk voorts links aardrijkskundige instrumenten en rechts vruchten.

Links van het voetstuk zit een visscher met zijn buit, boven en naast hem zijn gereedschap; rechts evenzoo een boer met vee en landbouwwerktuigen.

Op een de voorzijde van het voetstuk bijna geheel bedekkend velum: Carte Nouvelle | de la Comté de Hollande | et de la | Seigneurie d'Utrecht. | *Ou sont . . . . en Quarante Planches; qu'on peut Coller dans une Carte de* 11 *Pied de Largeur et* 6. *Pied de Hauteur.* | *Se Vendent A Amsterdam.* | *Chez* Jean Côvens *et* Corneille Mortier. | *Geographes sur le Vygen-Dam.* |
br. 307. 307 h. 407.

NB. Blad 31 heeft een korten Latijnschen titel in eene groote cartouche, waarin twee personen eene kleinere cartouche tusschen hen hebben; volgens aanteekening van BODEL NYENHUIS zou in deze laatste het oude adres: Amsteldam | by J. A. COLOM | 1647. | en boven de groote cartouche een zwevende, lichtende kolom geprijkt hebben. Het nieuwe adres staat tegen den benedenrand aan. Dit blad is zeker niet van NOLPE.

De wapens der steden bevinden zich niet bij dit exemplaar.

114—129.

D. R. Camphvysens | stichtelycke | rymen, | . . . . . Tot amsterdam, | By Iacob Colom, Boeck-verkooper op het Water aen de | Kooren-merckt Anno 1647. | in 4° obl.

De 59 plaatjes zijn op twee na, blzz. 95. 120, die als werk van F. ALLEN zijn aangeduid, ongeteekend; zij hebben een opschrift boven de plaat, de navolgende zestien zijn van de hand van NOLPE.

114. blz. 3. richt-snoer der begeerten. Rechts Jacob en Esau tegenover elkander aan een tafel, de laatste van zijn stoel opgestaan, is gereed den handslag te geven; hij heeft twee honden bij zich; links ziet men in het tweede vertrek, waar eene vrouw aan 't koken is.

br. 120 h. 80.

115. blz. 13. aenvechtings opmerckingh. Een man wendt zich met gevouwen handen naar links tot een engel, die hem naar boven wijst, op diens rechterarm ligt een boek. Rechts trekt eene zittende vrouw met twee geldzakken naast zich en klauwen tot handen en voeten, den man aan zijn mantel.

br. 109 h. 76.

116. blz. 19. dolings eynde. Tehuiskomst van den verloren zoon; deze wordt rechts door zijn vader ontvangen bij den ingang van een gebouw, boven welks onderdeur de oudere broeder uitziet. Links een put en in 't midden in 't verschiet de verloren zoon als zwijnehoeder.

br. 123 h. 80.

117. blz. 93. (abus. 39) gebed in tegenwoordig | En toekomstelyck lyden. | Rechts knielt Jezus, een engel brengt hem lafenis in een beker, achter hem geboomte. Links achterwaarts een scheepje op 't water, blijkbaar in gevaar; één der opvarenden vouwt de handen.

br. 120 h. 80.

118. blz. 99. christeliicke bliitschap. Een man komt van rechts een schaap op zijne schouders terugbrengen; links komen een man en eene vrouw hem uit een stal tegemoet. Boven in de plaat twee engeltjes in een wolk.

br. 110 h. 77.

119. blz. 111. van vol-maeckte regering. Rechts zit Salomo met den scepter wijzende naar een kind, waarover twee moeders, de eene staande,

de andere geknield, geschil hebben; een man houdt het bij den voet vast en houdt den sabel gereed om het door midden te deelen; aan Salomo's voeten ligt een tweede kind. Op den achtergrond rechts krijgsvolk, links in een wolk een goddelijke heerscher omringd door aanbidders.

br. 110 h. 77.

120. blz. 147. ongervstigheyts oorsprong. Rechts zit een man naast een steenblok, waarop een groote bol rust; zijn borst draagt een stang met aan de spits een dwarsstang, waaraan twee blokjes in evenwicht hangen. Boven op den bol een kruis. Links loopt een man, een knods in de hand naar den achtergrond toe.

br. 110 h. 77.

121. blz. 150. qva'rekenings onrvst. Links zit een man aan eene tafel in een boek te lezen; de dood staat naast hem en houdt hem een zandlooper voor. In 't midden op den grond bekers en schalen, achterwaarts zit een naakt kind uit een kom zeepbellen te blazen. Rechts op den achtergrond twee mannen, de één voor den ander knielende.

br. 110 h. 77.

122. blz. 152. 't lof van liefde. In 't midden zit eene vrouw met drie kinderen, in haar rechterhand houdt zij een palmtak, op haar uitgestoken linkerarm zit een vogel; eene hand uit een wolk houdt boven haar eene kroon. Op den achtergrond rechts wordt een man verbrand, links ontvangen twee personen aan de deur van een huis een aalmoes.

br. 110 h. 77.

123. blz. 163. liidsaemheyts erinnering. Links wordt Jezus door vier krijgsknechten mishandeld; rechts zit een oud man in een boek te lezen; in 't midden ziet men door een opening in de muur in een kerker, waarin twee gevangenen zitten en een derde afdaalt.

br. 110 h. 76.

124. blz. 174. ootmoedigheyts lof. Links worden Petrus de voeten door Jezus knielende, in een bekken gewasschen, achter dezen staat een man met een kan. Achterwaarts in 't midden en rechts staan en zitten de overige apostelen.

br. 110 h. 77.

125. blz. 180. christeliicke gelatenheyt. Links ligt een

zieke tegen een boom aan; vóor hem staat Jezus en om dezen heen zijne jongeren. Links van den zieke een hond, rechts in 't verschiet eene stad.

br. 110 h. 77.

126. blz. 182. 't swaerd in siin plaetse. In 't midden op den voorgrond zit Malchus naar links gewend op den grond, een lantaarn in de hand, aan zijne rechterzijde staat Petrus, het zwaard in de schede stekende. Rechts achter hem Jezus door krijgsknechten omringd; links een zware boom.

br. 110 h. 77.

127. blz. 198. raed tegen toorn. Links zit Caïn, een ezelskinnebak in de rechter-, de linkerhand opgeheven; van boven rechts beschijnt hem een lichtstraal. In 't midden komt Abigaël van achterwaarts komende, gevolgd door kameelen en menschen, David tegemoet, die een langen speer in de hand, gevolgd door krijgsknechten van rechts komt.

br. 112 h. 76.

128. blz. 206. lvst om ontbonden te siin. Links zit Paulus, geboeid in den kerker, omgeven door drie krijgsknechten, vóor hem staat de Hoop met anker en wijst opwaarts naar een wolk, waarin een hemelsch tafereel aanschouwd wordt.

br. 110 h. 78.

129. blz. 211. idolenchvs. Rechts wordt het gouden kalf op een zuil staande aangebeden, een priester staat er bij. Van links daalt Mozes den berg af, de tafelen der wet liggen aan zijn voeten; vóor hem uit loopen tal van mannen.

br. 110 h. 76.

Vijf der bovenstaande plaatjes komen ook voor in de *Af-beeldinge* | van de | verkeerde | werelt: | . . . . Door Mr. Cornelis Udemans. | in 1660 bij PIETER VAN GOETTHEM te Middelburg uitgegeven, evenzoo in den tweeden druk van dat werkje van 1661.

Het zijn de nrs. 114. 119. 123. 126. 127. resp. op de blzz. 46. 5. 256. 241. 87. De oudere drukken zijn herkenbaar aan de keerzijde, die bij de nrs. 114. 119 en 127 met muziek en bij de nrs. 123. 126 in twee kolommen bedrukt is. Bij no. 114 is bovendien de eerste letter van het bovenschrift J in de latere uitgave ten deele in den plaatrand gedrukt.

130. DE STAD MUNSTER.

Mvnster. op een banderol boven een gezicht op die stad; in de twee bovenhoeken in eene door twee arenden gehouden cartouche de wapens,

rechts der stad M., links van den bisschop VAN LEUNHORST, het laatste getooid met vorstenhoed, zwaard en kromstaf.

De stad over de geheele breedte der plaat op den achtergrond, rechts stroomt de Alph Fluvius. Op den voorgrond rechts twee muilezels met drijvers en in den hoek geboomte, in 't midden eenige personen en achterwaarts eene koets en ruiters, links een herder met vee. Onderaan links *Door Iohan Alph, met Vlyt | naer 't Leeven ghetekent | Met Previlegie*

In de marge achtregelig vers in 't Hollandsch, Latijn en Fransch (*Hoe yvrig ist Geluck — Vreede Stad.*) naast elkaâr, rechts daarvan *Namen der Kerken en Klosters* (1—34), in den linker benedenhoek *'t Amsterdam by Huygh Allart.*

NB. De stad zelf is door een onbekende au burin gegraveerd.

1e staat als voren.

2e staat: in de plaats van het vorig adres *'t Amsterdam by Hendrick Focken.*

br. 527 h. 412 (marge ad 67 incl.)

131—133.

De vertoningen, Gedaen binnen Amsterdam, op de Eeuwige Vrede. Den 5. Iunii, 1648.

Dit opschrift boven de gedrukte toelichting in drie kolommen onder de drie dubbele naast elkander geplaatste platen. Aan 't slot: *Dr: S. Coster.* en onder de derde kolom: *t' Amsterdam, by Pieter Nolpè, Plaet-snyder en Kunstverkooper, in de St. Niclaes-straet.*

De drie platen vertoonen drie tooneelen, onderaan genummerd 2, 4 en 6, het middenste, 4, is hooger dan de anderen, aan weêrszijden heeft het niet één maar twee kolommen, waartusschen links zes, rechts vijf schildjes hangen met stedewapens en 2 × 2 met inscriptie's (*De vloot | van Iacob Wilckens* | , *De | Siluer | vloot* | , *De vloot | van | Lonck* | en *De vloot | in | Duyns* |); het dak loopt spits toe en heeft aan de vóorzijde een wapenschild (leeuw) in gekroonde cartouche tusschen twee festoenen; de kroon, waaruit zeven pijlen steken wordt gesteund door twee op het dak zittende vrouwen, de Vrijheid en den Vrede voorstellende.

De tooneelen aan weêrszijden, 2 en 6, hebben een plat dak, waarop twee liggende leeuwen een wapenschild houden, links gelauwerd het koggeschip, rechts gekroond de drie kruisen. Aan de vóorzijde van het dak een vierregelig vers, links: *t' Oorlogh is nu Volvoert door zeven vrye leeuwe* | , rechts: *Men Voght in Nederlant, om Vryheyt en om vree* |

Boven iedere voorstelling is een blaadje met een andere voorstelling gehecht,

onderaan in 't midden genummerd, 1, 3 en 5. De zes voorstellingen vertoonen het volgende:

1. In 't midden achterwaarts Numa Pompilius, gelauwerd (als voorbeeld van prins MAURITS), van voren gezien, te zijner rechte de Vrijheid, naar den voorgrond toe de Rechtvaardigheid en de Godsdienst. Rechts krijgsknechten. Links op den voorgrond zit de Vergetelheid vóor een met wapenschilden behangen lijkkist, waarachter een wapentrofee. Door een poort in den achtermuur ziet men op een gebouw.

2. Op den voorgrond de Hollandsche koe, van voren gezien, aan de staart en een der hoorns vastgehouden door Argus voorstellende de Staten van Holland en Engeland kenbaar aan de roos van Tudor op zijne borst; Mercurius zit er naast op de fluit te spelen. Links een boom op oploopend terrein. Op den achtergrond Engeland, Spanje, Oostenrijk en Frankrijk kenbaar aan hunne wapenschilden. Door een poort in den achtermuur ziet men op eene stad (Rome?)

3. Onderschrift: Concordia res parve crescunt. | Op den achtergrond zit op een troon Amphion, de harp bespelende, (als voorbeeld van prins WILLEM I); te zijner rechte vier gehelmde ridders, op hunne schilden gewestelijke wapens. Vóor den troon zit eene naakte vrouw op een kameel. Op den voorgrond links onder meer vrouwelijke figuren de Sterkte, de Rechtvaardigheid en de Welvaart, rechts Amsterdam der Vrijheid de hand reikende.

4. Op den achtergrond staat Augustus (als voorbeeld van prins WILLEM II) op den troon, na den oorlog van de vrede genietende, rechts en links achterwaarts krijgsknechten. Op den voorgrond staat links Amsterdam tusschen de Rechtvaardigheid en den Vrede en zit rechts de Overvloed; de Wijsheid en de Kloekmoedigheid staan achter haar; in 't midden ligt wapentuig.

5. Op den achtergrond staat FABIUS MAXIMUS, de overwinnaar van Hannibal in veldheersgewaad (als voorbeeld van prins FREDERIK HENDRIK) op eene verhooging. Vóor hem zit eene vrouw met een gesloten en een opengeslagen boek naast zich; rechts van hem staat de Godsdienst, links de Rechtvaardigheid; achterwaarts krijgsknechten. Op den vóorgrond rechts de Sterkte bij een pilaar, links Amsterdam den Vrede de hand gevende, naast den Overvloed en met een Amor naast eene zittende, zoogende vrouw als zinnebeeld der liefdadigheid vóor zich.

6. In 't midden staat de Vrede zich wendende tot twee wapensmedende mannen, hun dit verbiedende. Aan weêrszijden van haar mannen met dorschvlegels, zeisen en symbolen van overvloed; op den achtergrond krijgsvolk. Op

den voorgrond links Mars geboeid, een trommel en vlag liggen naast hem, rechts twee mannen aan het houtzagen (tot straf voor hun onwil den vrede te bewaren).

Deze platen komen ook voor zonder het gedrukte onderschrift.

1e staat als voren.

2e staat zonder verandering van 2. 4 en 6. Op de drie bovenblaadjes is de grond met stippels bezaaid. Van 4 is het wapenschild vóor het dak niet meer blank, maar wordt de ronding door lijnen aangegeven. Het vers van 1 luidt *Is d'Oorloog nu Volvoert* enz. Het onderschrift luidt *De vertoningen, Ghedaen binnen Amsterdam,* op de Eeuwige vrede, en vryheyt. Den 5. Junii, 1648; de toelichting is anders geredigeerd, de onderteekening en het adres zijn als boven.

Van de toelichting bestaat nog een derde variant getiteld: De vertooningen, gedaan binnen Amsterdam, op de Eeuwige vreede, en vryheit. Den 5 Juny, 1648. | onderteekend als boven, maar zonder adres.

No. 1: br. 93 h. 92.
„ 2: „ 165 „ 295.
„ 3: „ 101 „ 137.
„ 4: „ 209 „ 295.
„ 5: „ 91 „ 90.
„ 6: „ 165 „ 295.

134. SLAG BIJ LENS, 20 Augustus 1648.

ware afbeeldinge, | .... van de ... bataillie .. *voorgevallen op den* | 20 *Augusty,* 1648 .... *Omtrent Labassé en Lens.* als opschrift van een blaadje in twee kolommen gedrukt, waarop de beschrijving. Aan 't slot van een tweede blaadje met de Verklaring van de cyfer-letteren, de lyste · der Ghevangenen, Dooden enz. en andere mededeelingen het adres: t' Amsterdam, By *Pieter Nolpé Kunst-verkooper en Plaet-snyder woonende in St. Niclaes-straet,* 1648. alles in boekdruk.

De rechterhelft der plaat wordt op den voorgrond ingenomen door een ruitergevecht. Een ruiter, onder wiens steigerend paard een man voortkruipt, verdedigt zich met zijn zwaard tegen een ander, wiens paard gevallen is en die een pistool op hem richt. Achter den eerste een paard en een gewapende half zichtbaar, rechts van den tweede schiet een ruiter met gesloten vizier zijn pistool af op een daardoor van het paard stortend ruiter. Rechts vooraan ligt een man, zijn stormhoed naast hem; rechts achterwaarts een batterij op een heuvel. In 't midden vóoraan een vaandel en een patroontasch.

De linkerhelft der plaat heeft op den voorgrond struikgewas, in 't middenplan en op den achtergrond een verward gevecht.

1e staat als voren. br. 527 h. 383.

2e staat. In de marge links tweeregelig Holl., rechts tweeregelig Fransch versje (*Men kapt — door 't* Vier; *Le coeur — s'estonne.*), daartusschen Vier | Augustus. | *Pieter Nolpe Fecit & Excud* |

Uitgeslepen zijn de cijfers en op den voorgrond het vaandel, evenzoo links op den achtergrond een carré van lansknechten, de rookwolken links zijn ten deele vervangen door een korenveld. Rechts zijn achter de batterij hooge rotsen met geboomte op den top verrezen. Voorts is de plaat hier en daar opgesneden.

3e staat voor het gevecht tusschen TURENNE en MONTECUCULI bij Aschaffenburg op 4 Augustus 1675 door ROMEYN DE HOOGHE bijgewerkt. De portretten dezer beide veldheeren in de bovenhoeken in kransen met bijschrift op de banden; daartusschen in 't midden een arend met een haan in de klauwen.

Op den voorgrond zijn bijgegraveerd in 't midden twee hoeden, een geweer, vaandel, degen enz., links in het struikgewas het achterstuk van een paard, rechts bij den gevallene een Fransch vaandel. Rechts op den achtergrond een andere, talrijker batterij, die bestormd wordt. Links op den achtergrond tenten in het korenveld, het gevecht is meer gedetailleerd, een brug leidt over eene rivier naar een vesting. De naam van deze, *Asschaffenburgh*, evenals verscheidene andere namen in de plaat gegraveerd. De marge als voren.

4e staat. De namen zijn bijna allen uitgeslepen, evenzoo de portretten en de middenfiguur bovenaan. In de marge de verzen als voren, maar in 't midden: Ignis | *Pieter Nolpe fecit* | en in den linkerhoek *P. Potter Inventor*, in den rechter *F. de Wit excud.* 3

135. GRAFMONUMENT VAN KAREL I, KONING VAN ENGELAND.

In 't midden achterwaarts een katafalk, waarin men den Koning onderaan op een praalbed ziet liggen achter een opgehaald gordijn; aan weerszijden heeft de façade drie kolommen, vóor de binnenste daarvan staat een koning, vóor de buitenste eene vrouw zonder attributen, de rechts staande is gekroond. De bovenste helft der façade heeft in een vierkant de inscriptie: Serenissimus | Princeps | Carolus D. G. | Angliæ, Sco- | tiæ & Hiber | niæ, Rex, de Rechtvaardigheid, links de Godsdienst met kruis. De top *etc.* | , rechts staat prijkt met het wapenschild en de schildhouders van Groot Britannie en Ierland.

Van den katafalk uit strekt zich aan weêrszijden naar den voorgrond toe,

tot aan den rand der plaat eene balustrade uit, waarop acht personen staan met hun wapenschilden naast zich, behalve Holland en Zeeland allen vorsten, vóoraan links een bisschop. Zij zijn gemerkt B tot en met R; bij KAREL I de letter A.

br. 520 h. 195.

In de Medaille historie van de Nederlanden door A. SCHOEMAKER, een hs. in de Koninkl. Biblioth. te 's Gravenhage deel VI. Vgl. F. MULLER Historiepr. 1971.

136—138.

de | sael | van | orange. | met privilege in dato 17 Maart 1649 uitgegeven door P. POST; de toeeigening aan LOUISE, keurvorstin van Brandenburg is gedagteekend 1 Maart 1655. in folio.

Van de 22 ongenummerde bladen zijn de navolgenden van de hand van NOLPE.

136. de achtste. Stand *van de* Achter-zyde *van* de Sael van Orange *tegen 't Suyden.* | Boven dit onderschrift een schaal van 40 *R. v.*

In den benedenhoek links: *Met octrooy van hare Ho: Mo: Geattacheert by hare Gro: Mo:* | rechts: *P. Post Invent P. Nolpe fecit* |

Gezicht op den achtergevel; deuren en luiken gesloten.

br. 385 h. 295.

137. de elfde. Schoorsteen *inde Voor-kamer vande tweede verdieping van* de Sael van Orange. | *aende Oost zyde.* | Boven dit onderschrift een schaal *Rijnlandtsche Maat.*

In de benedenhoeken als boven, maar *Inventor.*

Drie afbeeldingen van den schoorsteen in doorsnede en in grondteekening.

br. 177 h. 295.

138. de vijftiende. Schoorsteen *inde bedt-kamer inde tweede verdieping van* de Sael van Orange | *aende west zyde.* |

In de benedenhoeken als bij de achtste.

Drie afbeeldingen als bij de elfde, de schaal *Rijnlandsche Maat.* tusschen in.

br. 179 h. 296.

1e staat als voren.

2e staat in de uitgave van les ouvrages d'architecture de Pierre Post a Leide *Chez* Pierre van der Aa . . . MDCCXV met afzonderlijke titels voor ieder werk. De platen zijn hier rechts onderaan genummerd no. 136 met 8.

Het Hollandsch onderschrift van no. 136 als in den eersten staat, alleen *Tegen.*

Links van de schaal *Piés de Rhinlande* bijgevoegd en er boven evenzoo: Face *de derriere de la* Sale d'Orange *qui est vers le Sud.* De aanwijzingen in de hoeken zijn verdwenen, alleen rechts van het onderschrift *P. Post invent.*

De schoorsteenen der verschillende gebouwen zijn in deze uitgave achtereen samengevoegd met afzonderlijken titel Modéles | *de* | *Diverses & Belles* | Cheminées, | etc.

No. 137 is genummerd 13. Onderschrift als boven met weglating van de aanwijzing links en van den naam van den graveur en met bijvoeging van *Mesure du Rhinlande.* Boven in de plaat de aanwijzing in 't Fransch Cheminée... | *du côté de l'* Est. |

No. 138 is genummerd 17. De veranderingen zijn dezelfden als bij nr. 137 (Cheminée .... | *d'Orange du côté du Ouest.* |)

NB. In la galerie agreable | du monde, | door PIERRE VAN DER AA te Leiden uitgegeven zijn deze drie platen niet opgenomen.

139. VREDENBURG IN DEN BEEMSTER.

Het | Voor-aensien | *van* | Vredenbvrch. | *Gebout door* d'heer Frederick Alewyn. | *Aen de Noort syde van zuyder-wegh* | *inde* | beemster. | bovenschrift boven de afbeelding van den voorgevel, waarop en waaronder uitvoerig de maten zijn aangegeven. In de bovenhoeken links: Grond vande Voornaemste Verdiepingh. | met dezelfde uitvoerige opgave, rechts: Het | Achter-aensien. |, onder beiden eene schaal Amsterdamse Maet. Dezelfde schaal ook beneden in de plaat in 't midden; in de hoeken links: *Met Octrooy van hare Ho: Mo: Geattacheert by hare Gro: Mo:*, rechts: *P. Post Inventor. P. Nolpe fecit.*

Drie aaneengehechte bladen te zamen br. 688 h. 373.

Van deze en de twee daarbijbehoorende platen is mij voor dezen eersten staat geen titelblad en b schrijving bekend.

De 2e staat in de hierboven vermeldde uitgave der werken van POST heeft Franschen titel en tekst. Nr. 139 is 4 genummerd, de Grond | enz. in den linkerbovenhoek is uitgeslepen, daar deze voorstelling op groote schaal als afzonderlijke plaat 3 in de serie is ingelascht,

Aan de aanduidingen is in dezen staat de vertaling in het Fransch toegevoegd, die van het hoofdopschrift onderaan in het midden. De woorden in den benedenhoek links en de aanwijzing van den graveur rechts zijn ultgeslepen.

In la galerie agreable | du monde, | door *Pierre van der Aa* uitgegeven is deze plaat niet opgenomen. (alleen nr. 2 van Vredenburg.)

140. ZEESLAG BIJ FOCHIE, 12 Mei 1649.

Ware Afbeelding, vande Victorie,.... van Venetien. Onder... Iacomo Riva... Tegens de Turcksche Armade in Asien, in de Haven van Fochie. Den 12 May, 1649. | doorloopend opschrift boven eene beschrijving in vier kolommen. Aan 't slot aanwijzing van *a—n* en daaronder t'Amsterdam, By *Pieter Nolpé*, Plaetsnyder | en Kunst-verkooper, voor in St. Niclaes-straet, aen den | Nieuwen-Dyck. Anno 1649. |

De plaat, waarbij dit blad in boekdruk behoort, vertoont over de geheele breedte en diepte vechtende en zinkende schepen, aan weerszijden in 't verschiet de kust. In de bovenhoeken aan een band hangende medaillons portretten, rechts van iacobus riva opperhooft vande venetciaence vloot. | links van het opperhooft vande turckse scheepen en galeiien. |

br. 528 h. 415 (blanco marge ad 27 incl.)

1e staat als voren.

2e staat; de portretten zijn vervangen door die van den hr. l. admiraal. marten h. tromp. links, van den engelschen admiraal. pen. rechts. De kust in het verschiet is hier ook in 't midden duidelijk zichtbaar, een dorpje is er bijgegraveerd, rechts zijn een hooge bergtop, vestingwerken, een uit het water opstijgende rots en de enkele boomen uitgeslepen. Van de schepen zijn de roeispanen, een kenmerk der galeien overal verdwenen. Bovendien is links op den voorgrond een groot schip vervangen door een half gezonken brandend wrak, de boot met een deel der bemanning vaart op de plaats van een zinkende galei op den eersten staat. Achterwaarts links is een schip in den eersten staat door den rook half bedekt bijgegraveerd en een groot schip, in de dwarste zichtbaar er naast gebracht. Rechts op den voorgrond is een galei vervangen door een brandend, nog drijvend wrak. Het wapen van Venetie op den scheepsspiegel er achter heeft plaats gemaakt voor dat van Zeeland. De letters zijn meerendeels dezelfden gebleven.

De toelichting van dezen staat is in drie kolommen gedrukt; opschrift der eerste Afbeeldinge van de groote victorie ..... tusschen ..... *M*: *H*: *Tromp* ter eenre, ende | ..... *Pen en Moncke*. .... op de hoogte van Cat- | wyck, ... den 8 Augusti .... Anno 1653. | Aan 't slot: Aenwysinge van de Letteren ..... a—o; t'Amsterdam, voor de Weduwe van Pieter Nolpe, Kunstver- | koopster, woonende in de St. Niclaesstraet, 1653. |

3e staat; bovenaan is een strook met de medaillons van de plaat afge-

sneden en vervangen door eene, waarop de portretten van DE RUYTER en TROMP in andere medaillons en daartusschen op een vellum opschrift ter aanduiding van den zeeslag van 10—15 Juni 1666 en aanwijzing der letters a—z. Op de overgebleven plaat bovenaan in 't midden portret in medaillon van .... George Ascue....

De geheele kust is hier weggeslepen. Aan de schepen is bijna niets veranderd; op den voorgrond rechts zijn twee in gevecht gewikkelde sloepen en links een bijna gezonken vaartuig, waaraan mannen zich vastklampen, bijgegraveerd.

h. 93 + 333.

141. DE SECRETARIS.

Links een man achter een lessenaar; hij schrijft in een boek en neemt met de linkerhand een brief aan van een rechts vóór den lessenaar staanden man. Beide personen te halven lijve zichtbaar, de eerste heeft zijn hoed op, de ander heeft hem in de hand. Op den lessenaar, waarvan alleen het bovenstuk zichtbaar is, behalve het boek een inktkoker en brieven. Achter eerstgenoemden man aan de muur een boekenrek, zakjes enz.

br. 61 h. 46.

Vignet op het titelblad van D. Mostarts | *Vermeerderde Nederduytsche* | secretaris | *Oft* | Zendtbrief schryver: | enz. *Met een Tytelboexken.* Onderaan het adres van DIRCK PIETERSZ (PERS) te Amsterdam 1649. Keerzijde onbedrukt.

Evenzoo op het titelblad van den druk van 1656. De eerste druk van 1635 heeft een ander vignet.

In de exemplaren, die ik van het boekje zag is de prent afgesleten; zij gaat door voor het portret van den schrijver, zoover ik kon nagaan zonder eenigen grond.

142. DE BLOKHUIZEN OP DEN AMSTEL. 1650.

Afbeeldingh vande twee Blockhuysen, op den Amstel voor Amsterdam, door ordre ..... der Selver stede gefundeert. inden Iare 1650. Gesneden door PNolpe. die de Selve Druckt en vercoopt. lager *tot Amsterdam*; dit onderschrift in de marge.

In 't midden de twee blokhuizen en paalwerk, aan weêrszijden het poorthek, bij dat aan de Weesperzijde een trekschuit, bij dat aan de Utrechtsche zijde verscheidene vrachtschuiten, op den voorgrond een pleiziervaartuig met een boompje op den achtersteven. Links een gedeelte van den weg, die met een steenen brug over eene zijsloot leidt en de huizen er langs staande.

In 't midden van den voorgrond tot bij het paalwerk een houtvlot, aan weerszijden schepen, vóoraan is een aan 't vlot vastgemaakte schuit tot woning der vlotters ingericht; dezen in het vaartuig en op het vlot, één van hen zit rechts zijn behoefte te doen. Op één der voorste balken *J. Esselens.*

In 't verschiet aan weêrszijden molens en in 't midden de huizen van Amsterdam, waarboven zich de Zuiderkerk verheft.

1e staat als voren.

2e staat; de plaat zelve is zeer afgesleten, maar de voorstelling is niet veranderd; van het onderschrift zijn de woorden door ordre tot en met stede uitgeslepen. Links in de marge het monogram van Hugo Allard.

br. 523 h. 379 (marge ad 27 incl.)

NB. Eene verkleinde copie dezer plaat (br. 18 h. 13) heeft tot onderschr.: Afbeelding der twee Blokhuyzen, in den jaare 1650 op den Amstel gebouwd.

143. KRONING VAN CHRISTINA VAN ZWEDEN. 1650.

Triomfpoort, vóor wier doorgang een groot blad is gespijkerd, dat over de geheele breedte gespannen wordt gehouden door twee trompettende engelen bovenaan onder den boog der poort te halven lijve zichtbaar. Op de lamfers der trompetten links: *Domina Christina . . . . regina;* rechs: *Egregium cor . . . Sacra est, ipsius in- | manu regnat.* | Op het blad een 88regelig Latijnsch vers in twee kolommen.

Over den boog der poort rijdt van rechts komende CHRISTINA in een zegewagen, door twee arenden getrokken en gemend door Pallas met haar uiltje naast zich en een zwaard opgeheven in de rechterhand. Zij is in kroningsornaat, de Vrede houdt haar een krans boven het hoofd. Vóor den wagen uit vliegt bovenaan een engel met het koninklijk wapenschild. Tegen den boog aan op de zijkolommen zitten twee vrouwelijke figuren. Blijkens onderschrift links Foelici | tas. temp., rechts Secvritas; de eerste het hoofd gelauwerd en door stralenkrans omgeven, een opengeslagen boek op de knie, een palmtak in de rechter- en scepter in de linkerhand, een kruis omklemmende, naast haar korenaren; die rechts ouder van uiterlijk, een kap over het hoofd geslagen dat op de linker hand rust, in de rechter een Mercuriusstaf, naast haar een ploeg (?)

De boog wordt gekroond door een cartouche, waarin Christinæ. | Suec . . . . . reginæ | Incompar. a. deo. coronatæ. |

Vóor de zijkolommen staat op een voetstuk aan weêrszijden een gekroond man, een wereldbol torschende, die links met den sterrenhemel en met een hand

die steunende, de rechter hand houdt een speer, waarop de vrijheidshoed; de man rechts steunt een aardbol met beide handen, naast hem staat een knods, hij treedt op slangen. Op zijn voetstuk staat vóoraan Gustavo. Magno. | Reg. Vlt. | Monst. Domit. | . . . . | op dat links: Gustavo. I. | Prisc. Pietat. | et | Patr. Libert. | . . . .

De voorgrond heeft in 't midden eene groote cartouche, waarin de inscriptie: *Ser. Reg. Maiest.* | . . . . *coron. die. Aug XXX.* | Repar. salut. An. M.D.C.L. | . . . *Helias Poirierius.* | aan weerszijden tal van voorwerpen, links tot den oorlog, rechts tot den vrede betrekking hebbende. Links onderaan *Pieter Nolpe Fecit.*

1e staat als voren.

2e staat. Op het blad in den doorgang van de poort het vers vervangen door het portret van KAREL GUSTAAF tusschen palmtakken en met onderschrift In Iehova sors mea | ipse faciet. |, in de vier hoeken emblemata van het koningschap. Op de lamfers hier Fransche verzen.

In de cartouche bovenaan Charles Gustave. | . . . roy des | Suedois . . . Hij heeft op den wagen CHRISTINA vervangen, maar heeft eene eenigzins andere houding.

De inscriptie's der voetstukken als boven; de cartouche onderaan heeft hier een tienregelig Fransch vers; de naam van den graveur is uitgeslepen.

br. 432 h. 568.

144—151.

H. L. Spieghels. | hart-spiegel. | . . . . | t'amsterdam, | By *Iohannes Colom*, Boeck-verkooper op den Dam in de Vuyrige Colom. 1650.

Hierin:

144. op het titelblad: Arion op een dolfijn gezeten bespeelt de lier, achter hem, links achterwaarts een zeilend schip.

Dit prentje is herhaald op den titel van h. l. spieghels | byspraax | almanak. | achter den hertspiegel, ongepagineerd, maar blijkens de signature daarbij behoorende. Hier is de keerzijde bedrukt, vooraan in het boekje niet. De navolgenden hebben allen een rots tot achtergrond; zij zijn in den tekst gedrukt met den naam boven de plaat, en zijn aan de keerzijde bedrukt.

145. blz. 3: Kallyoop. zit half naar rechts gewend, het gelauwerd hoofd ziet men en face; het gewaad dat tot de over elkaâr geslagen voeten afhangt is laag uitsnedən, een keten versiert den hals. De rechterhand houdt een op den

schoot liggend boek open, de linker is half opgeheven. In den hoek links boeken.

146. blz. 21: Taleye. zit half naar links gewend, op een rotsblok steunende. Met den rechterarm omklemt zij een rol, in de rechterhand houdt zij een marot. Aan hare over elkander geslagen voeten ligt een boek.

147. blz. 36: Melpomen. zit even als Kallyoop, met de linkerhand een half ontrold blad op haar schoot houdende, in de afhangende rechter een hoorn (?) In den hoek links drie boeken.

148. blz. 52: Kleio. zit half naar rechts gewend met de linkerhand een blad en een inktkoker (?) op haar schoot houdende, in de afhangende rechter een pen. In den hoek links twee boeken.

149. blz. 67: Terpsichore. zit half naar rechts gewend op een guitaar te spelen; links naast haar ligt een harp en een opengeslagen muziekboek.

150. blz. 83: Erato. zit half naar links gewend op de fluit te spelen; het hoofd ziet men en face, de voeten zijn over elkander geslagen; rechts van haar liggen twee boeken en staat een trompet.

151. blz. 101: Euterp. zit half naar rechts gewend, in de linkerhand een bol, in de rechterhand een passer. Links liggen een lineaal, een driehoek en boeken.

allen br. 63 h. 67.

152. DOORBRAAK VAN DEN ST. ANTHONIEDIJK. 1651.

Vertoninge ende nae t'leven Afgebeelt, het door breecken vande st. Anthonis dyck buyten Amsterdam, | *Veroorsaeckt.... op den* 5. *Martij* 1651 *a° In welcken het water* 3 *duymen hoger.... als .... Anno* 1570. *door* | *Welck het waeter, ... een diepte maeckte van* 30 *Voeten ..... de dyck Vande diemer meer door breekende die* | ..... *dat het water* (*inde selve*) *wel* 16 *voeten hoge stondt, ... soo dat t' water over St. Anthonis Markt warmostraet en nieuwe dyck liep.* | Links van de drie laatste regels van dit onderschrift aanwijzing van A—C, rechts: *Gemackt* (sic) *en gedruckt* | *by Pieter Nolpe tot* | *Amsterdam. en van* | *W. Schellinckx getekent.* |

Een geweldige stroom schiet rechts en in 't midden naar den voorgrond linkswaarts neder door de in den dijk gemaakte opening, groote brokken medeslepende. Links is eveneens een gat in den dijk gebroken, waardoor zich daar de stroom gesplitst heeft en een stuk dijk omspoelt. Aan de overzijde links een hofstede met twee hooischelven en een boom.

Op den dijk in 't midden aan gene zijde van den doorbraak tal van personen,

op dien rechts dezerzijds vijf vluchtelingen, waarvan één te paard; een ander klimt met behulp van een derde naar boven. In 't verschiet, in 't midden de torens van Amsterdam, links achterwaarts woningen (C = Houte wael).

1e staat als voren.

2e staat; de wolken rechts en in 't midden veel donkerder door toegevoegde derde van rechts naar links afdalende lijnen.

3e staat vermeld in den Catalogue d'une belle collection d'Estampes . . . . provenant du cabinet de feu Mr le Chevalier J. CAMBERLYN, rédigé par M JOS. LINNIG (vente 23 avril 1867 p. 83 no. 1345) met adres van F. DE WIT.

br. 511 h. 406 (marge ad 30 incl.)

153. 154. DE ST. ANTHONIEDIJK EN OMGEVING NA DEN DOORBRAAK. 1651.

Twee platen boven elkaâr.

153. de bovenste bovenaan: *Ende wort, Nevens desen hier by gerepresenteert, ... de omliggende Lantstreecke, ende . . . repareren vande Ingebrooken Dyck . . . . met letters . . . . aengewesen* | , daaronder de toelichting van D—S, aan 't slot: *I. Colin Inv.*

Over de geheele breedte der plaat watervlakte, waarop schepen; aan de overzijde in 't verschiet molens en torens. De dijk („bij de Bocht") in de linker helft der plaat in de lengte gezien wordt gerepareerd.

br. 506 h. 195 (bovenmarge ad 20 incl.)

154. De onderste plaat (op andere exemplaren bovenaan gesteld) heeft de voortzetting der toelichting T—Z in den linker benedenhoek. Zij stelt voor de breuk bij Houte wael.

De doorgebroken dijk in de rechterhelft der plaat; het water, waarin tal van schuitjes over de geheele breedte. Aan de overzijde daarvan in 't midden woningen en boomen, links tegen den rand een huis met boomgaard, rechts weiland en in 't verschiet Amsterdam.

Aan deze zijde van het water op den voorgrond tal van toeschouwers en evenzoo rechts op den weg naar Amsterdam langs de „Nieuwe vaart." In de plaat in 't midden: *P. Nolpe Fecit* en rechts daarvan *I. Esselens Inv.*

br. 507 h. 192.

CORNELIS SAFTLEVEN.
HET MODERAMEN DER DORDTSCHE SYNODE.

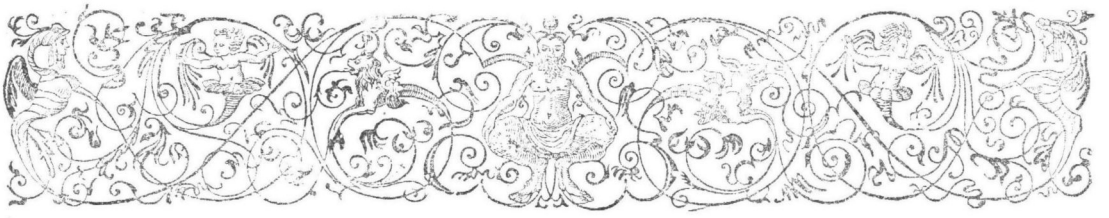

EEN SPOTTEEKENING VAN CORNELIS SAFTLEVEN OP DE DORDTSCHE SYNODE

DOOR

DR. C. HOFSTEDE DE GROOT.

TOT de teekeningen, die met den historischen atlas van FREDERIK MULLER in het bezit van 's Rijksprentenkabinet zijn overgegaan, behoort ook eene van CORNELIS SAFTLEVEN, waarvan de hierbij gaande plaat eene afbeelding aanbiedt. Zij is beschreven door FRED. MULLER onder Nr. 1346, op naam van C. LEVEN, hetwelk evenwel in het Supplement tot C. SAFTLEVEN is verbeterd.

Op de voorzijde niet gemerkt, behelst zij op de keerzijde den volgenden aan PETRUS SCRIVERIUS gerichten brief.

Mr. PETER SCRYVER.

Dit is d'Ontwerp voor de Schildery zooals UL: my opgegeven hebt. HANS of HAAN BOGERMAN [1]) boven op de leen van de stoel als eenen haan die oproer ende vervolging kraayt teugens de stoel een groot open boek aan de zyde opgescreve acta synodalia en an de andere zyde Canones Synod: dordracena,

---

[1]) JOHANNES BOGERMAN, Afgevaardigde van Friesland, voorzitter der Dordtsche Synode.

voor het boek beneden an zit het zeeuse uylke HARME FOKEL [1]) met de bril op de neus ent kaarske in de hant als byzitter of Assesoor, naast hem eenen gehoornde dikke uyl JACOB ROLLANT [2]) als de twede assesoor. BASTIAEN DAMMAN [3]) zit als de eerste scryver in 't hoekgie naast ROLLANT en voor ROLLANT zit de twede scryver FESTO HOM [4]) en't kleene ulke voor an wil FLORENS JANSEN [5]) uytbelden. opte voorgront zit de scryver van de poletyke DANIEL HEYNS [6]) met een pampier in de poot en agter de stoel SYBRANT LUBBERSZ [7]) als huurknegt van HAAN BOGERMAN; van boven in de venkster zit de kater of muyzer [8]) als de scout van dort en teugens de muur de potret van CALVYNUS als een kalvskop verbeelt.

Zoo deuze teykening die ik uyt Ul. beschryving heb gemaekt aan Ul. gedagte voldoet verzoek ik wederom en de Latynse namen my net optegeven want ik die niet verstaen. blyven

Mr. PETER SCRYVER

Rotterdam, 16 April 1621. UL. vrindt

Uit meer dan een oogpunt zijn brief en teekening merkwaardig.

In de eerste plaats leeren wij er uit dat een man als PETRUS SCRIVERIUS, voldoende bekend om zijne Remonstrantsche gevoelens, ook op deze wijze, door middel van karikatuurvoorstellingen zijne zaak trachtte te dienen. Wij zien dat het ontwerp, de gedachte der voorstelling, van hem afkomstig was, dat SAFTLEVEN de uitgevoerde schets aan zijne goedkeuring onderwierp, ze terug verzocht om ze in schilderij uit te voeren. Of dit ooit geschied is, vermag ik niet te zeggen. Wel zijn er van hem allegorische voorstellingen met dieren van de rechtspraak over JOHAN VAN OLDENBARNEVELT bekend: in het Museum te Haarlem en in het Rijksmuseum, doch deze behooren tot een later tijdperk van zijn leven: de laatstgenoemde schilderij is van 1663 gedagteekend.

Merkwaardig is voorts, dat PETRUS SCRIVERIUS, toen 46 jaar oud, zijn opdracht aan een dertienjarigen knaap gaf, merkwaardig ook de gemeenzame

---

1) HERMANNUS FAUKELIUS, Afgevaardigde van Zeeland, eerste Assessor.
2) JACOBUS ROLANDUS, Afgev. van N. Holland, tweede Assessor.
3) SEBASTIAEN DAMMAN, Afgev. van Gelderland, eerste Secretaris.
4) FESTUS HOMMIUS, Afgev. ven Zuid Holland, tweede Secretaris.
5) FLORENS JANSEN, Afgev. van Friesland.
6) DANIEL HEINSIUS, Secretaris der Gecommitteerden uit de Staten Generaal.
7) SYBRANDUS LUBBERTUS Hoogleeraar te Franneker.
8) HUGO MUYS VAN HOLY, Schout van Dordrecht, Gecommitteerde van wege de Staten Generaal.

toon, waarop deze tot den zooveel ouderen lastgever spreekt, en de voortreffelijke wijze, waarop hij de opdracht heeft uitgevoerd. Noch in de ordonnantie, noch in de uitvoering verraadt zich de jeugd van den teekenaar. Een nieuw bewijs voor de vroegrijpheid onzer oude artisten!

Aan het geboortejaar van den schilder 1608 valt niet te twijfelen. Vermoedelijk door een drukfout is in de laatste Amsterdamsche en Haagsche catalogi als zoodanig het jaar 1606 vermeld, doch uit de acte medegedeeld in OBREEN's Archief (dl. V. blz. 120) blijkt duidelijk, dat CORNELIS SAFTLEVEN den 5 Mei 1627 nog slechts 19 jaar was en dat hij in voldoeninge van zijns moeders erve de somme van 800 gulden zou ontvangen, *wanneer hij twintich jaer out zal zijn.*

Het begin van C. SAFTLEVENS werkzaamheid wordt door deze teekening met vijf jaren vervroegd. Het oudste mij bekende jaartal was tot dusver 1626, eveneens op eene teekening in 's Rijksprentenkabinet, Romeinsche ruïnes voorstellende, terwijl de gedateerde schilderijen met het Schildersatelier in het Louvre, van het jaar 1629 beginnen.

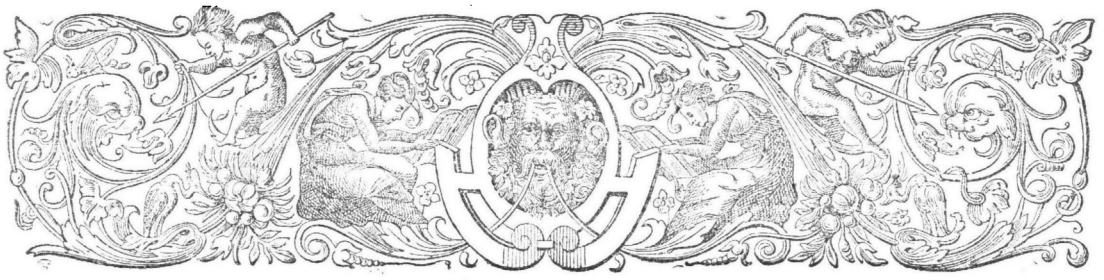

ALKMAARSCHE REDERIJKERS

DOOR

C. W. BRUINVIS.

EN 18 Maart 1501 vaardigden schout, burgemeesteren en schepenen van Alkmaar een gezegelden brief uit, nog ter kerkmeesterskamer van de Hervormde gemeente berustende, tot meerdere bekendmaking van den ommegang, welke jaarlijks op den 1 Mei, vermoedelijk reeds sedert 1433, krachtens vergunning van den Utrechtschen bisschop ZWEDER VAN KUILENBURG, ter eere van het H. Bloed van mirakel (1429) in de kerk gehouden werd, maar voortaan langs den openbaren weg zou plaats hebben. Of de processie toen al dadelijk werd opgeluisterd door trompetters van Haarlem en Delft en schalmeispelers van Amsterdam, zooals over 1527 en later is aangeteekend, blijkt niet, maar wel, dat den rederijkers *f* 8 : 4 : 6 werd uitbetaald, dewijl zij daarbij het Oude Testament hadden voorgesteld. Dit is de eerste maal, dat wij melding vinden van de Alkmaarsche rederijkers.

In genoemd jaar 1527 werd hun 8 stuivers voor het spelen der stomme passie op Palmendag toegekend, alsmede *f* 6 voor het in Juni naar Amsterdam trekken met die van den Haag, Leiden en Gouda, en bovendien 2 ton dubbel Goudsch bier. Een post van 3½ rijnsguldens, ook in volgende jaren geregeld

voorkomende, strekte voor *f* 2½ tot betaling van het bier en voor *f* 1 tot uitkeering in gelde, zooals op eene ordonnantie van Mei 1536 omschreven werd, een en ander, zooals er werd bijgevoegd, omdat de rederijkers op Meiendag op hunne kosten „*na oude gewoonten dat oude testament vutgemaeckt hebben ter eere vander stede ende processie generael.*" 't Zij dat de overheid wel eens wat lang op het bier liet wachten, of dat zij in 1529 aanleiding vond tot eene extraverstrekking, van dat jaar berust in het Stedelijk Museum eene ordonnantie van burgemeesteren tot het geven van één ton met den accijns, geschreven onder een verzoek van dezen inhoud:

Eerwaerdighe wijse notabele Heren
U eerwaerdicheit wil belieuen te weten
Een tonne bier is ons begheren
Eerwaerdighe wijse notabele heren
Wij willen weder tot uwen dienst obedieren
Ende stellen ons om spoelen niet te vergheten
Eerwaerdighe wijse notabele Heren
V eerwaerdicheit wil belieuen te weten
Wilt die rhetorisiens doch niet vergheten.

In de thesauriers-rekening van 1527 komt ook nog eene uitgaaf voor van *f* 2 : 8 aan CLAES VERMEYE „*voor een kwartier rosters voor de rederijkers, die men op 't stadshuis bewaart als zij spelen te bezigen en als de stede te doen heeft om ook te bezigen.*"

In 1559 werd, naar BOOMKAMP, (*Alkmaar*, bl. 140) meldt, den rederijkers, die zich niet ontzagen tegen de roomsche geestelijken en leerstellingen den mond te roeren, het uitgeven hunner verzen en het vertoonen hunner spelen verboden [1]). Dus ging ook hunne medewerking tot den luister der processie verloren, en het blijkt, dat men getracht heeft in dit gemis te voorzien; immers den 5 Mei 1562 legde de vroedschap den rector (NICOLAAS VORSTIUS) en zijn ondermeester *f* 6 en 6 steekkannen rijnschen wijn toe voor 2 spelen te zijnen koste (en door zijne leerlingen) ter eere der stad te Mei gedaan; gelijk den 8 Mei van het volgende jaar *f* 6 voor 't spelen van 2 comediën in den Mei-ommegang, ditmaal echter zonder wijn maar met de aanzegging, dat hij voortaan niets zou mogen eischen, als hij zonder voorkennis en goedvinden van burgemeesteren deed spelen. Nogmaals werd den 5 Mei 1565, „*onvermindert voorgaende stemminge*", den

1) WAGENAAR (*Vaderl. Historie*), gewaagt van een dergelijk verbod door het Hof van Holland in 1561, van alle spelen, verzen en liederen, waarin zaken van godsdienst of geestelijkheid aangerand werden, slechts zedelijke spelen mochten het licht zien en alleen na verlof van den pastoor of den officier.

rector en zijn onderrector *f* 5 gegund voor gemaakte kosten „*int ageren die historie vande ryckeman ende lazarus*" [1]).

Toen na dagen van druk en strijd Alkmaar weder tot rust en bloei kwam, traden de rederijkers ook wederom te voorschijn, en zelfs met een spel van zinnen ter gelegenheid van LEYCESTERS vertoef te dezer stede, voor het leeren, vertoonen en bekostigen waarvan de vroedschap hun den 18 December 1587 eene vereering deed van *f* 50. Den 30 December 1589 vond de vroedschap goed, de camer van retorica te verplaatsen naar het lokaal boven het oostelijk gedeelte van het waaggebouw, maar reeds in het voorjaar van 1596 werd deze ruimte bestemd tot het zegelhuis der lakenen. De verjaagde verzocht eene andere vergaderplaats, maar zag den 17 April zoowel dit verzoek geweigerd, als dat om een consent en assistentie tot het bijwonen van den tegen den 26 Mei te Leiden uitgeschreven prijskamp tot bevoordeeling eener loterij van het S. Catharina-gasthuis. Tegenover zooveel ontmoediging moet de kamer bezweken zijn [2]), maar de liefhebbers van vertooningen sloten zich weder aaneen en verzochten, als „*comedianten*", in het voorjaar van 1613 eene bekwame plaats voor hunne gewone oefeningen, „*ende dat op de oude rechten en privilegien als voorgaande kamers van rethorica.*" De vroedschap stond den 27 April bij provisie alleen de „*vrije exercitie*" toe. Den 19 Mei van het volgende jaar verleende zij den comedianten ook vergunning „*om op 't uitgaan van de loterij* [3]) „*in 't openbaar eene comedie te mogen ageeren, mits dezelve alvorens bij burge-*„*meesteren zal worden gevisiteerd.*" In 1618 sprongen regenten van het weeshuis voor de tooneelliefhebbers in de bres, de wederoprichting eener kamer van rethorica en het toestaan van eene vergaderplaats, het blazoen en eenige ordonnantie verzoekende; de vroedschap hield dit den 1 April in bedenken.

In 1641 schreef de rederijkerskamer *De Blaeu Acolye* te Vlissingen tegen den 1 Juli een prijskamp uit voor: een berijmd antwoord op de vraag „*Wat*

---

1) Dat de leerlingen der school nog jaren na het ophouden der processie wel eens eene vertooning gaven, blijkt uit de volgende in het Museum aanwezige quitantie: „*Inden eersten ghemaeckt voor de clercken een hel, noch gemaeckt de satano pauwelion* [paviljoen] *noch gemaeckt twee paer duijvels cleeren, noch gemaeckt een schilt voor de christelijcke ridder, noch heb ick telcken dat sij speelde de duijvel geschildert ende noch sommige pijlen ende ander snuysterij. Somme verdient met ende met aer XII guldens.* JAQUES MOL. *betaelt den VIIIen Octorer* 95"

2) Wij kunnen de vraag niet beantwoorden, of de rederijkers-vertooning, in 1603 door KAREL VAN MANDER zijnen vrienden aangeboden in eene buitenwoning „*het Huis te Sevenberghe*" bij Alkmaar, door lieden uit die stad gegeven werd.

3) Van deze loterij weten wij verder niets. Den 10 Augustus 1609 besloot de vroedschap octrooi te verzoeken voor eene loterij en den 20 Maart 1618 vergunde zij aan SEGER BOTES, van Harlingen, om met de a.s. Paaschmarkt te mogen opzetten eene loterij van *f* 50.000, mits goede conditiën werden beraamd en hij aan de huis-armen eene merkelijke som zou uitkeeren.

oeff'ningh is elck best, en nodighst voor 't gemeen", een gedicht op den regel „*Geluckich is het Landt daer sulcke Volck'ren woonen*" en een „*Liedeken*". 23 kamers leverden hierop 63 proefstukken in, die alle in het volgende jaar het licht zagen in *Vlissinghs Redens-Lust-Hof.* Van wege de Alkmaarsche kamer *'t Lauwerier* „*In jeught groeyende*" bevinden zich daaronder voor elk der drie onderwerpen vijf stukken, en met die op het tweede verwierf zij den hoogsten prijs, drie wijnpinten. De bekende schoolmeester CORNELIS VAN DER WOUDE had twee stukken op de vraag en ook een Liedeken verschaft. JACOB MAERTENSZ FORTUYN doet zich als vervaardiger van andere bijdragen kennen, de overige rijmers verzwegen hun naam of vervingen dien door een spreuk. Men verliest niets door het ongelezen laten van het werk dezer liefhebbers, getuige de proefjes door ons elders van dat van VAN DER WOUDE gegeven.

Deze medewerking te Vlissingen is het eenige wat van het bestaan der kamer 't Lauwerier tot onze kennis is gekomen.

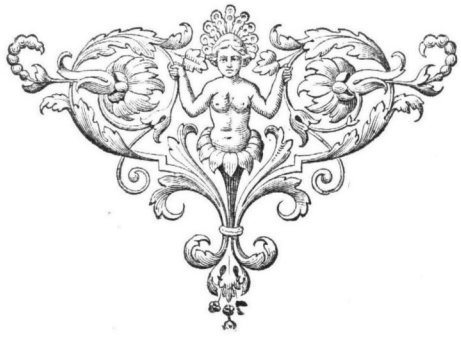

De schilder JAN VAN BIJLERT, verkooper van verf

MEDEGEDEELD DOOR

H. N. J. VAN EELDE.

's Vrydachs den 12en February (1669.)

BORGERMEESTEREN ende Vroedschap ter herten nemende de groote onheylen, die nu en dan comen voor te vallen door het onvoorsichtich gebruyck van het Rottecruyd, ofte wel door de quade practycken en bose feyten, die daer mede worden gepleecht: hebben soo veel doenlyck tot voorkominge van sodanige ongelucken en onheylen goetgevonden, te interdiceren by dese alle ende ider, soo wel Apothekers als allen anderen, voortaan eenich wit ofte rosch Arsenicum ofte Rottecruyt alsoo genaemt binnen dese Stad ofte vryheyt van dien veyl te houden, te verhandelen ofte te vercopen, op poene van vyftich guldens by ider contraventeur ider reyse ten behoeve van den Heer van den Lande te verbeuren: behoudens dat alleen de rosch Arsenicum ofte Rottecruyt sal mogen veyl gehouden en vercoft worden by eenige personen, die hun alhier met verf vercopen publicq erneren ende hiertoe by de Vroedschap specialyck sullen wesen geauthoriseert, welcke geauthoriseerde personen gehouden sullen syn pertinente aanteeckeninge te houden van de namen ende woonplaets der luyden aen dewelcke 't voors. rosch Arsenicum sal worden verhandreyckt, als mede op wat tyd en hoe veel Arsenicum sy comen te vercopen ofte te demanueren, op poene van ses guldens by de voors. geauthoriseerdens in cas van nalaticheyt ten behoeve als voren te verbeuren: Ende syn daertoe op de voorschreven conditien by dese geauthoriseert JOHAN VAN BYLER, constschilder, ende VINCENT VAN SANTEN.

Resolutieboeken van de Vroedschap der stad Utrecht. Ook bij VAN DE WATER, Groot Placaatboek, III p. 539).

PLAAT I. CORPORAALSCHAP VAN CAPITEIN HENDRIK BOELISZ 1586?

PLAAT II. CORPORAALSCHAP VAN CAPITEIN ADRIAAN PIETERSZ RAEP 1603.

De Schilderijen in den Handboogsdoelen

TE

AMSTERDAM

DOOR

JHR. DR. J. SIX.

IN zijn onlangs uitgegeven bewerking van de handschriften van HANS BONTEMANTEL, drukt Dr. G. W. KERNKAMP, deel I, blz. 186, nt. 1, een lijst af van de schutterstukken in den handboogsdoelen met de opmerking: „Uit het bovenstaande kan men de lijst van schilderijen op den Handboogsdoelen, die voorkomt in de aanteekeningen van Mr. GERRIT SCHAEP PIETERSZ. en door Dr. SCHELTEMA werd medegedeeld in Aemstel's Oudheid VII, p. 127—131, aanvullen."

Dit is volkomen juist, maar niet zoo gemakkelijk als men uit de woorden van den heer KERNKAMP zou opmaken. Zonder de schetsen en aanteekeningen van wapens en namen toch van CHRISTOFFEL BEUDEKER, thans in het stedelijk Archief, waar ik reeds vroeger in dit tijdschrift [1]) op wees, zou het een vrij wel hopelooze onderneming wezen en zelfs, met behulp daarvan, ben ik in den aanvang op verscheidene moeilijkheden gestuit. Deze hebben zich echter opgelost,

---

[1]) V. blz. 3.

toen ik bemerkte dat de volgorde bij SCHAEP wel anders is dan bij BONTEMANTEL, maar dit alleen te wijten is aan de verschillende volgorde waarin beiden de vertrekken laten volgen, terwijl de stukken, die volgens SCHAEP in een zelfde vertrek hingen, bij BONTEMANTEL op elkander volgen. Om dit aan te toonen en tevens zoo kort en duidelijk mogelijk te doen zien, hoe de verschillende opgaven elkander aanvullen, laat ik een lijst van BONTEMANTEL volgen, bijlage I, volgens het handschrift in enkele kleinigheden verbeterd [1]), van nummers voorzien en volgens SCHAEP in kamers verdeeld. Daar vóor druk ik de aanteekeningen van SCHAEP af, daar achter die van BEUDEKER. Deze leveren de proef op de som daar de letters van BEUDEKER, wanneer men die ook bij gis aan zijn schetsen toevoegt, juist in omgekeerde volgorde van BONTEMANTEL sluiten.

Hoe het komt dat bij BONTEMANTEL en BEUDEKER verscheidene stukken ontbreken, en daaronder juist stukken die nog over zijn, weet ik niet te verklaren. Duidelijk blijkt, dat deze stukken, tenminste, niet naar het stadhuis waren overgebracht. Bij VAN DIJK komen zij niet voor en het groote stuk van SPILBERG b. v. wordt door HOUBRAKEN e. a. nog in den doelen vermeld.

Het extract uit de resolutiën van thesaurieren-ordinaris in het jaar 1688 door den heer DYSERINK afgedrukt en waar de heer KERNKAMP [2]) uit leest, dat er schilderijen uit den handboogsdoelen werden overgebracht, is door hem verkeerd verstaan. Uit de woorden: „geaccordeert met MARCUS CORSEN, dat hem, eens vooral, voor 't uythalen van de schilderijen op de doelen van VAN DER (H)ELST zal betaald worden de somme van veertien hondert guldens, sonder dat hij dieswegen eenigh actie of pretentie meerder sal hebben te maken", blijkt niet dat CORSEN verwacht werd de schilderijen *uit* den doelen te *halen*, maar de schilderijen *in* den doelen *uit* te *halen*, d. w. z. zichtbaar te doen zijn door vernissen of diergelijke bewerkingen. Daarmede is de betaalde som ook in overeenstemming. Het is wel te vreezen dat gezegde CORSEN ook niet voor overschilderen zal teruggedeinsd zijn en wij hem ten deele den verschrikkelijken toestand van verscheidene schilderijen uit dien doelen te wijten hebben.

Het ontbreken van sommige, en daaronder verschillende, stukken bij BONTEMANTEL en BEUDEKER wordt er niet verklaarbaarder door, dat beiden klaarblijkelijk geput hebben uit het „boek met de namen der schutters, haar qualitijt en wapens, sooveel als hebben met naerstichijt kunnen uitvinden" [3]). Ook blijkt niet waarom BEUDEKER slechts 7 van de teekeningen van COLIN [4]) heeft laten nateekenen en

---

1) O. a. in de volgorde der beide laatste stukken.
2) BONTEMANTEL I. 190.
3) BONTEMANTEL I, 188.
4) COMMELIN blz. 664.

PLAAT III. CORPORAALSCHAP VAN CAPITEIN SIMON WILLEMSZ NOOMS,
naar de schilderij van PIETER YSAACSZ.

waarom hij zijn aanteekeningen van de wapens alleen in klad heeft bewaard en alleen van stukken waarvan hij geen schetsen had opgenomen in zijn handschrift, terwijl hij wel de wapens der overlieden keurig uitvoerde en in dit deel opnam.

Dit zij zoo het zij, wat wij bezitten is voldoende om de lijst thans volledig op te maken en daarnaar mijn vroegere lijsten, enkel uit SCHAEP en BEUDEKER opgemaakt [1]), te verbeteren. Dat dit noodig is, ligt voornamelijk daaraan dat thans blijkt hoe SCHAEP onder n°. 17 een verkeerd jaartal, 1566, opgeeft. De eenige stukken toch die hiervoor in aanmerking komen, kunnen van dit jaar niet zijn, zooals in de eerste plaats uit de schets 1 van BEUDEKER te zien is, die volgens de kleeding, ongeveer uit 1585 moet wezen. Bij SCHAEP zal dus wel 1586 te lezen zijn. Ook CLAES CLAESZ. CRUIJS die in 1585 nog vaandrig was, kan desnoods in 1586 reeds capitein zijn geweest, wanneer men uit de mededeeling van SCHAEP, dat de beide stukken bijeen behooren, moet opmaken dat zij gelijktijdig en van dezelfde hand waren.

Daarentegen wordt mijn vermoeden bevestigd, dat een van de beide schilderijen van 1604, die moet zijn waar PIETER VAN NECK, die reeds in 1600 colonel werd en in 1602 stierf, capitein is en de voltooiïng dus, even als van het anatomiestuk van AERT PIETERS door de pest van 1602 uitgesteld werd.

Wat de overige datums betreft nog enkele opmerkingen.

Vroeger heb ik er reeds op gewezen, dat de mededeeling omtrent de casteleinsche in een oud stuk alleen een *terminus post quem* was. Thans laat zich aantoonen, dat die termijn zoo lang mogelijk moet genomen worden. BONTEMANTEL [2]) teekent aan: „De Hantbooch is waargenomen bij een bedaerde dochter, genaemt TRIJNTJE, met slappe neeringe; eenige brave baesen hadden daer een camer, genaamt de wiecamer. Daarna quam eenen genoemt KYSER, die daer geen goede wijs op stelde. Doch de weduwe VAN DER (H)ELST had groote neringe en wierde bij haar tijden de Sijdelpoort tot sitplaetse, en een achterhuijs gebout."

De heer KERNKAMP wijst op de aanteekening door SCHELTEMA uitgegeven [3]), waaruit blijkt dat JACOB VAN DER HELST, JAN ADRIAANSZ. KEYZER eerst in 1674 verving. Stellen wij nu honderd en tien jaar voor het kasteleinschap van TRIJN en KEYZER, dan zal dat nauwelijks te weinig genoemd worden. Kwam TRIJN dus in 1529 in den doelen, dan moet dit als zeer klein kind zijn geweest. Zij zou dan haar vader opgevolgd zijn even als de dochters van NACHTGLAS, den haren in den kloveniersdoelen [4]). In 1528 b. v. geboren, zou zij in 1564 36 jaar

1) Oud Holland V (1887), 4 en XIII (1895), 101.
2) I. 182.
3) Aemstels Oudheid I, 183.
4) BONTEMANTEL I, 182.

oud zijn geweest, in 1614, 86. Voor KEYZER blijven dan nog 60 jaar. Stellen wij de schilderij eens op 1564—66, want na 1566 zijn geen *oude* schutterstukken meer gemaakt, dan stemt daar goed mede overeen, dat BALTHASAR APPELMAN, die in 1575 Schepen en Raad werd, er op voorkomt.

De schilderij van PIETER YSAACZ. is niet op het jaar te dateeren. Daar VAN MANDER, PIETER YSAACSZ. zeer uitvoerig behandelt en dit schutterstuk niet noemt, terwijl hij wel het portret, dat JACOB POPPEN thuis van zijn hand bezat vermeldt, vermoed ik dat het werk na 1604 geschilderd is. Na 1611 toen ADRIAAN ROEST volgens de aanteekening van DE ROEVER in dienst van den koning van Marokko trad, zal dit stuk zeker niet ontstaan zijn. In elk geval vóor 1612 daar uiterlijk in dat jaar PIETER HOEFIJZER als luitenant voorkomt. Waarschijnlijk is het ook reeds vóor 1607 geschilderd, toen YSAACSZ. bij zijn eerste vertrek naar Denemarken, wel zal opgehouden hebben deel uit te maken van de schutterij [1]).

Het stuk waar VAN BEUNINGEN capitein in is, moet na het juist genoemde zijn geschilderd, daar HOEFIJZER reeds als luitenant voorkomt. Later dan 1612 kan het niet vallen daar VAN BEUNINGEN toen colonel werd. Het is niet onwaarschijnlijk dat het juist uit dit jaar zou zijn, daar wij herhaaldelijk schutterstukken vinden uit het jaar dat de capitein colonel werd.

Even als dit, is het volgend stuk van JAN TENGNAGEL, die daarin voor komt als provoost. Daar hij dit van 1619—1626 was, valt het stuk dus, tusschen die jaren. Waarschijnlijk kan het evenwel nauwkeuriger bepaald worden, wanneer men bedenkt dat dit maar enkele losse mannen zijn, waaronder een provoost en twee tambours. TENGNAGEL toch behoorde ook onder hen die met Capitein BOOM den 26 September 1622 naar Zwolle trokken. Op de plaat van VAN SCHIJNDEL, die al de hoogere en lagere officieren noemt, is wel met zekerheid geen ander van de hier voorgestelde lieden vermeld, maar van de 194 welgewapende burgers die uittrokken wordt geen enkele naam genoemd.

Zoo kan men thans de geheele lijst der schilderijen van den handboogsdoelen weer opmaken en vrij wel naar tijdsorde rangschikken, bijlage II, maar het is er verre van daan dat men die stukken nog zou bezitten.

Reeds vroeger [2]) heb ik aangetoond, dat men van de oude schutterij uit den handboogsdoelen niets meer over had, maar ook met de nieuwe is het slecht gesteld. De Doelheeren van VAN DER HELST zijn in een treurigen toestand van overschildering. In den schuttersmaaltijd van SPILBERG zijn geheel overschilderde koppen. Van de beide, bijeen behoorende stukken, die ik aan VANDER VOORT heb toegeschreven [3]), is het eene in vrij redelijken toestand in het Museum, het

---

1) Zie DE ROEVER, Oud Holland. III 178—9. 2) Oud Holland XIII, 101. 3) Oud Holland V, 4—6.

andere, op één kop na, bijna geheel overschilderd, op het stadhuis. Het laatste stuk van TENGNAGEL is in elk geval geheel verloren, waarschijnlijk ook het andere. Het stuk van PIETER YSAACSZ., Pl. III, bestaat niet meer. Dat van GERRIT PIETERSZ. is in zijn geheel, hoewel versleten. Van dat van AERT PIETERSZ. zijn drie stukken over; 14 van de 21 lieden ontbreken [1]).

En verder? De andere stukken waarvan wij schetsen bezitten, Pl. I en II, zijn verloren. Schutterstukken die de jaartallen 1585, 1586 of 1595 dragen zijn er niet, stukken die met het getal personen uitkomen evenmin.

Het eenige wat er zijn kan, zijn nog eenige fragmenten. Ik heb vroeger [2]) het vermoeden uitgesproken, dat het fragment in 's Rijks Museum n°. 1110 een deel zou wezen van de schilderij van 1586, waar EGBERT VINCK capitein in was. Ook op het Stadhuis zijn nog drie fragmenten van een schutterstuk met dicht opeengedrongen figuren, naar schatting oorspronkelijk h. 1,34 br. 3.55 [3]), dat volgens de kragen uit de laatste jaren der 16e eeuw moet dagteekenen. VAN DIJCK (N°. 114) kende het stuk nog in zijn geheel. Hij beschrijft het tamelijk uitvoerig, vermeldt het aantal personen en noemt de schilder ALION. Van JACOB LION is het zeker niet. De tijd en het aantal personen, 35, maken het zeer verleidelijk aan het werk van CHRISTIANUS DE CONFLANS te denken dat van 1595 was, maar het is even goed mogelijk, dat de schilderij van PIETER YSAACSZ. uit den Voetboogsdoelen, van 1599, die men bij VAN DIJK mag verwachten terug te vinden, ook 35 figuren heeft gehad en zelfs is het niet geheel uitgesloten aan een stuk uit den kloveniersdoelen te denken [4]). Zoolang niets er op wijst, dat schilderijen uit den handboogsdoelen toen reeds naar het stadhuis waren overgebracht, is er geen reden aan DE CONFLANS te denken; zoolang mij de hand van PIETER YSAACSZ. onbekend is, moet ik hem, even als vroeger [5]), voor den vermoedelijken schilder van deze fragmenten blijven houden.

De uitroep van BONTEMANTEL [6]): „Waer dezelve (de schutterstukken) voors sullen vervaeren, als de doelens sullen verhuert worden tot herbergen, logementen, verblijf eeniger compaigniën, tot packhuysen ofte anders, sal den tijd leeren, alsoo op den krijgscamer die alle niet souden connen geplaets worden" heeft veel van een sombere voorspelling, die maar al te zeer is uitgekomen wat de handboogsdoelen betreft. Dit is te meer te betreuren, daar zooveel portretten van beroemde mannen daardoor verloren gingen.

1) Oud Holland IV, 92. V, 18—19. 2) Oud Holland V, 7.

3) No. 131 is h. 0.66, br. 1.28, No. 135 h. 0.67 br. 1.27, No. 118 h. 0.67 br. 2.60.

4) No 17, JAN DE BISSCHOP Capn., is blijkens de aanteekening van SCHAEP, die PIETER EGBERTSZ. VINCK als Vaandrig in 1585 vermeldt, van dat jaar, en dus te vroeg, No. 28, ALBERT JONKHEIN Capn. van 1606 te laat, maar No. 10 met de OUDE PIETER DIRXZ HASSELAER Capn., JAN GERRITS HOOFT Luitt. kan in aanmerking komen wat de leeftijd der personen betreft, even als No. 11, wanneer dit niet van DIRK BARENDSZ was.

5) Oud Holland IV. 88 6) I. 188.

BIJLAGE I.

HANDBOOGSDOELEN.

SCHAEP. BONTEMANTEL. BEUDEKER.

Op de kleine kamer boven de Poort.

15 A⁰. 1533.. synde van den jare 1533 ende allemael een pijl in de hand, in 't midden de Coninck van 't Papegay schieten met de scepter in de hand.

1 1533 } DIRCK JANSZ. GRAAF,
1562 [3]) } Burgemeester 1578 [4])

Op de Groote kamer boven de Poort.

16 A⁰ 1650.. daer scepen JAN VAN DE POLL Capn. ende sijn broeder GIJSBERT VAN DE POLL Lut. syn, geschildert van JAN SPILBERGH A⁰ 1650.

In 't Voorhuis.

17 A⁰ 1566 [1]).. twee stucken doch aan of bijeen behoorende van den jare 1566 als boven ende op de leuning van een stoel te zien is.

2 BOELESZ [5]) Cap.
THOMAS JANSZ. SCHELLINGWOUW, Luytenan.

19 A⁰ 1603.. daer Capn. is PIETER ADRIANSZ. RAEP [2]) Lut..... VAN DER HEM, gedaen 1603.

3 ADRIAEN PIETERSZ. RAEP, Cap.
DIRCK HEEMS, Luytenan.

Schets 1 (n⁰. N?) (volgens costuum omstreeks 1586). Plaat I.

1 BOELENSZ. Capit.
2 THOMAS JANSZ. SCHELLINGWOUW [6]).
5 EVERT PIETERS ZWART.
6 DIRK CRANTS MARTELAAR.
7 BALTUS JACOBSZ VAN HOORN.
8 FRANS VOLKERTSZ KROOK
10 ARIS MARTSZ. HARDEBOL.
11 GERRIT JANSZ.
12 JAN PIT.
14 YSBR. AKKELY, wachtm.
16 CORNELIS CORNELISZ. DE LANGE.
18 CORNELIS SCHELLINGER

Schets [7]) 3 (n⁰. M?) Plaat II.

1 ADRIAAN PIETERZ. RAAP, Capit.
2 DIRK HEM, Luitenant.
3 YSBRANT DEN OTTER. Vaandrig.
4 OLIVIER DE RUW.
5 HANS VAN UFFELEN.
6 PIETER ADRIAANSZ. RAAP.
7 JAN HARMENSZ. VAN HAMONT.
8 JACOB STEVENSZ. VERSTEGE.
9 AART LAMBERT KOK.
10 DIRCK GERRITSZ PARIJS.
11 ADR. CORNELISZ. BREDERODE
12 GUILIm. PETITAUN.
13 KLAAS GAAF.
14 FRANZ WILLEMSZ. WITTEBROOD.
15 ANDRIES RIJSERT.
16 MICHIEL FERNAY. [8])
17 RYNDERT RAY.
18 DIRK CLEMENT KORENHERT.
19 PIETER VAN GOETHEM.
20 PIETER CORNELISZ CONIJN
21 TOBIASZ WOUTERSZ.
22 JAN GERRITSZ PARIJS,
23 ANDRIES HUYSMAN.
24 KLAAS EGBERSZ. Steenkoper.
25 MR. CORN. BARTELS, Chirurgyn,
26 HANSZ DIRKSZ., borduurder.
27 OTTO SYMONSZ, Koperslager.

1) Zal 1586 moeten zijn. 2) SCHAEP vergist zich in de voornamen. 3) De juiste beteekenis van dit tweede jaartal ken ik niet, ik vermoed echter, dat GRAAF in dit jaar voor de tweede maal schutterkoning is geweest. 4) Het handschrift heeft 1678. 5) HENDRIK BOELISZ komt in 1585 als Capit. voor in wijk 4. JACOB BOELISZ (wijk 6) ook, maar deze was sedert 1583 overman in den voetboogsdoelen. 6) In 1579 Luitenant van de gewapende burgerij. 7) Ook in het Album TERBORCH in 's Rijks Prentenkabinet komt een schets van dit stuk voor. 8) Komt ook voor in schets 2 no. 21, van 1604.

SCHAEP.	BONTEMANTEL.	BEUDEKER.			
18 A⁰ 1586.. gedaen bij DIRCK BARENTSZ. daer Capn is EGBERT VINCK, Lut..... A⁰ 1586.	4 EGBERT VINK, Cap. PIETERWILLEMSZ.VRINT.	Aanteekening n⁰. L. 32 personen.			
		1 EGBERT VINK Capitijn.	6 JAN DE BISSCHOP.	12 PIETER DIRKSZ. SANTVOORT.	24 CORNELIS ARENTSZ WAFEL.
		2 PIETER WILLEMSZ. VRIEND.	7 ROEMER VISSER.	15 PELGROM VAN DRONKELAAR.	26 Doeleknegt.
		3 ARENT REMMERS Suykerbakker.	9 JAQUES RASÉ.	19 HEND. D. STEENOVEN.	27DIRKTEUNISZMARTELAAR.
		5 SYMON ABT.	10 EVERT JACOBSZ.		29 CERRIT BAKKER.
17 (zie boven).	5 CLAES CLAESZ. CRUYS, Cap. 1) FREDERIK DE VRIES.		11 CLAES DIRKS BLAAUW.		31 CORNELIS VAN KAMPEN.

Op de groote camer over de gang.

14 A⁰.. daerop 8 of 10 jongeluyden geschildert sijn met musquetten, onder dewelcke is OETGES, scheel van gesight wesende, geschildert door TENGNAGEL, daerna onderschout.	6 HEND. OETGENS VAN WAVEREN Vaendragt. RIJCK HENDRICKSZ. STAETS.	Aanteekening n⁰. K.			
		1 HENDRIK OETJES VAN WAVEREN.	5 JOACHIM PRIJPERNAGEL.		
		2 RIJK HENDRIKS STAATS.	6 JAN VAN HALEWIJN.		
		3 LAMBERT VAN TWEEHUYZEN.	7 THIJS WAINDEN.		
		4 JAN DE MAREEZ DANIELSZ.	8 JAN TENGNAGEL.		
			9 en 10 2 tambours.		

Boven op de groote camer na de sijde van de Lutersche kerck.

6 A⁰ 1604... waerin Captn. is... ende Lutenant..... staende op de lijst 1604.	7 JAN JANSZ CAREL Capit. THIJS PIETERSZ. SCHRIJVER. Luyt. LAMBERT JANSZ. Vaendragt.	Schets 5 (n⁰. I ?)			
		1 JAN JANSZ. KAREL (Jong)[2]) Capitein.	6 HENDR. HENDRICKSZ.	13 HANS DE ROY.	20 JAN SOOP.
		2 THIJS PIETERSZ. SCHRIJVER Luit.	7 HARMEN IJSBRANDSZ. HEM.	14 LIEVE PIETERSZ.	21 DAVID DAMMANS.
		3 LAMMERT JANSZ. Vaandr.	8 PIETER JANSZ. HOLLESLOOT.	15 JAN CORNELISZ. VIS.	22 ANDR. HARMENSZ. BAKKER.
		4 JACOB EGBERTSZ. VAN RHIJN.	9 WOUTER SIEVERSZ.	16 DANIEL HENDRIKSZ. SCHRIJVER.	23 PIETER ANDRIES KARNEBEEK.
		5 HENDR. PIETERSZ. SCHRIJVER.	10 IJSBRAND HEM.	17 WILLEM JACOBSZ. VAN RHIJN.	24 JAN KUIPER. 3)
			11 IJSBRAND APPELMAN.	18 JAN OLOFSZ.	25 JACOB KARSTENS WOLF.
			12 WOUTER BEERESTEIN.	19 SYMEN JANSZ. BONT.	26 is de Tamboer.

1) Komt in no. 13 van 1585 nog als Vaandrig voor.

2) „Jong" is later bijgevoegd, ten onrechte daar uit de teekening vergeleken met schets 4, 6 blijkt dat het de oude moet zijn. Uit de bijvoegsels van VAN MANDER blijkt dat dit stuk van de hand van GERRIT PIETERSZ (SWEELINCK) is.

3) Op de schilderij heeft hij een briefje in de hand met: JAN CUIPER HANRATHII.

SCHAEP.

7 A⁰ 1604.... daer Capn is.... ende Lut.. staende op de lijst 1604.

3 A⁰. 1529.. alwaer ter sijde op de lijst staet: TRIJN *is hier komen wonen* 1529. Ende staen dese woorden ontrent, daer een oude vrou in 't selve bort geschildert is, hebbende een schotel met appelen.

1 A⁰ 1531.. gedaen als onder op de lijst, 1531, sijnde twee hoogh ende in de bovenste rij één met een musijckboek.

2 A⁰ 1559. De twee deuren, op dit stuck behoorende, doch gedaan 28 jaar later, namentlijk A⁰ 1559 enz.

4 A⁰ 1558... een oud stuck van 't jaer 1558 H. enz.

5 A⁰ 1623.. aen elcke sijde.. de helft van 't stuck, daer Capⁿ. in is JACOB GERRITSZ HOINCK, naer de straetsyde ende tot lut.. PIETER HASSELAER naer de Doelen-sijde, van 1623

BONTEMANTEL.

8 PIETER VAN NECK, Cap. JACOB LUYCASZ., Luyte. OUTGERT PIETERSZ. SPIEGEL, Vaen.

9 1529 PIETER GENT.* WILLEM ALBERSZ BLAUW.

10 1531 REYNIER SYMENSZ. VAN NECK. PIETER MIEUS. HARMEN MYNDERSZ.

BEUDEKER.

Schets 2 (n⁰. H ?)

1 PIETER VAN NEK, Capitein.
2 JACOB LUICASZ., Luitenant.
3 OUTGERT PIETERSZ. SPIEGEL, Vaandr.
4 JAN BANNING.
6 PIETER HERK.
7 JAN VALKENAAR.
8 HANS VAN NES.
9 JURRIAN JANSZ. Glazemaker.
10 PIETER PIETERS VOSKUIL.
11 HANS GOEDEWAARD.
12 FRANS VAN NES.
13 CONSTANS BOURGOIS.
16 GARSON DE MASSU.
17 DIRK HONKELBOER.
18 ARENT TEUNISZ.
19 JASPAR VAN NES.
21 MICHIEL FERNAY.

Aanteekening n⁰. G. In deze schilderij van 1529 zijn de volgende bekent.

1 Oude JOOST LIJNDRAJER, is mede in de doelen geschildert de 5de in 't schild: met de 2 haringe in de hand.
2 PIETER GENT.
7 ARENT CORNELISZ. KOOL.
13 VOLCKERT KROOK.
17 BALTHAS. APPELMAN.
N⁰. 21 is de Castelijnsche zijnde een oud Wijf.

Schets 7 (n⁰. F ?) 1623.

1 ADRIAAN PIETERSZ. RAAP, Capit.
2 DIRK HASSELAAR, Luitenant.
3 CORNELIS IJSBRANDRZ. KIEFT, Vaand.
4 JAN IJSBRANDSZ KIEFT.
5 FRANCOIS DE NEVE.
6 PHILIP TIJSZ SCHRIJVER.
7 JAN GERRITSZ VERWER.
8 WILLEM SIMONSZ.
9 JACOB JACOBSZ VINCK.
10 JAN GERRITSZ MEYESZ.
11 JAN JACOBSZ IN 'T HART
12 ADRIAAN BREMER.

Schets 6 (n⁰. F ?)

1 PIETER HASSELAAR, Luitenant.
2 CLAES HENDRICKSZ POT, Sargeant.
3 SAMUEL BLOMMERT.
4 HENDRICK LEUS.
5 JACOB DIRCKSZ BROUWER.
6 HENDRIK SEULLYNS.
7 JACOB VAN NIEULAND.
8 WILLEM ADRIAANSZ. RAEP.
9 JAN LUCASZ. HOOFT.
10 DIR PIETERSZ BRUGMAN.
11 BARENT WILLEMSZ. PRINS.
12 ALLART GERBRANDT SCHILD, provoost.

SCHAEP.	BONTEMANTEL.	BEUDEKER.
Op de groote sael.		
13 1585.. een oud stuck met tabbaerden van root ende groen, staende onder de lijst Anno Domini 1535.	11 1535 BRAESEMAN EGBERT MEND. BICKER.	Aanteekening n⁰. (E?) BRAESEMAN.
12 A^c 1595.. 't stuck van A⁰ 1595, als in de bovenlijst ende onder de lijst staet: CHRISTIANUS DE CONFLANS F.	12 1595 DARCK TYMENSZ., Cap. RIJCKERT OUWEROL, Luyt. PIETER BAS, Vaend.	Aanteekening n⁰. D. 35 personen. 1 DIRK TYMONSZ. BROUWER, Capit. Zie 't blad n⁰. C die met 25 genommd. is. 2 PIETER BAS, Vaendrig. 3 RYKERT OUWEROG, Luitenant. 4 GILLES STOKMAN. 10 REYNIER CLAESZ. REYNIERSZ. 13 CORNELIS SYBRANDS APPELMAN. 24 JACOB SMIT. 26 TOBIASZ MARTSZ. 28 CLAES GERBRANDSZ., leydekker. 30 JACOB CORNELISZ., houtkooper. 32 ARENT WILLEMSZ.
11 A⁰ 1585.. het stuk van A⁰ 1585 synde twee hoogh geschildert door... BARENTZ.	13 1585 RYER PIETERSZ., Capitijn. CLAES CLAES CRUYS., Vaend.	Aanteekening n⁰ C. 1 REYNST PIETERSZ., Capityn. 2 CLAAS CLAASZ. KRUYS, Vaandrag. 11 JAN BANNING, Koekebakker. 15 SYBRAND BAM. 16 WILLEM BITTER. 17 PIETER MARTENS KODDE. 18 WILLEM VAN KAMPEN. 19 PIETER CLAASZ. BOER. 20 HENDR. V. MARKEN. 21 GERRIT JACOBSZ., verwer. 22 FREDERIK FREDERICKSZ. SERWOUTERZ. 23 LAURENS JACOBSZ. REAAL. 24 CORNELIS PIETERSZ. HOOFT. 25 DIRK TYMENSZ., brouwer in Druyf. 26 FRANS VAN NES. 27 CORN. SYMONSZ. JONKHEYN. 29 JAN DE BISSCHOP. 31 HENDR. LAURENSZ. SPIEGEL.
10 A⁰.... GEURT DIRXZ VAN BEUNINGEN Cap^n. en de Lut..... Dit stuck is geschildert bij TENGNAGEL, namaels onderschout.		Aanteekening n⁰. B. 1 GEURT D. VAN BEUNINGEN Capityn [1]). 2 CLAAS BISCHOP, Vaandrik. 3 PIETER MARTENSZ. HOEFIJZER, Luitenant zie op 't blad n⁰. A [2]). 4 ADRIAAN VAN NIEUWLANDT. 5 AART KIJSER, houtkoper. 6 HENDRIR VOETSYBRANDS. 7 LAURENS JANSZ VAN LIER 8 HANS VAND^R VOORT zie de 12e op N⁰. A. 9 JAN CORNELISZ. MEULEN. 10 GERRIT MARTSZ CONIJNENBURG. 11 WILLEM KIK. 12 HENDR. HOGENDORP. 13 CORNELIS GERRITSZ, mattemaker. 14 LAURENS LAURENSZ. VAN BAALEN. 15 COSMO DE MOUCHERON. 16 PIERRE DE NIMAY. 17 JAN TENGNAGEL, Sergeant.
9 A⁰.... het stuck daer.. POPPEN Cap^n. is ende... Lut.... sitten aan een ongedekte tafel.		Schets 4 = Aanteekening N⁰. A. Plaat III. 1 SIMON WILL. NOOMS, Capit. 2 JACOB POPPEN [3]) Luitenant. 3 FLORIS NOOMS, Vaand. 4 JACOB SIMONSZ LOUW. 5 CLAAS ROTTERDAM. 6 JAN JANSZ KAREL jong [4]) 7 JAN RUYL. 8 ADRIAN ROEST, Zee-Capit. [5]) 9 ADRIAAN VEEN. 10 GERRIT JANSZ NIEUWBERGEN, 11 ...SCHAGEN, Vendumr, 12 CORNELIS VANDER VOORT 13 WILLEM WARMOND. 14 JACOB JACOBSZ VINK. 15 PIETER HOEFIJZER. 16 CLAES JACOBSZ HARENCARSPEL. 17 PIETER ISAACSZ. schilder.
8 ... Sullende de vier overluyden, Burgemeester FRANS BANNING COCK, ende de drie schepen POLL, PATER en BLAU haer doen schilderen enz.		

1) VAN BEUNINGEN, werd Colonel in 1612. 2) Uit deze en de volgende aanteekening blijkt dat aanteekening A bij schets vier behoort. De verwijzingen zien op de wapens. 3) Komt in 1616 als Capitein voor in Wijk 11. 4) De zoon van den Capitein van 1604. 5) In 1611 in dienst van den koning van Marokko, 45 jaar ond. Aant. van Mr. N. DE ROEVER.

BIJLAGE II.

Jaartal.	Schilder.	Capitein.	Aantal Personen.	Schaef.	Bonte-mantel.	Beudeker.	Plaatsing.
1531		Reinier van Neck?		1	10		
1533		(Schutterskoning).		15	1		
1535		Braeseman?		13	11	E	
1558		(H)		4			
1559		(L)		2	10?		
Uiterlijk 1566		Joost Lyndrajer?	21	3	9	G	
1585	Barentsz.	Reyer Pietersz.	31	11	13	C	
1586	Dirk Barentsz.	Egbert Vinck.	32	18	4	L	R.M. 1110?
1586?		Hendrik Boelisz.	18	17	2	1	1)
1586?		Claes Claes Cruys.		17	5		
1595	Christianus de Conflans.	Dirck Tymonsz.	35	12	12	D	
1603		Adriaan Pietersz. Raep.	27	19	3	3	2)
1604	Gerrit Pietersz.	Jan Jansz Carel.	26	6	7	5	R.M.
1604	Aert Pietersz.	Pieter van Neck.	21	7	8	2	Stadhuis. 121, 167, 168
1604?-7	Pieter Ysaacsz.	Simon Willemsz Nooms.	17	9		4	3)
1612?	Jan Tengnagel.	Geurt van Beuningen.	17	10		B	
1623?	Jan Tengnagel.	(jongelieden).	10	14	6	K	
1623	Cornelis vander Voort.	Adriaan Pietersz Raep	12	5		7	Stadh. 128
"	"	"	12	5		6	R.M. 1586
1650	J. Spilberg.	Jan van de Poll	22	16			R.M. 1353
1653	B. van der Helst.	(Doelheeren).	4	8			R.M. 468

1) Plaat I. 2) Plaat II. 3) Plaat III.

PIETER NOLPE

1613/14—1652/53

DOOR

MR. CH. M. DOZY.

III.

155.

IN de marge in 't midden: September. | *Pieter Nolpe Fecit et Excud. Amsterd.* 1652

Rechts zit eene naakte vrouw, den rug naar den toeschouwer gewend, met een appel in de achterwaarts gehouden linkerhand onder hoog geboomte, dat tot aan den bovenplaatrand reikt en waarin een man bezig is vruchten te plukken. Links achterwaarts van haar zit een vrijend paar. In het midden op den achtergrond dansen drie vrouwen op de muziek van twee personen links op een heuvel gezeten; een van dezen bespeelt de schalmei, de ander een tamboerijn. Langs de voorzijde van dien heuvel loopen twee tijgers naar links. Uit wolken, waarop de Tijd met de zeis rust, in den linkerbovenhoek, beschijnen lichtstralen dit tafereel. In de benedenhoeken links een stroomgod in een moeras van achteren gezien, een langen spaan in de hand, rechts twee knaapjes met een pompoen.

1e staat als voren.

2e staat: het opschrift der marge vervangen door Aetas Aurea. | *Pieter Nolpe fecit.* | in 't midden; *N. Berchem Inventor* | links en *F. de Wit excudit.* | rechts.

3e staat als de 2e met vervanging van het adres door *M: Marrebeeck excudit.* |

br. 524 h. 402 (marge ad 20 incl.)

GRAVURES ZONDER JAARTAL.

BIJBELSCHE EN KERKELIJKE VOORSTELLINGEN.

156—171.

NB. de nrs. 157. 158. 159. 161. 162 en 163 komen waarschijnlijk genummerd 22. 29—32. 38 vóor in den prentbijbel, getiteld historiæ sacræ | Veteris & Novi | testamenti. | figures de la bible, | . . . . bijbelsche figuren, | Vertoonende in 100 stuks. . . . | Met derzelver uytbreiding in Rym onderaan in vier Taalen; . . . . . | figures of the bible, | . . . . vignet | Te Amsterdam. | By Reinier en Josua Ottens, in de Weereld-Kaart. |

Alleen het titelblad en het register der honderd platen van deze uitgave zijn mij bekend.

156. JUDA EN THAMAR.

In de marge in 't midden: Genesis. | 28 vers: 18. | *Pieter Nolpe Fecit & Excudit.* | , aan weerszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *Juda sprack: wat wilt ghy voor een pant:* enz.; rechts Latijn: *Tum. dixit ille Judas,* etc.

Links op den voorgrond zit Thamar op Juda's knie met zijn staf in haar rechter en zijn ring in haar linkerhand. Juda heeft zijn rechterarm om haar schouders en zijn linkerhand op hare borsten. Zij is half gesluijerd en heeft een diadeem en krans op het hoofd, hij een tulband. Achter hen een bosch dat zich over drie vierden der plaat uitstrekt. Dezerzijds daarvan een weg, waaraan het paar zit. Hij loopt rechts om het bosch heen naar een stroom, aan welks overzijde in 't verschiet eene stad ligt aan den voet van een bergachtig landschap. Rechts op den voorgrond laag gewas en achterwaarts weiland met vee en een heuvel met bosch en woningen.

1e staat als voren.

2e staat: de figuren van Juda en Thamar zijn vervangen door die van

Elias, die naar het brood grijpt dat twee raven hem van rechts af vliegende brengen. De weg, waaraan hij zit, is te halver breedte ingenomen door een beek, waarover in 't midden een brugje. In verband daarmede is eenige grond aan den boschkant langs den weg bij dezen getrokken. In de plaat onderaan in 't midden *johannis vander horst ex.* In de marge in plaats der vroegere opschriften in 't midden: I Regvm cap 17 vers 6, aan weêrszijden twee tweeregelige verzen, links Hollandsch: *Elias sie hoe God* enz., rechts Engelsch: *God bids Elias for to haste away* | etc.

br. 500 h. 410 (marge ad 21 incl.)

157. JEFTA EN ZIJNE DOCHTER.

In de marge: Iephthah cæsis Ammonitis redux domum filiam unicam obviam sibi factam exvoto domino consecrat. | , lager: links twee Hollandsche, rechts één Hollandsch en één Engelsch vierregelig vers; in 't midden: Iudicum. 11. | *F. de Witt* | *Excudit.*

Jefta komt van links aanrijden, dezerzijds van zijn met twee paarden bespannen wagen, waarin voorop een wagenmenner, twee voetknechten, generzijds ruiters, voorafgegaan door gevangenen. Rechts staat op de stoep van een groot gebouw Jefta's dochter zingende, een hoorn in de rechter hand, achter haar hare gezellinnen andere muziekinstrumenten bespelende. Op den voorgrond rechts zit een soldaat te luisteren naar een onder aan den stoep staanden man. Een hond loopt den wagen tegemoet.

Rechts op den achtergrond een ander groot gebouw, een heuvel met boomen begroeid en eene enceinte.

In den linker benedenhoek *David Colyn Inven.* | *Pieter Nolpe schulp.* |

br. 507 h. 398 (marge ad 40 incl.)

In de verzameling van het Friesch Genootschap.

158. ELIAS DOOR DE RAVEN GESPIJZIGD.

In de marge in 't midden: Regum 1 Cap. 17. Vers. 6. | , aan weêrszijden tweeregelig vers, links Latijn: *Elias fugiens rabiem Achabi* etc., rechts Hollandsch: *Elijas gevlucht synde* enz.; tegen den rand aan links: *Pieter Potter* | *pinxit* | , rechts: *P Nolpe fec.* | 1 | . In de plaat rechts onderaan: *C I Visscher Excudit.*

Rechts op den voorgrond zit Elias aan den zoom van een woud naar links gewend; met zijne linkerhand steunt hij op een rotsblok, met zijne rechter neemt hij een stuk brood uit den snavel van een naar hem toevliegenden raaf; hij is ongeschoeid, rechts van hem staat een groot boek. Het woud strekt zich tot

het midden der plaat uit. Links op den voorgrond een poel met waterplanten. Tusschen dezen en het woud een weg, waaraan Elias zit. Links achterwaarts een ander bosch dat zich tot in het verschiet uitstrekt en van het eerstgenoemde eerst door een beek en verderop door eene vlakte gescheiden is. Bovenaan in 't midden komt een tweede vogel aanvliegen.

1e staat als voren.

2e staat: in de marge boven den naam van den graveur: *P. Schenk Iunior Exc.* en onder het nummer: 47 verbeterd in 46.

br. 491 h. 395 (marge ad 23 incl.)

Eene copie van de tegenzijde heeft in 't midden der marge: 1 Regum 17. | *Frederick de Widt Excudit* en aan weêrszijden een vierregelig vers in twee kolommen, links Hollandsch, rechts Engelsch. De bovengemelde namen zijn geen van allen herhaald.

159. ELIAS EN DE WEDUWE.

In de marge in 't midden: Regvm 1. Cap. 17 Vers. 10. | links: twee regels *Quvmque pervenisset* etc., rechts evenzoo: *Ende doe hy namentlyck Elias quam* enz. Tegen den rand links: *Pieter Potter* | *pinxit.* | , rechts: *P. Nolpe fec. et excud.*

Op den voorgrond staat de hooge gestalte van Elias op een stok leunende naar rechts gewend, zijn hand uitstrekkende naar de vóor hem knielende weduwe, achterwaarts staat een knaap met brandhout op den schouder; een paar takken liggen dezerzijds.

Links op den achtergrond een stadsmuur met poort, waaruit twee mannen komen; over den muur heen ziet men op een toren en verder op gebergte; een man op een ezel drijft schapen voorbij.

Rechts op den voorgrond een doode boom, achterwaarts grazend rundvee en in 't verschiet een gebouw met toren en verder heuvelachtig terrein.

1e staat als voren.

2e staat: in de plaat links onderaan *CI Visscher excudit*, de woorden: *et excud.* in de marge uitgeslepen; boven den naam van den graveur: 2,

3e staat: in de marge boven gemeld nummer: *P. Schenk Iunior Exc* en in den benedenhoek 47 (vroeger ander nummer.)

(Auctie Gouda Quint te Arnhem Maart 1894.)

br. 490 h. 391 (marge ad 21 incl.)

Eene copie van dezelfde zijde heeft in 't midden der marge denzelfden tekst aangehaald, maar tweeregelig en aan weêrszijden daarvan een vierregelig vers in

twee kolommen, links Hollandsch, rechts Engelsch. De namen zijn allen weggelaten. Onder de verzen rechts: *Sara de Bari Excudit* |

160. ELIAS EN DE BAÄLSPRIESTERS.

In de marge in 't midden: 1 Regum 18.36. | *CI Visscher excudit.* |, links twee regels: *Elias praesente Achabo* etc., daaronder *I. Breenbergh invent.* |, rechts evenzoo: *Elias in 't bywesen van Achab* enz. en daaronder: *Pieter Nolpen schulp.* |

De rechterhelft der plaat wordt iugenomen door een groot uit ruwe steenen opgebouwd altaar, waarop een rund door 't vuur verteerd wordt; rechts achterwaarts staan twee vrouwen en een man dit met verbazing aan te zien. Dezerzijds ligt Elias voor het altaar op de kniën. Op den voorgrond in 't midden een liggende en drie staande kruiken, een schaal, bijl, hamer en brandhout.

Links staat Achab met zijn gevolg het offer te aanschouwen; achterwaarts in 't midden twee personen in aanbiddende houding.

Op den achtergrond in de linkerhelft der plaat aan den voet van begroeide bergen de Baälspriesters dansende en met wierookvaten zwaaiende om een meer sierlijk altaar, waarop een rund ligt. In 't verschiet een groote menigte.

1e staat als voren.

2e staat: in de marge rechts bovenaan tegen den rand: *P. Schenk Iunior Exc.*, onderaan: 48 (vroeger ander nummer); de namen van den graveur en vorigen uitgever zijn niet uitgeslepen.

(Auctie Gouda Quint te Arnhem Maart 1894.)

br. 520 h. 408 (marge ad 23 incl.)

Eene copie van dezelfde zijde heeft in 't midden der marge denzelfden tekst aangehaald en aan weêrszijden een vierregelig Hollandsch vers in twee kolommen. In den rechter benedenhoek der marge: *Rombout vanden hoeje Excudit* (sporen van uitgeslepen ander adres.)

161. ELIAS EN DE ENGEL.

In de marge in 't midden 3. Regum 19. 17, lager: links twee regels: *Reversusque est Angelus* etc., rechts: *Ende de Engel des Heeren* enz.; onderaan in 't midden: *Paulus Potter inventor. Pieter Nolpe fecit Martin van den Ende excndit* (sic).

Links op den voorgrond ligt Elias, naar rechts gewend, op zijn rechterarm steunende, in een los gewaad, dat door een riem om het middel samengehouden is, armen en beenen bloot, een doek om het hoofd. In het midden achterwaarts staat een engel, die zich tot hem nederbuigt en hem aan de linkerhand vat.

Aan weêrszijden heuvelachtig terrein met bosch, in 't midden is het gezicht vrijgelaten op verafliggende bergen. Aan den voet van den boom achter Elias een breede flesch (met kettingje) en brood.

1e staat als voren.

2e staat: de tekst veranderd in 1. Regum 19. 17.

3e staat: onderaan rechts in de plaat: *C I Visscher excu.* | in de marge rechts genummerd 3; de tekst: 1 Regum 19. 7, de drie namen van den eersten staat zijn uitgeslepen.

In de Bibl. Nation. te Parijs.

4e staat: in de marge rechts tegen den rand bovenaan: *P. Schenk Iunior Exc.* | , onder het nummer 3 : 49 (vroeger ander nummer), het adres van den vorigen uitgever is behouden.

(Auctie Gouda Quint te Arnhem Maart 1894.)

br. 474 h. 410 (marge ad 42 incl.)

Eene copie van de tegenzijde heeft in 't midden der marge den tekst aldus aangehaald 1 Reg: 19; aan weêrszijden vierregelig vers in twee kolommen, links Hollandsch, rechts Engelsch. Onderaan in 't midden der marge: *Rombout Vanden Hoijen Excu:*

162. ELIAS' HEMELVAART.

In de marge in 't midden: Regvm 2 Cap. 2 Vers. 11; links twee regels: *Vt ecce Currus igneus.* etc., rechts evenzoo: *Siet doe quam eenen Vierigen wagen* enz. Tegen den rand links: *Pieter Potter* | *pinxit.* | , rechts: *P. Nolpe fec.* | *et excud.* | [1])

In de bovenhelft van de prent rijdt Elias in een wagen met vlammende wielen naar rechts, de twee paarden worden door een boven hen zwevenden engel gemend; Elias ziet zijn vallenden mantel na. Dit tooneel in eene door duistere wolken omgeven lichtruimte, waaruit stralen vallen op Eliza, die links op den voorgrond, in aanbidding opwaarts ziende, knielt aan den oever van een stroom. Deze strekt zich over de geheele breedte en rechts ook achterwaarts uit. Links op den achtergrond een boom, in 't midden een strand, waarop eenige personen en rechts in 't verschiet heuvels, alles slechts flauw zichtbaar.

1e staat als voren.

2e staat: onderaan links in de plaat *C I Visscher excudit*; in de marge rechts genummerd 4, de woorden *et excud.* onder den naam van den graveur uitgeslepen.

3e staat: in de marge rechts boven het nummer 4: *P. Schenk Iunior Exc.* | , onder den naam van den graveur: 50; het adres van den 2e staat is behouden.

br. 481 h. 390 (marge ad 20 incl.)

---

[1]) | *et excudit* | ?

Eene copie van de tegenzijde met Hollandsche en Engelsche verzen en adres van FREDERIK DE WITT heb ik aangeteekend gevonden, maar is mij niet onder de oogen gekomen.

163. DANIEL IN DEN LEEUWENKUIL.

Gezicht in de arena tegen den ringmuur aan. Rechts wordt op den voorgrond eene knielende vrouw, achterwaarts een man door een leeuw aangevallen. In 't midden ligt eene vrouw en links een man, beiden door een tijger besprongen. Op den achtergrond komen links twee leeuwen uit hunne hokken en staat in 't midden Daniel opwaarts ziende, tegen den muur aan. In dezen boven den toegang tot de hokken eene opening, waardoor drie personen het schouwspel aanzien. Bovenaan links zien een achttal personen, waaronder één gekroond, over den muur heen.

Onderaan links *blancert Inv.*, rechts in den hoek *P. Nolpe sculpsit.* In de marge in drie kolommen 12regelig Latijnsch vers: *Vivit et horrendum Daniel demissus in antrum,* | etc. ondert. C. B.

1e staat als voren.

2e staat met adres rechts in de marge van JUSTUS DANCKERTS (alleen aangeteekend gevonden.)

br. 469 h. 386 (marge ad 26 incl.)

164. AANBIDDING DER DRIE KONINGEN.

Rechts op den voorgrond staat Maria naar links gewend; zij houdt Jezus in de plooien van haar gewaad boven de met stroo gevulde kribbe; beider hoofd is van heiligenschijn omgeven. Achter Maria staat Jozef met opgeheven handen.

Vóor het kind de drie Koningen in met edelsteenen bezette mantels. De middelste houdt het geknield een schaal voor, waarin het zijn rechter handje steekt; de tweede dezerzijds, evenals de vorige naar rechts gewend, staat met een wierookvat aan een keten, twee jongentjes houden de sleep van zijn mantel; zijn scepter en hoofddeksel (?), waarop een edelsteen flonkert, heeft hij aan den voet der kribbe nedergelegd; de derde Koning ter linkerzijde van eerstgenoemden, en face en slechts te halven lijve zichtbaar, houdt een geopend kistje omhoog.

Links achter de drie Koningen en op den achtergrond ook in 't midden een elftal toeschouwers.

Buiten de spelonk, waarin de aanbidding plaats heeft, ziet men rechts tegen dikke pilaren aan, waartoe breede trappen opwaarts voeren; bovenaan staan nog drie personen en face, waarvan twee resp. met fakkel en flambouw, achter hen steken drie pieken uit.

In de marge: Serenissimo .... Alberto Avstr. Archid. ... artis et devotionis svae specimen, Petrvs Pavlvs Rvbens, ... dedicat consecratqve. Lager: links *P. P. Rubens pinxit*, in 't midden: *Cum priuilegys, Regis .... & Ordinum Batauiæ.* | ; rechts *Pieter Nolpe fecit.* |

1e staat vóor den naam van NOLPE volgens LE BLANC in voce NOLPE no. 10.

2e staat als boven.

3e staat; de aanwijzing van het privilege uitgeslepen en vervangen door *Hugo Allardt Excudit.*

br. 432 h. 576 (marge ad 10 incl.)

Copie in denzelfden zin naar de gravure van LUC. VORSTERMAN (naar de schilderij van RUBENS in de kerk van St. Jan te Mechelen), op deze heeft de bovenhelft van de dezerzijdsche knop van den neêrgelegden scepter 6 lijntjes, op de copie vier.

Zie: H. HIJMANS, LUCAS VORSTERMAN 1893, f. 71 no. 8.

M. ROOSES, L'oeuvre de P. P. RUBENS 1886, f. 214 met afbeelding der schilderij.

C. G. VOORHELM SCHNEEVOOGT, Catal. des estampes d'après RUBENS 1873, f. 22 no. 85.

165. LAZARUS EN DE RIJKE MAN.

Die Godts armen hier veracht, Naemaels syn vergelding wacht. | opschrift van het middenvak der plaat, dat het gastmaal van den rijken man voorstelt; deze zit aan de rechterzijde onder een troonhemel, hij heeft zeven gasten, vier heeren en drie dames; links draagt een page een groote kop met deksel aan, rechts ziet men een been en degen van een vertrekkende.

In de achtermuur twee groote ramen, waartusschen een spiegel hangt en links de uitgang. Door dezen ziet men buiten Lazarus door een bediende wegjagen.

Links onderaan in de plaat *A. Bosse inventor* en verderop *CI Visscher Excudit*

Onder de plaat over de volle breedte vers van acht vierregelige coupletten in vier kolommen onder het doorloopend opschrift lazarus ante fores ditis iacet ulcere plenus et misero parvam nemo ministrat opem. Luce 16. 19. |

Aan weêrszijden van het middenvak drie kleine voorstellingen elk met een vierregelig versje met rijmpje tot opschrift er onder. Links: het sterfbed van Lazarus, zijn hemelvaart door drie engelen gedragen, zijne begrafenis. Rechts: het sterfbed van den rijken man, zijne pijniging in de hel met Lazarus in Abrahams schoot in 't verschiet, zijne begrafenis.

br. 519 h. 410 (marge ad 69 incl.)

In de verzameling V. STOLK, te Rotterdam, aldaar ook eene copie in omgekeerden zin met het adres van F. DE WIT, zonder den naam van BOSSE.

166. KRUISIGING CHRISTI.

Jesvs Crvcifixvs. | *Venerunt milites: et quidem primi fregerunt crura . . . . sanguis et aqua. Ioan.* 19. | in de marge, lager in den rechterhoek: *P: P Rubens: Inv.*

Jezus aan het kruis geslagen tusschen de twee moordenaars het hoofd op de borst hangende; bovenaan het kruis is een papier vastgespijkerd met Hebreeuwsche, Grieksche en Latijnsche inscriptie, de laatste: Iesvs naza | *renvs rex* | ivdeorv | . Links twee krijgsknechten te paard, de een op den voorgrond naar rechts, de ander achterwaarts gewend, deze laatste steekt Jezus een lans in de borst. Diens kruis wordt door een man omvat, die met beide armen tegen die handeling een afwerende beweging maakt. Hij is half bedekt door een ladder, die tegen het rechtsche kruis staat, waarop een man met ijzeren stang gereed is den moordenaar de beenen te verbrijzelen. Dezerzijds van het kruis op den voorgrond staat Maria tusschen Johanna en Maria Cleophas in bedroefde houding. Op den achtergrond tusschen het middelste en het linksche kruis zien een oude en een jonge man (slechts ten halve lijve zichtbaar) opwaarts naar den lanssteek. Achter hen in 't verschiet een hoog gebouw.

In den beneden rechterhoek der plaat: *P. Nolpe excudit*

br. 388 h. 515 (marge ad 20 incl.)

Copie naar de gravure van B. à BOLSWERT; (naar de schilderij van RUBENS in de hoofdkerk te Antwerpen) aldaar ivdæorv, en de figuur van Maria Cleophas slechts ten deele zichtbaar.

1e staat als voren. (Teylers Museum.)

2e staat: *Inv. f* in de marge.

3e staat: deze *f* en het adres uitgeslepen, in 't midden der marge onderaan: *Frans Carelse excudit*; zeer sterk door eene vreemde hand opgesneden.

br. 388 h. 515 (marge ad 20 incl.)

Zie: C. G. VOORHELM SCHNEEVOOGT, Catal. des estampes d'après RUBENS 1873, f. 48 no. 335.

M. ROOSES, L'oeuvre de P. P. RUBENS II 1888 f. 95 no. 298 met afbeelding der schilderij.

167. GRAFLEGGING CHRISTI.

Mij is alleen het tweeregelig Hollandsch onderschrift bekend:

Als Christus God Mensch wt God en Mensch gesproten, gewondt gekruyst, gekroont de dood had wtgestaen

voir t' menschelyck geslaght syn dierbaer bloet vergoten, is nae een wreden dood van 't kruys in t' graf gedaen

rechts onderaan *P. Nolpe excudit.*

De teekening voor deze plaat werd 1 Februari 1895 op eene verkooping van Drawings by old masters door CHRISTIE, MANSON & WOODS te Londen (8 King-street) verkocht onder no. 77 „P. NOLPE The Descent from the Cross" met anderen aangeduid als „The property of a gentleman".

168. OPSTANDING CHRISTI.

Grafkelder, waaruit links een trap naar boven leidt; in 't midden staat een groote gesloten kist. Daarboven zweeft Christus in breeden stralenkrans, op voeten en handen (stervormige) wonden. Tal van wachters zitten of liggen te slapen; links op de trap vijf, vóoraan twee en rechts één met zijn arm op de kist. Achter dezen laatsten nog anderen nauwelijks zichtbaar. In de marge vierregelig vers:

Siet hier ons eerste beelt van doots gewelt geneesen, enz., rechts *PN. F.* en lager in den hoek: *Dese figuur moet staen fol.* 466.

De keerzijde is bedrukt met een 44regelig vers onder het opschrift: Meditatie over de opstandinge onses Heeren | Iesu Christi. |, onderteekend: U. L. Mede-borger van dese Were (afgesneden) en beginnende: *Victorieuse Vorst / ô Heyligh! heyligh! heyligh!* | ; dit exemplaar is aan alle kanten afgesneden

br. 122 h. 190 (marge ad 22 incl.)

169. VERLOSSING VAN PETRUS.

Middengalerij van een hooggewelfd gebouw; op den achtergrond ziet men tegen een gesloten deur aan. Op de trappen daarvoor zit een wachter te slapen, zijn hellebaard ligt naast hem; evenzoo op een trap, die in 't midden naar rechts voert, bij dezen ligt een knods. Links voert een engel Petrus naar den uitgang langs twee eveneens slapende wachters (een hellebaard naast hen tegen de muur).

Onderaan: in den linkerhoek *I. V. Vucht Invent.*, naar 't midden toe: *P. Nolpe Schulps. CI Visscher excudit* en rechts: *Actorum.* 12.

In de marge vierregelig vers in twee kolommen: *Aensiet Godts gunst en macht, aen Petrus wel bewesen,* | enz.

1e staat als voren.

2e staat: zonder het adres van VISSCHER en rechts in de marge: *A. V. Waesb.* | *Exc.* |

Daar ABRAHAM VAN WAESBERGE pas 1644 in 't boekverkoopersgilde trad en VISSCHER eenige jaren later stierf is de uitgaaf van dezen allicht de eerste; zeker is het niet.

br. 225 h. 179 (marge ad 11 incl.)

170. AANBIDDING VAN MARIA.

Boven in de plaat Maria en face gezien, geknield en met gevouwen handen in een door wolken omgeven lichtsfeer. Om haar heen zweven engeltjes; twee houden een kroon boven haar hoofd, aan weêrszijden een met een palmtak.

In de benedenhelft staan zes personen, allen met ongedekten hoofde. Rechts van voren gezien, maar de oogen naar links opwaarts geslagen staat een bisschop in vol ornaat, met de linkerhand een bisschopstaf omvattende, in de rechter een opengeslagen boek. Aan zijn linkerhand St. Catharina naar links gewend, met een palmtak in de hand, een voet op een deel van een rad (?), aan zijn rechter hand St. Petrus met den sleutel, van voren gezien en evenals Catharina de oogen neêrgeslagen (in het boek ziende?). In 't midden een monnik met een lelie, op den rug gezien, ten deele achter Petrus verborgen, links van hem St. Franciscus (?) met een kruisje naar rechts gewend en links van dezen St. Sebastiaan van voren gezien, een pijl in de borst, de handen op den rug gebonden; achter hem ligt een boomstam.

In de marge:

Al wat Godtvrughtigh hiet Goods Moeder Eere biedt om Christenen te leeren, |
dat wie Maria groet, Eerbiedigh Eer aen doet, ok (sic) *daer door God kan Eeren*

rechts: *P. Nolpe excudit.*

Zonder marge br. 384 h. 490.

Naar eene schilderij van TITIAAN, vroeger in de kerk van S. Nicolo de Frari te Venetie, thans in het Vatikaan.

Zie: GEORGES LAFENESTRE, La vie et l'oeuvre de TITIEN s. d. f. 113, 115.

171. HET GEESTELIJK HUWELIJK VAN ST. CATHARINA.

In het midden zit Maria met het kind Jezus op de schoot; zij wendt het naar St. Catharina toe, die met een palmtak in de hand links staat en het rechterhandje van het kind vasthoudt. Dit geeft haar een ring, die het in zijn linkerhandje heeft. Bij Catharina liggen rad en zwaard. Rechts twee engeltjes, waarvan de een een viool, de ander een guitaar bespeelt; van boven een gordijn.

Onderaan (niet in de marge):

Een voorbeelt na t'Geloof aen alle Christen Zielen |
Was d'Heilighe Catryn. Een Heidens Keizers kindt, |
Als Haer met Rad en Swaerd de Beulen ouervielen |
Stortt God een blixcem af die t'all tot as verslindt. |

In den rechterbenedenhoek: *P. Nolpe e* (afgesneden).

Beschreven naar het exemplaar in de Hofbibliotheek te Weenen, welks marge bijna geheel afgeknipt is.

br. 329 h. 420.

LANDSCHAPPEN.

172—187.

172.

In de marge in 't midden: Lught | Januarius. | *Pieter Nolpe Fecit & Excudyt* | ; aan weêrszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *Hanght nu de nar, syn bellen Aen*, enz., rechts Fransch: *Attelez au traisneau les chevaux du carosse* etc.

IJstafereel; links landelijke woning, vóor de openstaande deur en op het ijs tal van personen, waarvan enkelen hunne schaatsen opbinden, ook paarden, waarvan er één uit een slede eet; op den voorgrond naar het midden toe een man met een knaap, ganzen dragende, en een hond. In 't midden, rechts en links achter om de woning heen breede rivier, waarop tal van schaatsenrijders, sleden en een ijsschuitje. In 't verschiet Amsterdam. Een arresleé passeert de woning stadwaarts; rechts zijn vijf mannen aan 't kolven, op den voorgrond in 't midden twee jongens, de één op een priksleedje, de ander is gevallen.

br. 519 h. 403 (marge ad 20 incl.)

173.

In de marge in 't midden: Water. | Martius. | *Pieter Nolpe Fecit & Excudyt* | ; aan weêrszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *Tis buyten Schoots, goet kryghsman syn, En stierman met de snater* | enz.; rechts Fransch: *A l'aise ou* (sic) *peut venter son art & son courage* etc.

Stormachtige zee, die links tegen hooge rotsen aanslaat; te halver hoogte van deze een kasteel, waarbuiten eenige toeschouwers. Op zee drie schepen, waarvan één rechts in het verschiet, één der twee anderen is reeds tot dicht bij de rotsen genaderd. Rechts onderaan steekt een mast boven water uit, waaraan zich twee schipbreukelingen vastklemmen. Anderen zwemmen naar lage rotsen toe in 't midden en links op de plaat; enkele mannen hebben zich daarop reeds in veiligheid gebracht. Bijzonder fraai lichteffect.

Deze plaat is gevolgd naar een schilderij van BEERESTRATEN in het Kon. museum te Munchen.

1e staat, vóor de letter vermeld in den Catalogue CAMBERLYN (v. s. no. 152) no. 1345[2].

2e staat als boven.

3e staat: in de marge in 't midden Aqua | *Pieter Nolpe fecit* | , in den rechterhoek: *F. de Wit excudit* 2, in den linker: *Pieter Potter Inventor*; verzen als boven.

br. 515 h. 398 (afgesneden marge ad 17 incl.)

174.

In de marge in 't midden: Aerdt | Mayus. | *Pieter Nolpe Fecit & Excudyt* | ; aan weêrszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *De Visch Int water, heeft syn lust* enz.; rechts Fransch: *les poissons aiment les eaux*, etc.

Over de geheele breedte der plaat een water, aan den rechter plaatrand met een kromming naar links achterwaarts. Links een brug, waarover een stoet ruiters, voetgangers en honden trekt of gepasseerd is; aan den waterkant dezerzijds een hooge boom en eenig laag houtgewas. Aan de overzijde van het water de muur met poort van een park, waarin een complex van gebouwen. Vóor de poort een vondertje, waarop een vrouw goed staat te wasschen. Over het park heen ziet men in het verschiet een stadje op bergachtig terrein gelegen. Rechts aan de overzijde der kromming een trekschuit en achterwaarts heuvels.

1e staat als voren.

2e staat: het onderschrift in 't midden der marge vervangen door Terra |

Pieter Nolpe fecit | , in de hoeken rechts: *F. de Wit excudit* 1 | , links: *P. Potter Inventor* | ; verzen als boven.

3e staat: vorenstaand adres vervangen door: *M. Marrebeeck excudit* 1 br. 522 h. 404 (marge ad 20 incl.)

175.

In de marge in 't midden: Lente | Aprilis. | *Pieter Nolpe fecit & Excud.*, aan weêrszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *loop lightmis siet de beesten gaen* enz.; rechts Fransch: *Desbauche vois tu ces bestes* etc.

In de linkerhelft der plaat drijft een jongen twee koeien, schapen en een geit met een stok naar links. Tegen den linker plaatrand aan op den achtergrond een schutting, die geboomte en struikgewas omheint. Onder een der koeien door ziet men een pissenden hond.

Rechts op den voorgrond ligt een boomstam en staat achterwaarts tegen den plaatrand aan een huisje met geboomte. Een hond ligt naast de deur, waarvan de bovenhelft openstaat. Links daarvan bespringt een stier eene koe, twee geleiders houden de koe vast.

1e staat vóor de letter en onafgewerkt nl. vóor de bijna vertikale lijnen op het lichte gedeelte van boven aan den afgebroken boomstam, staande te linkerzijde onder den grooten boom; de lucht onmiddelijk boven den horizon, tusschen de linkerachterpoot van de koe en den herdersjongen zonder lijntjes enz. enz. In het Museum te Kopenhagen en in de Albertina te Weenen.

2e staat als boven.

3e staat: het onderschrift in 't midden vervangen door Ver | *Pieter Nolpe fecit* | , in den hoek links: *P. Potter Inventor*, rechts: *F. de Wit excudit* 1 | verzen als boven.

4e staat: vorenstaand adres vervangen door: *M. Marrebeeck excudit* 1 | br. 517 h. 403 (afgesneden marge ad 24 incl.)

176.

In de marge in 't midden: Soomer | Iunius. | *Pieter Nolpe fecit & Excud.* | , aan weêrszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *Het schape scheren geeft profyt* enz.; rechts Fransch: *Le profit apprend a paistre*, etc.

Links op den voorgrond schaapskooi met omspannen terrein, waarbinnen twee mannen met een aantal schapen, waarvan er één geschoren wordt. Achterwaarts de muur met twee vensters van een gebouw dat tegen een berg aan

staat, en waarvan het bovengedeelte bedekt wordt door overhangende boomen en struikgewas. Twee ezels, de een bepakt en de ander met berijder naderen van rechts komende het gebouw. In 't midden en rechts heuvelachtig hier en daar begroeid terrein, in 't verschiet gebergte, rechts tegen den plaatrand aan een paar hooge boomen.

1e staat als voren.

2e staat: in 't midden der marge: Aestas | *Pieter Nolpe fecit* | , in den linkerhoek: *P. Potter Inventor* | , in den rechter: *F. de Wit excudit* 2 | verzen als boven.

3e staat: vorenstaand adres vervangen door: *M. Marrebeeck excudit* 2 | br. 520 h. 399 (afgesneden marge ad 23 incl.)

177.

In de marge in 't midden: Herreft | November. | *Pieter Nolpe fecit & Excud.* | , aan weêrszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *Daer nu de schuer is wel gestelt*, enz.; rechts Fransch: *Quoy que la Cave & la Grange*, etc.

Het inwendige van een koeienstal, verlicht door twee ramen in den rechterwand. Op den voorgrond: links een pot, bord, en twee melkemmers met juk, tegen den muur een plank en een hooivork, aan de muur hangende touwen en timmermanswerktuigen; rechts een ploeg en een ladder, die tegen het gesloten zolderluik staat. In het middenplan links drie vastgebonden koeien naar rechts gewend; rechts eene vrouw aan de waschtobbe, het hoofd naar den toeschouwer rechts omgewend. Tegen den wand is hier hooi opgestapeld. Op den achtergrond een karnton enz.

1e staat als voren.

2e staat: in 't midden der marge Autumnus | *Pieter Nolpe fecit* | in de hoeken links: *P. Potter Inventor* | , rechts: *F. de Wit excudit* 3 | verzen als boven.

3e staat: vorenstaand adres vervangen door: *M. Marrebeeck excudit* 3 | br. 512 h. 398 (marge ad 20 incl.)

178.

In de marge in 't midden: Winter | December | *Pieter Nolpe fecit & Excud.* | , aan weêrszijden tweeregelig vers, links Hollandsch: *Die voor de winter, hem voorsiet*, enz.; rechts Fransch: *Qui prudent à l'hyver songe*, etc.

Zeestrand. Links op den voorgrond een man met twee jongens, dezen op den grond geknield, warmen zich aan een test met vuur; bij hen ligt een wiel tegen een paal aan en een mand met visch er in en er naast. Achterwaarts

staat tegen de duinen aan een hut, dien een man binnentreedt. Rechts daarvan een achttal personen, waarvan één, een visscher naar een viertal korven wijst. Naar rechts achterwaarts een schuit en drie personen.

Rechts op den voorgrond een visscher naar links gaande, een mand onder den arm, bij hem liggen roeispanen enz.

Op het strand voorts in 't midden een man en twee honden; langs de zee wandelt vóoraan een heer met een stok, staat verderop een groep van personen en zijn op den achtergrond twee schuiten en een bespannen kar flauw zichtbaar. In zee vaart een schuit.

1e staat als voren.

2e staat: in 't midden der marge A e r | *Pieter Nolpe fecit* | , in de hoeken: links *P. Potter Inventor* | , rechts *F. de Wit excudit* 4 | ; verzen als boven.

3e staat: vorenstaand adres vervangen door: *M. Marrebeeck excudit* 4 |

br. 519 h. 403 (marge ad 22 incl.)

NB. Zie Vuur — Augustus sub nº 134 en September — Aetas Aurea sub nº 155.

179—184. SERIE VAN LANDSCHAPPEN NAAR ADRIAAN VAN NIEUWLAND.

179. Rechts leidt onder een rots door, die de geheele breedte der plaat beslaat, een breede weg naar een kasteel dat op heuvelachtig terrein in 't verschiet ligt. Vóoraan drijft een ezeldrijver zijn lastdier naar den voorgrond; hem zijn twee heeren gepasseerd, waarvan er één een aalmoes geeft aan een links aan den weg zittenden bedelaar, een ander wacht hen verderop met uitgestoken hand. Op den achtergrond komt een voetganger een staf in de hand de rotspoort binnen. In het verschiet verwijderen zich flauw zichtbaar twee gestalten.

Rechts in de rots twee, door staketsels afgesloten ingangen; rechts op den voorgrond een hooge boom. Ook links boomen in de spleten van den rots.

In de marge: *Adrs. van Nieuland: Inveñ* P i e t e r N o l p e. *fecit et Excudit.* |

1e staat als voren.

2e staat: *et* in de marge vervangen door het monogram van CLAES JANSZ. VISSCHER, rechts onderaan in de marge genummerd 1.

3e staat: vorenstaand adres uitgeslepen, in den linker bovenhoek der marge: *t Amsterdam by Gerard van Keulen.* | , genummerd als voren.

br. 309 h. 220 (marge ad 18 incl.)

180. Op den voorgrond heuvelachtig, met laag gewas begroeid terrein, dat vrij steil afdaalt naar eene vlakte die den achtergrond rechts beslaat. Zij wordt door een stroom doorslingerd, waaraan in het verschiet eene stad ligt.

Op den voorgrond links drijft een herder zijn vee langs den bouwval van eene poort naar links in de richting van een uitgebreide ruïne. Achterwaarts in 't midden bewegen zich een ruiter, een met twee paarden bespannen wagen en een voetganger naar de vlakte toe. Deze wordt links begrensd door een reeks bergtoppen, die vóoraan vrij hoog, naar het verschiet toe afdalen. Op den voorsten top aan welks voet de gemelde ruïne ligt, een toren met bijgebouwen; in de laagte tusschen dien top en den volgenden berg een uit verscheidene gebouwen bestaand kasteel. Een flinke regenbui ontlast zich op de middenste toppen.

In de marge: *Adrs. van Nieuland: Inveñ* Pieter Nolpe. *Fecit et Excudit.* |

1e staat als voren.

2e staat veranderd als die van no. 179, genummerd 2.

br. 316 h. 227 (marge ad 21 incl.)

181. Rechts op den voorgrond een hooge, omvangrijke ruïne, aan wier voet een herder, omringd door zes geiten op de fluit zit te spelen, een gevulde mand staat naast hem.

Links een beek, van den achtergrond af stroomende, aan haar rechteroever door hier en daar met boomen begroeide rotsen bezoomd.

Op den voorgrond is over dien beek een steenen brug (zonder leuning) geslagen, dien een ruiter dezerzijds oprijdt en een vrachtkar gevolgd door een hond generzijds afdaalt. De beek vormt aan deze zijde van de brug een waterval.

In de marge: *Adrs. van Nieuland: Inveñ* Pieter Nolpe. *fecit et Excudit.* |

1e staat als voren.

2e staat veranderd als die van no. 179, genummerd 3.

3e staat " " " " " "

br. 317 h. 225 (marge ad 21 incl.)

182. Links op den voorgrond aan den voet van hooge, hier en daar met boomen begroeide rotsen eenige boerenwoningen; een ledige wagen zonder bespanning staat bij een hooiberg. Naast de meest rechts gelegene staan twee menschen in gesprek, een man met een zeis over de schouder nadert het gehucht.

In 't midden achterwaarts een molen met eenige huizen.

Rechts op den voorgrond een heuvel met enkele hooge boomen begroeid. Van het vorenbeschrevene terrein is hij gescheiden door een smalle met graan begroeide vlakte. Op den achtergrond breidt deze zich beiderzijds uit als strand eener zee, waaraan rechts eene bouwvallige stad ligt. Links in 't verschiet laag gebergte.

In de marge: *Adrs. van Nieuland: Inveñ* Pieter Nolpe. *Fecit et Excudit.* |
1e staat als voren.
2e staat veranderd als die van no. 179, genummerd 4.
3e staat „ „ „ „ „ „
br. 317 h. 228 (marge ad 19 incl.)

183. Op den voorgrond heuvelachtig, met laag gewas begroeid terrein, dat rechts achterwaarts oploopt; aldaar eenige hooge boomen, waartusschen doode stammen uitsteken; op den grond ligt geveld hout.

Links achterwaarts eene boerenwoning door geboomte omgeven; een herder drijft er zijne kudde langs, een man haalt er een emmer uit de put op.

Tusschen de hoeve en de vorenbeschreven heuvels een van den achtergrond afdalende, in linksche richting loopende weg; een met twee paarden bespannen huifwagen is even den top gepasseerd; een ruiter is halverwege gekomen, beiden rijden naar den vóorgrond toe. In 't verschiet links eene stad.

In de marge: *Adrs. van Nieuland: Inveñ.* Pieter Nolpe. *Fecit et Excudit.* |
1e staat als voren.
2e staat veranderd als die van no. 179, genummerd 5.
3e staat „ „ „ „ „ „
br. 315 h. 226 (marge ad 22 incl.)

184. Links ligt een herberg met geboomte er achter; zij is kenbaar aan een tegen de muur hangende kruik. Een wagen met vier personen staat er vóor stil; de twee paarden eten uit de ruif, de waard treedt, den hoed in de hand, met een gevulde kroes de deur uit, eene vrouw opent het vensterluik links om naar buiten te zien.

Achterwaarts korenveld en nog een drietal boerenwoningen. Van het heuvelachtig terrein rechts wordt het beschrevene door een beek gescheiden, die rechts achterwaarts in een plas uitloopt. Links op de voorgrond ligt een schuit, waarin een vrouw waschgoed zit te spoelen, de mand staat naast haar; een andere vrouw brengt een tweede, gevulde mand aan. Over de beek een houten brug, zonder leuning, waarop een voetganger naar links gaat, een pakje aan een stok over de schouder dragende. Op de heuvelen rechts drie personen, allen op den rug gezien, vóoraan zit eene vrouw met een mand naast zich, achterwaarts zit een heer, de derde naast dezen is de hoogte bijna afgedaald, zoodat alleen zijn hoofd en een stok zichtbaar is.

Aan de overzijde van de plas korenvelden en hoog geboomte; in 't midden rijdt op den achtergrond een vierwielige huifkar weg en ligt in 't verschiet een stad.

In de marge: *Adrs. van Nieuland: Inveñ* Pieter Nolpe. *Fecit et Excudit.* |
1e staat als voren.
2e staat veranderd als die van no. 179, genummerd 6.
3e staat „ „ „ „ „
br. 316 h. 227 (marge ad 21 incl.)

P. M. De nummers 7 en 8 van deze serie zijn waarschijnlijk niet door NOLPE gegraveerd.

No. 7 vertoont een bergachtig landschap; links van de rotsen op den voorgrond, waarop o. a. een gevelde boomstam ligt, een weg die in een anderen, breederen uitloopt, welke in het middenplan van rechts naar links en daar met een bocht naar achterwaarts stijgt. Een vrachtwagen en beladen muilezels gaan bergopwaarts; twee ruiters dalen hem af.

1e staat vóor de letter.
2e staat: in de marge rechts: A *V: Nieulant Invent.*
3e staat, vóor dat onderschrift: *Nic. Visscher excu* en er achter in den hoek 7.
br. 308 h. 210 (marge ad 3 incl.)

No. 8 vertoont links een stroom, langs welks heuvelachtigen oever dezerzijds een rijweg opwaarts loopt. Twee ruiters rijden hem op, aan de overzijde doet een herder zijne kudde nederdalen. Rechts van den weg een landelijke woning met geboomte.

1e staat: in de marge rechts: A. *V: Nieulant Invent.* | *PLeyenaar excudit*
2e staat: dit onderschrift uitgeslepen, in het midden der marge: *Adr. van Nieulant inveñ. Nic. Visscher excudit.* en in den benedenhoek rechts 8.
br. 312 h. 212 (marge ad 12 incl.)

185. DE OOGST.

De voorgrond loopt naar rechts op, in 't midden struikgewas en rechts twee hooge boomen, die het landschap afsluiten. Links twee mannen met den rug naar den toeschouwer, de één zit uit een kruik te drinken, een sluitmand staat naast hem, de ander links van hem staat in eenigzins gebogen houding met een zeis in de hand; naast hem een hond. Het terrein loopt links achterwaarts af daarna weêr opwaarts. Op de helling aan gene zijde twee mannen aan het schovenbinden; hooger op geboomte. In het middenplan golvend terrein, links een woning, in 't midden een voetganger in die richting gaande en rechts evenzoo twee ruiters door twee voetknechten gevolgd.

Op den achtergrond links een berg, welks helling met boomen begroeid is, rechts ziet men in de vlakte, in 't verschiet een rivier, een toren dezerzijds.

1e staat: onder de vogels in de lucht twee bijna loodrechte lijnen.

2e staat als boven, die lijnen uitgeslepen.

br. 275 h. 219.

186. DE DOORGANG IN DE ROTS.

Een met boomen en planten begroeide rots vormt in het midden een natuurlijke poort of doorgang, waardoor een kleine rivier stroomt, die den voorgrond bijna geheel inneemt en op den achtergrond tusschen de rotsen doorloopt. Over de rivier ligt voor de poort een houten brug, waarop een ruiter met grooten hoed op naar de linkerzijde rijdt. Een andere man met een stok over de schouder is de poort doorgegaan en daalt de rotsen af; hij is nog slechts te halven lijve zichtbaar. Te rechterzijde twee personen, die de rotsen beklimmen.

br. 239 h. 362.

In het Kon. Museum te Kopenhagen.

187. DE MAN MET DE KOE.

Een man met een stok drijft eene koe over een soort van walmuur, die ten deele met struiken begroeid is en waarop links een boom met ver uitgespreide takken staat. Links is in de muur een waterpoort, waardoor het water in een waterval naar den voorgrond stroomt. Door de poort ziet men een paar huizen tusschen de boomen. De voorgrond rechts wordt door een rots gevormd.

br. 239 h. 362.

In het Kon. Museum te Kopenhagen.

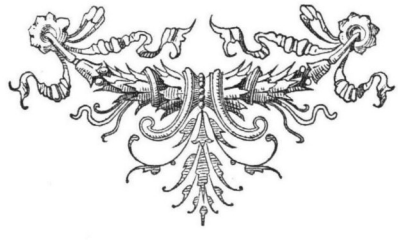

Het Album van Emanuel van Meteren

DOOR

DR. H. C. ROGGE.

DE Nederlandsche geschiedschrijver EMANUEL VAN METEREN, die sedert zijn vijftiende jaar, toen zijn vader hem naar Londen ontbood [1]), in Engeland heeft geleefd en een ijverig voorstander is geweest van de handelsbelangen zijner aldaar wonende landgenooten, liet bij zijn overlijden op 8 April 1612, behalve eene zeker niet onaanzienlijke boekerij en een kabinet van penningen, munten en allerlei zeldzaamheden, aan zijne kinderen nog enkele kostbare voorwerpen na, die althans gedurende eene eeuw in de familie zijn gebleven. Zij kwamen in het bezit van zijn oudsten zoon JACOB [2]), die ze weder overdroeg aan zijn eerstgeborene EMANUEL. Uit officieele verklaringen van dezen jongeren EMANUEL weten wij dienaangaande

1) Vgl. mijne levensschets in *Eigen Haard* van 1897 No. 12 en het door J. H. HESSELS uitgegeven *Ecclesiae Londino-Batavae Archivum* Tom. III, P. 1, p. 1212. Het derde deel van dit onschatbare, op kosten der Nederlandsche gemeente uitgegeven werk verzekert ons tevens, dat VAN METEREN heeft medegewerkt tot de oprichting der Hollandsche kerk, waarvoor EDUARD VI de kerk en het kerkhof der Augustijnen had afgestaan, eene schenking, die later door ELISABETH bevestigd werd (Ald. p. 1209 en 1233). Toen in 1589 gelden moesten ingezameld worden voor eene compagnie Nederlandsche soldaten onder bevel van Sir JOHN NORRIS en Sir FRANCIS DRAKE „totte voyagie van de(n) coninck van Portugal", werd hij door bovengenoemde gemeente, met ANTOINE DE LAINE (DOLHEYN) namens de Fransche, daartoe in commissie gesteld (Ald. p. 888 f.)

2) Omtrent dezen blijkt uit hetzelfde werk, P. II, p. 1543 alleen, dat hij zich niet onbetuigd liet bij eene collecte voor de arme verdreven protestanten in Duitschland.

thans alle bijzonderheden [1]). Hem bekroop de vrees dat hij sterven mocht, eer zijne twee jongens, EMANUEL en THEODORUS, meerderjarig zouden zijn, en daarom gaf hij in 1680 deze kostbare zaken in bewaring aan de ouderlingen en diakenen van de Londensche kerk, om ze aan zijne kinderen ter hand te stellen, als zij meerderjarig zouden zijn, opdat zij zouden weten wie hunne voorouders waren. Kwamen zij echter te sterven, „dan vereere ick se", zoo luidt het, „altemael voor een gedaghtenisse van mijn grootvader EM. VAN METEREN zaliger" aan de kerk. Drie jaren later nam hij echter de stukken terug, en wij moeten dus onderstellen, dat zij na zijn dood nog jaren in het bezit van zijn zoon, mogelijk ook van latere afstammelingen zijn geweest.

Tot de voorwerpen, waaraan de kleinzoon van den geschiedschrijver terecht zooveel waarde hechtte, behoorde in de eerste plaats een drietal portretten, die aldus worden beschreven: 1° „Groote vaeders ende groote moeders conterfeytsels van hooft tot voet a° 1576, aetat. suae 42, groote moeders aetatis suae 32, a° 1576 [2]). Hy was gemeten lanck sess voeten min 3½ duymen, de voet van 12 duymen. Sy was lanck vyf voeten 2½ duym, gemeten Engelse voeten van 12 duymen." 2°. VAN METEREN's „Conterfeytsel van hooft tot voet doen hy een student was, aetatis suae 26. Virtutis laus actio. A° 1562" [3]). 3°. Syn conterfeytsel halfweg doen hy 77 jaeren oudt was, in dien selfsten tyt doen hy syn Nederlandtsche historie schreef, heel fray geschildert" [4]). Waar deze portretten gebleven zijn, heb ik niet kunnen ontdekken; vermoedelijk schuilen zij in Engeland in eene of andere bijzondere verzameling. De gegraveerde portretten zijn blijkbaar niet naar deze geschilderde vervaardigd [5]).

De nalatenschap bevatte vervolgens VAN METEREN's „Indenizatie ofte vry maeckende, als vry denison in Engeland, door EDOARDUS den sesten, Coninck van Engelandt, onder den grooten zegel in den sesten jaer syn regeering" [6]); alsmede

1) Zie *Eccl. Lond. Bat. Arch.* Tom. III, P. II, p. 2628 f. 2653.

2) Ik geef den tektst van het „Memorieken", dat hij voegde bij zijn schrijven van 29 Aug. 1683, toen hij de stukken terugvroeg. In de beschrijving der voorwerpen bij de overdracht noemt hij den naam van HESTER VAN DE CORPUT en zegt hij dat de portretten „heel curieus geschilde(r)t" waren. De namen der schilders van de portretten worden helaas niet genoemd.

3) Bij de overdracht heet het: „doen hy jonckman ende student was, in de 42 jaer syn ouderdom". De jaren zijn in beide opgaven foutief, er moet aan een portret van VAN METEREN op 24jarigen leeftijd gedacht worden.

4) Volgens de beschrijving bij de overdracht, waarmede de andere overeenstemt, alleen staan hierbij de woorden „cort voor syn doot."

5) Tot dusverre was alleen de gravure van ROBERT DE BAUDOES bekend, VAN METEREN voorstellende op 73jarigen leeftijd, voorkomende in de uitgave der „Commentariën" van 1609, verkleind weergegeven in de 4° uitgave der „Belgische ofte Nederl. oorlogen", en eene gravure in de „Historie d. Nederl. oorlogen" van 1614, door een onbekenden graveur gevolgd naar die van BOUD, den schrijver afbeeldende op 76jar. leeftijd (zie J. F. VAN SOMEREN, *Beschrijv. Catalogus van gegrav. portretten v. Nederlanders*, Dl. I No. 23, 27, 28 en 29). Thans is nog eene andere gravure ontdekt, gelijk hieronder zal blijken.

6) „Groote vaeders indenisatie ofte vry borgher, ende Engelse Denison makende, voor hem ende syn nacomelingen", zooals het in bovengenoemd „Memorieken" heet.

een handschrift, dat den volgenden titel droeg: „Comentarius dat is gedachtenisboeck ofte Register van de geschiedenissen, handel ende wesen &c. van hem EMANUEL VAN METEREN ende de syne. Toegeschreven synen kinderen a$_o$ 1570 in Londen. Beschickt v huys, wilt Godt aencleven/ Want ghy zult steruen en niet leven. Esaias XXXVIIj." Het valt zeer te betreuren dat dit merkwaardig relaas, hetwelk ongetwijfeld belangrijke bijzonderheden bevatte, zoowel voor de kennis van zijn leven en bedrijf als voor de geschiedenis van zijn tijd, met nog een ander handschrift betreffende de handelstractaten tusschen Engeland en de Nederlanden [1]), naar het schijnt, verloren is gegaan.

Tot de stukken die tijdelijk aan den kerkeraad in bewaring gegeven en later teruggenomen werden behoorde eindelijk ook VAN METEREN's „Album Amicorum, met wapenen, lofdichten &c van hem van alle de geleerdste mannen ende verscheyde potentaten ende groote personagies van syn tyt". Dit schijnt het eenige wat er van al de door hem nagelaten schatten bewaard is gebleven. Het Album berust thans op de Bodleian Library te Oxford, die in het bezit er van kwam, toen FRANCIS DOUCE voor zestig jaren al zijne boeken en handschriften aan deze bibliotheek vermaakte [2]). DOUCE zelf had het Album door aankoop verkregen [3]); vermoedelijk was het onder den hamer gekomen, toen de laatste afstammeling van VAN METEREN in Engeland kinderloos stierf.

Het Album is gebonden in een lederen band, die rijk versierd was met

---

1) S. RUYTINCK verzekert ons in zijn „Leven van EM. VAN METEREN", dat deze over „het stuck van de Entrecours een groot boeck byeenvergadert heeft ten goede van de nacomelinghen, die het effect van de Nederlantsche cooplieden privilegien in Engelandt sullen begeeren te weten". Sir LEOLINE JENKINS vergiste zich, toen hij meende dat dit boek in druk verschenen was en 19 Febr 1684 aan KENNEDY opdroeg om een exemplaar voor hem in Holland te koopen (H. BRUGMANS, *Verslag van een onderzoek in Engeland naar archivalia*, 's Grav. 1895, blz. 42),

2) *Catalogue of the printed books and mauuscripts bequeathed by* FR. DOUCE *to the Bodleian library* Oxford 1840 f°. In den Catalogue of Mss. f. 8, No. LXVIII wordt het Album aldus beschreven: „Codex chartaceus, in 4to ff. 119, saec. XVI excuntis et XVII incuntis (imperf.). EM. DEMETRII sive VAN METEREN... tabulae tumultuariae, quibus notantur nomina... aliaque in amicitiae testimonium scripta; quorum indicem ordine alphabetico dispositam in fine invenias. Ad. fol. 47 pontis imaginem Londinensis a° 1578 coloribus expressit vir cl. R. GARTH" Vóór in het Album is nog een blaadje gehecht waarop DOUCE, behalve enkele biographische opgaven betreffende VAN METEREN, het volgende schreef: „He appears to have carried on the business of a merchant in that city, as may be collected not only from the present Album, but from some letter written by him to Sir ROBERT COTTON and now preserved among the COTTON manuscripts in British Museum. This Album, extremely interesting for the portraits" etc. Deze laatste regels liet Dr. BRUGMAN afdrukken in bovengenoemd *Verslag* (blz, 474), doch ten aanzien van den brief van VAN METEREN aan COTTON schijnt DOUCE zich vergist te hebben. Miss E. SALISBURY, die op aanwijzing van Dr. BRUGMANS de goedheid had er onderzoek naar te doen, schreef mij: „There is a remonstrance to the States, addressed by EM. V. METERE, a merchant of Antwerp, in 1595 (add. mss. 14,027 f. 238); and there is a autograph of EM. V. METEREN of Antwerp 1610 in an Album of OTTO HEINRICH (Eg. 1,239 f. 67), but the letter you desire I cannot find at all." (Vgl. over DOUCE, *Dictionary of National Biography*).

3) „I purchased this curious Album", schreef hij voorin op het schutblad, „at Mr. HINDERSON's sale F. D.", waaronder hij als ex libris zijn wapen plakte met zijn naam. Voorts teekende hij op datzelfde schutblad nog aan: „The album of ORTELIUS is in the Pembroke library. See Harthornes Bookrarities p. 192".

gulden stempels, maar zeer heeft geleden. Ook de beide sloten zijn verdwenen. Het bevat, behalve enkele ongefolieerde in het begin, 116 gefolieerde bladen, waaronder 16 perkamenten, hoog 19.4 en breed 13 Nederl. duimen. Er ontbreken 8 bladen, die reeds werden gemist, toen DOUCE het kocht en waarschijnlijk, hetzij voor de teekening of voor de handteekening van den persoon, zijn uitgescheurd. Zij waren er nog in, toen het Register werd gemaakt, dat achteraan gevoegd is, en daardoor kennen wij de namen [1]). Dat Register moet zelfs vóór 1609 gereed geweest zijn, want WILL. WALKER (p. 111 v.), die zijn albumblad in November 1609 schreef, komt er niet op voor. Op een later misschien door DOUCE achterin geplakt blaadje worden de voornaamste bladen opgegeven. Dit Album is het tweede dat door VAN METEREN werd aangelegd; een ander exemplaar uit vroeger jaren, hetwelk zeker vele belangrijke handteekeningen bevatte, die hier ontbreken, ging, gelijk wij zien zullen, verloren.

Op het eerste blad, dat aan den titel voorafgaat, plaatste zijn Londensche vriend RICHARD MULCASTER de twee laatste regels van een Latijnsch gedicht, dat hij op p. 38 schreef.

De Albo EMANUELIS DEMETRIJ,

Istud amicorum quisquis corruperit Album
Me praetore niger vindice nullus erit.
Tuus MULCASTER.

Dan volgt het titelblad

ALBUM
AMICORUM EMANUELIS DE METEREN
MERCATORIS ANTVERPIANI
ANNO
CIↃ.I.ↃLXXV

welke woorden tusschen sierlijk met de pen geteekend randwerk geplaatst zijn. Daaronder leest men: „Cum Hispani hoc anno Antverpiae inter caetera Album amicorum illi eripuissent, in quo doctissimorum hominum amicorum suorum elogia inerant, in locum prioris amissi hoc alterum sibi faciendum curavit, 1575" [2]). Tegen de keerzijde van den titel is een tot dusverre onbekend portret geplakt,

1) ALB. AURELIUS (p. 114) onderteekende zijn blad alleen met A. A.; zonder het Register zouden wij ook dien naam niet weten.

2) De omstandigheden, waaronder dit Album verloren ging, worden door S. RUYTINCK uitvoerig in het „Leven van v. M." medegedeeld. Vgl. hierachter het albumblad van ROBERT DU PREZ.

gegraveerd door HENR. HONDIUS [1]), met het randschrift: „Optimo et ornat. viro D. EMA. VAN METER. Antv. historico insigni omnium artium et antiq. admiratori posuit HEN. HONDI." Onderaan „Aetat. 63 1599"; bovenaan in een wolk zijn voornaam in Hebreeuwsche karakters en onder op een banderol: „quis contra nos, Rom. 8". Aan weerszijden bovenaan ziet men wapenschilden, links niet ingevuld, rechts een witte ruit beladen met een griffioen op een blauw veld. Op de volgende bladzijde, tegenover het portret, schreef VAN METEREN met eigen hand dit sonnet

EMANUEL DEMETRIUS TOT ZIJN VRIENDEN.

Ghy liefhebbers der Deught, const, end' Godsalich leuen,
Ick nood' end' bidde v hier te maken met v hant
Eenighe schoon deuijs, die van U goet verstant
Ende constich Ingien, rechte getuych mach gheuen,

Op dat het zelfde zij voor eeuwich hier beneuen
Als een vast seghel merck van desen schoonen bandt
Onser groote cenicheit ende liefde abundant
In dit bouck, alsoo oock in ons herten gheschreuen.

Ende dat ons gheslacht zij vierich veroorsaect
Duer dees teekenen hier zoo schoon en wel ghemaect
Te dencken op haer leere en lofuelicke daden.

Die vierich volghen naer en binden haer in een
Met ons door desen bant die nemermeer zal scheen,
Want, GOD ZIJNDE MET ONS NIET EN MACH ONS SCHADEN.

Op de keerzijde van het derde ongefolieerde blad staat een twintigregelig Latijnsch gedicht „Ad symbolum EMANUELIS DEMETRIJ Atuatici. Nobiscum Deus quis contra nos". Get. D(AN.) R(OGERSIUS).

Ik laat thans de gefolieerde bladen volgen bevattende 142 namen, waaronder enkele ontbreken, die als vrienden of goede bekenden van VAN METEREN in zijn brieven voorkomen [2]). Onder de namen, die ik er boven heb geplaatst, voegde ik iets tot nadere toelichting van de genoemde personen voor zoover ze mij bekend waren, met verwijzing naar een of ander werk [3]). Ofschoon ik niet

---

1) Borstbeeld naar links, blootshoofds, in pelsrok en pijpkraag.

2) O.a. FRANS SWEERS, koopman en letterkundige te Antwerpen; THORIUS, een Vlaamsch letterkundige; JOANNES WOUWEREN, letterkundige en later raad van den graaf van Oost-Friesland; JACOBUS GRATEMA, rector te Middelburg; WILLIAM CHARCUS, penningkundige, en THOMAS PENNY, botanist en entomoloog.

3) Verklaring der daarbij gebruikte afkortingen:

NB = *Dictionary of National Biography*, edit. by S. LEE. — BB = *Biographie nationale de Belgique.* — BW = *Biographisch Woordenboek der Nederlanden.* — JL = JÖCHER, *Allgem. Gelehrten Lexicon.* — EA = *Ecclesiae Londino-Batavae Archivum*, edit. by J. H. HESSELS. — M = *The registers of the Dutch Reformed Church* edit. by W. J. CH. MOENS. — GH = *Geschiedenis ende handelingen die aangaen de Nederd. natie ende gemeynten* (Werken der Marnix-Vereeniging. Ser. III. Dl. I).

alle Latijnsche gedichten, spreuken en andere bijschriften afschreef, liet ik toch niets achterwege, wat van eenig belang kan worden geacht,

EMANUEL VAN METEREN (fº 1).

Teekening in kleuren, voorstellende een berg met een herdershut aan den voet en een herder met vee op eene grasrijke helling. Daarboven op een rood lint met gulden letters: „quis contra nos". Daarboven weder een gouden zon in de wolken, met den naam „Emanuel" in roode Hebreeuwsche karakters. Onder de teekening het volgend Sonnet van VAN METEREN [1]):

SONNET OP MYN DEUYSE.

De blydste bootschap groot den mensch met sond beladen
Voorwaer wel te reght was den naem Emanuel,
So dees deuyse wyst, en oock de schrift seer wel
Als dat God met ons is en ons verlost van quaden.

So God dan is met ons, wat can ons doch gheschaden?
Ist benautheydt ofte sweerdt? D'eewyghe doot oft helle?
Als God niet heeft ghespaert syn soon vant aertsch ghequel
Maer ghegheuen ter doot, en dat nogh wt ghenaden.

Wie can verdoemen ons? Hy die gestoruen is
Voor ons wt liefde groot, is verresen ghewis
En nu als reghter sidt, oock mede ons advocaet.

Niemandt en can ons dan van ons erfdeel ghescheyden,
Daerom laet ons ooc nu vrolyck in hoop verbeyden,
Met liefde int tgeloof sterck, wtdruckende met daet.

EMANUEL DEMETRIUS Antuerpianus
Belga sibi et posteris.
CIƆIƆLXXVI Mai XX.

DANIEL ROGERSIUS (fº 2v. en 3).

(Of ROGERIUS, meermalen door ELISABETH naar de Nederlanden gezonden. Geb. te Wittenberg ca. 1538, gest. 1591. NB).

Teekening in blauw, voorstellende eene vrouwenfiguur, de christelijke berusting, met den linkerarm rustende op eene zuil en een lauwerkrans om de slapen; ter zijde de woorden „danda", „ratio". Onderschrift „Genio EMANUELIS DEMETRIJ, amicitiae Sanctioris Cupidinis, viri raris animi dotibus, tum sanguinis proximioris vinculo, sibi coniunctissimi, hanc Christianae quietis effigiem, ad mortale immor-

---

1) Hetzelfde sonnet staat nog eens, met kleine verbeteringen, op fº. 2, waarnaar ik het afschreef.

talis amoris monumentum. DANIEL ROGERSIUS. L. M. P. Augustae Trenobantum. VIII Idus Junij CIↃ IↃ LXXVIII".

Tegenover dit blad een 18regelig Latijnsch gedicht „In Christianae quietis effigiem".

ABRAHAM ORTELIUS (fo 3v. 4).

(Aardrijkskundige. Geb. te Antwerpen 1527, gest. 1598. BW).

Teekening in kleuren, voorstellende een achttal ordeloos samengevoegde boekjes, waardoor zich een slang kronkelt met opgeheven kop, dragende een wereldbol. Omschrift: ΜΩΡΙΑ ΠΑΡΑ ΤΩ ΘΕΩ.

Daaronder: Symbolum hoc meum addidi, cum ex direpta a barbaris Iberis Antuerpia profugeram, Londini Anno a Christo nato M CCCCC LXXVII. Idib. April.

Daaronder eene opgeplakte gravure van het westelijk halfrond, met opschrift „Contemno et orno, mente, manv. A☧Ω," met „ABRAH. ORTELIUS" er onder.

Op de tegenovergestelde bladzijde een opgeplakt portret van ORTELIUS (afdruk van een gesneden stempel, niet genoemd door MULLER of VAN SOMEREN. Borstbeeld naar rechts, blootshoofds, met klein pijpkraagje. Geheel rond. In spiegelschrift, aan weerszijden van het hoofd:

ABRAHAM	TH. GALLUS
ORTELII	AD VIV. SIC
EFFIGIEM.	EXPRIMER.

Daaronder: Vitae A☧Ω scopus. Dno EMANVELIO DEMETRIO cognato suo, non tam ob sanguinis affinitatem caro, quam ob varias animi dotes colendo, et corporis effigiem et animi sui imaginem, A. ORTELIUS L. F. C. N. Antverpianus Belga, in perpetuam obseruantis tesseram, sua manu L. M. P. Antverpiae Advaticorvm. CIↃ. IↃ. LXXVI. id. Mart.

JOANNES VIVIANUS (fo 5).

(Koopman, letter- en oudheidkundige te Antwerpen. Geb. te Valenciennes. Gest. 1598. JL).

Vijftienregelig Latijnsch gedicht, waarboven: „En vn j'ai vie", en waaronder: Ex Ecclesiaste regis sapientiss. Salomonis canebat JOANNES VIVIANVS Valentinianvs et EMANVELI DEMETRIO svo ob amicitiam inscribebat Antverpiae, die XXI Novembr. Ann. MDLXXVII.

GEORGIUS HOEFNAGEL (fo 5v. 6).

(Miniatuurschilder en letterkundige. Geb. te Antwerpen 1543. Gest. 1600. BB).

T' vleesch moet hier sterven, Eert can beeruen, Door Christum T'leuen,
Ghelyck t'ghesayt, Tot eer ment mayt, Oft vrucht siet gheuen.

EMANVELI DEMETRIO svo GEORGIVS HOEFNAGLE (initae cvm ipso amicitiae in aeternvm dvratvrae monvmentvm) aeternitatis symbolvm propria depict: manv (natvra magistra) rogatus. P. Antverpiae nat. solo. Ao M.D.LXXV. VI. Dece. Temporibus erumnosis.

Hiertegenover op een blad perkament eene zeer fraaie teekening in sepia, voorstellende korenaren opschietende rondom een doodshoofd, waaronder in het Latijn de woorden van I Cor. XV. vs. 42, 43.

Hierachter ingeplakt een portret van HOEFNAGEL „aetatis 55. 1598" door H. HONDIUS (v. SOMEREN a. w. No. 2463).

LUCAS D'HEERE (fo 7).

(Schilder. Geb. te Gent 1534. Gest. 1584. BB).

Teekening in blauw voorstellende eene Sirene, zingende bij eene lier, vóór een rots, waartegen een schip vergaat. Daaronder:

SCHADE LEER V.

SONNET.

De sonde heeft wel in het aensien wat schyn
Van welde en vreught, daer zy swaerelts dienaeren
Listigh by loct, als met ghesang en snaren:
Maer onder tsoet leyt schadelick venyn.
Wat grooter grief comt wt tmisbruyck van wyn?
Is vreckheit niet den buel van die goet garen?
Gheeft hoerdom niet menigh schendigh beswaren?
Wat sondaer doch kander weildigh ghesyn?
Oock dat meer is naer dees bedroefde vreught
Volghet haeren loon, d'eeuwighe doot, dies meughdt
Ghy daerby sien of zy gheeft wat profyts.
Schuwt dan de sonde end' volghdt vast na de aueghdt,
Die ziele, gheest end' lichaem maect verheughdt.
SCHADE LEER V wys te werden in tyts.

Dno EMANUELI DEMETRIO in mutuae amicitiae tesseram statuit hoc symbolum Nonis Junij 1576 Londini.

LUCAS D'HEERE pictor Gand.

Het woord „sonnet" en de eerste letters der regels met roode, de woorden „schade leer u" op reg. 14 met vergulde kapitale letters.

ARNOLDUS MYLIUS (fo 8).

(Boekdrukker te Antwerpen, geb. in het graafschap Meurs 1540, gest. 1604. BW).

Virtus experiundo discenda, nota, agendo colenda, vt ea praediti secure tandem inter tot miserias quiescamus, ac percipiamus quid sit: In labore qvies.

Dno EMANUELI DEMETRIO, ob insignem virtutem amico candido, ARNOLDUS MYLIUS perpetuo amicitiae monumento sua manu scribebat die XV Martij CIↃ.IↃ.LXXVI.

JOANNES RADERMACHER (fo 9v. 10).

(Of ROTARIUS, koopman. EA, Tom. II, p. 996 f.)

Teekening in zwart, voorstellende een globe met dierenriem, op een rad geplaatst, waaromheen de spreuk: Bonis in bonvm. Daaronder:

Molle lutum tanquam figulus Deus omnia vertit:
Accidit euentu fortuitoque nihil.

Jerem. XVIII, vs. 4 en Rom. VIII, vs 28 in het Latijn.

Ornatiss.o viro EMANUELI DEMETRIO, optatiss. compatri ex Jacobo eius f. Baptismate suscepto, in testimonium veteris amicitiae, similitudine liberalium studiorum auspicatae, suavitate consuetudinis auctae, Fidei Christianae concordia confirmatae, in immortali porro charitate per Dei gratiam aeternum continuandae, symbolum hoc meum, m.p.p. Londini 14 die Junij, Anno nouissimi temporis supra sesquimillesimum 76. JOANNES RADERMACHER mercator Aquisgranensis.

Op de tegenovergestelde bladzijde eene Latijnsche vertaling van Psalm CII in zeven vierregelige strophen.

HUBERTUS GOLTZIUS (fo 9).

(Schilder, graveur, dichter en boekdrukker. Geb. te Venlo 1526, gest. 1583. BW).

Teekening in zwart voorstellende een hoorn overvloeiende van goudstukken. Met omschrift: „Hubertas avrea saecvli" en onderschrift: Dnō EMANUELI DEMETRIO humanitate eruditione virtuteque insigni, hoc suum hubertatis symbolum, in amicitiae nunquam moriturae mnemosynon, HUBERTUS GOLTZIUS lubens et merito sua manu exarabat. XVII kal. Aprilis M.D.LXXVI.

Hierbij is ingeplakt een blad uit een boek, aan de eene zijde (p. 201) bedrukt met Latijnschen tekst, aan de keerzijde met een portret en epigrammen daarop. Dit portret, naar ANTONIO MORO, wordt niet genoemd door MULLER of VAN SOMEREN. Borstbeeld naar links, blootshoofds, met klein pijpkraagje. Randschrift: „HUBERTUS GOLTZIUS Herbipolita Venlonianus civis Romanus historicus et totius antiquitatis restaurator insignis ab ANTONIO MORO PHILIPPI II Hispaniar. Regis pictore ad vivum delineatus." — Het portret is geheel gelijk aan

dat wat in verschillende van zijne boeken voorkomt, bijv. vóór in zijn *Sicilia et Magna Graecia*, Brugis Flandr. 1576 f° (grooter van afmeting).

JOANNES RADERMACHER Jo fil. (f° 10v.).

(Ouderling van de Nederlandsche gemeente te Londen. EA, Tom. III, Index).

Hermas: ὁ εὐσεβῶν ἀκρῶς φιλοσοφεῖ. Sua cuique a Deo vocatio pro alimento est. Condimentum vero illius Pietas: beata Eruditio, beata Mercatura, beatum vnumquodque vitae genus, si pietate condiatur.

Clarissimo humanissimoque viro D. EMANUELI DEMETRIO πολυίστορι accuratissimo, in debitae obseruantiae et amicitiae paternae, tanquam haereditario jure continuandae, τεκμήριον L. M. apposui Middelburgi Prid. Cal. Augusti Anno supra sesquimillesimum centesimo secundo JOAN. RADERMACHER Jo. fil. Londinensis.

FRANCISCUS POURBUS.

(Portretschilder. Geb. te Brugge 1540, gest. 1580. BW).

Volgens het register. Maar blad 11 ontbreekt.

SAMUEL RADERMACHER (f° 12).

Teekening in zwart voorstellende een globe met dierenriem op een zuil, waarop: stat nvlla mobilis mole.

Hierboven Ps. XXXI vs. 2 benevens: Vt columna, quae recta stat, imposito pondere magis firmatur: sic altas rectasque mentes oportet non cedere oneri sed obniti.

Ter zijde eene spreuk van Demetrius in het Grieksch en Latijn, alsmede een elfregelig Latijnsch gedicht.

Onderaan 1 Tim. VI vs. 6.

Hoc obseruandissimo ornatissimoque viro dno EMANUELI DEMETRIO in honoris et obseruantiae syngrapham rogatus apponebam SAMUEL RADERMACHER Antwerpianus Joann. filius tertio nonas Aug.i a° salutis humanae MDCII.

BALTHASAR HOEFNAGEL.

(Broeder van GEORGE HOEFNAGEL.)

Volgens het register, maar bl. 13 ontbreekt.

Op de keerzijde van bl. 12 staat in het Spaansch: Keizer Marcus Aurelius, zijn zoon Commodus onttrekkende aan de zorg van zijne moeder en

hem opdragende aan de veertien wijzen, zijne opvoeders, om hem te leeren, zeide tot hem, enz. Dit bijschrift is zeker van HOEFNAGEL's hand, wiens Albumblad waarschijnlijk eene teekening bevatte.

ABRAHAM BLOEMAERT (fo 14v.) [1]

(Schilder. Geb. te Gorcum 1567, Gest. 1657. BW).

Ghelyck de schoone Sonne haer crachtige hitte gheeft,
De Goutblomme haer ghelyck, en die doet opgroeyen,
Alzoo Gods kinders oock in alle duechden bloeyen
Deur de Hemelsche Sonne onder welcke het al sweeft.

Maer ghelyck dese Blomme als danckbaer ende beleeft
Haer opent voor de Sonne oock deur des Daus soet besproeyen,
Die eert en daer voor buight sal elck sonder vermoeyen,
Teghens Godt dancbaer zyn van het goet dat hy heeft.

Ootmoedich buyghende hem onder zyn groote cracht,
Opende hem het ghemoet, die heeft den wille en macht,
Te vermeeren in ons syn giften wt ghenaden.

Daerom syn hier te recht de menschen ondanckbaer,
Ghewesen op de Blomme ende is gheseeght by haer,
Dus, Als de Blomaert en bekent recht Gods weldaden.

PHILIPS VAN ASSELIERS (fo 16).

(Waarschijnlijk een zoon van JOHANNES VAN ASSELIERS uit Antwerpen, die in 1585 stierf).

D. EMANUELI VAN METEREN Antverpiano ob insignem virtutem amico suo candido et optimo PHILIPS VAN ASSELIERS perpetuo amicitiae monumento sua propria manu scribebat Middelburgij die 2 Julij Anno Do. CIↃ IↃ LXXVI.

MARCUS GERARTS.

(Schilder, graveur en bouwkundige. Geb. te Brugge. Gest. 1600. BB).

Volgens het register. Maar blad 17 ontbreekt.

JOOS VAN WOUTERGHEM (fo 18).

Fransch inschrift, onderteekend: J. VAN WOUTERGHEM. Escrit en Delft le 25 iour de Septembre 1595.

---

[1] Blad 15, dat naar ik vermoed, eene teekening bevatte die in het sonnet wordt verklaard, benevens het onderschrift, ontbreekt. In het register staat LOD. BLOMMART, de zwager van GEORGE en van BALTHASAR HOEFNAGEL.

PIETER HEYNS (fo 18v. 19).

(Aardrijkskundige en dichter. Geb. te Antwerpen 1537, gest. 1597. BW).

Gedrukt ingeplakt prentje, voorstellende een menschenfiguur als boom, waarvan het hoofd en de opgeheven armen in bladeren uitgroeien (Daphne). Met geschreven omschrift: Wel haer die God vertrouwen.

Onderschrift:

Eenmael met vrede, een herpe syt, of haers ghelycke
Laet v Godt op en afstellen tot syn musycke.

Boven de drie eerste woorden en onder de drie volgende zijn cijfers geschreven, waardoor men de namen verkrijgt van EMANVEL DE METEREN en PEETER HEYNS.

Op de tegenovergestelde bladzijde het volgend sonnet:

Vriendt te heetene elcken seer wel aenstaet,
Maer vereent syn in vriendelycke cueren,
Siet men in naem-vrienden onlanghe dueren;
Als tbeminde ophoudt vriendschap oock vergaet.

Hier teghen was Apollo metter daet,
Al werdt syn Daphne anders van figueren,
Hy bleef thaerwaerts dat hy was tallen ueren;
Tfatsoen en doet rechte vriendschap gheen quaet.

Synder oock meer? Jaet, daer men op mach bouwen,
Demetre ick voor een van sulcke moet houwen,
Ende al die beminnen E m a n u e l.

Sal dan onse liefde themwaerts vercouwen?
Neense, om lief noch leet: want die Godt betrouwen
Doen in weelde en teghenspoet euenwel.

21/3. 1576.

HIERONYMUS SCHOLIERUS (fo 20).

(Misschien een bloedverwant van CHRISTOFFEL S. politiemeester te Antwerpen onder het burgemeesterschap van J. VAN STRALEN (MERTENS en TORFS, *Antwerpen*, Dl. V, bl. 68).

Teekening in zwart, voorstellende een halfrond met meridianen en parallellen. Omschrift: „Orbis remeans".

Hierboven: D. Emanueli De Metrio amico suo lubens scribebat HIERONIJMUS SCHOLIERUS Andouerp. CIↃ.IↃ.XCVII. Onderaan eene plaats uit Seneca Ep. 36.

AEGIDIUS ANSELMI (fo 21).

Italiaansch inschrift, onderteekend: Dno IMMANVELI DEMETRIO amico svo in sempiternam svi memoriam L. M. P. AEGIDIUS ANSELMI, Hagae Comitis 4o Kal. Maji Anno 1598.

PHILIPPUS DE LENS (fo 22).

(Bloedverwant van PHILIPS DE LENS, die in 1550 te Brussel voorkomt. (MOES, De Amsterdamsche boekdrukkers enz. p. 161).

Sola virtus nobilitat (Catullus). Virtute eruditione et humanitate insigni Dno EMANUELI DEMETRIO amico et conuictori suo in perpetuam rei memoriam PHILIPPUS DE LENS Brussellensis posuit 14 July 1576.

PHILIPS VAN MARNIX (fo 23).

(Geb. te Brussel 1538. Gest. 1598).

Wapen in kleuren met omschrift: Svccinctos vero, geminum inter sidus, amoris et fidei, lvmbos lactea zona manet. PH. MARNIX.

Onder een Hebreeuwschen en Griekschen (Hebr. XIII. 13,14.) tekst:

EMANUELI DEMETRIO viro optimo et amico integerrimo, quo tempore Belgium grauibus bellorum ac tempestatum procellis etiamnum iactatum et cum tyrannide ac superstitione Barbarorum Semi-Maurorum pro sincera Religione et legitima libertate Duce Illustrissimo ac Fortissimo viro Dno Guilielmo Nassauio Auraicae Principe strenue dimicans, aeternam illam Euangelij voce promissam requiem indubitata fide a Jehovah expectabat. PHILIPPUS MARNIXIUS Sancto Aldegondius Bruxellanus hoc suae erga illum beneuolentiae ac fidei symbolum manu propria pinxit posuitque Anno Dnicae incarnat. CIↃ. D. LXXVI d. XX. m. Julij, svae autem peregrinationis in hac vita XXXVII: Middelburgij.

CH. DE LIEVEN (fo 24).

(Of LÈVIN „Dominus de Famars". Krijgsbevelhebber. Gest. 1592. BW).

Fortune nuict 1578. Londinij.

GASPARUS DE LENS.

(Zie hiervóór op PHIL. DE LENS).

Virgilii Aen. I, 198 sq.

Integerrimo viro, virtute, eruditione et humanitate insigni, Domino EMANUELI DEMETRIO in perpetuam sui memoriam, vt popularis GASPARUS DE LENS, Brussellanus, rogatus posuit XXa die July CIↃ.IↃ.LXXVI. Middelburgi.

ANDREAS VAN CRANEN (fo 25).

Handteekening onder de gravure van een Canon [1]), in het midden waarvan „Sphera Musae nostri Thesauri absconditi", en waaronder: „ANDREAS VAN CRANEN Meche."

Hiertegenover is ingeplakt de voorrede van een mij onbekend gebleven boek: „Benevelo Lectori", gedagteekend Antuerp. Cal. Januarij CIƆIƆLXXVI.

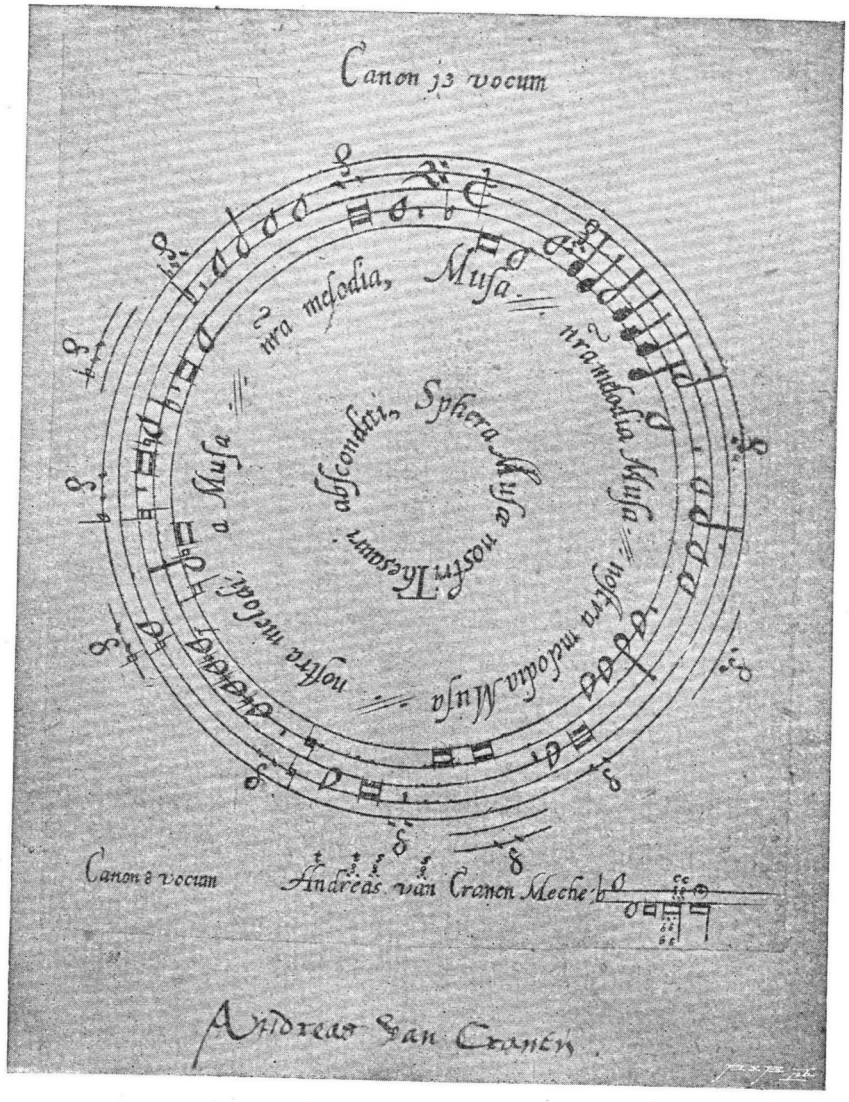

1) Deze Canon zal eerlang verklaard worden in het *Tijdschrift der Vereeniging voor Noord-Nederlands Muziekgeschiedenis*, Dl. VI.

JOANNES VAN DER BEKE (fo 26).

(Ouderling van de Nederlandsche gemeente te Londen. EA, T. II, Index).

Teekening in kleuren. Uit de wolken daalt een koord neer, eindigende in een verwarde knoop, en komt een arm te voorschijn met een zwaard om de knoop door te hakken. Onderschrift op een lint: „Nodos virtute resolvo".

Dum sperant Belgae tolerando vincere posse,
Et lenire animos, perfide Ibere, tuos.
Millia sunt passi: cruciatus, verbera, caedes,
Raptusque, imperii tristia signa tui:
Singula sed postquam frustra tentantur ab illis,
Et nullo humano flecteris obsequio:
Quod superest miseris, facit indignatio fortes,
Atque aliquis procerum talia voce refert.
Quo tua, quae totum libertas nota per orbem?
Non pudet hispano subdere colla jugo?
Quin age Belga ferox, Nodos virtute resolue,
Quaeque vrunt humeros, vincula rumpe tuos.
Sic dixit, laudant alii, piaque arma capescunt,
Ut reddant patriae pristina jura suae.
Semiuiros dominos proscribunt, carcere regis
Clauditur assessor, praemia digna ferens.
Nunc animis opus est, oneri ne cedite fessi,
Pergíte sed fortes quo bene coepta vocant.
Sic vtinam, cives, vestra haec quam fortia facta.
Tam laeto euentu comprobet Altitonans.

ALTITONANS.

Dno EMANUELI DEMETRIO patriae amantiss. congratulationem hanc renascentis in Belgio libertatis in perpetuae amicitiae symbolum scripsit JOANNES VAN DER BEKE, VII Calend. Octob. CIƆIƆLXXVI.

JOANNES BAPTISTA AURELIUS (fo 27).

(Predikant bij de Italiaansche gemeente te Londen. EA, T. III, Index).

Teekening in kleuren. Uit een wolk komen twee handen te voorschijn, de eene wijst op een lauwerkrans, de ander houdt een bundel korenaren omklemd. Daaronder op een lint 'Αεὶ βελτίονα ἐλπίζω.

Het geheele blad is verder, ook op de keerzijde, beschreven met spreuken uit Plato, Virgilius, het O. Test. enz. Daaronder: Haec tanquam amicitiae necessitudinisque σύμβολα exaravit in gratiam EHIMANUELIS DEMETRIJ Ornatissimi viri, die 10 Octobris 1576 Londinj, JOANNES BAPTISTA AURELIUS Calaber. Ecclesiae Italicae pastor.

PAULINA RICCHIA (f° 28).

(Vermoedelijk eene zuster van den volgende).

Volgens het register, maar bl. 28 ontbreekt.

CHRISTIANUS RIJCHIUS (f° 29).

Teekening in kleuren, voorstellende een hoorn met bloemen. Onderschrift op een lint: „Dives qui nil cupit".

Verder Grieksche paraphrase ad Timoth. cap. 6. 9, waaronder: CHRISTIANUS RIJCHIUS ἐγράφη τοῦτο EMMANUELI DEMETRIO εἰς τὸ τῆς φιλίας μνημόσυνον, quinto Kalend. Maij 1577 Londini.

THEODORUS A SCAGHEN (f° 30).

Scripsi decimo Junij 1603. Londini.

ROBERT DU PREZ (f° 30v,31).

Teekening in zwart, voorstellende eene zon, waarin de naam Jahveh in Hebreeuwsche letters, die door de wolken breekt en de halve maan verlicht. Daaronder een lint met de woorden: „Sa clarté m'éclare."

Onderschrift: Simbolum Dni ROBERTI DU PREZ Atrebatensis quod olim propria manu in altero meo Albo depinxerat, piae memoriae ergo ego Emanuel hic reposui.

Hiertegenover op een blad perkament: Diis manibus sacrum Dno ROBERTO DU PREZ Atrebatensi doctissimo, nobilissimo et religiosissimo homini, qui pro patria pugnans, ad Montem Hannoniae a° CIↃ IↃ LXXII contra Hispanos cum ab eisdem captus crudeliter in ipso aetatis flore strangularetur, constantissime mortem pertulit, neque interim se prodidit, Amico suo semper colendo in perpetuum duraturae memoriae monumentum EMANUEL DE METEREN, amicissimi herois mortem dolens. CIↃ IↃ LXXVII.

EMERICUS DE LIERE (f°. 32).

(EMMERY DE LIERE, die vroeger in betrekking stond tot WILLEM I en diens broeder JAN VAN NASSAU. *Archives de la Maison d'Orange-Nassau*, T. VI, p. 635 sv. 656).

Vierregelig Latijnsch gedicht Dno EMANUELI DEMETRIO ob insignem virtutem EMERICUS A LYRA amicitiae ergo scripsit. Antverpiae vigesimo primo Nouembris a^i CIↃ IↃ LXXVII.

Spes alma salutis.

ADRIANUS MANMAKER (fo 33).

(De bekende Zeeuwsche staatsman van later jaren).

Virtute non malitia.

Virg. Aen. Lib. X, 467 sq.

Probo domino EMANUELI DE METEREN scribebam ADRIANUS MANMAKER Hagae 7 Juny ao CIↃ IↃ IIC.

CLEMENS PERRET (fo 33v. 34).

(Misschien een broeder van de graveurs PETER en STEPHANUS PERRET).

Amoris atque benevolentiae causa scripsit CLEMENS PERRET dedicavitque amico suo sincero Dno EMANUELI DEMETRIO omnium virtutum atque bonarum artium studiosissimo. Londini Anno 1577.

Tegenover den titel eene teekening in kleuren, voorstellende een kandelaar met eene brandende kaars, waarbij de spreuk: „aliis inserviendo consumor."

Hieronder dit gedicht:

Aux Rois et Princes de lumiere ie sers,
Aux poures gens ensemble les peruers,
Et pour seruice d'aultruy me consomme.
O miserable homme qui du tout s'abandonne,
Dieu par diuine grace en humaine se forma,
Et d'amour les Chrestiens par sa mort deliura.
O Creatur' ingrate, o poure personne,
Auquel vertu reluit, et par peche consomme.

PHILIPPUS GALLE (fo 35).

(Graveur en kunsthandelaar te Antwerpen. Geb. te Haarlem. Gest. 1612. BW. Vgl. EA, T. I, Index).

Teekening in zwart, voorstellende een Christuskop.

Zevenregelig Nederlandsch rijm:

Den naem Emanuel en sal u niet beter maecken
Maer wel tvolghen van sijn wercken en heylsaem leven.
Daer door moght ghij sijn vereenighe smaecken,
Want dat heeft hij aen sijn Vader (hooch verheven)
Begeert: Dat daer hij is sulck mede souden sijn.
Weest dan De meter van dees werck en wegen fijn,
Soo werdij int boeck Emanuel eeuwich gescreven.

PHILIPPUS GALLE, wt liefden voor synen Vriendt EMANUEL DEMETRE 1577. Den 10 Novembris. In Antwerpen.

RUTGER VAN DER HAEPT (f° 36).

Fides est aiā animae.

Zes latijnsche dichtregelen, waaronder een driehoekig prisma met de woorden: „Nescit virtus labi."

Ornatiss° viro ac perillustri Cronographo D. EMANUELI DEMETRIO, in perpetuum fidei simbolum amicitiae ergo D.Dt RUTGERIUS VAN DER HAEPT Andouerpianus Belga. Idus Januarias Salutis Anno CIↃↃCXIX Haghae Com.

PETRONIA LANCENBERGIA (f° 37).

(Waarschijnlijk eene bloedverwante van PHILIPPUS LANCENBERGIUS of LANSBERG, predikant te Antwerpen tijdens de reductie der stad, en later in Zeeland).

Εἰς Πάλλαδα δεκάστιχον

beginnende:

Virgineo vultu quam cernis (lector amice).
Depictam, nunquid Palladis effigies?

Dit ziet op eene teekening, die op de bladzijde tegenover dlt albumblad zou zijn aangebracht, maar niet voltooid werd. Men ziet alleen den omtrek van eene Pallas-buste, met de linkerarm en een schild.

D. EMANUELI DEMETRIO cum religionis tum vero literarum amantissimo, scribebat PETRONIA LANCENBERGIA Gandauensis in memoriae perpetuum σύμβολον. Londini octauo Idus Septembris 1577.

RICHARD MULCASTER (f° 38).

(Eerste leeraar aan de school van St. Paul te Londen. Geb. ca. 1530. Gest. 1611. NB).

EMANUELI DEMETRIO hoī vere amico. Twintigregelig Latijnsch gedicht op VAN METEREN en dit Album, waarvan de beide laatste regels hiervoor (blz. 162) zijn medegedeeld.

RICHARDUS MULCASTER CIↃIↃLXXVII Londini.

JOHANNES ROGERS (f° 39).

(Vader van DANIEL. Staatsman. Geb. ca. 1540 te Wittenberg. Gest. ca. 1603. NB).

Teekening in zwart, voorstellende eene vrouwenfiguur, met opgeheven hoofd ziende en de handen uitstrekkende naar eene ster. Er boven: Quocvncque vocamvr. Ter zijde: Devs, Animvs, Jvs. Er onder: Vincit animos, iramque tuam, qui caetera vincit.

EMANUELI DEMETRIO Cognato charisso JO. ROGERS jureconsultus in amicitiae constantis mnemosynon. P.

CAREL PHILIPS DE CROY (fo 40).

(Markies de Havré, eerst in Spaanschen, daarna in Staatschen, eindelijk weder in Spaanschen dienst. Geb. te Brussel 1549, gest. 1613. BW).

1578. Melior est bellicosa libertas quam pacifica seruitus. Londini 22 Mensis Aprilis.

EMANUELI DEMETRIO viro optimo, moribus ac probitate spectatissimo, suae patriae libertatis amantissimo, tempore suae legationis apud serenissimam Angliae Reginam, memoriae ergo, CAROLUS PHILIPPUS DE CROY, marchio De Haurech, Pos.

WILLEM LODEWIJK VAN NASSAU (fo 41v 42).

(Geb. te Dillenburg 1560. Gest. 1620).

Pulchrum est eminere inter illustres uiros, etc. (Seneca).

EMANUELI DEMETRIO, viro optimo meique obseruantissimo, quo tempore in comitatu Illustrissimi Marchionis ab Haurech, ordinum inferioris Germaniae apud S. Reginam Angliae legati degebat Londini.

Guilielmus Ludovicus comes in Nassau haec suae erga illum beneuolentiae et memoriae monumento scribebat. Anno Dominicae incarnat. M.D.LXXVIII 13 die Aprilis.

Tegenover den titel het wapen gedekt met helmen en lambrequins, in kleuren.

LODEWIJK GUNTHER VAN NASSAU (fo 42v).

(Zoon van JAN VAN NASSAU. Geb. te Dillenburg 1575. Gest. 1604).

1596. Nec sorte nec morte. Louys Gynter Comte de Nassau.

VAN METEREN schreef hieronder: Ghescreuen in Londen, also hy vande voyagie van Gades ofte Cales quamp, ghewonnen by de Engelsche onder den grave van Essex 1596.

HESSELUS AYSMA (fo 43).

(Staatsman. Gest. ca. 1590 te Leeuwarden. BW).

HESSELUS AYSMA Frysius, supremi consilij praeses apud suos, doctissimo atque integerrimo viro D. EMANUELI DEMETRIO mercatori Londinensi in perpetuae amicitiae symbolum. 30 die 8bris 1585 Lugduni (sic) in Anglia.

Hieronder twee Latijnsche spreuken en de Grieksche tekst van Rom. VIII, 11.

HENRICK SMETS VAN LEDA.

(Letter- en geneeskundige. Geb. te Aalst 1535, gest. te Heidelberg 1614. BW).

Diens gegraveerd wapen, helmteeken: een halve maan tusschen een vlucht, met bovenstaand op- en onderschrift, werd door VAN METEREN geplakt tegen de keerzijde van het blad van H. AYSMA, terwijl hij er achter schreef: „my ghesonden a_o 1606".

PETRUS BEUTRIGH (f_o 44).

(Letterkundige en raad van FREDERIK III van de Paltz. Geb. te Wurtemberg 1538, gest. 1587. JL).

Vier latijnsche spreuken.

Quorsum evadat!

PETRUS BEUTTERICH optimo viro D. EMANUELI DEMETRIO Antuerpiano scripsit amicitiae causa Londini VIII Martij MDLXXVIII.

DANIEL BUWINCHAUSEN (f° 44^v.)

Thue recht, Scheue Niemand (ook in het Fransch).

DANIEL BUWINCKHAUSEN DI WALLMEROD, Illmo principi Duci Wirttembergensi a consiliis et Cels. eiusdem ad Ser.^{mum} M. Britanniae Regem pro tempore legatus, reliquit Londini XIII Cal. Junij CIƆIƆCV.

FRIEDRICH DÖGGER (f° 44^v.).

Justitia regina virtutum.

Clariss.^{mo} multarumque rerum cognitione conspicuo viro Dn. EMANUELI A METTEREN, Amico dilectissimo... haec Londini XX May, Anno post millesimum sexcentesimum quinto reliquit FRIDERICUS DÖGGER legatus Wirtembergius ad Ser.^{mum} M. Britanniae Regem.

JACOBUS YMAN (f° 45).

(Pensionaris van Brugge. BW. Vgl. H. Q. JANSEN, *Kerkhervorming te Brugge*, Dl. II, blz. 177).

Anno Domini 1578 die 22 Aprilis.

Grace par patience.

JACOBUS YMAN Civitatis Brvgensis Pensionarius cum esset in comitatu Illustr. CAROLI PHILIPPI DE CROY marchionis de Haurech etc. Dno EMANUELI DEMETRIO patriae amantissimo memoriae ergo Pos.

CAROLUS CLUSIUS (f° 46).

(Lijfarts van MAXIMILIAAN II, later hoogleeraar in de kruidkunde te Leiden. Geb. te Utrecht 1524. Gest. 1609. BW en EA, T. I, Index).

Ingeplakt portret van CLUSIUS, MARTINUS ROTA f. (v. SOMEREN No. 1111). Hieronder: Virtute Genio.

Virtute et Doctrina praestanti viro Dn. EMANUELI DEMETRIO, ob veteris amicitiae gratiam scribebat hoc suum symbolum Londini CAROLUS CLUSIUS A. VI Id. Septembris MDLXXIX.

RICHARD GARTH (f° 46v. 47.)

Teekening in kleuren, voorstellende de London-bridge met huizen er op; links ziet men den Tower, rechts eene kerk. Op den voorgrond een staak, waaraan een bundel gras hangt. Bovenschrift: Omnis caro foenum. Onderschrift: Tibi supra omnia placeat aeterna veritas, displiceat tua summa vilitas. Quod aeternum est, id solum magnum, laudabile et appetendum.

Op de bladzijde tegenover den titel eenige Latijnsche volzinnen over 's menschen onsterfelijkheid en opwekking om zich onvergankelijke schatten te vergaderen, waaronder: Amico suo amantissimo D. EMANUELI DEMETRIO, in perpetuum duraturae amicitiae symbolum R: GARTH scripsit 4 July 1578 Londini.

ARNOLDUS FREITAGIUS (f° 48).

(Geneeskundige. Geb. te Antwerpen. JL en EA, T. I, Index).

Teekening in zwart, voorstellende een arm, die uit de wolken komende een knods in de hand houdt. Gevat in een ovalen rand met de woorden: Hac si fortuna lvderis. Virtute non luderis. De vier eerste woorden zijn volgens de ondergeschreven kleine cijfers een anagram van zijn naam.

Boven de teekening eene Grieksche en eene Latijnsche spreuk.

Onder de teekening: Ornatiss. viro D. EMANUELI DEMETRIO φιλαρέτῳ ARNOLDUS FREITAGHIUS ΑΡΕΤΗΣ ΣΥΜΒΟΛΟΝ et nominis anagrammatismum continuendae quam cum eo Londini coierat amicitiae ergo, scribebat pingebatque Londini CIↃ.IↃ.LXXIX. IIII Kalend Sextilis.

JOANNES BIEL (f° 48v. 49.)

(Geb. te Nijmegen 1571. *Album studiosorum Academiae Lugd. Batavae*, col. 44.)

Met danckbaerheit verplicht sijn wij end onse neven
Het Nederlandt, end die doet soecken vroim te leven.
Wy die nu sien geprent met ware neersticheijt
De daden end den loop van desen crijgh verstroyt,

Den nacommers tot spiegel, het vaderland tot eer,
Den andren tot verwondringh, ons allen tot een leer.
Demetre die steeckt uijt end heeft soo wel geleert
Als Argenton, Bellay end die de Arne eert.

Ornatissimo viro fidissimoque historico D. IMMANUELI DEMETRIO, qui nomine non facie antehac mihi notus, cum in hanc civitatem venisset testandi animi, gratitudinis et consuetudinis ergo L. M. P. Noviomagi, quae Batavorum quondam caput sedèsque regia, et postea Francorum regum, a Karolo Magno regalis Imperii sedes constituta fuit, JOANNES BIEL I.U.D. eiusdem civitatis syndicus, 30 Augusti 1602.

Op de tegenovergestelde bladzijde een paar Latijnsche spreuken.

ADAM WAGHTENDORF (f° 50).

Volgens het register, maar bl. 50 ontbreekt.

HANS PUTZ (f° 51v. 52).

Auf begere des Ernunften, achtbarn und weijsen Sr EMANUEL DE METRIUS und zur waren Zeugnus der getrewen freuntschaft so Ich zur Ihm trage, habe Ich HANS PUTZ nebenstende Reimen und dis in dieses bucchen mit eigem handt geschrieben, auch mein angebore wappen ob dieser Schrift setzen lassen. In Anttorff am Ersten tag des Monats Februari. Im 1581te Jare.

De teekening van het wapen, waarvoor boven dit inschrift ruimte is gelaten, ontbreekt.

In het Duitsche rijm op de tegenovergestelde bladzijde stelt hij de vraag waar zijn Samson, Salomo, Virgilius enz. gebleven, waarop dan het antwoord volgt.

JACOBUS GODSCALCUS (f° 53).

(Predikant bij de Nederl. gemeente te Londen. Gest. 1607. GH).

Ephes. VI, 14.

Accipe vir venerande, patriae libertatis amantissime, rerum Belgicarum historiae peritissime, haec mea mihi a summo Imperatore concessa insignia, tuo inscripta amicorum albo, tanquam amoris synceri pignora certissima. Haec quotiescunque intueris et legis, cogita JACOBUM GODSCALCUM te amplecti, et virtutis, doctrinae, rerumque experientiae causa amare.

Londini 11 Septembris post annum luctuosissimum 1604 JACOBUS GODSCALCUS verbi minister.

JEREMIAS JENISCH (fo 53v. 54).

Auf begeren herren EMANUEL DE METTREN, auch Zeugnus der fraindschaft, hab ich JEREMIAS JENISCH von Augspurg hienebenstends, mit eigner handt geschriebenn, auch mein angeborn Pettschafft hirobenn setzen. Datum Anttorff den ersten tag februari a$_o$ 1581.

De teekening van het zegel ontbreekt.

Op de tegenovergestelde bladzijde als inschrift: Funf ding kann kain Mensch ergründen enz., waaronder: Gott allain die Ehr M.D.LXXXI.

JOACHIM ORTELIUS (f$_o$ 55).

(Staatsman, schoonbroeder van EM. VAN METEREN. Gest. 1590. BW).

Beato qui senza inuidia d'altrui, con modesto animo della sua humil fortuna si contenta.

In perpetuum Amicitiae mnemosynum olim cum Dno EMANUELE DEMETRIO Amico mihi familiarissimo initae, et in posterum retinendae, lubens posuit JOACHIMUS ORTELIUS P. Aug. Vind. Ordinum Hollandiae ac Zelandiae ad Ser.^{mam} Angliae Reginam delegatus. Londini XIIIj Octobris CIↃ IↃ LXXXVI.

CHRISTIAEN HUYGENS (f$_o$ 56).

(Staatsman. Geb, te Ter Heiden 1555. Gest. 1624. BW).

Si Dieu le veult.

Aanhaling uit Cicero I Tusc. quaest.

Dno EMANUELI DEMETRIO, viro optimo, mercatori integerrimo eiusque conjugi liberisque suauissimis mihique dilectissimis obseruandissimisque in numquam intermoriturae amicitiae iam denuo a quindecim annis renovatae symbolum, itineri ex Regia urbe Londino in Belgiam accinctus lubentissime propr. ma. p. CHR. HUYGENS. VII Junij CIↃ IↃ LXXXj. Londini.

ANTONIUS DUYCK (f$_o$ 56v.)

(Staatsman. Geb. ca. 1570. Gest. 1629. BW).

Latijnsche vertaling van eene plaats uit Aristoteles, Politica.

ANTONIUS DUYCK scripsi L. V. vt hoc qualicumque scripto manu exarato mea, me totum ornatissimo viro, rerum in belgio gestarum obseruatori et compilatori, diligentissimo et memoriae publicae conseruatori fidissimo, EMANUELI DEMETRIO addictum esse testificarer. Hagae Comitis 16 Kal. Aprileis CIↃ.IↃ.XCIX.

Vertu Lheur force.

ASSUERUS REGEMORTER (fo 57)

(Predikant te Antwerpen en te Londen. Gest. 1603. BW. en EA, T. II, III. Index).

Latijnsche spreuk, zesregelig Latijnsch gedicht. en Spreuk. XV : 33 in 't Hebreeuwsch.

Ornatisso viro D. EMANUELI DEMETRIO in perpetuae amicitiae symbolum haec scripsit ASSUERUS REGEMMORTELIUS (*sic*) Antuerpiensis. Londini 15 May A_o 1582.

PETRUS REGEMORTER (fo 57v.).

(Misschien een broeder van den vorige).

Grieksche spreuk.

Avec le temps et ma peine.

Scrips. P. REGEMORTERUS anno 1596 mense Octob.

JANUS DOUSA, pater (fo 58).

(Of VAN DER DOES. Geb. te Noordwijk 1545. Gest. 1604. BW).

Volgens het register, maar blz. 58 ontbreekt.

JACOBUS DE GRYSE (fo 59v. 60).

(BW en H. Q. JANSSEN, *Kerkhervorming te Brugge*, Dl. II, passim).

1584. Avec le temps.

(Hier is eene ruimte opengelaten voor eene teekening of inscriptie).

Optimo viro et amico integerrimo EMANUEL DEMETRIO JACOBUS DE GRYSE, Praetor civitatis Brugensis et agri Franconatum hoc perpetuae amicitiae symbolum tempore suae apud Sefe. Angl. Reginam legationis posuit. Londini, XVI Augusti Anno CIↃ.IↃ.LXXXIV.

GUILIELMUS CAMDENUS (fo 59v. 60).

(Geschied- en aardrijkskundige. Geb. te Londen 1551, gest. 1623. NB en EA, Tom. I, Index).

Teekening in kleuren, voorstellende een uit de wolken komende hand, die een weegschaal houdt met een gewicht aan de eene, en een zandlooper met een gradenboog aan de andere zijde. Het geheel in een cirkel, met een landschap als achtergrond.

Amicitiae sacrum. Domino EMANUELI DEMETRIO, viro, cum virtute tum eruditione eruditissimo amico optimo et bene merentissimo in perpetuum amicitiae inchoatae monumentum GUILIELMUS CAMDENUS Londinensis L. M. posuit Londini, Kalendis Septembr. M D LXXXIII.

Op de tegenovergestelde bladzijde eene Grieksche spreuk en daarboven dit Latijnsche gedicht.

Jussit amor scribam, sed amorem claudere versu
Nescio, scribo tamen quod mihi dictat amor.
DEMETRI tuus est CAMDENUS amicus amico
Nec magis esse suus, quam tuus esse potest.

JOHANNES VAN DE WARCK (f° 61).

(Pensionaris van Middelburg. Geb. te Antwerpen. Gest. 1615. BW).

Ut a laudato viro laudari sic in laudatissimi et ornatissimi viri amicorum numerum recipi vel maxime expetendum. Quamobrem ego JOANNES DE WARCK Bredanus in perpetuum cum egregio et multis nominibus laudato viro D. E. D. bene inchoatae amicitiae testimonium et affinitatis nuper cognitae ergo, lubentissimo animo haec paucula verba asscripsi. Help my Godt. VAN DE WARCK. Londini anno 1588 5/15 Septembris.

NICOLAUS FABRICIUS DE PEIRESCO (f° 61).

(Oudheid- en letterkundige. Geb. 1580. Gest. 1637. HOEFER, *Nouv. Biogr. Nation.*)

Εὐχαρίστως.

Eruditissimo viro D. D. EMANUELI DEMETRIO amoris ergo NICOLAUS FABRICIUS DE PEIRESCO. Londini M DC VI.

PALAMEDES FABRICIUS DE VALAUEZ (f° 61).

Sub clara fide.

Eruditissimo uiro D. EMANUELI DEMETRIO amoris et beneuolentiae ergo PALAMEDES FABRICIUS DE VALAUEZ Nicolai frater. Londini M.DC.IX. Mense Junij.

JACOB VALCKE (f° 61v. 62).

(Raad en thesaurier van Zeeland. Geb. te Goes ca. 1540. Gest. 1603. BW).

Lucanus, Pharsalia II, 380 sqq.

In virtute quies.

In fidem amicitiae contractae cum EMANUELE DEMETRIO viro integerrimo cum Londini in legatione ordinum confoederatorum belgij, patriaeque nomine

versarer in hoc ipsius amicorum album lubens nomen dedi atque inscripsi 7 Cal: Nouembris 1585. JACOBUS VALCKE.

Op de tegenovergestelde bladz. Lucanus, Phars. II. 286 sqq.

JAN VAN DE CORPUT (fo 62v.)

(Secretaris later burgemeester van Breda. BW. Dl. III, blz. 733).

Qui confidit in Domino, non confundetur in aeternum.

EMANUEL DEMET. nepos integerrimae et charissimae custodi hoc dictum in memoriam patrui tui vrbi Bredensi ex secretis tibi deditissimi 3 Julij 1590 J. V. D. CORPUT.

DANIEL VAN DER MEULEN (fo 63).

(Koopman te Leiden. BW).

Grieksche spreuken.

D. EMANUELI DEMETRIO amicitiae simbolum inscribebat DANIEL VAN DER MUELEN Antwerpianus. Londini, postridie calend. Nouembris Ao M.D.LXXXVI.

ABEL FRANKENA (fo 63v.).

(Staatsman. Geb. te Oosterwolde. BW).

Aanhalingen uit Psalm XXXII, Sophoclès' Antigone en Seneca's Thyestes.

Legatione fungens Ordinum apud Sereniss. Anglorum Reginam, inermis et sine telo, liber metu tamen et confidens, viro pio et erudito D. IMMANUELI DEMETRIO in futurae necessitudinis juge μνημόσυνον scribebat Calendis Octobris CIↃ IↃ XCVI. ABELUS FRANKENA Sylvius Friso.

LEONARD CASEMBROOT (fo 64).

(Staatsman. Geb. te Brugge. Gest. 1604. BW).

Quid hoc bono melius, quid hoc felicitate felicius quam vivere Deo? In quo est fons vitae, et in cuius lumine videbimus lumen. Aug.

D. EMANUELI DEMETRIO, quem pietas, humanitas et patriae constans amor toti Belgio, pro pietate et libertate tot iam annos dimicanti, charum ac amabilem esse iubet: LEONARDUS CASEMBROTIUS veterem talisbusque auspiciis sacram amicitiam recolens, hoc eius testimonium optimo animo scripsit Londini XXVII Februarij M. D. LXXXVIII.

CORNELIUS VAN DER MYLE (f° 64v.).

(Vroeger schout te Gouda. Gest. 1605. BW).

Unum est necessarium.

Clarissimo ornatissimoque viro D. EMANUELI DEMETRIO in sincerae amicitiae signum haec scribebam Londini 7 Septembris 1601 st. novo. CORNELIUS VAN DER MYLE.

JOHANNES BOREEL (f°. 64 vo).

(Later pensionaris van Middelburg. Geb. aldaar 1577. Gest. 1629).

Τὸ παρὸν εὖ ποιεῖν.

Clarissimo viro bene de patria bene de me merito scripsi D. IMMANUELI DE METERE prid Cal. Jun. MDCIV styl. Gregor. Londini J. BOREEL.

JANUS DOUSA (f° 65).

(Zoon van JOHAN VAN DER DOES op f°. 58. Geb. te Noordwijk 1571. Gest. 1597. BW).

Mens mihi in ambiguo utrum tua iussa secutus
  Inscalpam libro carmina pauca tuo;
An potius nihil hic ausus, metuensque tot inter
  Obscurum artifices nomen habere viros
Nil scribam, reddamque tibi hoc inglorius Album
  Nomine denigrare ipse meo veritus:
Sed quoniam tibi maiori parere necesse est,
  Qui me sis factus paene senex puero,
Effigiem tibi non aliquam aut insignia pingam
  Maiorum, at male natum hoc Epigramma dabo.
Ergo cape EMANUEL manum monimenta mearum,
  Ingeniique modo non puerilis opus,
Μνημόσυνον φιλίας aeternum mique tibique,
  Dum notus terris sit vetus EMANUEL.

D. EMANUELI DEMETRIO mercatorum doctissimo, amicitiae paternae caussa scripsi hoc qualecunque Epigramma JANUS DOUSA filius. Londini Anno 1585. Aetatis vero 14.

LEONARD DE VOOCHT (f° 65v.).

(Pensionaris van Delft. Gest. 1602. BW).

Sperabo in Jehovam, et ipse efficiet.

Ornatiss. DEMETRI habes symbolum meum solemne, quod L. M. scripsi in testimonium amicitiae quae inter nos coluit Anno CIƆIƆLXXXIIX cum ex mandato Illustriss. D. Ordinum Confeder. Prouinc. Belgic. apud sereniss. Britanniae

Reginam Legationis munus obirem. Hagae Comitis XII Cal. Nouemb. CIↃ IↃ XCVII. LEONARD DE VOOCHT.

Aanhaling uit Cicero pro Cluentio, alsmede de spreuk *αἰὲν ἀριστεύειν καὶ ὑπείροχον ἔμμεναι ἄλλων.*

SEBASTIAEN VAN LOOZEN (fo 66).

(Pensionaris van Gorcum. Gest. 1597. BW).

Pignus amicitiae dictum quod subdo: perennis
DEMETRII mecum, testis et instar erit.
Estote prudentes.

S. VAN LOOZEN.

Humanissimo EMANUELI DEMETRIO SEBASTIANUS A LOOZEN, dum Ordinum belgii libertatis vindicum altera legatione apud sereniss. Angliae etc. reginam fungitur, mutuae amicitiae ergo posuit, Londini 26 8bris 1589 stylo novo.

CHRISTOPHILUS ROËLS (fo 67).

(Raadpensionaris van Zeeland. Geb. te Leuven. BW).

Pietate et rerum vsu praestanti ac probissimo viro D. IMMANUELI DE METEREN mihi huc vsque de facie incognito, attamen ob raras ingenii dotes iampridem animo amato et oculis desyderato, nunc presens a presente eius benenolentia hoc albo receptus, CHRISTOPHILUS ROËLSIUS patria Louaniensis, J. C. et Illustriss. D. D. Ordin. Zelandiae Pensionarius, in nunquam interiturae amicitiae symbolum L. P. M. scribebam, Middelburgi Mattiacor. XIIo Calend. Nouemb. Anno reparatae salutis humanae CIↃIↃXLV.

Hierboven, er onder en op de tegenovergestelde bladzijde stichtelijke, meerendeels Latijnsche, spreuken, o.a. Proverb. XV : 24.

JOANNES PETRUS HAINZEL (fo 68).

Wapenteekening in kleuren, waarboven

Tout se change et rechange, et tousiours nous avons
Ou mal et de l'ennuy pendant que nous vivons.

Viro cum pietate tum multarum rerum experientia praestantissimo D. EMANUELI DEMETRIO, amico sibi et charo et observando, hoc suum nomen adscripsit, majorumque insignia adpinxit JOANNES PETRUS HAINZEL A DEGERSTEIN Suecus, Londini Angliae Metropoli, mense Julio, Anno Epochae Christianae 1592.

Hieronder nog een tweeregelig Italiaansch vers.

PETRUS AB HEILA (fo 68v).

(Of VERHEYL. EA T. I Index).

Groote wapenteekening in kleuren, helmteeken een gehalsbande hondenkop; op den halsband het wapenfiguur van het eerste kwartier. Lambrequin groen en wit. Boven dit wapen eene Grieksche en deze Latijnsche spreuk: Bono placere malo quam multis malis.

Onderaan: Praestantissimo et ornatisso viro Dno EMANUELI A METEREN hoc amicitiae et memoriae causa posui PETRUS AB HEILA Belga, illustriss. principis Anhaltini consiliarius.

LEVINUS CALWAART (fo 69).

(Of CALVART. Staatsman. BW).

Latijnsch stichtelijk inschrift.

Antiquae necessitudinis redintegrandae post vicesimum prope annum per Angliam in Hollandiam rediens ex delegatione ordinum foederatorum Belgii apud Christianissimum regem Henricum hoc amicitiae simbolum D. EMANUELI DEMETRIO viro optime merito scripsi LEUINUS CALUARDA Belga. Londini 29 Maij anno 1596.

CLEMENS BAERSDORP (fo 69v.).

(Misschien een zoon van CORNELIS BAERSDORP, lijfarts van KAREL V en broeder van FILIPS BAERSDORP, Burgemeester van Brugge).

Spero sortem.

Pietate et doctrina insigni viro D. EMANUELI DEMETRIO in perpetuum amicitiae μνημόσυνον scripsi CLEMENS BAERSDORP. 23 Nouemb. Anno 1596 Londini.

JACOB VAN EGMOND (fo 70).

(Staatsman. Gest. 1618. BW, D. V, blz. 64).

J'atthens l'heure.

In fidem amicitiae contractae cum EMANUELE DEMETRIO Dno integerrimo cum Londini in Legatione Ordinum confederatorum belgii patriaeque nomine versarer apud S. A. R., in hoc ipsius amicorum album lubens nomen dedi, atque scripsi Londini 28 Octobris 1589 stylo novo JACOBUS DE EGMONDA, Dominus de Keenenburch.

WILLEM VAN ZEVENDER (fo 70v.).

(Misschien een broeder van OTTO V. ZEVENDER, den zwager van OLDENBARNEVELT).

Omnes pari sorte nascimur, sola virtute distinguimur.

Hoc tibi vir ornatissime D. IMMANUEL DEMETER in memoriam singularis

tuae benevolentiae et humanitatis, quam nobis in hanc urbem adventantibus satis superque ostendisti, L. M. exarare volui GUILIELMUS à ZEVENDER, VIII Kal. Decembr. CIↃ IↃ XCVI Londini.

JACOB COOL (fo 71).

(Neef van ABR. ORTELIUS, koopman te Londen. Geb. te Antwerpen 1563. Gest. 1628. EA, T. I, Index).

Teekening in zwart, voorstellende een burcht, waarop in Hebreeuwsche karakters „Jahveh", gebouwd op een rots. Daarboven: Refvgivm jvstorvm.

Doctrina et virtute ornatissimo mercatori Dn. EMANUELI DEMETRIO Antverpiano, cognato concivique suo charo et observando, hoc suum symbolum syncerae amicitiae ergo exarabat JAGOBUS COLIUS Ortelianus. IX Kal. Jvn. CIↃ IↃ XC. Lond.

LEONHARD MOYARD (fo 71v.).

(Predikant te Londen. Geb. te Herenthals, gest. 1606. M en GH).

Philip. III : 20 en Latijnsche spreuken.

Prudentissimo ac humanitate ornatissimo viro et de rebus belgicis optime merito ob editam historiam D. EMANUELI DEMETRIO hoc amicitiae symbolum L. M. posui LEONHARDUS MOYARTIUS M.DC.V. VII May.

FRANCISCUS RAPHELENGIUS (fo 72).

(Boekdrukker te Antwerpen. Geb. te Lanoy 1539. Gest. 1597. BW en EA, T. I, Index).

Bijbelspreuken in het Hebreeuwsch, Arabisch en Grieksch.

In gratiam ornatiss. ac doctiss. viri EMANUELIS DEMETRII veteris amicis scribebam FRANCISCUS RAPHELENGIUS. Lugd. Bat. XIIII. Kalend. Jul. CIↃ IↃ XC.

JUSTUS LIPSIUS (fo 73).

(Geb. 1547. Gest. 1606. BW en EA, T. I, Index).

Moribus antiquis res stat Romana virisque.

Habe hoc a me EMANUEL DEMETRI vir optime et prudentissime animi affectusque in te testimonium. Quod subito sed serio in bona fide scripsi JVSTVS LIPSIVS. Lugd. Bat. III Kal. Jul. M. D. XC.

Tegenover den titel zijn portret aetat. 40 a° 1577 (v. SOMEREN N° 3286 b).

HENDRIK VAN DE CORPUT fo 74).

(Zoon van Mr JAN V. D. CORPUT. (Zie hierboven blz. 184), predikant te Dordrecht. Geb. te Breda 1536. Gest. 1601. BW).

Achtregelig Latijnsch gedicht „de meditatione mortis".

Scribebat in sui memoriam et ad confirmationem affinitatis et syncerae amicitiae D. EMANUELI DEMETRIO et nepoti charissimo HENRICUS A CORPUT Bredanus, patruus. 4 Non. Julij 1590.

Medium tenuere beati.

HADRIANUS DAMMAN (fo 74v.).

(Letterkundige en gezant in Schotland. Geb. te Limberg in Vlaanderen. BW).

Cui nota veritas sine Deo? Cui Deus sine Christo?

EMANUELI DEMETRIO viro bono at in Belgio gestarum rerum obseruatori scriptorique prudentissimo, HADR. DAMMAN a Bystervelt, eques auratus, amicitiae ergo, Londini Anglorum pridie quam serenissimus potentissimusque Rex Angliae, Scotiae, Franciae et Hiberniae Jacobus illic primus hic sextus ad vrbem primum accederet incredibili omnium desiderio exspectatus. VII die Maij 1603, stylo veteri.

Aanhaling uit Lucianus en Latijnsche spreuk.

PETRUS MOLINAEUS (fo 75).

Godgeleerde en predikant te Charenton. Geb. op het kasteel de Buhy 1568, gest. 1658. (Haag, *La France protestante*).

Ornatissimo viro D. EMANUELI DEMETRIO Mercatori Antuerpiensi in pignus amoris et obseruantiae scribebat PETRUS MOLINAEVS.

Twaalfregelig Latijnsch gedicht.

Lugduni Batavorum, 17 Sept. 1595.

GODEFRIDUS MONTENS (fo 76).

(Burgemeester van Breda. BW).

In monte quies.

Een veertienregelig en een paar tweeregelige Latijnsche verzen.

Domino IMMANUELI DEMETRIO viro eruditione et humanitate non secus ac pietate insigni, in Angliam discedenti, contractae aeuiternae amicitiae monumentum L. P. GODEFRIDUS MONTENS Braedanus. Lugduni Batavorum, 6 Nouembr. 1565. Cic. ad Attic. l. 2. epist. 3.

JUSTUS MENINUS (fo 77).

(Of JOOST DE MENYN. Staatsman. Gest. omstreeks 1600. BW.).

1595 quint. id. Novemb.

Conscientia optimorum in Remp. consiliorum atque factorum facit, vt in summa tranquillitate viuamus. Quod D. EMANUELI DEMETRIO viro prudentissimo beneuolentiae ergo testatum volui JUSTUS MENINUS.

SIMON VEENIUS (fo 77v.).

(Broeder van OCTAVIO VAN VEEN of OTTO VAENIUS).

Nil admirari.

Amicum me tibi esse, ut essem expetisse, et postquam adeptus eram letatum, serio EMANUEL DEMITRI candidissime humanissimeque testor SIMON VEENIUS. Hagae Comitis, 24 augusti 1602.

REINOUD VAN BREDERODE (fo 78).

(Staatsman, schoonzoon van OLDENBARNEVELT. Geb. 1567. Gest. 1633. BW).

Aanhaling uit Papinianus.

Principiis obsta.

Ornatissimo viro EMANUELI DEMETRIO amicitiae M. L. P. REINALDUS BREDERODIUS Veenhusae Dns. Hagae, Non. Mai 1599.

CASPAR VUASERUS (fo 78v 79).

Hebreeuwsche en Syrische spreuken, en op de tegenovergestelde bladzijde een achtregelig Latijnsch gedicht, waarboven de spreuk: Labore et spe.

Observantiae et memoriae causa adscripsi hoc CASPAR VUASERUS Tigurinus optimo viro et omni virtutum laude praestantiss. Dn. EMANUELI DEMETRIO etc. Londini, Kal. Sextilib. CIƆIƆXCII.

BERNARDUS PALUDANUS (fo 80).

(Of BEREND VAN DEN BROECK. Hoogleeraar in de plantenkunde te Leiden. Geb. 1550. Gest. 1633. BW).

Generosos animos labor nutrit.

Ornatiss. atque optimo viro Dno EMANUELI DEMETRIO scribebat hoc suum symbolum memoriae ac benevolentiae ergo BERN. PALUDANUS Belga Steenwyckensis. 1592, die 16 Aug. Londini.

AUGUST DE COLENAER (fo 80 bis).

Sal vitae amicitia.

Vierregelig Fransch gedicht, waaronder de spreuk: Id sis quod esse velis, nihilque mavis.

Ornatiss. viro D. EMANUELI DEMETRIO virtutum bonarumque artium studiosisso. scripsit AUG. DE COLENAER J. C. memoriae amicitiaeque ergo fideliter contractae. Londini CIↃ.IↃ.XCIIII, XVIII die Augusti, stylo Angliae.

HENRICUS .SMETIUS (fo 81).

(Zie boven bldz. 178).

In het album is ingehecht het portret van SMETIUS op 72jarigen leeftijd, gegrav. door JAC. GRANTHOME (v. SOMEREN No. 5155), met een latijnsch gedicht van J. GRUTERUS er onder.

Eigenhandig schreef hij er onder: D. EMANUELI METERANO Belgicarum rerum nostri temporis scriptori accuratissimo, affini et nepoti carissimo HENR. SMETIUS.

FRANCISCUS JUNIUS (fo 81).

(Of FRANÇOIS DU JON. Hoogleeraar in de godgeleerdheid te Leiden. Geb. te Bourges 1545. Gest. 1602. BW).

Aanhaling uit Bernardus, Lib. de conscientia.

D. EMANUELI DEMETRIO, viro optimo, et iam olim religiosae necessitudinis, recens vero notitiae initae vinculis coniunctissimo, scribebam l. m. p. FRANCISCUS JUNIUS Lugduni Batauorum, a. d. XV Kal. Octobr. CIↃ.IↃ.XCV.

Er tegenover het portret van F. JUNIUS door H. HONDIUS (v. SOMEREN No. 2836 a).

JACOB VAN DYCK (fo 82).

(Rechtsgeleerde, later in Zweedschen dienst. Geb. te Haarlem 1567. BW).

Mores cvique svi fingvnt fortvnam.

Tria plerunque expetunt homines:
Opes, voluptates et honores,
Et sic prava, turpia et vana expetunt.
Quis enim non vidit ex opibus prava,
Voluptatibus turpia, et honoribus vana procedere.

Clarissimo, prudentissimo et integerrimo viro D. IMMANVELI DEMETRIO de Patria Historiis suis optime merito amicitiae amorisque ceu solum et fundamentum scribebam JACOBVS A DYCK. Hagae Comitis, IX Junij CIↃ.IↃ.LXXXXIX.

Italiaansche spreuk, met eene andere hand geschreven.

PAULUS MERULA (fo 83).

(Hoogleeraar te Leiden. Geboren te Dordrecht 1558. Gest. 1607. BW).

Per angusta ad augusta. Verder de volgende vier Grieksche dichtregelen:

Οὐχ ἥδε μορφὴ, τὴν ὁρᾷς, ἀνθρωπίνη
Ἄνθρωπος ἔστιν, ἀλλὰ φρούριον πέλει
Αὐτὸν καθεῖργον, καὶ τάφος κρύπτων χθονὶ
Ἠδ' ἄστατον λέχος, ὕπνον ᾧ βρίξει βραχύν.

Verder aanhaling van eene plaats uit Seneca, Epist. XXIV en eene Hebreeuwsche spreuk.

Erudito rerumque ab omni aevo gestarum cognitione mirum quam instructo, D. IMMANUELI DEMETRIO viro candidissimis moribus praedito, hunc recens initae et perpetuum duraturae amicitiae symbolum L. M. D. PAULLUS G. F. P. N MERULA Ex. A. D. XV Kal. Octobr. CIↃ IↃ XCV Lugduni Batav.

Hieronder werd door VAN METEREN later bijgeschreven: Obiit Rostochii anno 1607 die Julij 20 aetatis 48.

ARNOLD VERBEQUIUS (fo 84).

(Misschien een bloedverwant van LIEVEN VAN DER BEKE of VERBEQUIUS (Livinus Torrentius), bisschop van Antwerpen).

Εὐσεβῶς, Δικαίως, Σωφρόνως.

Tribue unicuique quae debentur tria.

Deo	Proximo	Tibi ipsi
Honorem Creatori	Obedientiam Superiori	Munditiem Cordi
Amorem Redemptori	Concordiam Pari	Continentiam Ori
Timorem Judici	Aequitatem Inferiori	Disciplinam Corpori.

Aanhaling uit Lucianus, vierregelig Latijnsch gedicht, en ter zijde van het onderschrift: Nella φ δ φ ν ρ la β (d. i. nella fidelta finiro la vita.)

Doctrina et pietate eximio viro D. EMANUELI DEMETRIO Andoverpiano mercatori integerrimo observantiae et amicitiae nunquam interrumpendae symbolum L. M. P. apponebam ARNOLDUS VERBEQUIUS Andoverpianus. Lugd. Bat. XIV. Kal. Septembris. A. C. CIↃ. IↃ. XCV.

JO. TUMERIUS BOISIZIUS (fo 85).

(Staatsman. In 1618 buitengewoon gezant bij de Nederlandsche Republiek).

Vijf Latijnsche versregelen.

Jo. TUMERIUS BOISIZIUS, Christianiss. Galliar. R. apud Sereniss. Angliae R. legatus scribebam in gratiam opt. viri et eruditi EMANUELIS DEMETRII historici, optima de posteritate meriti. Londini, Id. Jan. CCDCII.

(*Wordt vervolgd*).

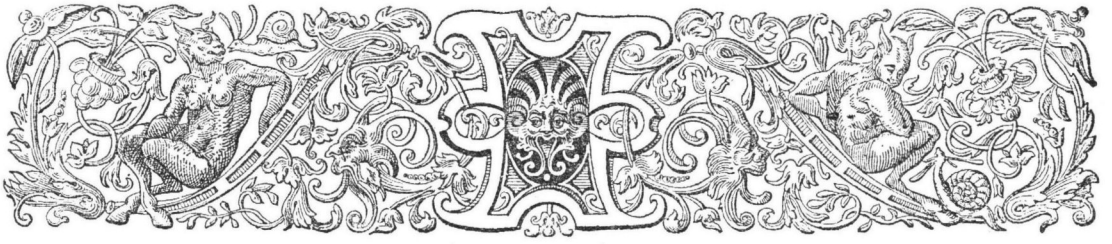

Heeft Rembrandt in Engeland vertoefd?

DOOR

C. HOFSTEDE DE GROOT.

UIT het jaar 1713 bestaat er een bericht over een verblijf van REMBRANDT in Engeland, dat voor het eerst gedrukt is in HORACE WALPOLE's Anecdotes of painting in England, with some account of the principal artists (Dl. III, blz. 3 der uitgave van 1763) en in de uitgave van 1876 door WORNUM op blz. 78 van het tweede deel in een noot aldus is weergegeven:

„VERTUE *was told by old* Mr. LAROON, *who saw him in Yorkshire, that „the celebrated* REMBRANDT *was in Engeland in* 1661 *and lived sixteen or eigh-„teen months at Hull, where he drew several gentlemen and seafaring persons.* „Mr. DAHL *had one of those pictures. There are two fine wholelengths at Yar-„mouth, which might be done at the same time*". [1])

Deze mededeeling is over 't algemeen in de REMBRANDT-literatuur niet besproken. VOSMAER noch BODE vermelden ze en slechts een enkele Engelsche catalogus, zooals een oude uitgave van Dulwich Gallery, maakt er melding van, om ze met vingerwijzing naar de in 1661 te Amsterdam geschilderde Staalmeesters te weerleggen.

---

1) Deze laatste zin is eene toevoeging van WALPOLE aan VERTUE's bericht. Zij slaat blijkbaar op de portretten van HANS ALENSON en zijn vrouw in de verzameling SCHNEIDER te Parijs, die uit Yarmouth afkomstig zijn. Het is interessant te weten, dat zij zich reeds omstreeks 1763, toen WALPOLE schreef, daar bevonden, al is diens vermoeden, dat zij tijdens REMBRANDTS verblijf in Engeland in 1661 geschilderd zouden zijn, natuurlijk onjuist: zij zijn van 1634 gedateerd.

Eerst EMILE MICHEL komt er op terug, hecht echter evenmin waarde aan de mededeeling, die hij aldus weergeeft:

„REMBRANDT VAN RHINE *vécut en Angleterre à Hull dans le Yorkshire „pendant seize ou dixhuit mois et il y peignit plusieurs portraits de gentlemen et „de marins. L'une de ces peintures est en possession de* M. DAHL *capitaine de „marine, avec le nom du gentleman et la signature*: REMBRANDT *à York, en „*1661. *Ceci me fut rapporté par le vieux* LARROON *qui dans sa jeunesse a connu „*REMBRANDT *à York.*" [1])

De geleerde Franschman vraagt dan hoe de in 1661 eerst achtjarige schilder MARCUS LAROON REMBRANDT toen gekend kan hebben en wijst op de documenten en schilderstukken, die doen veronderstellen, dat de schilder in 1661 in Amsterdam was: zijne installatie op de Rozengracht, het testament van HENDRICKJE STOFFELS van den 7 Augustus, eene verklaring van 20 October, waarin zij als REMBRANDTS huisvrouw voorkomt, diens teekening in 't album van JACOBUS HEYBLOCQ en de van 1661 gedateerde werken: Mattheus in 't Louvre, den pelgrim, vroeger bij den consul WEBER te Hamburg, thans bij den heer M. KANN te Parijs, de Staalmeesters en de Samenzwering van Claudius Civilis.

Ten slotte eindigt MICHEL: „*Dans ces conditions, il n'est guère possible „de trouver place pour un séjour du maître en Angleterre et jusqu'à présent on „n'a découvert aucun de ces portraits qu'il aurait peints à Hull. A moins de „révélations nouvelles, ce séjour à cette date nous paraît donc tout à fait invrai- „semblable.*"

Geene nieuwe openbaringen, maar eene aandachtige lezing van de mij door mijnen vriend LIONEL CUST in authentiek afschrift medegedeelde plaats bij VERTUE hebben mij tot eenigzins andere resultaten geleid. Deze luidt:

„*Reported by old „*LARROON *who in „his youth knew „*REMBRANT *at „York*".	„REMBRANT VAN RHINE *was in England, liv'd at Hull „in Yorkshire about sixteen or eighteen months where he „painted several Gentlemen and seafaring mens pictures one „of them is in the possession of* Mr. DAHL *a sea captain „with the Gentleman's name* REMBRANTS *name and York „and the year* 166$\frac{2}{1}$. (CHRISTIAN.) [2])

Deze CHRISTIAN, die hier als bron aangehaald wordt, was de bekende stempelsnijder CHRISTIAAN REISEN. Welk gedeelte van het bericht op hem, welk op LAROON teruggaat, is niet meer te beoordeelen. Duidelijk evenwel is het, dat het uit twee gedeelten bestaat, die geheel op zich zelf moeten beschouwd worden:

---

1) VERTUE's Mss 23068 f. 10 (1713). MICHEL, blz. 483.
2) VERTUE's *Diaries* 1713, Br. Mus. Add: mss: 21.111. fol. 8.

1) dat REMBRANDT 16 à 18 maanden te Hull vertoefde en daar schilderde, en

2) dat een zeekapitein met name DAHL een portret bezat, voorzien van den naam van den voorgestelden persoon, benevens van de handteekening: „REMBRANDT *York* 166$\frac{2}{1}$."

In de eerste plaats vraagt dit jaartal onze aandacht. Wat beteekent 166$\frac{2}{1}$? In den mond van een Hollander in Engeland, waar men tot in 't midden der achttiende eeuw het kalenderjaar eerst met 25 Maart deed aanvangen, niets anders dan het tijdvak 1 Januari—24 Maart 1662: 1662 volgens Hollandsche, 1661 volgens Engelsche tijdrekening. Deze tijdsbepaling werpt dus alle op 1661 gebaseerde tegenwerpingen omver en er is mij geen enkel feit bekend, dat een verblijf in Engeland omstreeks dien tijd zou onmogelijk maken.

Iets anders is het met de eerste helft van VERTUE's aanteekening, dat REMBRANDTS verblijf omstreeks 16 à 18 maanden zou geduurd hebben. Den 28 Augustus 1662 sluit REMBRANDT te Amsterdam met LODEWIJK VAN LUDICK de bekende overeenkomst over de opbrengst van 't stuk op 't stadhuis (Oud-Holland II. 87 en IX 297). Hij was derhalve toen in ieder geval terug. In Amsterdamsche acten komt hij zelf het laatst voor den 15 December 1660, toen hij met HENDRICKJE STOFFELS en zijn zoon TITUS de overeenkomst aangaande den kunsthandel sloot (O. H. III. 100) en ik constateer hier uitdrukkelijk, dat hij in het protokol van HENDRICKJE's testament, 7 Aug. 1661, niet als getuige genoemd wordt, wat bij zijne aanwezigheid te Amsterdam toch niet anders dan natuurlijk geweest ware. (O. H. III 103). Wat dit aangaat zou dus, zeggen wij, tusschen 1 Januari 1661 en 28 Augustus 1662 een zestien à achttienmaandsch verblijf te Hull mogelijk zijn.

Nu oppert MICHEL het bezwaar, dat behalve eenige kleinere stukken, die evengoed in Engeland als te Amsterdam kunnen geschilderd zijn, in het jaar 1661 de beide groote stukken ontstaan zijn, die stellig alleen te Amsterdam konden worden gepenseeld, te weten de Staalmeesters en de Samenzwering van Claudius Civilis.

Van de Staalmeesters zijn wij evenwel na het verschijnen van MICHEL's boek gewaar geworden, dat zij op het tafelkleed het jaartal 1662 dragen, (O. H. XI blz. 100) welk jaartal meer vertrouwen op de echtheid inboezemt dan het van ouds bekende datum 1661 op den wand rechts, en omtrent de tijdsbepaling der Samenzwering van Claudius Civilis valt alleen te constateeren:

dat REMBRANDT vermoedelijk den opdracht daartoe gekregen heeft na den dood van GOVERT FLINCK op 22 Februari 1660,

dat er haast was bij de uitvoering in den zomer van 1660, wegens het aangekondigde bezoek van de Princes Royaal; (O. H. IX 301) en

dat het stuk „*den* 28 *Augustus* 1662 *op 't Stadthuys gelevert was*", dat REMBRANDT er nog geld voor moest hebben en dat hij er vermoedelijk nog verder van profiteeren zou wegens verschildering (O. H. IX 297).

Een nadere tijdsbepaling tusschen 22 Februari 1660 en 28 Augustus 1662 kunnen wij niet geven [1]).

Ook dit stuk levert dus geen absoluut bezwaar tegen een verblijf van 16 à 18 maanden in Engeland tusschen Januari 1661 en Augustus 1662.

Evenmin doet dit REMBRANDTS handteekening in het album van JACOBUS HEYBLOCK, die alleen door het jaartal 1661 en niet door maand of dagteekening begeleid wordt. De overige schilderijen van 1661 zijn niet zoo talrijk, noch zoo omvangrijk dat ze niet even goed op reis als thuis konden geschilderd zijn. Voor zoover mij bekend, zijn het:

1. De pelgrim, vroeger bij Consul WEBER te Hamburg, thans in de verzameling MAURICE KANN te Parijs.
2. De zoogen. kok van REMBRANDT bij M. A. R. BOUGHTON KNIGHT te Downton Castle.
3. Het zelfportret bij Lord KINNAIRD te Rossie Priory bij Dundee.
4. Een oude vrouw in 't Museum van Epinal.
5. De Mattheus in 't Louvre.
6. Een Ecce Homo in 't slot te Aschaffenburg.
7. De Besnijdenis bij Lord SPENCER te Althorp.

---

1) Ik heb getracht deze nog af te leiden uit de keerzijde van het papier, waarop REMBRANDT een der eerste schetsen voor zijn stuk (thans in het Prentenkabinet te München) maakte. Hij gebruikte voor dit doel nl. den achterkant van een zoogenaamd begrafenisbriefje, doch dit slechts ten halve:

Ann	o 16..
Tegen Dinsda	*g den.....*
Wordt 'UE ter Be	*graefenis genoodigd van*
REBECC	A.....
Huys-vr	*ov van*
CORNELI	S.....
Moe	*der van*
Dr. IOANNES	.....
Op de Nieuwe-zydts Achter	*burgwal [by] de Lutherse*
Kerck, by 't Heybruggetje	*Als vriend in*
huys te komen.	

De rechter helft ontbreekt en is zonder nadere gegevens niet aan te vullen. Ik heb indertijd met wijlen Mr. DE ROEVER de begrafenisboeken der Nieuwe Kerk van 1656—1661, der Oude Kerk van 1657—1661 en der Zuider Kerk van 1658—1661 doorloopen om te zien of wij naam en sterfdag dezer REBECCA konden vinden, doch tevergeefs. Dan hadden wij althans den terminus post quem gehad van REMBRANDTS schets.

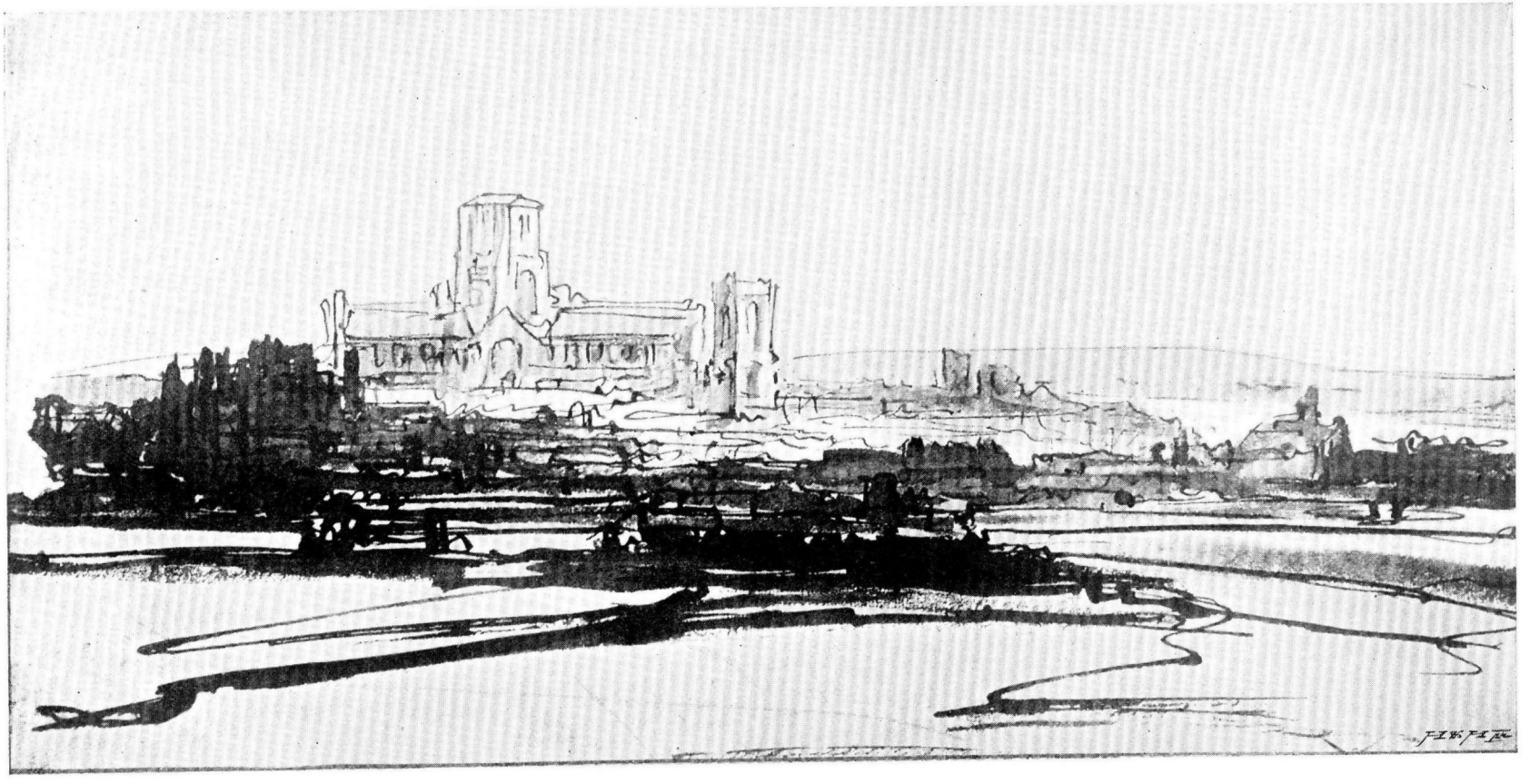

GEZICHT OP LONDEN (?)

Naar eene teekening van REMBRANDT *in het Prentenkabinet te Berlijn.*

8. Een stuk met twee negerkoppen in den kunsthandel te Londen. [1])

Uit het jaar 1662 is mij, behalve de Staalmeesters, geen enkel gedateerd werk bekend.

Er blijft thans nog de vraag over, welke waarde er aan de getuigenis van den schilder LARROON „*who in his youth knew* REMBRANT *at York*" te hechten is. EMILE MICHEL verwerpt ze geheel en al, daar LARROON, dien men in 1653 laat geboren zijn (met welk recht is mij onbekend) tijdens REMBRANDTS verblijf nog zeer jong moet geweest zijn. Van „kennen" in eigenlijken zin kan dan ook natuurlijk geen sprake zijn, doch ik houd het voor heel goed mogelijk dat een jongen van 8 à 9 jaren, later zelf kunstenaar, de herinnering bewaart, dat een der grootste kunstenaars van zijn tijd in zijn woonplaats vertoefd heeft. Verondersteld dat zijne ouders hem eens op straat op den beroemden man „*wiens penseel*, volgens DE DECKERS woorden, *zijns meesters naam zoover had gedragen als 't vrije Neerland vaart*", opmerkzaam hadden gemaakt, dan behoeft er in zijn later leven slechts een enkele maal van REMBRANDTS verblijf in Engeland sprake te zijn geweest, om hem dit voorval in de herinnering terug te doen roepen en daarin voor altijd vast te leggen.

Het bovenstaande resumeerende kom ik tot de volgende gevolgtrekkingen:

1) Er zijn geen feiten bekend, die een 16 à 18 maandsch buitenlandsch verblijf van REMBRANDT tusschen 't begin van 1661 en Augustus 1662 onmogelijk of onwaarschijnlijk maken.

2) De getuigenis van LARROON eenerzijds en het in 1713 bekende schilderij met het opschrift „REMBRANDT *York* 166$\frac{2}{1}$" anderzijds zijn zoo positief, dat men wèl doet, om zoolang de stelling niet is omvergeworpen, in de biographie des meesters gedurende het vermelde tijdvak met een verblijf in Engeland rekening te houden.

Aan dit schriftelijk getuigenis komt nu nog een werk van den artist zel kracht bijzetten.

In het Prentenkabinet te Berlijn bevindt zich de teekening waarvan hiernevens eene reproductie wordt aangeboden. Deze teekening, met de pen gedaan en in de schaduwen gewasschen, is hoewel niet gemerkt, ongetwijfeld van REMBRANDTS hand. Zij is breeder en vrijer gedaan, dan de meeste overige landschappen, die uit de middelste periode: ± 1635—1650 dagteekenen en kan zeer goed in den tijd om 1660 worden gerangschikt.

1) De zoogenaamde JANSSENIUS bij Lord ASHBURTON in The Grange draagt een valsch jaartal. Het is ongeveer 12 à 15 jaar vóór 1661 geschilderd.

Ik heb langen tijd getracht op te sporen welke kerk hier afgebeeld kan zijn, doch ben er niet in geslaagd in Nederland noch ook in de aangrenzende streken van België, Noord-Frankrijk of Duitschland een kathedraal te vinden, die ook maar eenigszins op de hier afgebeelde lijkt.

Blijkbaar wijst de stijl van het gebouw op Engeland. Daar waren die groote kruisvormige basilika's met den zwaren toren op de kruising in zwang, daar te lande vond men de rechthoekige afsluiting van het koor, in plaats van de polygonale of halfcirkelvormige die op het vasteland heerschte, daar eindelijk waren de platgedekte torens mode, zooals men er hier twee ziet.

Het is voor mij daarom aan geen twijfel onderhevig dat REMBRANDT hier een Engelsche kathedraal heeft afgebeeld.

Bij mijne verdere nasporingen heb ik natuurlijk in de eerste plaats het oog gericht op de kerken der beide steden, die in het bovenstaande bericht worden genoemd: York en Hull, doch geen hunner vertoont de noodige overeenkomst. Ook onder de overige nog bestaande middeleeuwsche kerken vond ik er geen, die met de noodige waarschijnlijkheid in aanmerking kon komen. Daarentegen is er een groote overeenkomst met de oude, bij den ramp van 1666 afgebrande St. Pauls kerk te Londen niet te miskennen. Uit de onder mijn bereik staande afbeeldingen van dit kerkgebouw geef ik hier de prent van WENZEL HOLLAR van het jaar 1665 (*Parthey*, Nr. 916) weder, die ongeveer van dezelfde hemelstreek: uit het Noorden genomen is, waaruit naar ik vermoed ook REMBRANDT zijne teekening vervaardigde. Vooral de ligging van den toren ter rechterzijde van de kerk en iets daarvan verwijderd komt op beide afbeeldingen overeen. Gaarne geef ik toe dat er verschillen blijven bestaan: zoo zijn bijvoorbeeld de vier kleine hoektorentjes op dezen toren door REMBRANDT verwaarloosd, zoo heeft hij ook de luchtbogen der kathedraal weggelaten, waardoor zijne kerk een meer Romaansch dan Gothisch karakter verkrijgt. In de groote trekken: den basilikalen en kruisvormigen aanleg, den zwaren vlak gedekten toren van twee verdiepingen op de kruising, de twee verdiepingen van den losstaanden toren komen beide afbeeldingen overeen.

Ik moet het den Engelschen deskundigen overlaten te beslissen, of deze punten van overeenkomst voor ons afdoende zijn om met zekerheid te durven beweren: het *is* eene afbeelding van de oude St. Paulskerk, mijnerzijds wensch ik voorloopig slechts te constateeren het *kan* er een zijn en een Engelsche kerk is het in ieder geval.

In de Albertina te Weenen komt eene soortgelijke teekening onder REMBRANDTS naam voor, die door BRAUN onder Nr. 70718 gephotographeerd is. Ik heb mij van de echtheid dezer teekening niet kunnen overtuigen, en houd ze voor eene meer uitgevoerde copie naar de Berlijnsche.

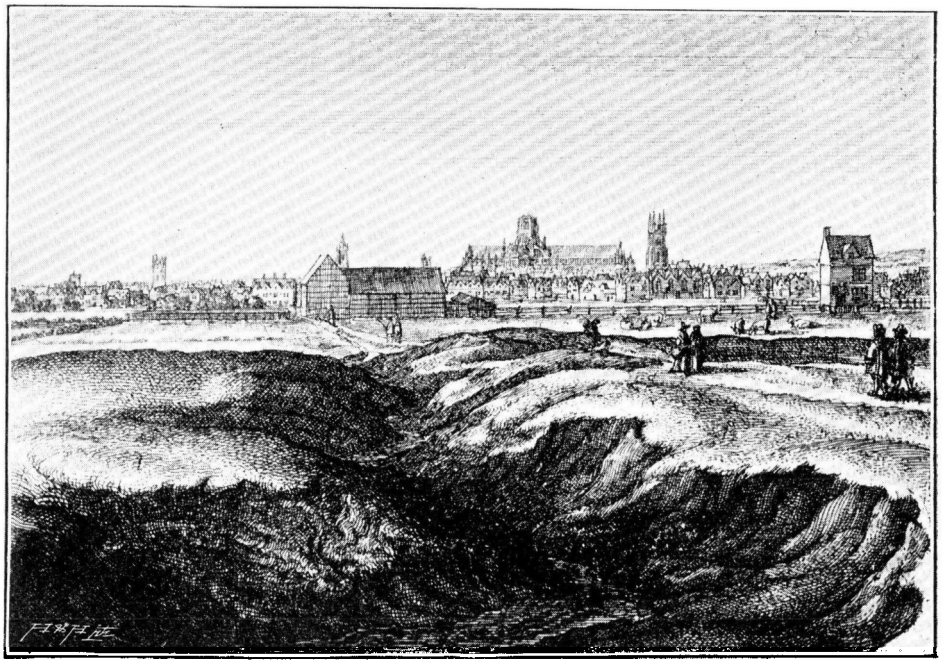

GEZICHT OP LONDEN VAN AF ISLINGTON.
Naar een ets van W. HOLLAR, 1665.

Het Album van Emanuel van Meteren

DOOR

DR. H. C. ROGGE.

II.

EDUARD RADCLIFF (fo 86).

1 Petr. III : 4 Latijnsche vertaling.

OP het tegenovergestelde titelblad het wapen in kleuren en daaronder Prov. XVIII : 10 volgens de Vulgaat.

Spectabili viro de ecclesia et patria sua optime merenti Dno IMMANUELI DEMETRIO amico meo plurimum obseruando EDUARDUS RADCLIFFUS Anglus in perpetuum amoris et benevolentiae testimonium insignia mea gentilitia depinxi, et nomen meum in hoc amicorum album retuli. 8o die Januarii Anno Christi MDXCV, regni ELIZABETAE serenissimae Dnae meae tricesimo octavo.

KAREL UTENHOVEN (fo 86v, 87, 87v.).

(Letterkundige. Geb. 1536. Gest. 1600. BW.)

Het albumblad bestaat uit een aan de voor- en keerzijde opgeplakten Latijnschen brief van UTENHOVEN aan VAN METEREN, waaronder de laatste schreef: „Coloniae 1595 24 8bris stilo novato".

Daaronder een strookje, waarop μά—KAP—OΛOC—OΥΘEN—Ω —BIOC.

Daaronder weder een ander waarop: Amico amicus KAROLUS VTENHOVIU KAR. f. Neochthoon.

Tegenover het albumblad is een portret van UTENHOVEN ingevoegd, gegraveerd door CR. DE PASSE (v. SOMEREN N°. 5662) met een epigram van J. POSTHIUS. UTENHOVEN schreef er onder: Ornatissimo viro IMMANUELI DEMETRIO Belgae amico veteri et certo Londinium.

FRANCISCUS VAN DER BURCH (f° 88).

(Burgemeester van Dordrecht.)

CIↃ IↃ XCVI.

De beide eerste strophen van Horatius Carm. lib. III Od. 3.

Hoc qualecunque in perpetuam memoriam et amicitiae inchoatae, semperque duraturae monumentum, pio et multarum reram perito, et erudito viro IMMANUELI DE METTEREN, L. M. Q. posui Londini $\frac{11}{23}$ FRANCIS. VANDERBURCH Dordr(a)cenus.

Non bene vixit, qui viuus moriensque fefellit.

JOANNES GROTENHUYS (f° 88v.).

(Raad en hoofdofficier van Amsterdam.)

Aanhaling uit Cicero, de Amicitia.

Haec tibi, vir Clariss. et multarum rerum experientia praestantiss. Dn. EMANUEL DEMETRI in acceptae a te amicitiae et beneuolentiae recordationem scripsi JOANNES GROTENHUYS Amst. Belg. animo ad omnia amoris et amicitiae officia perpetuo praestanda paratissimo. Anno reparatae salutis M D LXXXXVI 8 Kal. Decemb. Londini.

La vita, il fine: et il di, loda l'a sera.

JOHANNES DE VOOCHT (f° 89).

(Schepen van Arnhem. Gest. 1620.)

Jovi Philio et Amicitiae sacr.

Vijf Latijnsche dichtregelen.

Adhuc mea messis in herba est.

Pietate et doctrina ornatissimo viro Dno EMANUELI DEMETRIO, moris et amoris ergo, hoc qualecunque symbolum lvb. meritoque posui in Batauiam discedens JOH. DE VOOCHT, Geldrus: A° CIↃ. IↃ. XCVI 13 Nouembr. juxta supputationem Anglicanam. Londini.

MATTHIAS SONNIUS (f° 89v.).

Soli Deo gloria.

Omnia si perdas famam servare memento;

Qua semel amissa postea nullus eris.

Virtute, humanitate, rerumque in orbe gestarum insigni ac erudito viro Dno EMANUELI DEMETRIO in perpetuam nostrae jam recens contractae amicitiae ac in perpetuum duraturae memoriam, cum in comitatu Clariss. d. JACOBI VALCKII totius Zelandiae thesaurarii ac cum Clariss. dd. SEBASTIANO VAN LOOZEN, magni consili in Hollandia consiliario et ABELO FRANCKENA, j. u. doctore apud Sereniss. Angliae Reginam Ordinum confoederatorum Belgii nunc temporis legati, degerem, iterque jam in patriam meditarer, hoc qualecunque animae meae erga ipsum ac voluntatis mutuae testimonium L. M. Q. manu mea et scripsi et obsignavi septimo Kalendas Decembris anno Redditae Salutis XVCXCVI Londini MATHIAS SONNIUS a Middelburgo Zelandus.

Virtus fortuna potior.

DIONYSIUS PERROT (f° 90).

Grieksche spreuk. Arte emendare fortunam.

Haec ego DIONYS. PERROTUS ampliss. viro Dno BOISSIZIO Galliarum Regis Christianissimi apud Sereniss.am Angliae Reginam pro tempore legato a secretis, doctisso ornatissoque viro EMANUELI DE METEREN Antuerpiano in perpetuum amicitiae atque obseruantiae monumentum P. Londini Idib. Jan. M D CII.

JOHANNES WTENBOGAART.

(Predikant in den Haag. Geb. 1557. Gest. 1644.)

Hebreeuwsche, Grieksche en Latijnsche spreuken.

Insigni viro Dn. IMMANUELI DEMETRIO hoc verae et Christianae amicitiae symbolum ac pignus reliquit JOHANNES WTENBOGAERT Hagae Comitum Hollandiae a° ultimae Dni patientiae 1599 30 Mai.

ENOCH POTTEY (f° 91.)

(Pensionaris van Veere. Gest. 1621.)

Latijnsche spreuk.

Clarissimo viro D. EMANUELI DEMETRIO honoris et amicitiae ergo hoc scripsi ENOCH POTTEIUS Londinensis. 20 Mai A. C. 1597, Londini.

JACOBUS REGIUS (fo 92).

(Of DE KONINK. Predikant bij de Nederl. gemeente te Londen. Geb. te Kortrijk, gest. 1601. BW.)

1 Tim. I : 5 in het Grieksch. Chrysostomus tom. 2 in Matth. hom. 45 in het Latijn.

Clarissimo ac ornatissimo viro amico humanissimo EMANUELI DEMETRIO φιλίστορι et venerandae antiquitatis indagatori vigilantissimo in amicitiae symbolum scripsit Londini JACOBUS REGIUS, belgicae ecclesiae minister 25 Maii 1597.

JOANNES REGIUS (fo 92v).

(Of DE KONINK. Predikant bij de Nederl. gemeente te Londen. Geb. te Londen. Gest. 1627. BW.)

Hebreeuwsche en Latijnsche spreuk.

Bien faire et taire.

EMANU. DEMET. Summe observando viro clarissimo, antiquitatis studiosissimo, verae antiquitatis amantissimo, ejusque studiosis fautori summo, scripsi JOANNES REGIUS Londinensis. Londini 9 Cal. Junii 1597.

JOHANNES BOULENIUS (fo 93).

Aanhaling uit Seneca Epist. lib. 3.

Adversa fortiter: laeta moderate.

Ornatiss. prudentissimoque viro D. EMANUELI METERANO, antiquae amicitiae iampridem in Anglia contractae, et nuper in Hollandia renouatae, tesseram ac μνημόσυνον, L. M. P. Hagae Comitis IV Id. Aprilis, anno partae salutis CIↃ IↃ IC JOHANNES BOULENIUS Rhotomagius,

---

EBERHARDUS ESYCHIUS (fo 94).

Latijnsch distichon.

Clarissima sententia: confidere paucis.

Sed clarior est altera: confidere nulli.

Domino EMANUELI DEMETRIO viro optimo, antiqua virtute et fide praestantissimo, ad veteris amicitiae, familiaritatis et conuersationis iucundissimam memoriam refricandam, EBERHARDUS ESYCHIUS Reip. Hamb. ad ordines Hollandiae legatus. Hagae Comitis scribebat ao 99, die primo Januarij stylo veteri.

SEBASTIANUS A BERGEN (fo 94v.).

(Burgemeester van Hamburg. Geb. te Hamburg 1554. Gest. aldaar 1623).

Een viertal Latijnsche spreuken.

Suo amico singulari viro et seni optimo, historico insigni Dno EMANUELI

DEMETRIO Hagis Comitum scribebat SEBASTIANUS A BERGEN j. v. doct., olim nobilissimi Vitembergensis Academiae professor, nunc inclytae Hamburgensis patriae secretarius et legatus. 2 Januarij Ao vlt. temp. CIↃ.IↃ.LXXXXIX.

JOHANNES CORPUTIUS (fo 95).

(Krijgsman. BW.)

En espoir et soie.

Latijnsch distichon en dito spreuk.

Haec D. EMANUELI DEMETRIO cognato meo intimo in perpetuum amicitiae vinculum in Indiam Orientalem profecturus scripsi JOHANNES CORPUTIUS Antwerpianus. Hagae Comitis 7 Aprilis ao 1598.

VAN METEREN schreef er onder: Hic moritur hoc anno in freto Magellanico.

SIMEON RUYTING (fo 95v.).

(Predikant bij de Nederl. gemeente te Londen. Geb. te Norwich, gest. 1632. BW en GH.)

Hebreeuwsche spreuk met Latijnsche en Grieksche vertaling. Aanhaling uit Bernardus.

SONNET CHRESTIEN DE LA CÈNE.

L'oreille, l'oeil, la main, la bouche du fidele
Entend, veoit, prend, recoit en ce saint Sacrement,
Ce qui paist, croit, soustient, console grandement,
Ferme esperance, foy, charite et bon zele.

L'oreille entend du Ciel ce que Dieu luy reuelle,
L'oeil veoit les gages seurs du nouveau Testament,
La main prend et le pain et le vin purement,
La bouche aussi reçoit une viande telle.

L'oreille, l'oeil, la main, la bouche porte au coeur
La pasture de vie et la saincte liqueur,
Qui de l'homme nouveau tous les sens renouuelle.
O Bienheureux banquet qui pais ainsi l'Esprit,
Luy appliquant le corps et le sang de Jesus Christ,
Par l'ouyr, l'oeil, la main, la bouche corporelle.

Pietate et rerum experientia praestantisso viro Dno. EMMANUELI DEMETRIO hoc observantiae testimonium dedit SYMEON RUYTINGIUS verbi Minister.

PIETER CORNELIS BOCKENBERG (fo 96).

(Geschiedkundige. Geb. te Gouda 1568, gest. 1617. BW.)

Latijnsche aanhaling uit 1 Machab. II en verklaring waarom de ouden den roem bij een krokodil vergeleken.

Viro integro et modesto nostro hoc tempore cum de Belgii provinciis jamdvdvm bello afflictis tvm de orbe christiano labore indvstria historiisque svis magnifice pieq. merito D. EMANVELI DE METEREN P. C. BOCKENBERGIUS Goudanus amoris ergo hoc mevm scripsi dediq. symbolvm. Gravenhagae meis in aedib. Anno a Christo nato 1599.

Ne vita tragoedia.

JOHANNES MARQUINUS (fo 97).

(Predikant der Nederl. gemeente te Londen. Gest. 1599. GH.)

Aanhaling uit Bernardus, „Aenigma" en „Solutio" in Latijnsche disticha, Grieksche spreuken.

Ornatissimo viro ab ingenio, a doctrina, a virtute, a pietate D. IMMANUELI DEMETRIO, hanc perpetuae amicitiae et singularis obseruantiae tesseram conscripsit JOHANNES MARQUINUS Londinensis. Londini 7 Julij 1597.

BALDUINUS HAMAEUS (fo 98).

Latijnsche aanhaling uit Athanasius en Latijnsche spreuk.

Amicissimo humanissimoque viro D. EMANUELI DEMETRIO polyhistori, editisque rerum praecipue Belgicarum commentariis celebri, amicitiae testandae haec scripsi BALDUIN. HAMAEUS Brug., magni olim Moscoviae Ducis medicus. 23 Febr. 1601 Londini.

Semper tibi pendeat hamus.

ROBERT (BRUCE) COTTON (fo 99).

(Oudheidkundige. Geb. 1571. Gest. 1631. Volgens het Register. Blad 99 ontbreekt, doch DOUCE geeft in zijne aant. vóór in het Album den volgenden inhoud op.)

Het wapen van COTTON in kleuren.

Libertatis amor, stultum cur decipis Orbem?

Homines inquieti et turbulenti nec ipsi quiescere possunt, nec alios quiescere sinunt. Et impliciti foederibus cogunter sequi alienos furores.

Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes.

Voorts zijn wapenschild, waaronder:

Ornatissimo viro et amico integerrimo D. EMANUELI DEMETRIO, ROBERTUS COTTON haec insignia sua gentilitia et nomen induratae amicitiae monumentum L. M. P. Londini 8 Decemb. 1599.

DIEDERIK SONOY.

Ingevoegd portret, niet beschreven door MULLER of VAN SOMEREN. Borstbeeld naar rechts in harnas, met klein pijpkraagje. Randschr. DIDRICH SONOY Gouverneur van Noort Hollant en Waterlant. Tegenover bl. 114 is een kwartierstaat van acht kwartieren geplakt. In het midden het wapen van SONOY met de zinspreuk er boven „Hors de pays'' en het jaartal er onder en de kwartieren.

Sonoy	van der Aa
van Drakenborg	Keerman
van Darthuysen	des Barres.
van Sasse	Guevara.

De kwartierstaat behoort dus aan een zoon van DIRK's broeder JOOST SONOY, in 1563 gehuwd met WALBURG VAN DER AA, wellicht aan PHILIPS SONOY (†1637).

GEORGIUS SALTERNUS (fo 100).

Viro doctissimo et optimo amico singulari D. IMMANUELI DEMETRIO S. et gratiam a Deo optat G. S.

Vijf Latijnsche dichtregelen, waarin eene zinspeling op zijn voornaam.

Amicitiae S. P. GEORGIUS SALTERNUS Anglus Bristoënsis. 21 Junij anno Dni 1601 Londini.

JOHANNES WROTH (fo 100v.).

Virtute non vi.

Viro Clarissmo optimeque de his partibus septentrionalibus merito domino EMANUELI DEMETRIO, in perpetuae amicitiae pignus haec scripsit JOHANNES WROTHUS. Londini 8 Decemb. 1606.

HENR. SCHULTETUS (fo 101).

Latijnsche spreuk.

Hanc amoris studiique mei testationem erga clarissimum nostrique aevi florentissimum rerum Belgicarum scriptorem Dn. EMANUELEM DEMETRIUM ob recens feliciter coeptae in perpetuumque Deo dante duraturae amicitiae symbolum in Brittanniarum metropoli XXVI April. Juliani CIↃ.IↃ.CIV. veluti animi mei in se pignus L. M. Q. reliqui HENR. SCHULTETUS a Francenstein Sil.

JOANNES AMELING f° 102).

Latijnsche spreuken.

Haec Dno IMMANUELI DEMETRIO historiographo sui temporis clarisso in recordationem suavissimae consuetudinis Hagae-Comitis in Hollandia contractae exaravi JOANNES AMELING, die 2 Octobris a° 1602.

DOM. BAUDIUS (f°. 103).

(Hoogleeraar te Leiden. Geb. te Rijssel 1561, gest. 1613. BW.)

Rom. VIII vs. 28 in het Grieksch.

Nihil potest humile aut abiectum cogitare, qui de se putat omnem posteritatem locuturam.

Zesregelige Latijnsche strophe. Fransche en Latijnsche spreuk. Vierregelige Ital. strophe.

Viro & a fama & a meritis insigni, optimeque de patria merito D. EMANUELI DEMETRIO rerum in Belgio gestarum fideli & industrio scriptori DOMINICUS BAUDIUS hoc monumentum reliquit.

Londini Trenobantum XIV Septembris CIƆIƆCIV.

Huic tota vitae summa constat optime
Quem nec pudet vixisse nec piget mori.

WILLEM TEELLINCK.

(Predikant te Haamstede en Burgh. Geb. te Zierikzee 1580, gest. 1629. BW.)

Volgens het register, maar bl. 104 ontbreekt.

CORNELIUS VAN DALE (f° 105).

(Misschien een bloedverwant van den Leidschen hoogleeraar NICOLAAS.)

Amicitiae aeviternae sacrum.

Η εὐσέβεια μεθ' αὐταρκείας μέγας ἐστὶ πορισμός.

Horatii Carm. lib. 4, ode IX, beide laatste strophen.

Content de ma fortune
pour pervenir, j'endure.

Viro clarissimo et Belgicarum rerum quae in nostra haec secula inciderunt scriptori fidelissimo et diligentissimo, in amicitiae nostrae nunquam intermoriturae L. M. Q. ascripsi amicus amico Popularis populari CORNELIUS VAN DALE V. C. D. EMANVELI DEMETRIO. Nonis Septembris A° CIƆ.IƆ.CIV Londini Trenobantum.

JOANNES PASCHASIUS BAERS (f° 105v. 106).

(Waarschijnlijk dezelfde, die later predikant werd in de Republiek. Vgl. BW.)

EMANVELI A METEREN Antverpi viro reuerendo, eruditione singulari conspicuo, pietate vitaque sanctitate insigni, et rerum antiquarum perquam studioso, Maecenati et amico obseruando, honorem, amorem, vt ipse publice meretur, ita privatim debeo JOANNES PASCHASY BAERS f. G. F. Symbolum: Medium beat.

Volgen twee Latijnsche gedichten ter eere van VAN METEREN, waaronder: J. B. scribebat 9 Cal. Junij anno 1601.

HENRICUS LALLERIUS (f° 107).

Grieksche, Latijnsche, Italiaansche en Fransche spreuken.

Viro virtute et polyhistoriae laude cumulatissimo hoc manus et mentis monumentum ad aram amicitiae L. M. P. HENRICUS LALLERIUS Montalbanensis Gallus. XIIIj Septembris 1604 Londinij Trenobantum.

Virtus est quae te nescit habere senem.

ANDREAS REY A NAGLOWICE (f° 107v).

Omnis homo vanitas.

Viro clarissimo Dno EMANUELI DEMETRIO in amicitiae symbolum haec adscripsi Londini Cal. Julij Anni 1604. ANDREA REY A NAGLOWICE Polonus.

PHILIPPUS SICKEN (f°. 108).

Latijnsche spreuk.

Eruditione, pietate et peritia rerum uiro clarissimo D. EMANUELI DEMETRIO in signum amoris et beneuolentiae scripsit PHILIPPUS SICKEN Embdensis. Hagae Comitis 22 Septembris a° reparatae salutis nostrae per Christum dnum 1602.

CORNELIUS COORNE (f° 109).

Aanhaling uit Livius dec. 4, lib. 4. en uit Cicero.

Eruditione, pietate et virtute praestanti viro D. EMANUELI DEMETRIO in perpetuum amicitiae symbolum haec scripsit CORNELIUS COORNE Belga Middelb. 7 Octobris 1595.

JOANNES CALANDRINUS f° 110).

Perpende, o homo, vnde sis: a Deo, qvid sis: pulvis, qvo tendas: ad Deum, qva via: per Christum.

Praestantiss. doctiss.que viro Dno EMANUELI DE METRIO in testimonium perpetuae amicitiae scribebat JO. CALANDRINUS Lucensis. Lugduni Batauorum die XX Augusti MDCII.

ISAAC CORPUTIUS (fo 111).

(Predikant te Breda en conrector te Dordrecht. Geb. te Lemgo 1569, gest. 1599. BW.)

Aanhalingen van Isocrates, Horatius en Paulus.

Haec clarissimo, doctissimoque viro D. EMANUELI DEMETRIO cognato suo, in amoris et benevolentiae pignus scribebat ISAACUS CORPUTIUS. Dordraci postridie Cal. Augusti Ao 1597.

WILLIAM WALKER (fo 111v).

D. EM. DEMETRIO clarissimo fidelissoque nostri temporis historiographo, seni optimo, magnarum plurimarumque virtutum ergo merito venerando et amico summo salutem.

Non possum non serio gloriari, me rogatu tuo, Reverende Demetri, in Amicorum tuorum Album, cum viris clarissimis, tanquam in Equum Trojanum cum Principibus recipi, qui mihi ipsi de tua amicitia meritissimo gratulari soleam. Habe igitur tibi non tam nomen meum amicitiae symbolum Albò tuo dicatum, quam me ipsum omnib. verae amicitiae officiis tibi in perpetuum devinctissimum. Quod ut mihi honori esse certo scio, sic tibi usui esse utinam sperare possem. Vale mi charissime Emanuel, meque, qua soles, benevolentia persequere; et ego te quo debeo et amore et observantia colam. Datum Cheswici in Middelsexia 2o Cal. Decemb. Anno Dni 1609. WILL. WALKER.

Will and walke aright.

Hieronder volgen eenige Sapphische dichtregelen „de nocturna Pythagorae meditatione'' en een paar Latijnsche spreuken.

Het Album werd hem toegezonden, blijkens het onderschrift, eindigende met de woorden: Dno. EM. DEMETRIO in amoris aeternum duraturi symbolum L. M. Q. dicat dedicatque WILL. WALKERUS Pastor Cheswicensis.

PETRUS PLANCIUS (fo 112).

(Predikant te Amsterdam. Geb. te Dranoutre 1544, gest. 1622. BW.)

Hebreeuwsche en Grieksche bijbelspreuk.

Pio ac docto viro EMANUELI DEMETRIO in symbolum amicitiae scribebam PETRUS PLANCIUS Amstelredami pridie Nonae Novembris CIↃ.IↃ.VC.

TOBIAS ALBIUS (f$_o$ 113).

Achtregelig Latijnsch gedicht.

Ornatissimo et historiarum peritissimo viro D. EMANUELI DEMETRIO in obseruantiae et amoris testimonium scripsit TOBIAS ALBIUS.

ABRAHAM AURELIUS f° 114).

(Predikant bij de Nederl. gemeente te Londen. M p. 208 en GH.)

Twaalfregelig Latijnsch gedicht.

LVCes SepteMber bIs qVInqVe VbI VeXIt et oCto

Æternae haeC sCrIpsI pIgnora ego offICII.

Ornatisso viro D. E. DEMETRIO auunculo meo plurimum colendo in debitae obseruantiae symbolum scribebat A.A. raptim.

NICOLAUS VAN DEN CORPUT (f° 115).

(Misschien een zoon van Mr. JOHAN VAN DEN CORPUT en ANTHONIA MONTENS, en te Breda geb.)

EMANUELI DEMETRIO Antuerpiano, viro integerrimo, genero et amico mihi charissimo, NICOLAUS CORPUTIUS Bredanus, testando mutuae nostrae amicitiae gratia, haec propria manu scribebat Bredae XXV Octobris anno dni V^{C}LXXVII N. CORPUT.

Op de keerzijde van fol. 116 schreef dezelfde nog eenige dichtregelen uit Ovidius, waaronder: Haec pauca . . . sententia . . . EM. DEMETRII generi mei charissimi libello inserere placuit, testificand . . . mutuae nostrae necessitudinis et amicitiae gratia. Datum Bredae, decima nona Augusti anno millesimo quingentesimo septuagesimo quinto. NICOLAUS CORPUTIUS Bredanus.

DAVID VAN DE CORPUT (f° 115).

(Als de vorige.)

Si le soleil pour fomenter la terre,
Et a ses fruicts donner nourrissement,
Est tant requis, qu'on ne s'en peult passer
Aussy l'amour pour loin de nous chasser,
Noises, estrifs et tout marrissement,
A tout bon droict, pour un tresor se serre.
Sic virtus COR-PVTVM,
ut ignis efficit aurum.

Ornatissimo prudentissimoque viro atque fratri suo integerrimo D. EMANUELI DEMETRIO, amicitiae causa scribebat, D. DE CORPUT. Hagae Comitis Hollandiae 10 Nouemb. 1595.

JACOBUS VIVERIUS.

(Of VAN DE VIVERE. Letterkundige. Geb. te Gent 1572. BW.)

Al wat de mensch alhier.
DE METRI, kan verweruen
Bestaet in een goedt steruen,
Dat weghneemt sorghes vier.

De wellust is te dier;
Eer vult ons hoofdt met winden:
Geldt doet de reên verblinden:
Daerom ick achte schier,
Dat men de doodt moet wenschen
Van alle goede menschen:
Soo vlien sy sulck ghetier.

Nochtans, dat langhe daghen
In een broos vat maghst draeghen,
DEMETRI goedertier,
Dyn leuen, ick dy wensche:
Want een verstandigh mensche,
Als du bist, hoef men hier:
Dan du en canst niet steruen:
Deughdt can doch niet bederuen:
Naem heeft t'gheleerdt papier.

Bellvm cvm vitiis.

Extemporaneum hoc carmen, suo more, Teutonice scripsit Cognatus tuus JACOBVS VIVERIVS in debitae observantiae symbolum. A° Dom. CIↃIↃIIIC 2a die Octobris.

HOLLÄNDISCHE BILDER
IM FERDINANDEUM ZU INNSBRUCK

VON

EMIL JACOBSEN.

Im Tiroler Landesmuseum Ferdinandeum befindet sich eine Collection holländischer Bilder, die zu den bedeutendsten Oesterreichs gehört. Diese schöne Sammlung ist fast ausschliesslich dem patriotischen Eifer von Privatsammlern zu verdanken. Der Kaufmann JOSEPH TSCHAGER aus Bozen hat das grösste Contingent gestellt, danach kommen die Legaten des LEANDER RIGEL, des LUDWIG Ritter VON WIESER und des JOHANN WIESER.[1]) Es dürfte den Lesern von Oud-Holland vielleicht nicht unwillkommen sein, über eine kleine Auswahl besonders interessanter oder kunstgeschichtlich wichtiger Bilder etwas Näheres zu erfahren.

Ich beginne mit einigen Bildern aus der REMBRANDT-Gruppe. Von dem Meister selbst besitzt die Galerie das kleine Brustbild eines alten Mannes (No. 599). Ein dunkler Mantel mit braunem Pelzkragen, auf dem Kopfe eine hohe, violette, von einem Tuch umwundene Mütze, bilden seine Tracht. Dieses schöne Jugendwerk wurde früher als der Jude Philo bezeichnet, ist aber jetzt als der Vater REMBRANDTS erkannt. Der wunderbare Vortrag ist auf einmal fein und breit, der Blick des

---

1) Conf. Katalog der Gemäldesammlung im Ferdinandeum, Innsbruck 1894. S. 1.

Greises und jeder Zug des Gesichtes von Leben erfüllt. Es ist von VAN VLIET gestochen. Bezeichnet RL 1630. Eichenholz, Höhe 22 cm. Breite 17 cm. Vergl. BODE: *Studien zur Geschichte der holländischen Malerei* (Braunschweig 1883), S. 380. (Legat TSCHAGER).

In der Verspottung des Tobias von seinem Weibe von CAREL FABRITIUS (No. 600) besitzt die Galerie ein Hauptwerk der Schule, welches, wegen der Seltenheit der Bilder des frühgestorbenen Meisters, kunstgeschichtlich wichtig ist. Unter einem Laubdache vor ihrem Hause sitzen beide Alten in eifrigem Gespräch. Es ist das stille Hineinsinken in den Gegenstand und die vollendete malerische Behandlung, was dem Bilde einen so ungewöhnlichen Reiz verleiht. Sonnenschein und Schatten zeichnen sich weich an die Wand. Alles ist von Licht durchwebt und umflossen. Das malerische Weiche im wechselnden Spiel des Lichtes, die Limpidität der Schatten werden von REMBRANDT selbst auch nicht übertroffen. Das Bild kam im Jahre 1820, unter REMBRANDTS Namen, aus der Sammlung des Ritters G. v. PROHASKA in den Besitz TSCHAGERS. Im alten Katolog des Ferdinandeums wurde es dem JAN VICTORS zugeschrieben.[1]) (Leg. TSCHAGER).

P. DROST ist der Name des Meisters, welcher nach der deutlichen Bezeichnung den „Knaben mit Geyer" (No. 602) gemalt hat. Seinem Namensvetter CORNELIS DROST, einem nicht häufig vorkommenden Maler, von dem die Casseler Galerie ein echt bezeichnetes Bild besitzt, wird im Amsterdamer Reichmuseum eine „Herodias" zugeschrieben. Dem Stile nach ist P. DROST wohl derjenige, der mit CARL LOTH nach Italien gegangen ist. Ein Merkur, der den Argus einschläfert, in der Dresdener Galerie, halb an LOTH, halb an REMBRANDT erinnernd, wurde ihm schon in alten Inventarien zugeschrieben.[2]) Dem schliesst sich das Innsbrucker Bild stilistisch recht gut an[3]). (Legat RIGEL).

Zu den interessantesten Bildern der Galerie gehören die beiden sogenannten „Satyrische Conversationsstücke" von ADRIAEN VAN DE VENNE. Beide monochrom in einem hellen, gelbbraunen Ton gemalt. Es sind launige Darstellungen, die halbwegs an BROUWER und TENIERS, halbwegs an CODDE und DUCK erinnern. Die eine stellt eine Barbierstube (No. 609), die andere das Innere eines Wirthshauses mit trinkenden Bauern und Soldaten dar (No. 610). Beide sind bezeichnet und

---

1) SEMPER bemerkt ausserdem, dass eine Radierung von G. F. SCHMIDT aus dem Jahre 1773 genau die nämliche Composition zeigt und mit der Bezeichnung REMBRANDT Pinx, sowie der Bemerkung „Aus dem Cabinet des Herrn Director CESAR" versehen ist. HANS SEMPER, *Die Gemäldesammlung des Ferdinandeums*, Innsbruck 1886, S. 51 u. f.

Dies ist offenbar das Innsbrucker Bild. Anm. d. Red.

2) Vergl. WOLTMANN und WOERMANN, *Geschichte der Malerei* III, 720, wo dieses Bild dem CORNELIS zugeschrieben wird.

3) Vgl. die Anmerkung im neuesten Dresdener Katalo zu Nr. 1608.

respektiv 1627 und 1633 datiert. Also nicht Pendants. Die Bilder sind auch von verschiedener Grösse, das letztgemalte in malerischer Hinsicht bedeutend feiner als das andere. (Leg. TSCHAGER).

Ein Bild mit trinkenden und kartenspielenden Bauern (No. 616) wird dem GERRIT BERCKHEYDE zugeschrieben. Es gehört in die Richtung BROUWER-SORGH-MOLENAER und ist in einem warmen braunrothen Ton und schweren Helldunkel gemalt. Der Verfasser des Katalogs scheint nicht bemerkt zu haben, dass das Bild bezeichnet ist und zwar mit dem Namen J. BERCK-HEYDE. Demnach gehört das Bild nicht G. sondern JOB BERCK-HEYDE, welcher, wenn auch schon selten, Sittenbilder gemalt hat. (Leg. RIGEL).

Eins der vorzüglichsten Bilder der Galerie ist RICHARD BRAKENBURGHS „Kartenspielender Ehemann in liederlicher Gesellschaft, welcher von seinem Weibe und drei weinenden Kindern aufgeschreckt wird" (No. 619). BRAKENBURGH kommt in seinen Sittenbildern der Auffassungweise des JAN STEEN sehr nahe. SEMPER macht treffend darauf aufmerksam, wie die moralisierende Sentimentalität, womit solche Gegenstände heutigen Tags vorgeführt werden, hier vollständig fehlt. [1]) Die Kleinfiguren sind mit grossem Humor aufgefasst und doch scharf charakterisirt. Das Colorit von einem violett-röthlichen Ton. Die vollkommenen Harmonien der fein gebrochenen Lokaltinten von ganz besonderem Reiz. [2]) Das Bild ist auf Kupfer gemalt und bezeichnet: BRAKENBURGH. (Leg. TSCHAGER).

Die Schlacht bei Nieuwpoort im Jahre 1600, angeblich mit den Bildnissen MORITZENS und FRIEDRICH HEINRICHS VON ORANIEN (No. 623). ist dem PH. WOUWERMAN und JAN WYNANTS zugeschrieben. [3]) W. SCHMIDT tritt mit Entschiedenheit für die Richtigkeit dieser Zuschreibung ein und zollt dem Bilde hohen Lob. [4]) An geistreichen Einzelnheiten hat das Bild gewiss keinen Mangel, doch können solche Vogelperspektive von Schlachten mit ihren unzähligen Figürchen, die grossentheils in regelmässigen Kolonnen nach verschiedene Richtungen aufmarschieren, schwerlich einen künstlerischen Eindruck hervorbringen. Die Slacht bei Nieuwpoort spielt sich in einer Dünenlandschaft ab. Wir wissen dass WOUWERMAN Landschaften von WYNANTS staffiert hat. Hier müsste man aber WOUWERMAN, wenn die Ansicht SCHMIDTS richtig ist (?) den Löwenantheil zuschreiben. Die sehr einfür-

---

1) SEMPER a. a. O. S. 54.

Ein in der Behandlung ähnliches Bild, dem JAN STEEN zugeschrieben, befindet sich im Palazzo Bianco zu Genua. Daselbst auch ein echter JAN STEEN. Sie mein Aufsatz: *Le Galerie Brignole-Sale Deferrari*, Arch. St. dell' Arte 1896.

3) Erworben auf der Versteigerung des Freiherrn CARL VON ARETIN in München, 1887. — Wohl eher aus der Vlämischen Schule; Richtuug des P. SNEYERS. Anm. der. Red.

4) Repertorium f. Kunstw. XII, Heft. I.

mige, reizlose Landschaft konnte auch ein viel geringerer Künstler als WYNANTS gemalt haben.[1]) (Leg. TSCHAGER.)

Ein kleines Juwel besitzt die Galerie in einem köstlichen Bilde mit seifenblasenden Kindern, M. NAIVEU 1671 bezeichnet (No. 627). 1805 kam das Bild in der Auction TAETS VAN AMERONGEN vor. (OBREEN's Archief V 259). Der Meister war ein Schüler DOU's. Wenn NAIVEU in Bezug auf Feinheit den grossen Kleinmeister nicht erreicht, übertrifft er ihn, nach meiner Ansicht, häufig in der Frische und Fröhlichkeit der Auffassung. Die von Gesundheit strotzenden Kinder mit ihren rothen Äpfel-Wangen sind allerliebst. Auch komische Züge kommen vor. Man betrachte die beiden Caricaturpuppen hinter den Kindern. Vorn ein überschnittener, grüner Käse, ein Krügelchen, etc. Hintergrund: ein ferner Stadtanblick mit dem so oft von DOU dargestellten Leidener Stadtthor (Münchener Pinakothek Nr. 397, 398 usw.) Vermuthlich ist es noch in DOU's Atelier gemalt. Das Colorit ist äusserst lebhaft. Glühende lack- und ziegelsteinrothe, heftig-blaue und schmutziggelbe Töne walten vor. Alles fein zusammengestellt, so dass das Bild lebhaft, aber durchaus nicht unharmonisch, sondern eher fein im Colorit erscheint. Das Bild wurde früher, als die Bezeichnung noch zum Theil von einer Firnisschicht bedeckt war, DOU genannt. W. SCHMIDT soll dagegen vielmehr an SLINGELANDT gedacht haben.[2]) Und in der That ist die Verwandtschaft NAIVEU's mit diesem letzteren noch auffallender als die mit DOU. In der Galerie zu München befindet sich so eine dem SLINGELANDT zugeschriebene „Schneiderwerkstätte" (Nr. 428) an der ich wirklich Zweifel hege, ob sie nicht eher dem NAIVEU gehört. Auf einer Tonne gewährt man ein Zeichen, welches wie ein W ausschaut (nicht im Katalog). Ob dies Zeichen ein Monogramm (das sich in diesem Fall leichter in M N als in P v S auflössen lässt) darstellen soll, ist zweifelhaft. Unser Künstler hat sich vielleicht in Italien aufgehalten, da man in mehreren italienischen Galerien seinen Bildern begegnet, so in der Galerie TORLONIA zu Rom[3]) und in der Galerie GER. MANSI zu Lucca[4]). (Leg. TSCHAGER).

Ein sogenannter J. D. VERMEYEN (!) ist mit einer holländischen Wirthshausscene vertreten (No. 638). Das Bild steht der Richtung BROUWERS und TENIERS am nächsten. Es zeigt eigenthümliche Gesichtstypen, welche durch die knotigen, breiten Nasen und grossen, dünnen, scharf aufgezogenen Münde leicht kennbar sind. Im Colorit machen scharfes Weiss, Lackroth und ein metallenes, kolibriartiges Blau sich geltend. Die Lichtstellen der Utensilien sind mit plötzlichen

---

1) Nach SCHMIDT ist das Bild beschnitten geworden.

2) SEMPER, a. a. O. S. 57 und 80.

3) Jetzt: Gal. Nazionale im Palazzo Corsini.

4) Conf. meinen Artikel: Die Galerien Mansi zu Lucca, Oud Holland 1896.

und scharfen weissen Flecken und Streifen angegeben. Die ganze Atmosphäre, sowie der Hintergrund des Bildes ist von einem trüben bräunlich-rothen Ton; das Helldunkel viel stumpfer als bei BROUWER und TENIERS. Das Bild scheint

bezeichnet zu sein[1]). Jedenfalls war der Künstler ein holländischer, vermuthlich ein Leidener oder Haarlemer Maler, zwischen ISACK VAN OSTADE und BRAKENBURGH in der Mitte stehend. Die Bezeichnung ist vielleicht anders zu lesen. (Leg. RIGEL).

Die Gruppe POELENBURGH ist in der Galerie besonders gut vertreten. N. 640 ist ein schönes Bild vom Meister selbst: Venus auf Gewölk ruhend, von Amoretten mit Blumen und schattenspendenden Drapperien umschwärmt. Unten eine feine poetische Landschaft mit Wasserfall. (Leg. TSCHAGER). — Nr. 641 stellt eine kl. Familie vor Ruinen sitzend dar. Römische Landschaft. TH. VON FRIMMEL denkt bei diesem Bilde an JAN VAN HAENSBERGEN. Dass HAENSBERGEN aber seinem Vorbilde je so nahe gekommen, ist fast unglaublich. Das Bildchen ist von einem echten POELENBURGH kaum zu unterscheiden.[2]). (Aus der Samml. D. ALLARD. — Leg. TSCHAGER).

FRANÇOIS VERWILT. Dieser Rotterdamer Schüler POELENBURGHS ist auch mit einem hübschen Bildchen vertreten (N. 642): Musicirende und tanzende Amoretten. In schönem Silberton gemalt. Die schwarzäugigen Knaben sind sehr im Stil POELENBURGHS, wenn auch etwas feister und plumper. Das Bild ist undeutlich bezeichnet: V. WILT. (Leg. RIGEL).

Von ABRAHAM VAN CUYLENBORCH sieht man zwei sehr charakteristische Bilder (N. 643, 644). Nackte, POELENBURGH'sche Figuren und POELENBURGH'sche Motive, aber in eine ganz eigenthümliche Scenerie versetzt. Unter den Gewölben ungeheurer, barocker Felsengrotten in gedämpftem, warm getöntem Lichte spielen sich allerhand mythologische Scenen ab. Während POELENBURGH in der Regel silberkühl erscheint, sind die Gemälde CUYLENBORCHS wie in goldenem Licht aufgelöst. Die Draperien, welche seine nackten rosigen Gestalten halb verhüllen, strahlen weiss oder glühen im kräftigen Kirschroth und Goldgelb. N. 643 trägt die undeutliche Signatur: A Cuyl... (Leg. TSCHAGER).

DIRK VAN DER LISSE hat ein Bild mit halbnackten, schlafenden Mädchen von Satyren überwacht (N. 645). Am Waldrande weiden Kühe. Es zeigt

---

1) NAGLER erwähnt einen DANIEL MEYER, Maler, Kupferstecher und Zeichner, welcher schon zu Anfang des 17 Jahrh. blühte und 1656 noch am Leben war.

2) M. i. is dit stukje bepaald het werk van HAENSBERGEN. A. B.

POELENBURGH'schen Stil, aber in origineller Weise modificiert. Die Gruppe mit den nackten Mädchen, halbbedeckt von prachtvollen Drapperien, bezaubert durch die Blumenpracht der heiteren Farben. Alles ist mit leichter spielender Hand gemalt. Ein sehr ähnlich behandeltes grösseres Bild befindet sich in der Pinakothek zu München unter N. 526. (Leg. TSCHAGER).[1])

DANIEL VERTANGEN endlich, ein anderer Nachfolger POELENBURGH's, kommt in seiner Landschaft mit Nymphen (N. 646), dem Utrechter Meister sehr nahe. Doch ist sein Waldbild, worüber sich ein strahlender, weisser Himmel mit scharf beleuchteten Wolken wölbt, in seinem dunklen, blaugrünen, fast schwarzen Ton, tiefer gehalten als POELENBURGH, und seine nackten Frauengestalten, die sich von diesem dunkelen Grund scharf abheben, etwas anders gebildet. Der dominirende blaugrüne Ton macht sich auch in den Schatten der Carnation geltend. (Leg. WIESER).

Von PAUL POTTER Kühe und Schafe in einer Landschaft (N. 659). In diesem sehr frühen Bilde vermisst man noch das für POTTER so charakteristische Email des Farbenauftrages. Die Terrainbehandlung geht auch nicht so ins Einzelne wie später. Der Ton ist sehr fein, aber etwas verblasst. Stimmungsvolle Composition. Das Bild ist PAULUS POTTER 1644[2]) bezeichnet, also nach dem Bilde der Sammlung HÖCH: Abraham's Auszug, vom Jahre 1642, das früheste welches wir kennen. Es ist auf ziemlich grobe, durchscheinende Leinwand gemalt. (Leg. TSCHAGER).

Eins der kunstgeschichtlich wichtigsten Bilder der Galerie dürfte die Rückkehr von der Jagd (N. 667) von dem seltenen JAN BLOM sein. Sehr interessantes, festliches Bild. Vornehmer Parkanblick. Eine Cypressenallee geht schräg, mit pikantem, perspektivischem Effekt, in das Bild hinein. Rechts führt eine marmorne Freitreppe zwischen üppigen weiblichen Statuen zu einer stattlichen Villa empor, während sich im Vordergrunde zu der einen Seite eine monumentale, reich ausgeschmückte Fontäne, worauf zwei Pfauen stolzieren, und zu der anderen Seite eine ebenfalls plastische Fontäne mit nackten Frauengestalten erheben. Die Cypressenallee entlang sieht man eine elegante Reiterschaar von der Jagd zurückkehren. Pagen sind mit Jagdbeute beladen. Jäger zu Fuss machen sich mit den Hunden zu thun. Alle in bunten, strahlenden Trachten. Ein fröhliches Leben. Im Vordergrunde fällt ein flotter, auf einem Schimmel reitender, junger Jäger, der ins Horn stösst, sowie eine Dame mit strahlendem, rothem Kleid und blauem Parasol auf einem lichtbraunen Rosse in die Augen. Wenn auch

---

1) Das Innsbrucker Bild wurde früher POELENBURGH genannt. Es ist das Verdienst SEMPERS dies Bild seinem rechten Autor zurückerstattet zu haben.

2) Das Datum ist im Katalog nicht angegeben.

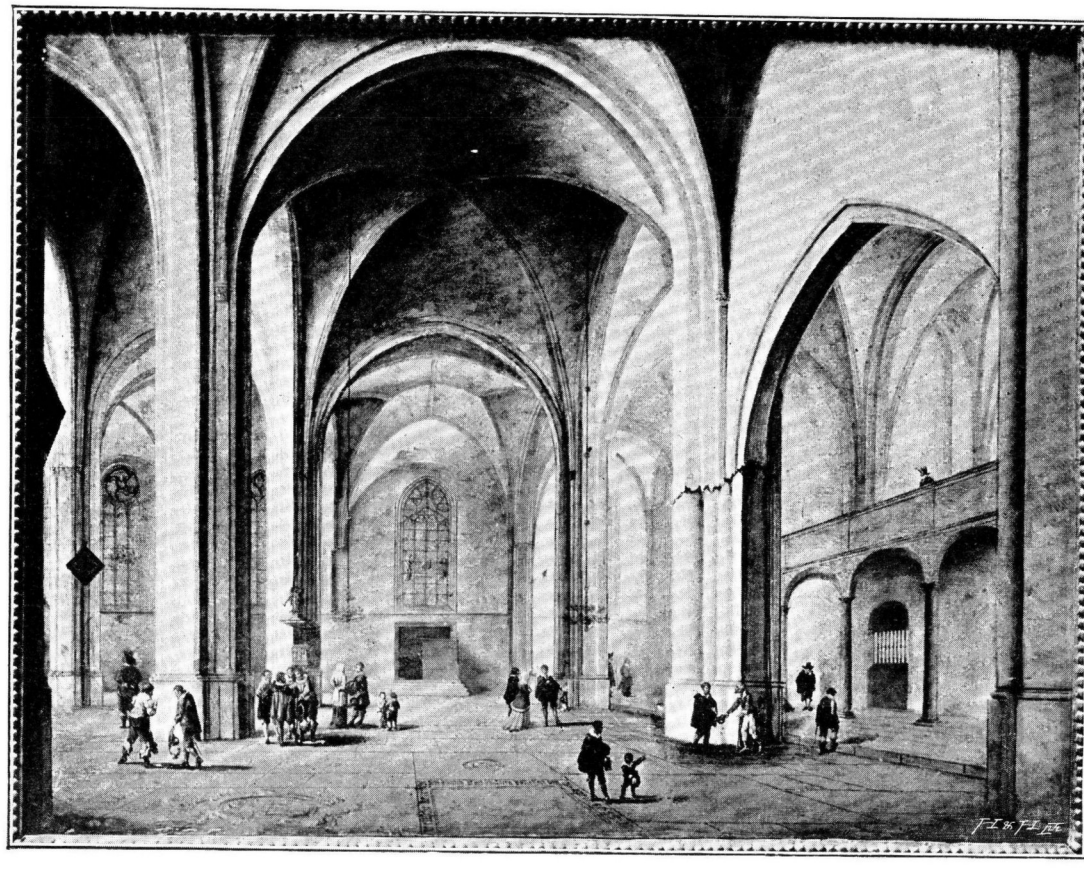

PIETER SAENREDAM.
DE ST. CUNERA-KERK TE RHENEN.
Museum te Innsbrück.

TYP. DER BOEK-, KUNST- EN HANDELSDRUKKERIJ V.H GEBROEDERS BINGER, AMS

kein Zweifel darüber walten dürfte, wer das Bild gemalt hätte, da es ja deutlich genug und augenscheinlich echt: JAN BLOM fc. bezeichnet und nach dem Katalog Anno 1660[1]) datirt ist, hat man doch zuerst an verschiedene andere Meister gedacht. Als das Bild aus dem Nachlass des Herrn D'ALLARD 1820 in Wien versteigert wurde, trug es den Namen JEAN BAPT. WEENIX[2]), im alten Katalog wurde es auf DIRK MAAS getauft, an dessen Arbeiten es erinnert. W. SCHMIDT[3]) hat erst an ASSELYN gedacht, aber da die Figuren nach seiner Meinung von keinem Anderen als von ADRIAAN VAN DE VELDE stammen könnten, von dieser Benennung wieder Abstand genommen. So hat man sich wie es scheint fortwährend gesträubt das höchst interessante Bild dem unbekannten Künstler zu lassen. An ASSELYN erinnern die leichten Formen des goldenen Gewölkes im blauen Himmel, auch muss ich zugeben, dass die flott gezeichneten Figürchen jedenfalls die Art uud Weise des ADR. VAN DE VELDE in Erinnerung bringen. (Leg. TSCHAGER)[4]).

Dem LUDOLF BAKHUYSEN zugeschrieben ist die Marine N. 675: Segelschiff in voller Fahrt. Die Weise in welcher das Momentane der Bewegung in dem von Meergischt überdeckten und schräg dahin fahrenden Schiff, sowie die Atmosphäre gegeben ist, verräth ein ganz ungewöhnliches Können. Ein Gewitterbild ersten Ranges wo Alles, Luft und Wasser, in einem Rauch steht. Ein grüngräulicher Ton beherrscht das leicht hin getuschte, frisch gemalte Bild. Vielfach spielt der durchscheinende, weisse Untergrund im Farbeneffekt mit. W. SCHMIDT denkt an BONAVENTURA PEETERS. Auch dieser Künstler, welcher in der Regel conventionell und häufig sogar bombastisch erscheint, kann wohl schwierig hier in Betracht kommen.[5]) (Leg. WIESER.)

Von PIETER SAENREDAM eine weiträumige gothische Kirchenhalle mit vielen kleinen Figuren belebt, das Innere der St. Cunera-Kirche zu Rhenen darstellend (N. 679). Die Specialität dieses eigenartigen Architekturmalers scheint mir die zu sein, die feinen Effekten des weissen Lichtes darzustellen. In satten, milchweissen Tinten, worüber violette und röthliche Töne ganz leicht hinüberspielen, strahlen uns die Gewölbe und Wände der Kirche mild entgegen. Die Schatten sind von durchsichtiger Klarheit: Lichtmalerei im breiten Sinne. Doch steht das Bild in packender Wirkung gegen sein kleines Bild in der Galerie

1) Ich las jedoch 1668.

2) Sich SEMPER a.a. O. S. 62. — Das Bild wird bei KRAMM erwähnt. Es ist das einzige bekannte bezeichnete Bild das Meisters, von den kürzlich in einer Amsterdamer Auction ein ähnliches, aber unbezeichnetes und weniger feines Gemälde vorkam. Anm. der Red.

3) Repert. a. a. O.

4) Over JAN BLOM hoop ik eerlang hier eenige biographische gegevens mede te deelen. (A. B.)

5) Zu vergleichen mit N. 722 von B. PEETERS.

zu Turin etwas zurück. Im Fussboden sieht man eingemeisselt die Inschrift *Reensche kerck Pieter Saenredam dit met schilderen volleijnt* 30 *April* 1655. (Aus der Sammlung der Freiherrn CARL VON ARETIN. — Leg. TSCHAGER).

Eine goldene Abendlandschaft wird irrthümlich einem JAN (?) VAN CROOS zugeschrieben. No. 787. Flache Gegend am Fluss. Sehr gutes Bild in warmem, gelbgrünlichem Ton, theils an NOLPE, theils an VAN GOYEN erinnernd. Das Bild ist bezeichnet A V CROOS (A und v verbunden) und gehört also dem ANTONIE VAN CROOS, der 1649 in der Lucasgilde zu Alkmaar vorkommt (vergl. OBREEN's Archief, II, 27). Ich habe in der Galerie BONOMI-CEREDA zu Mailand einen ANT. V. CROOS, daselbst „ENRICO CROOS" genannt, nachgewiesen.[1]). Hauptbild im Haag (Gemeente-Museum). Andere Bilder von ihm in Cassel, Pest, Stockholm, u. s. w. (Leg. L. V. WIESER.)

Von DOU befindet sich hier ein flötenblasender Jüngling (N. 624) von allerhöchster Feinheit. Das Colorit von einem zarten Oliventon beherrscht. Bezeichnet. (Aus der Sammlung DE HOPPE. Legat TSCHAGER).

Dem ADRIAEN BROUWER ist ein vorzügliches Kleinbild zugeschrieben (No. 712). Es stellt einen Bauer dar mit einem Handkorb am Rücken und einen Zinnkrug mit beiden Händen haltend. Er blickt den Beschauer mit schelmisch lachendem Gesicht an. Die Carnation ist in leuchtendem, gelbröthlichem Bronzeton gehalten. Das höchst geistreich ausgeführte Gesicht wird von weissen Lichtern zart gestreift. Es sprüht von Leben und Heiterkeit. Ein leicht angedeuteter Wald und röthliches Gewölk bilden den Hintergrund. Man hat an BROUWER sowie an FRANS HALS gedacht; auch begegnen uns Anklänge an beiden in dem meisterlichen Bilde. W. SCHMIDT in seinem Artikel im Repertorium geht einen Mittelweg und schlägt JAN MOLENAER vor. Aber hat dieser Meister je etwas so Vollkommenes geleistet? Links befindet sich eine undeutliche Bezeichnung. (Legat TSCHAGER).

AANHANGSEL.

In aansluiting aan het bovenstaand artikel ontvangt de redactie van den heer HOFSTEDE DE GROOT nog de volgende historische aanteekeningen.

Nr. 620. Christus en de Samaritaansche vrouw is geen ADRIAEN VAN DER WERF maar een JACOB TOORENVLIET zooals voldoende blijkt uit vergelijking met de beide gemerkte stukken van dien meester Nr. 631 en 632.

---

[1]) Sieh meinen Bericht über die Versteigerung der Gal. BONOMI-CEREDA, Repertorium für Kw. 1897.

Nr. 628. Binnenhuis met spinnende vrouw enz. manier VAN SLINGELAND gedoopt, is een bedorven Q. BREKELENKAM.

Nr. 634.[1]) Herderinnetjes met een schaapje enz. is geen AELBERT maar een JACOB GERRITSZ. CUYP, daarentegen is Nr. 635[2]) een der zeldzame kerkgezichten van A. CUYP; het stelt evenals het soortgelijke Akensche stuk de Groote Kerk te Dordt voor.

Nr. 649. Is zooals Prof. SEMPER reeds opmerkte een landschap van JAN VAN KESSEL en wel een bijzonder goed voor dien meester.

Nr. 715. Hier hebben de overblijfsels der signatuur op een dwaalspoor geleid. Het JO (door elkaar)... BEECK heeft betrekking op JOHANNES OSSENBEECK en niet op JOOST VAN CRAESBEECK. Het is een weverswerkplaats, zooals OSSENBEECK ze met voorliefde afbeeldde.

Eindelijk bevindt zich onder de Italiaansche schilderijen een Nederlander; Nr. 535 Maria Magdalena is niet van Ferrareesche afkomst doch een echte GELDORP GORTZIUS. Men vergelijke slechts Nr. 318 (94) in het Haagsche Mauritshuis, waar in de aanmerking reeds op het Innsbrucksche stuk wordt opmerkzaam gemaakt.

---

1) Aus der Sammlung IG. TH. VON PACHNER zu Wien. — Leg. TSCHAGER.
2) Aus der Sammlung DE HOPPE. — Leg. TSCHAGER.

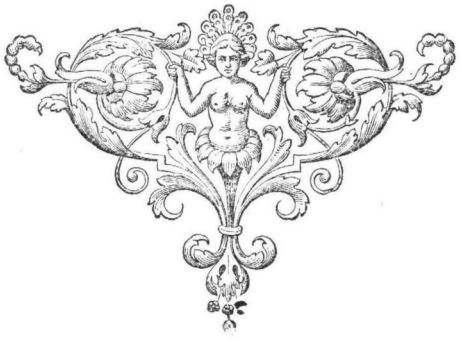

PIETER NOLPE

1613/14—1652/53

DOOR

MR. CH. M. DOZY.

IV.

ALLEGORIEN.

188—194.

188. HERKULES OP DEN TWEESPRONG.

IN 't midden op den voorgrond Herkules met dierenhuid en knods van voren gezien; te zijner rechten staat eene vrouw; zij houdt een opengeslagen boek in de linkerhand en wijst met de rechter naar een weg tusschen de rotsen, die steil opwaarts tot een bergtop voert en door tal van kruisdragers wordt betreden. Een engel zweeft boven haar met krans en palmtak. Rechts op den voorgrond zit eene rijkgetooide vrouw, wier linkerhand op een bol rust en wier rechter een aantal voorwerpen en zinnebeelden van wereldsche vermaken naast haar aanwijst. Achter haar de duivel, die haar in het oor blaast. Gekroond is zij met een kleine wereldbol, waarop een kruisje prijkt. Rozen vormen hier de tegenstelling

tot doornen links. Onder een overhangende rots (die tot aan den bovenrand reikt) ziet men rechts op den achtergrond eene brandende stad en daarbij tafereelen van doodslag, dansende paren enz., vóoraan dansen een man en vrouw, waarbij de dood den trom slaat.

Rechts onderaan: *Pieter Potter Pinx. Pieter Nolpe fecit* en verderop: *ecx* (met andere letter, later toegevoegd?)

In de marge: in zes kolommen twaalfregelig vers: *De Werelt sit gepronckt, verciert en opgeblasen* enz., onder de derde kolom: *H. C*

br. 519 h. 397 (marge ad 19 incl.)

189. DE AANBIDDING DER DRONKENSCHAP.

Op den achtergrond eene verhevenheid, waarop in 't midden een troonzetel, gekroond door een duivelskop, die twee aan wêerszijden neêrhangende druiventrosguirlandes in zijn bek houdt. Op den zetel zit een man, een kan op de borst, een pijp in de uitgestoken rechterhand. Links van den zetel de dood met een vlag en een gevleugelde zandlooper, rechts een staande duivel, die op een hoorn en een zittende, die op de trompet blaast.

Op den vóorgrond vóor de verhevenheid een voetstuk, waarop boeken en een Mercuriusstaf branden. Links daarvan knielt eene dame, rechts een heer, beiden met opgeheven handen biddende. Achterwaarts links van de dame eene arme vrouw met kind op den rug en twee bedelaars, waarvan de eene een houten been heeft, de andere zijn kruk naar den man op den troon opheft. Achterwaarts rechts van den heer staan een goedgekleede man en vrouw, waarvan de eerste, den hoed op het hoofd, een geldbeurs in de hoogte heft.

In den benedenhoek links: *PNolpe: fe. et ecx*

br. 180 h. 131.

In de Bibliothèque Nationale te Parijs.

190.

de seven wærcken van bermarticheit | *Mattheus Capittel* 25 *Veers* 35 | opschrift van het middenvak der plaat, dat de binnenplaats eener gevangenis voorstelt. Links vier gevangenen, waarvan twee aan den muur geketend; twee heeren en twee dames brengen hun hulp, dezen komen van rechts en worden door een in lompen gehuld man vóorgegaan, eene der dames spreekt met den cipier. Door het tralievenster in den achtermuur links kijkt nog een gevangene: Tusschen dien muur en een gebouw rechts ziet men op een gevangenistoren en op den buitenmuur, waarachter andere gebouwen zich verheffen.

Rechts onderaan in de plaat: *Fransois van Beusecom Excudit* Onder de plaat over de volle breedte vers van 32 regels in vier kolommen: *Hier waert v af gebelt en in prynt gestelt — Want sy in droeftheyt syn en hebben ganschelyck niet* enz. Aan weêrszijden van het middenvak drie kleine voorstellingen, ieder met vierregelig onderschrift. Van boven af links: uitdeeling van brood, van water en van kleeding; rechts: herberging van pelgrims, bezoek aan een zieke, eene begrafenis.

br. 522 h. 410 (marge ad 60 incl.)

In de verzameling van STOLK te Rotterdam.

Vgl. F. MULLER Beschrijv. van historiepr. 1990 E.

191. HULDE AAN DE GERECHTIGHEID.

Op den achtergrond zit Themis op een tooneel, waartoe rechts en in 't midden trappen voeren. Zij heeft om het hoofd een stralenbundel, van rechts boven beschijnen haar lichtstralen. Met de rechterhand houdt zij een weegschaal, met de linker een brandend hart omhoog. Bovenaan draperie; links: twee vlaggen, een hellebaard, kan, hoorn, kanonloop enz.

Rechts op het tooneel staan twee mannen, de een houdt een pijp opwaarts en een kan op den rug, de ander ziet hem met gevouwen handen aan. Rechts in den hoek boven aan de trap een ander tweetal, de een met een helm op het hoofd op zijne hurken; de ander met een hoed op het hoofd, een roer over den schouder en een sabel op zij wijst naar Themis.

In den linkerhoek, te gelijker hoogte van het tooneel, staan ook twee mannen, de een op een schild geleund.

Vóor het tooneel stroomen hulpsmeekenden toe of liggen op de knieën; links meest prelaten en monniken, rechts in veel minder getale armen, achter wien een blinde, door een jongen en een hondje geleid, komt aanstrompelen. Een grooter hond komt op dat kleinere af.

In 't midden komt naar den voorgrond toe een man in Oostersch gewaad, een stok in de hand, het hoofd naar Themis omgewend; hem nadert van rechts een vorstelijk personage, op den rug gezien, een vierkante muts op het hoofd, een scepter in de hand; twee knaapjes dragen den sleep van zijn mantel.

In de marge achtregelig vers in twee kolommen: *Geen staedt t'zy kleyn oft groodt verschynt hier voor den throon* | enz.

In den hoek rechts onderaan: *Pieter Nolpe fe. et ex*

br. 264 h. 226 (afgesneden marge ad 34 incl.)

Aldus in het prentkabinet te Dresden; van het exemplaar te Amsterdam is de naam van den graveur afgesneden.

192.

Ydelheydt | en | ongestadigheyt | der | fortuyn. | enz. | door | Mr. Chevreau, | En uyt het Fransch vertaelt, | door | arnold colom. | ... Tot Amsterdam, | By *Arnold Colom,...* 1651.

De titelprent van dit boekje vertoont op den voorgrond de Fortuin, naakt, met den rechtervoet op een bol staande, het hoofd naar links gewend. Zij houdt rechts een banderol uitgespannen, waarop tal van voorvallen zijn afgebeeld. Rechts ligt een rad, links een kroon. Achter haar verschillende gebeurtenissen, slechts flauw te zien; rechts doorsteekt één man een ander, links een hooge rots, waarop één man staat, waarvan een ander afspringt en aan welks voet een derde iets schijnt uit te gieten (of wel een visch ophaalt). Naar den achtergrond toe ruitergevecht aan den voet van een heuvel, waarop eene stad in brand staat.

Onderaan over de volle breedte eene cartouche, waarin: *tot Amsterdam, By* Arnold Colom. | *op de Texelsche kay inde Lichtende Colom.* |

br. 78 h. 123.

De titel van het Fransche werkje luidt: le | tableav | de la | fortvne, | ..... | a paris, | Chez la vefue Nicolas de Sercy,..... | M.DC.XLVIII. | etc. 352 blzz. 4°.

De titelprent br. 159 h. 210 is in hoofdzaak dezelfde, maar in omgekeerden zin; de Fortuin heeft een doek om het lijf, in de rechterhand een hoorn des overvloeds en in de linker een geesel, de banderol hangt over haar linkerarm. Pas de tweede uitgave a paris | Chez iean-baptiste loyson, 428 blzz. 4°, van 1651 heeft den naam van den schrijver, maar mist, althans in het exemplaar dat ik er van zag, de prent.

193.

vrouwen-spiegel bovenaan op een banderol, die aan weêrszijden in eene cartouche uitloopt, waarop een vierregelig vers; links: *Koom hier, en zie dit zinnebeeld,* | enz., rechts: *Hoor Maagden Vrysters, Bruyd ē Vrouw:* | enz.

Aan weêrszijden der voorstelling een boom; links met bladen, rechts met dorre takken, op de laatste zit een uil.

Op twee trappen, die boven aanéen sluiten, vrouwelijke figuren, links opgaande, rechts afdalende. Links onderaan op den vóorgrond ligt een ingebakerde zuigeling met flesch en papschotel, bijschrift rechts: *Eerst als een Block*; op de onderste trede een kind met rammelaar in een loopstoel, er boven 1,

bijschrift rechts *Nu spel en Jok.* De volgende figuren opwaarts met getallen er boven 10, 20, 30, 40; bovenaan 50 en nederwaarts rechts af 60, 70, 80, 90.

Een meisje met bloem- en borduurraam; *Ik leef gerust* | I |

Eene dame met waayer; *'k Heb liefde en lust* | II |

Eene dame met handmof en hondje op den arm; *'k gaf vreugd voor kruis.* | III |

Eene dame met huik en hengelmandje; *'k Vermeer mijn Huis* | IIII |

Eene dame met zeer groote opstaande kraag; *'k Pleeg Huwlixraed* | V |

Eene dame met beide handen in de mof; *Myn blos vergaet* | VI |

Eene dame evenzoo en met hondje op den arm; *'k Leef nu alleen.* | VII |

Eene vrouw met stok en mandje aan den arm; *Ik kug en steen* | VIII |

Eene vrouw, gebogen, op twee handkrukken leunende; *'k Lil als een gras* | VIIII |

Rechts onderaan op den voorgrond ligt een oude vrouw op haar sterfbed; op haar hoofdkussen het cijfer 100, op haar matras: *'k word, dat ik was.* |; een engeltje buigt zich over haar heen.

Tegen de trappen aan in 't midden de geboorte van Eva in een vruchtenguirlande, waardoor een band zich slingert met: door 't-woord geplāt en weer — verbrand. Lager links en rechts cartouche; l. de verleiding van Adam door Eva; omschrift: Met vreugd en met vermaek — is het begin geschiedt; r. de verjaging uit het Paradijs; omschrift: maer laes ten lesten is 't — maer iammer en verdriet

In 't midden op den bodem cartouche met achtregelig vers: *Het leeven daer de mensch in woeld,* | enz.; links zit een engel met een lampje, rechts de dood met een zandlooper, beiden hebben een vlag in de hand, waarop resp. *Vit zondig zaed* enz. en *O: Mensch u leeven* enz. Tusschen hen, boven de cartouche twee figuren en een lint met opschrift: *Finis coronat opris.* (sic)

In den linker benedenhoek: *Rombout vanden Hoeye Excudit.;* in den rechter: *P Nolpe: f.*

In de marge: *De een verslyt 'et vrouwekleed met Vreugd en d'ander weer met leet* als doorloopend bovenschrift van 24 versregels in zes kolommen: *De borsten vóen d'onnozelheid* enz.

br. 525 h. 403 (marge ad 49 incl.)

In het Kon. Museum te Kopenhagen.

Eene verkleinde copie van deze prent gaf in de tweede helft der 18e eeuw P. J. ENTROP uit.

194.

Pendant der vorige prent. iaer-verschil — der mannen op de banderol bovenaan. De verzen in de cartouches beginnen links: *De scharpgetande Tyt* enz., rechts: *Ce tableau peint au vil* enz.

De boomen als bij nr. 193 ook met den uil. Links onder aan de trap evenzoo een gebakerd kind met bijschrift: *Ick ligh*, opwaarts gaande:

een kind in een loopstoel; *Ick staan*
een knaap met een hoepel; *ick speel*
een jongman met een roos; *ick waan*
een man met vaandel; *ich vecht*
een krygsman in harnas met veldheerstaf; *ick kerk*
bovenaan: een man met mantel en handschoenen; *ick raey*
afdalende: een man evenzoo met mantel om; *ick dael*
een man met een kapje op en een stok; *ick ducht*
een oude man, met bril op en een stok; *ick dwaal*
een oude man met twee krukken; *ick treur*

De romeinsche cijfers op de trappen onder het bijschrift geven evenals bij nr. 193 de tientallen jaren aan.

Rechts onderaan op den voorgrond een man op zijn sterfbed met een engel; het bijschrift: *ick sterf*

De middenvoorstelling tegen de trappen aan is hier het laatste oordeel; omschrift: Dit is het ent van alle vlees enz., de kleineren links: een bruiloft met: Den bruyloftdach baert anxst en pyn, rechts: eene begrafenis met: Nae t'graf zal t'eeuwig bruyloft zyn

De middencartouche op den bodem heeft onder het opschrift: *Leert hier o mensch een wetenschap. De doot comt wel op elcke trap* een vierregelig vers. De engel links heeft bij zich een zandlooper, kandelaar, boek enz.; de dood rechts ligt in een lijkkist en heeft een pijl in de hand; naast de kist een gebroken zandlooper, kruk, been en hooivork. Engel en dood hebben een bordje, waarop resp. *Siet mensch hoe ghy gaet op en neer* enz. en *De dood is seecker en gewis* enz. In de marge onder het doorloopend opschrift: *Terwyl ghy hier zoo climt en daelt van 't rechte padt, doch niet en dwaelt* links een 24regelig Hollandsch vers in drie kolommen: *Wat is een mensch een arm dier* enz., rechts evenzoo in drie kolommen een 20regelig vers; onder de laatste kolom: *Nascentes Par le S. de la Barre morimur finisque | ab origine Pendet |*

Rechts van de laatste kolom: *PNolpe F | Fransoys van | beusecom Excudit. |*

br. 510 h. 400 (marge ad 50 incl.)

In het Kon. Museum te Kopenhagen.

Eene kleinere, vrije copie met het bovenschrift: Trap des ouderdoms gaf JACOB SAVRY uit, zij wordt wel aan NOLPE toegeschreven, maar is zeker door S. SAVRY gegraveerd.

GENREVOORSTELLINGEN.

195—222.

195. DE BROEDERSCHAP VAN HET ROODE KRUIS.

Rechts staat en face gezien, op een wolk, het hoofd door een stralenkrans omgeven een man in een van voren met tressen toegemaakte jas, een sjerp om het lijf, met ezelsooren, stoppelhaar, sik en knevel, de oogen opengesperd, in de rechterhand een sabel, waarvan de knop een vogel is. Rechts van hem houdt een slechts ten deele zichtbare man met beide handen een ruige muts omhoog. In 't midden zit op een bankje een man met een kroon op het hoofd eerstgemelden persoon te schilderen op de billen van een tusschen hen staanden, vóorovergebogen man, die een kroon met punten op het hoofd heeft en vóor wien op den grond een opengeslagen boek ligt; in dit laatste verschillende figuren. Achterwaarts in 't midden staan twee personen, ten halve lijve zichtbaar. Die links heeft een zeer breede kraag om, een hooge punthoed op het hoofd, waaruit een hoorn steekt en waarom een slang zich kronkelt; ezelsooren, een lange neus, knevel en omgekrulde sik; de rechterhand, een vogelenklauw gelijk legt hij op den rug van den man, die beschilderd wordt; hij kijkt naar den afgeschilderden persoon. Die rechts met gewone kleeding en uiterlijk heft op den wijsvinger van zijn uitgestoken linkerhand een kasteeltje omhoog; hij ziet den toeschouwer aan.

Links zitten aan een tafel twee mannen en eene vrouw, één der mannen, die aan deze zijde der tafel zit, heft een glas omhoog; van het tweetal aan de overzijde bespeelt de man een guitaar. Op de tafel staat eene pastei. In den bovenhoek links is eene draperie; rechts op den vóorgrond een nijptang en een globus.

In de marge tienregelig vers in twee kolommen:

Dus opent zich de zael van 't overdaedig Huis, | *Alwaer de broederschap vergaert van 't roode kruis.* | *Hier word de Antichrist, gelijk hij is beschreven,* | *Van 't Opperhoofd dier bend, geschildert naer het leven.* | *De gissende Profeet verschaft bequaem paneel,* | *En zet den vrijfsteen schrap ten dienste der penceel.* | *De duivel stapt er toe, als vader van de logen,* | *En neemt het werrek op, met eigenbaetige oogen.* | *Och Aelsmoer wat's 't voor uw' eenvoudigheid een wond!* | *Och Brussel och, wat spijt voor uwen Rodomond!* |

Rechts onderaan: *P. Q. PN fe.*

br. 352 h. 375 (marge ad 98 incl.)

Deze veelbesproken en daarom hier uitvoerig beschreven prent wordt veelal aangeduid als de schildersbent te Rome (zie MULLER Historiepr. 1986) m. i. zonder grond. De broederschap zal wel te Amsterdam moeten worden gezocht, zie wat het overdadig huis betreft in *Uit onze oude Amstelstad* I 110 dergelijke aanduidingen van herbergen. De prent behoort niet tot de zeldzamen van NOLPE.

In: De geest van Tengnagel 1660 regel 4 van onderen wordt deze genoemd: Broeder van het Rode Kruys.

196. OVERVALLING VAN DRIE PRIESTERS DOOR SOLDATEN.

Een der drie overvallenen, een Jezuiet, is blijven zitten, de twee anderen, monniken, staan zich te verweren tegen twee der aanvallers, waarvan de eene, die een beker heeft weggenomen een pistool op hem gericht houdt, de ander neemt een vogelpastij van tafel, zijn afgevallen hoed ligt achter hem, evenzoo een gebroken bord en rechts een rozekrans. In den rechterhoek vóoraan neemt een derde soldaat een koelvat op. Links verdwijnt een vierde door de deur.

In den linker achterhoek van het vertrek staan twee personen, die samen een platte schaal vasthouden; de eene heeft een degen op zij en een myter op, waardoor een pijp is gestoken, met de linkerhand heft hij een vogelklauw omhoog; de andere, naar het schijnt eene vrouw, heeft een pan op het hoofd en eene op zij; zij heeft eene stola om en doopt met een van de vingers der rechterhand in de schaal. Rechts van deze beiden een hond met een rozekrans in de bek. De wanden zijn kaal, behalve boven den Jezuiet rechts, waar een kruisbeeld hangt.

br. 310 h. 210.

In de verzameling VAN STOLK te Rotterdam.

F. MULLER, Historiepr. 1637, brengt deze ets op het jaar 1629 of 1632 als zinneprent op de verovering van den Bosch of Maastricht. Als werk van NOLPE is zij evenwel vrij zeker van later tijd.

197—204. SUITE VAN ACHT RUITERS.

197. Naar rechts. De ruiter houdt met de linkerhand de teugels en heeft de rechter in de zijde gezet; het gedekte hoofd heeft hij naar den toeschouwer gewend; het paard heeft de vier pooten op den grond.

198. Naar rechts. De ruiter houdt met de rechterhand een zwaard omlaag, de linker is niet zichtbaar; het ongedekte hoofd heeft hij van den toeschouwer afgewend; het paard heeft den linker voorpoot opgeheven.

199. Naar rechts. De ruiter heeft zich naar den toeschouwer toe half omgewend en schiet met de rechterhand een pistool af, de linker is niet zichtbaar; het hoofd is gedekt; het paard staat in galoppeerende houding.

200. Naar links. De ruiter heeft zich naar den toeschouwer gewend, maar houdt het ongedekte hoofd omlaag; den rechterarm heeft hij opgeheven, terwijl de hand een omlaag gericht pistool omklemd houdt. Met de linker omvat hij de degenschede aan zijne zijde. Het paard heeft den linker vóor- en den rechter achterpoot opgeheven, zijn kop is omhoog gericht en naar den ruiter omgewend.

201. Naar rechts. De ruiter heeft het hoofd naar den toeschouwer gewend en de rechterhand in de zijde gezet; de linker is niet zichtbaar. Het paard heeft den kop naar den toeschouwer gewend; het heft den linker vóorpoot van den grond op.

202. Naar rechts. De ruiter heeft zich naar den toeschouwer gewend, met de rechterhand houdt hij een pistool omlaag, de linker is niet zichtbaar, het hoofd is gedekt. Het paard heft beide vóorpooten van den grond omhoog.

203. Naar rechts. Het paard is in springende houding, beide vóorpooten van den grond; de ruiter in volle wapenrusting, op het hoofd een gepluimden helm met gesloten visier, buigt zich naar de linkerzijde vóorover met den linkerarm en hand omlaag uitgestrekt.

204. Naar links achterwaarts. Het paard ziet men op de linkerzijde, den ruiter op den rug. Deze zit naar rechts over, heeft met de linkerhand de teugels gevat en den rechterarm omlaag uitgestrekt; het hoofd heeft hij gedekt. Het paard heft beide vóorpoten van den grond.

1e staat als voren vermeld bij JOUBERT II 322 en HUMBER & ROST V 418.

2e staat: in den linker benedenhoek *Hugonis Allardi Excudit* (sic?) volgens aanteekening van den Heer V. D. KELLEN.

3e staat: vorenstaand adres vervangen door *Ioannes de Ram Excudit*, gereproduceerd in G. HIRTH's Kulturgeschichtl. Bilderbuch IV 1190/1191.

Allen br. 93 h. 110.

205—210. SUITE VAN ZES DAMES EN HEEREN.

205. Dame, en face, blootshoofds, een band om de korte, loshangende haren. Een van voren een weinig uitgesneden fichu, met twee reien kant gegarneerd, bedekt hals en schouders; het gewaad wordt samengehouden door een

ceintuur, waaraan een grootte roset bevestigd is. De mouwen zijn wijd en halverwege bedekt door lange handschoenen. De rechterarm is achterwaarts gebogen, de linker neêrhangende hand houdt een gesloten waayer.

Het bijwerk op den achtergrond is evenals bij de volgende nummers in vergelijking tot de hoofdpersonen zeer klein. Rechts een weg, waarop vóoraan man, vrouw en kind, langs een breede sloot, aan wier overzijde een rei buitenverblijven, die in 't verschiet met een toren eindigt. Links vóoraan twee ruiters en een voetganger naar rechts, achterwaarts landelijke woning en boomen.

br. 132 h. 192.

206. Dame, naar rechts gewend, op de korte loshangende haren een hoed met lagen bol, breeden rand en een groote veêr, met een roset daaraan bevestigd, in de ooren bellen.

Een fichu als bij nr. 205 over hals en schouders, de mouwen van het gewaad zijn wijd. Alleen de gebogen, half opgeheven rechterarm en hand zijn zichtbaar, in de hand een gesloten waayer, waaraan een lang koord.

Rechts onderaan laag gewas; links op den achtergrond rijdt een staatsiewagen naar rechts langs heuvelachtig terrein, alwaar achter een hoogen boom een kleine woning zichtbaar is. Meer naar den voorgrond toe staan onder een paar boomen twee mannen. waarvan er één naar den wagen wijst.

br. 132 h. 190.

207. Dame op den rug gezien, om het hoofd een doek, waarvan de slippen beiderzijds wijd uitstaan; het haar is kort en gekroesd. Over hals en schouders een fichu als bij nr. 205, de mouwen van het gewaad zijn ook hier wijd. Beide armen zijn opgetrokken, van den rechter is de hand niet zichtbaar, in den linkerhand een veeren waayer.

Op den achtergrond verwijderen zich rechts drie vrouwelijke gestalten naar twee, door een tuin gescheiden woningen ; een ridder, zijn baret naast hem op den grond, wijst ze met mismoedig gebaar na.

Links in 't verschiet een kerktoren in heuvelachtig landschap; meer naar voren toe spreekt een man tot eene vrouw, die hij bij de hand gevat heeft; den rug naar hem toegewend staan Venus (een hart in de hand) en Amor.

Op den voorgrond links *PQ: Inv:*, rechts *PNolpe f*

br. 133 h. 191.

208. Heer naar links gewend, het gezicht naar den toeschouwer toe, met de opgeheven linkerhand (in een handschoen) steunende op een manshoogen staf, aan de rechterzijde een degen, op het hoofd een hoed met lagen bol,

weinig opstaanden rand en enkele veêren, om den hals een met kant gegarneerde kraag. De bovenkleeding is kort en halverwege met rosetten getooid, evenzoo de wijde mouwen; de broekspijpen zijn in hooge wijde laarzen gestoken; boven dezen en op de voeten eveneens rosetten.

Op den achtergrond links vechten drie personen, waarvan er één op den grond is gevallen. Anderen snellen toe, komende uit een gezelschap dat rechts op den achtergrond vóor een tent zit en bestaat uit vier personen, twee zittenden, twee staande, rookende en drinkende. Rechts in 't verschiet een groot gebouw.

Op den voorgrond links: *PQ*: *JN*.., rechts: *PN*: *f*

br. 129 h. 190 (sterk afgesneden.)

209. Heer op den rug gezien. Op het krullend haar rust een hoed met lagen bol, breeden rand en veêren. De mantel is bovenaan bedekt door een met kant gegarneerden kraag, rechts steekt er een degen onder uit. Van den rechterarm is niets te zien, in de opgeheven linkerhand twee groote handschoenen. De broekspijpen zijn in wijde laarzen gestoken, die boven op den voet met rosetten getooid zijn. Op den achtergrond rechts nadert een heer, buigende en den hoed in de hand, eene dame die hem iets voorhoudt; achter hen staat een tweede heer, den hoed op het hoofd, een staf in de hand dit aan te zien. Het drietal bevindt zich op een weg, die naar een verder afgelegen, uitgebreide woning leidt, waarboven een hooge vogelentil uitsteekt.

Op den achtergrond links staat eene vrouw, die haar gewaad half afgeworpen heeft naast een hoog altaar, waarop Amor staat met boog en pijl, mikkende op een man, die in 't midden aan een beek zit te hengelen. In 't verschiet bergen.

br. 135 h. 188.

210. Heer, en face. Op het krullend haar rust een met korte veeren versierde hoed met lagen bol, om den hals een met kant gegarneerde kraag. De korte mantel is door een roset gesloten, van de handen is niets zichtbaar. De broekspijpen, bovenaan met garneerwerk en lager met een krans van rosetten versierd, zijn in wijde laarzen gestoken; op de voeten eveneens rosetten.

Links op een niet te herkennen voorwerp: *PQ I PNolpe fe*

Op den achtergrond links een groot kasteel, werwaarts zich enkele voetgangers richten. Op den achtergrond rechts staat evenzoo daarheen gekeerd een groote reiswagen met den voerman naast de paarden. Een heer en eene dame met een kind op den arm, begeleid door een hond, staan meer naar den voorgrond toe. In 't verschiet liggen rechts enkele gebouwen tegen de bergen aan.

br. 132 h. 190.

211. DE TRIKTRAKKERS.

In de rechterhelft der prent zijn vier heeren bezig met het triktrakspel; het bord ligt op een met een kleed bedekte tafel; de twee in 't midden spelen. De speler dezerzijds, de eenige die blootshoofds is, zit op een stoel, den linker elleboog op de tafel steunende. Zijn maat aan de overzijde staat met de rechterhand op het verkeerbord steunende. Rechts staat de derde heer met bedenkelijk gezicht toe te zien, met de linkerhand zich het hoofd krabbende. Links zit de vierde een pijp te rooken, het linkerbeen over het rechter geslagen, den rechterarm op de leuning van zijn stoel. Op den voorgrond links staat een test en achterwaarts links ziet men in een tweede vertrek een heer en eene dame bij een ledekant staan.

In den linker benedenhoek: *PNolpe fecit*: *et*: *ecx*

br. 172 h. 128.

1e staat: als voren.

2e staat: boven de verschillende personen letters in de plaat; bij de spelers B en A (den Beyervorst en Marlbourg), bij de toeschouwers D en C (Villeroy en Ouwerkerk), bij het paar in het tweede vertrek E (Philippus en zijn beminde).

Onder de plaat gedrukt: 't Spel van aensienelyke Heeren, | Is veel Tiktakken en Verkeeren. | en daaronder 28regelig vers ter toelichting.

Andere afdrukken der afgesleten plaat hebben er een andere toelichting onder in twee kolommen met het doorloopend opschrift: Weerelds-Tydkortinge. Zij begint met: De Wereld is een Speeltonneel, | ; de inhoud is in hoofdzaak dezelfde.

Zie F. MULLER, Historieprenten 3259.

212. DE VIJF MANNEN OM HET VUUR.

In de rechterhelft der prent vier mannen in een kring. Die links is de eenige, die staat en blootshoofds is, zijn hoed houdt hij op zijn rug en in de half opgeheven linkerhand een kroes; hij spreekt, schijnt het, tot de drie anderen. Die rechts, tegenover hem zit op een stoel en heeft den kroes aan den mond. Van de twee in het midden zit die dezerzijds op een bankje met vier pooten, in de linkerhand houdt hij een pijp; de man aan de overzijde zit met opgetrokken kniën. Links van den laatste stijgen rookwolken omhoog naar de schouw bovenaan. Naar het schijnt zit het viertal om het vuur, daarvan is evenwel niets zichtbaar dan eenig hout bij de voeten van hem, die staat.

De vijfde man zit links achterwaarts op een bank tegen een beschot aan te slapen, hij heeft een muts met een pluim op en een sabel op zij.

In den linker benedenhoek oorlogstuig op stroo; in den rechter: *PNolpe fecit. et ecx* |

br. 171 h. 128.

213—220. HET BOERENLEVEN.

213. (1) In een hoog ovale schulpcartouche zit naar rechts een man in een ton, waarvan de voorkant te halver hoogte is uitgezaagd. Hij heeft het gelaat naar den toeschouwer gewend, zijn rechterarm leunt op den bovenrand der ton, met de linkerhand houdt hij een pijpje omhoog. Onderaan in een breed ovale cartouche:

't boeren leven. | *Door* Pieter Nolpe *in 't Cooper gemaakt* | *en uytgegeven tot Amsterdam.*

De grond buiten de cartouches is horizontaal gearceerd.

Het volgnummer hier evenals op de anderen in den linker benedenhoek.

br. 90 h. 141.

214. (2) In een cartouche als boven, maar langwerpig een dansend paar. Rechts de man, naar links gewend, met de rechterhand zijn hoed zwaaiende, het linkerbeen in de lucht. Links de vrouw en face, den linkervoet opgeheven, de armen achterwaarts gekeerd in de zijden. Zij draagt een doek om het hoofd. In den rechter benedenhoek der plaat *P. Nolpe fecit* Arceering als bij 213.

br. 142 h. 103.

215. (3) Twee mannen zitten tegenover elkander. Die rechts, op een bank, heft zijn bierkroes met beide handen omhoog, op zijn hoed prijkt een veder. Die links, op een omgekeerde mand, steekt zijn pijp aan een test met vuur aan. Achterwaarts tusschen hen in staat de waard, en face gezien en teekent op een plankje met dubbelgepunt krijt de gemaakte vertering aan.

In den rechter benedenhoek *P. Nolpe fecit et exc.*

br. 119 h. 94.

Van dit prentje bestaat een copie in spiegelbeeld met tweeregelig bovenschrift: *Schryf vry met dubbeld kryt* enz., rechts onderaan: *Ab^m. Allard fecit* en met onderschrift: *Deliciæ rusticæ* | *ofte* | Boeren-banket | uitgegeven door | Carel Allard | *met Privilegie* | , in den rechter benedenhoek 1.

br. 128 h. 113.

216. (4) In een bijna ronde schulpvormige cartouche staat een man van voren gezien, met een pelsmuts op, rechts achterwaarts van een ton, waarop hij

met de rechterhand zijn pijpje neêrlegt; met de linker brengt hij een grooten kroes naar zijn mond. Op de ton liggen papieren. De cartouche snijdt de voorstelling onderaan halverwege af. In den rechter benedenhoek der plaat: *PNolpe fecit.* Arceering als bij 213.

br. 138 h. 94.

217. (5) In een breed ovale schulpvormige cartouche zit een man en face gezien op een vaatje; met de linkerhand zet hij zijn kroes aan zijn mond, met de rechter houdt hij zijn hoed omlaag. In den rechter benedenhoek: *P. Nolpe fecit et excud.* Arceering als bij 213.

br. 139 h. 97.

218. (6) Rechts een dansend paar; de man van achteren gezien, het hoofd naar links gewend, heeft een mes in zijn gordel, de vrouw, door hem omvat, en face gezien, heeft in haar rechterhand aan een koord een zakje en sleutels. Hij heeft het rechter-, zij het linkerbeen opgeheven. Links staat een ander, ouder man dit nijdig aan te zien, met den rechterhand op zijn linkerarm. Op den bodem grasgewas. In den rechter benedenhoek: *P. Nolpe fecit.*

br. 132 h. 69.

219. (7) Een man en eene vrouw zitten tegenover elkaâr. Rechts de man op een stoel, het linkerbeen over het rechter geslagen, den linkerarm met een pijpje in de hand over de leuning; met de rechterhand een flesch aan den mond brengende.

Links de vrouw op een omgekeerde mand, een bril op den neus; in de beide handen een papier, welks inhoud zij blijkbaar voorleest. Op den bodem grasgewas.

Onderaan in 't midden *P. Nolpe fecit.*

220. (8) Dansend paar, beiden en face gezien. Rechts de man; met de linkerhand houdt hij viool en strijkstok omlaag, met de rechter brengt hij een dekselkroes naar zijn mond. Links de vrouw, half naar hem toegewend, evenals hij het linkerbeen opgeheven. In de linkerhand houdt zij een pijpje omhoog, terwijl zij de rookwolkjes uitblaast; de rechterhand heeft zij in de zijde gezet; aan een tasch bengelen sleutels en een mes. Op den bodem grasgewas. In den rechter benedenhoek: *P. Nolpe exc.*

br. 120 h. 80.

1e staat als voren.

2e staat: op 213 het onderschrift gewijzigd in..... *gemaakt.* | *Hugo Allerdt Excudit t'Amsterdam.* |

3e staat: de laatste regel van vorenstaand onderschrift veranderd in: *t' Amsteldam by Nicolaus Visscher | met Privilegie.* |

4e staat: vorenstaand opschrift van den derden staat vervangen door: *t'Amsteldam by* Wilh. de Broen |

Bij deze uitgaven zijn uitgeslepen op 215 de woorden *et exc.*; op 217 de woorden *et excud.* en is op 220: *exc.* vervangen door *f.*

Het is natuurlijk niet uit te maken of die verandering reeds bij den tweeden staat geschied is. Het exemplaar daarvan in 's Rijks prentenkabinet is, naar het schijnt, van ouds aanéengebonden en heeft de verandering niet, dat te Brussel evenmin; ik zag ook een, naar het scheen, bijeenbehoorende suite in den derden staat, waarin de verandering nog niet geschied was.

Copiën naar de voorgaanden, in tegengestelden zin, onderaan rechts genummerd:

5. De figuur van nº. 5 op den oploopenden achtergrond, vóoraan het paar van nº. 7. Links onderaan: *P. Nolpe fecit*
br. 127 h. 101.

7. het dansende paar van nº. 2 rechts op den achtergrond en dat van nº. 6 links op den voorgrond. In den linker benedenhoek: *P. Nolpe in: fe:*
br. 127 h. 98.

9. de man in de ton van nº. 1 rechts en het dansend paar van nº. 8 links. Onderaan in het midden, ietwat links *P. Nolpe in: fe*
br. 128 h. 92.
Zie ook achter nº. 215 en nº. 221.

221. DE DRINKEBROÊRS.

Vier boeren binnenkamers in een kring, twee zittende en twee staande. Die dezerzijds op een bank gézeten, zwaait met de linkerhand zijn kroes in de lucht, de rechterarm rust op zijn naast hem liggend hoofddeksel.

Links, schuins tegenover hem, zit de tweede met de elleboog op eene tafel, waarop een groote houten kroes staat, zijne oogen zijn neêrgeslagen.

Rechts staat de derde met een halfvol, hoog, smal glas in de handen, hij wendt zich tot den eerstgenoemde.

De vierde staat tegen den achterwand aan, zijn pijpje in de hand, rookwolken uit te blazen.

De drie laatsten hebben het hoofd gedekt.

Op den voorgrond staat rechts een stoel, waarop kleedingstukken liggen

en hurkt links een jongen te kakken. Van een hond die er aan likt is slechts de kop zichtbaar.

Door de links in den achterwand openstaande deur ziet men een persoon op den rug en verderop een paar wandelaars; in het verschiet een bosch, waarboven een toren uitsteekt. In den linker benedenhoek: *PQ*: *In*: * *P Nolpe fec · et · ecx*

br. 216 h. 176.

Eene copie in tegengestelden zin is nº. 3 van de suite achter no. 220 vermeld; de figuur in de deur is wel gecopieerd, maar niet is dit het geval met hetgeen men verder in het verschiet ziet.

br. 127 h. 98.

222. BOERENVECHTPARTIJ.

In 't midden is er één met een hooivork in zijn hand gevallen. Een ander, reehts, met een mes in de linker hand, pakt hem de muts van het hoofd. Een derde, links, heft met beide handen een dorschvlegel omhoog, om er op in te houwen. Een vierde op den achtergrond komt schreeuwend met een stoel aanloopen. Rechts liggen verschillende voorwerpen en stroomt een omgevallen kruik ledig. In de benedenhoeken, links: *P Quast In*, rechts: *PNolpe*: *fec. et*: *ecx*

br. 218 h. 175.

223. KAART VAN OOST-INDIË op negen bladen.

India | quæ | *Orientalis* | *dicitur, Et* | insulæ | *adiacentes.* | groot opschrift op het bovenste middenblad, op een banderol met afhangende franje; de beide boveneinden zijn opgenomen en met kwasten samengebonden.

De kaart eindigt westelijk iets verder dan de *P. dos Ilheos* aan de noordwestkust van Voor-Indië, oostelijk komen er geheel Niphon, de Ladronen en gedeelten van de noordkust van Nieuw Guinea op voor; noordelijk gaat zij links tot voorbij Candahar en rechts tot halfweg Corea | Insula, ten zuiden is I. d'Edels Landt *eerst beseylt Anno* 1619 het verste punt.

De bovenbladen rechts en links vertoonen tegen den bovenkant aan resp. over de halve en bijna de geheele breedte een afhangende bloemen- en vruchtenguirlande.

Het benedenblad links is over de volle breedte en de halve hoogte ingenomen door de navolgende voorstelling op watergolven, die ook een klein deel van het middenbenedenblad innemen. Twee meerminnen houden eene zeer groote cartouche vast, onderaan eindigende in een dolfijnskop en van boven getooid met

guirlandes van schelpen. Lager een meerman, die op een hoorn blaast; links tegen den rand aan een andere grootere. In de cartouche zevenregelige dedicatie Nobilissimis..... Cornelio de Graaf.... Gerardo Schaap.... Nicolao Corver.... Franconi vander Meer, onderteekend *Hugo Allardt* met de wapenschilden dier heeren daarboven. De cartouche is gekroond door een andere kleinere, gehouden door twee naakte figuren, waarvan er een een kralensnoer vasthoudt; daarin prijkt het wapen van Amsterdam met de leeuwen als schildhouders. Rechts van dit alles draagt een zeegod eene vrouw op zijn rug; een engeltje klemt zich aan hen vast.

Het benedenblad rechts wordt eveneens grootendeels door voorstellingen ingenomen. Boven een voetstuk, dat van den rand af bijna de geheele breedte vult, eene kaart der twee halfronden. Boven deze het wapen van Amsterdam door twee hoornen des overvloeds omgeven en omringd door Indische kinderen en apen; eene Indische vrouw legt er eene guirlande tegen aan. Toppen van geboomte steken er boven uit, rechts palmboomen.

Op het voetstuk staan rechts en links van de kaart twee inlandsche vrouwen; vóor de kaart zit links eene derde vrouw en staan in het midden twee inlandsche kinderen, voorts een krokodil, vogels en vruchten.

Opschrift van het voetstuk onderaan: t'Amsterdam, Gedruckt by Huych Allardt, in de Kalverstraat inde werelt-kaart. hooger eene schaal van *Milliaria* | *Germanica* | *sub latitud.* |

Dit voetstuk met bijbehooren wordt links afgesloten door een olifant, die den kop naar den toeschouwer toewendt. Links daarvan twee landschappen boven elkaâr, die zich tot halfweg het middenbenedenblad voortzetten. Bovenaan een groep inlanders, waarvan er één boven op een olifant zit, op marsch door een bosch. Onderaan bergachtig terrein met boomen, menschen en dieren.

Hier en daar op de verschillende bladen der kaart schepen en visschen; rechts op het rechtsche middenblad een zeeslag.

br. 1570 h. 1282.

In het Algem. Nederl. Rijksarchief.

DUBIEUSE GRAVURES.

224—252.

224. JOZEF WORDT DOOR ZIJNE BROEDERS VERKOCHT.

Deze plaat wordt vermeld in den Catalogus Aretin 1827 I 3217 als naar PIETER POTTER door NOLPE gegraveerd.

225. BOAS EN RUTH.

In 't midden Boas naar links gewend, sprekende tot Ruth, die de oogen neêrslaat, zij heeft aren in haar voorschoot; aan hare linkerzijde een man, slechts half zichtbaar.

Links op den voorgrond een wagen, hoed enz., achterwaarts drie personen aan 't maaijen en schovenbinden, in 't verschiet boomen en struiken. Rechts op den voorgrond zitten drie personen, tusschen hen in een schotel, beker enz., links drlnkt er een, rechts houdt er een de schotel vast en eet de derde, geleund tegen een boom, die bovenaan zijne takken tot het midden der plaat boven Boas uitstrekt.

Rechts achterwaarts een hut (?) en op den achtergrond heuvelachtig terrein.

De marge afgesneden.

br. 505 h. 365.

In de Albertina te Weenen.

226—249. DE BEDELAARS.

Serie van 24 prentjes, rechts onderaan genummerd in een overigens ledige strook onder de voorstelling. Bij de nummers 1. 16 en 24 ontbreekt die strook; het nummer staat bij no. 1 en 24 rechts in de marge, bij no. 16 onderaan in het midden der plaat.

226. (1) In de marge: 1652. t i s a l v e r w a r t - g a e r e n.

Links zit een vrouwtje naar rechts gewend te spinnen; rechts haspelt een man en face gezien een draad af, daarin bijgestaan door een achter hem staanden duivel, tusschen wiens pooten een kan staat. In 't verschiet heuvels. Onderaan: *Pet. Quast inventor CI Visscher excudit. Cum privill.*

br. 166 h. 214.

227. (2) Een jongen leidt een oude blinde vrouw naar links. Deze (aan de zijde van den toeschouwer) steunt met de linkerhand op een langen staf, de jongen heeft de rechterhand in zijn jas gestoken.

Links in 't verschiet flauw een toren zichtbaar.

Rechts onderaan: *P Q.*

br. 165 h. 212.

228. (5) Bedelaar, naar links gewend, het rechter omgebogen been op een steltvoet, den linkerarm opgetrokken, terwijl de hand slap hangt, met de rechterhand, waarin zijne muts, op een staf leunende.

In 't verschiet links eene stad aan de overzijde eener rivier, rechts eene boerenwoning.

Rechts van den man 1634: *PQ*

br. 160 h. 209.

229. (6) Bedelaar in gebogen houding, naar rechts gewend, in de opgeheven linkerhand een Lazarusklep, met den rechterarm op een kruk leunende, de rechterhand op de borst, het hoofd gedekt. Op den achtergrond steekt links een kerktoren boven geboomte uit en begeven zich rechts bedevaartgangers naar een kapelletje, waarbij een groot kruis staat. In den linker benedenhoek: *PQ*

br. 159 h. 218.

230. (7) Bedelaar naar links gewend, met den linkerarm op een kruk hangende, in de uitgestoken linkerhand zijn hoed. Het rechter omgebogen been rust op een dubbelen stelt (of enkelen en dan hangt de man ook rechts op de kruk.)

In 't verschiet rechts een hooge bouwval in flauwe omtrekken; onderaan is er overheen gegraveerd.

br. 160 h. 217.

231. (8) Bedelaar naar rechts gewend, met den rechterarm op een kruk hangende, dien hij met de hand omvat houdt. Aan de opgeheven linkerhand hangt een lage pot op drie pooten. Het hoofd is gedekt.

Op den achtergrond rechts een uitgestrekte bouwval, waarlangs een ruiter rijdt, links een galgenveld.

Onderaan rechts: *PQ*

br. 163 h. 214.

232. (9) Rechts staat een man naar links gewend tegen een boomstam aan, het hoofd gedekt, in de linkerhand een lange staf, aan de linkerzijde hangt een zak. Nevens hem staat eene vrouw en face gezien met een kind op den rug en een mand aan haar rechterarm.

Links onderaan: *PQ*

br. 166 h. 213.

233. (10) Bedelaar in gebogen houding, naar rechts gewend, met den rechterarm op een kruk hangende, die hij met de hand omvat houdt. Op de uitgestoken linkerhand staat een pot; het hoofd is gedekt. Links komt van achterwaarts (door het golvend terrein slechts halfweg zichtbaar) een man met opgeheveu armen, den hoed op het hoofd, aanloopen. Rechts in het verschiet twee personen, waarvan één op krukken. In den linker benedenhoek: *PQ*

br. 166 h. 211.

234. (11) Bedelaar naar den voorgrond toe rechts gewend, op twee krukken steunende, die hij met de handen omvat houdt; zijn rechterbeen is afgezet, de stomp rust op een steltvoet. Zijn hoofd is gedekt, hij ziet den toeschouwer aan. Links achter hem een kind, dat den rechterarm in een doek draagt en welks gezicht door den neêrgeslagen rand van zijn hoed bijna onzichtbaar is. In 't verschiet, in 't midden een schaap, rechts een huisje met een boschje en daarbij twee personen met een hond.

Rechts onderaan: *PQ*

br. 164 h. 213.

235. (12) Een man zit voor drie vierde naar rechts gewend, met zijn rechter steltvoet over het linkerbeen geslagen op een vierkant blok en snijdt brood; zijne twee krukken liggen tegen het blok aan. Het gedekte hoofd heeft hij half omgewend naar eene vrouw, die links achter hem staat met een doek over haar arm. Rechts zit een hond den man aan te kijken. Op den achtergrond rechts eene boerderij met boomen. Onderaan rechts: PQ

br. 164 h. 213.

236. (13) Rechts zit een bedelaar naar links gewend op een kussen, zijne beenen zijn afgezet, met de linkerhand steunt hij op een handkrukje, met de rechter houdt hij zijn hoed op. Links achterwaarts verwijdert zich eene vrouw met een mand aan haar rechterarm en een kind op den linker.

Rechts onderaan: PQ

br. 167 h. 213.

237. (14) Rechts staat een bedelaar en face gezien, de linkerhand in zijn kleed gestoken, in de rechter een staf, het hoofd gedekt. Links komt eene vrouw aan, de linkerhand in een mof gestoken, de rechter naar het gelaat opgeheven, een hoed op het hoofd; aan hare linkerzijde hangt een fleschje. In 't verschiet links komt een man met een jongen aan en staat in 't midden een toren. In 't midden onderaan: PQ

br. 163 h. 211.

238. (15) Een bedelaar staat naar rechts gewend met het rechterbeen op een steltvoet, met de rechterhand op een staf leunende; met de linkerhand houdt hij zijn hoed op. Op zijn rug draagt hij een kind, tusschen zijne armen staat een grooter kind, naar den toeschouwer gekeerd. In 't verschiet beiderzijds heuvelen met huizen en boomen. Links onderaan: PQ

br. 163 h. 212.

239. (16) Drie mannen; rechts zit er één, naar den toeschouwer gewend, op een omgekeerden mand; met de rechterhand krabt hij zijn linkerarm; door zijn hoed is een pijp gestoken. Achter hem staat een tweede in gebogen houding, luisterende naar den derde, die links, naar hen toegekeerd staat met de rechterhand opgeheven. Ook de twee laatsten hebben het hoofd gedekt, de tweede heeft een veêr op zijn hoed. Links onderaan: *PQ jn | hage* |
br. 156 h. 171.

240. (17) Links ligt een vrouw op hare kniën (de beenen zijn afgezet) op twee blokken, naar rechts gewend. Met beide handen, die op een stok steunen, heft zij een hoed omhoog; ook op het hoofd heeft zij een hoed. Rechts achterwaarts een bedelaar naar rechts gaande en met een stok twee jongens, die hem uitjouwen, bedreigende.
In 't midden onderaan: *PQ fe*
br. 165 h. 214.

241. (18) Rechts eene vrouw op den rug gezien, aan hare rechterzijde hangt een mes. Links gaat een man naar haar toe, met de rechterhand een staf omvat houdende, een tasch om den hals en onder den rechterarm. Beiden hebben het hoofd gedekt. Links onderaan: *PQ*
br. 162 h. 209.

242. (19) In 't midden zit een vrouwtje op een steen, naar rechts gewend, in gebogen houding, de handen onder haar schort op een mand, dien zij op haar schoot houdt, het hoofd gedekt. Rechts achterwaarts strompelt een bedelaar met een houten been op twee krukken weg. Links onderaan: *fe PQ*
br. 161 h. 209.

243. (20) In 't midden een jongman in gebogen houding naar rechts gaande, het hoofd, dat gedekt is, omgewend, beide armen verbonden en in zwachtels hangende. Op den achtergrond links een molen, rechts eene boerenwoning.
br. 162 h. 209.

244. (21) Eene vrouw links en een man rechts naar elkaâr toegewend in gesprek. De vrouw steekt de handen uit; zij heeft onder den arm een pot en aan den arm een mand. De man heeft den linkerarm in een zwachtel, de rechterhand steunt op een staf. Van beiden is het hoofd gedekt. In 't midden op den achtergrond

verwijdert zich een paar, dat zeer op het tweetal gelijkt, het is evenwel slechts flauw zichtbaar. Rechts onderaan: *PQ*

br. 157 h. 210.

245. (22) In 't midden eene vrouw op den rug gezien, maar met het hoofd naar links, naar den toeschouwer omgewend; aan den rechterarm een mand, in de linkerhand een staf. Achterwaarts links twee boomen en verderop in 't midden en rechts torens en hooge gebouwen. Rechts onderaan: *PQ*

br. 164 h. 213.

246. (23) In 't midden eene vrouw naar links gewend, om het hoofd een doek, om de opgeheven samengevouwen handen hangt een pot met vuur; in hare armen ligt een zuigeling; op haar rug is een ouder kind vastgebonden; aan hare zijde hangt een kruik. Op den achtergrond rechts eene boerenwoning, links vóoraan fantastisch grasgewas. Rechts onderaan: *PQ*

br. 165 h. 213.

247. (24) Over de volle breedte der plaat de doorgang van eene poort; rechts op den vóorgrond ligt een blinde bedelaar op de kniën, de handen opgeheven, naar links gewend, een bakje op de borst. Links achterwaarts in den doorgang zit eene vrouw met een kind in de armen en een ander dezerzijds naast haar; aan hare linkerzijde staat een potje op den grond. Generzijds van den doorgang ziet men op den achtergrond links een gerechtspaal op eene hoogte, aan den voet daarvan staat een bedelaar. Links onderaan: *PQ*

br. 164 h. 213.

248. (25) In 't midden een schaatsenrijder naar rechts, met beide handen over den rechterschouder een stok vasthoudende, waaraan een mand hangt; op het hoofd een pelsmuts. Op den achtergrond links eene woning, waarop een vlag en rechts een paar schaatsenrijders naar den achtergrond toe rijdende. Rechts onderaan: *PQ*

br. 165 h. 212.

249. (26) Gezelschap van vijf personen en een kind. Links zit eene vrouw, naar den toeschouwer gewend, met een kind op den schoot, dat zij te drinken geeft. Rechts zit een man met houten been, naar links gewend, te rooken. Achteraan zit een man met een lepel in een ronden bak te roeren, die op de bank voor hem staat; hij kijkt om naar een man, die naar links gewend uit een

kruik staat te drinken. De vijfde staat links van den laatste naar den toeschouwer gewend, maar naar omlaag ziende. Allen behalve de drinker hebben het hoofd gedekt. Rechts op de zijde der bank, waarop de rooker zit: 1638 *PQ* Het volgnummer 26 is verbeterd van 27.

br. 163 h. 208.

1e staat als voren.

2e staat. Op de titelplaat is in de marge bovenaan *N.* 29. bijgevoegd. Overigens is deze evenals alle anderen sterk opgesneden, maar niet veranderd, ook de nummers niet.

Het Britsch Museum heeft een uitgave op 19e eeuwsch papier. Van 21 nummers is de koperen plaat in 't bezit van Mr. TALBOT B. REED te Londen.

250.

Les abus du mariage,..... Misbruick des houwelycx,..... *Misbrauch des Ehlichen Standes,*..... *Ghedrukt*... 1641. in 4o obl. Het titelprentje en die in den tekst zijn van de hand van C. DE PAS, die het voorwoord onderteekent, behalve aan de keerzijde der signatuur I één van NOLPE, (zoo niet van SAVRY) tegenover *Der verdwaeldè Boeleerders* | *Vrolick Wagenliedt.*

Beneden op een lint *De Dry Onoosele en doch Beschuldigde.*

Een met twee bokken bespannen wagen rijdt naar de linkerzijde; een satyr, op een Pansfluit spelende ment, verder zitten in den wagen drie vrouwen en twee mannen. Vóorop eene vrouw, met een glas in de hand; achter haar een man en vrouw evenzoo, maar met de andere hand, beiden een paar hoorns omhoog houdende; achterin een paar elkander de hand gevende.

Links houdt een herder den wagen een stok voor; rechts loopt een man naast den wagen, in de eene hand ook een paar hoorns, den anderen arm naar den herder uitgestrekt.

Op den vóorgrond liggen schelpen; op den achtergrond zeestrand, waarop ook een bokkenwagen rijdt; links ligt een kerkje *St job.* In 't verschiet aan de overzijde van het water, waarop schepen, eene stad *Cales.*

Het boekje berust in de K. Kupferstichsammlung te Munchen en is afkomstig uit de Bibl. erot. Fr. Krenneri.

br. 174 h. 128.

251. VEROORDEELING VAN DEN JAGER DOOR DE DIEREN

wordt vermeld in den Catal. der Kupferstichsamml. von FERD. SALZMANN Abth. II Weigel 3 April 1861, onder no. 2626 „wahrscheinlich nach PET. POTTER, qu. fol. mit vielen Beischriften."

Evenzoo in den Histor. Bilderatlas v. Drugulin 1863 onder no. 2788 „mit Versen P. NOLPE fec. ca 1640 gr. qu. fol."

„Diese Platte wurde später mit veränderten Inschriften zu einer Satyre aut den Lawschen Actienschwindel benutzt."

252. LA GAZETTE

wordt vermeld in den Histor. Bilderatlas v. Drugulin 1863 onder no. 2963 „Allegorie auf das Zeitungswesen. Mit französ. Versen. P. NOLPE fec.? ca. 1630 qu. fol."

P.M. NOLPE heeft ook gravures uitgegeven door anderen vervaardigd nl. zes boschgezichten van R. ROGHMAN; de tweede, geretoucheerde druk heeft de aanwijzing: P. NOLPE exc. Er zijn mij nog twee latere staten bekend nl.: *Ex formis Nicolai Visscher* en met *P. Schenk Iunior exc.* | N. 33. De eerste staat heeft ROGHMAN zelf uitgegeven; er zoû, zegt men, nog een druk tusschen die van NOLPE en VISSCHER in zijn.

NALEZING.

1. De onder no. 13 vermelde schilderij quasi van NOLPE, eigendom van den heer ST. MICHEL te Mainz is een rivierlandschap; op den vóorgrond de stroom, waarop een schuit, de overkant loopt heuvelachtig op en vertoont verscheidene boerenwoningen met geboomte er om heen. Niet gemerkt.

br. 42 h. 27.

Uit de verzameling VON DER ROPP te Keulen in November 1890 geveild.

2. Voor de nummers 93 en 95 (De Spaansche heidin) kwamen de teekeningen van QUAST vóor in de veiling PIEK door F. MULLER & Co. te Amsterdam Juni 1897 gehouden.

Op perkament. br. 110 h. 130.

GRAVURES VAN EEN JAARTAL VOORZIEN.

1.	1637.	Flora's gekskap.
2—4.	1638.	Intocht van *Maria de Medicis* te Amsterdam (1660: intocht van *Maria Stuart* met *Willem III.*)
5—13.	—	Feestelijkheden ter eere van *Maria de Medicis* te Amsterdam.
14.	—	*Jacobus Tiras* op zijn sterfbed.
15—20.	1640.	Christelijke offerande (Pampiere wereld) van *Krul.*
21.	1641.	Uittocht van het Spaansch garnizoen uit Gennep.
22—78.	—	LVII morale zinnebeelden.
79.	1642.	Intocht van *Maria Henriette* van Engeland te Amsterdam.
80—89.	1642.	Feestelijkheden te Amsterdam ter eere van *Maria Henriette* en *Frederik Hendrik.*
90.	—	Zinneprent op den staatkundigen toestand in Engeland.
91—96.	1643.	De Spaansche heidin.
97	—	Gevecht bij Antwerpen.
98.	1644.	Paus *Innocentius X* (1676: *Innocentius XI*).
99.	—	*Johannes van der Rosieren.*
100—108.	—	De afgevaardigden naar Munster en Osnabrück.
109.	1645.	Uittocht van het Spaansch garnizoen uit Hulst.

110. 1647. Kaart van Brazilie.
111. — Begrafenis van *Frederik Hendrik*.
112. — Stiers wreedheid.
113. — Kaart van Holland en Utrecht.
114–129. — Stichtelijke rijmen van *Camphuysen* (1660 Afbeeldinge van de verkeerde wereld van *Udemans*).
130. 1648. De stad Munster.
131—133. — Vertooningen te Amsterdam bij den vrede van Munster.
134. — Slag bij Lens (Vuur. Augustus; Ignis, 1675: Slag bij Aschaffenburg.)
135. — Grafmonument van *Karel I* van Engeland.
136—138. — De Oranjezaal (Huis ten Bosch)
139. — Het huis Vredenburg.
140. — Zeeslag bij Fochie (1653: Zeeslag bij Katwijk van *Tromp* tegen *Penn* en *Monk*; 1666: Zeeslag van *de Ruyter* en *Tromp* tegen *Ascue*.)
141. — De secretaris (*D. Mostart?*)
142. 1650. Blokhuizen op den Amstel.
143. — Kroning van *Christina* van Zweden.
144—151. — Hartspiegel van *Hendrick Laurensz. Spieghel.*
152. 1651. Doorbraak van den St. Anthoniedijk.
153. 154. — De St. Anthoniedijk na den doorbraak.
155. 1652. September (Aetas Aurea.)

GRAVURES ZONDER JAARTAL.

156—171. BIJBELSCHE EN KERKELIJKE VOORSTELLINGEN.
156. Juda en Thamar.
157. Jefta en zijne dochter.
158. Elias door de raven gespijzigd.
159. Elias en de weduwe.
160. Elias en de Baälspriesters.
161. Elias en de engel.
162. Elias' hemelvaart.
163. Daniel in den leeuwenkuil.
164. Aanbidding der drie Koningen.
165. Lazarus en de rijke man.
166. Kruisiging Christi.
167. Graflegging Christi.
168. Opstanding Christi.
169. Verlossing van Petrus.
170. Aanbidding van Maria.
171. Het geestelijk huwelijk van St. Catharina.
172—187. LANDSCHAPPEN.
172. Lucht. Januarius.
173. Water. Martius (Aqua).
174. Aarde. Mayus (Terra.).
175. Lente. Aprilis (Ver).
176. Zomer. Junius (Aestas).
177. Herfst. November (Autumnus).
178. Winter. December (Aër).
179—184. Serie van landschappen naar ADRIAAN VAN NIEUWLAND.
185. De oogst.
186. De doorgang in de rots.
187. De man met de koe.
188—194. ALLEGORIËN.
188. Herkules op den tweesprong.
189. De aanbidding der dronkenschap.
190. De zeven werken van barmhartigheid.
191. Hulde aan de gerechtigheid.
192. IJdelheid en ongestadigheid der fortuin.
193. Vrouwenspiegel.
194. Jaarverschil der mannen.
195—223. GENREVOORSTELLINGEN.
195. De broederschap van het roode kruis.
196. Overvalling van drie priesters door soldaten.
197—204. Suite van acht ruiters.
205—210. Suite van zes dames en heeren.
211. De triktrakkers (Weerelds Tijdkortinge.
212. De vijf mannen om het vuur.
213—220. Het boerenleven.
221. De drinkebroërs.
222. Boerenvechtpartij.
223. Kaart van den Oost-Indischen archipel.
224—252. DUBIEUSE GRAVURES.
224. Jozef wordt door zijne broeders verkocht.
225. Boas en Ruth.
226—249. De bedelaars.
250. Misbruik des huwelijks.
251. Veroordeeling van den jager door de dieren.
252. La gazette.